CRIZELE DE DUPĂ CRIZĂ

O lume fără busolă și fără hegemon

PAUL DOBRESCU

KRONIKA

Paul Dobrescu este profesor la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din cadrul SNSPA, București. De-a lungul carierei sale academice, a fost preocupat să descifreze procese definitorii ale lumii contemporane, cum ar fi evoluția globalizării, ridicarea lumii emergente, reașezarea puterilor globale. A publicat numeroase lucrări de geopolitică, sociologie politică și comunicare, între care amintim: *Mass media, puterea fără contraputere* (2002, în colaborare), *Geopolitica* (2003), *Istoria comunicării* (2007, în colaborare), *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane* (2010), *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente* (2013, distinsă cu premiul Henri H. Stahl al Academiei Române), *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate* (2013), *La ruse de la mondialisation* (L'Harmattan, 2015).

CRIZELE DE DUPĂ CRIZĂ

O lume fără busolă și fără hegemon

PAUL DOBRESCU

LITERA

Capitolul 5. Marea Chinei de Sud: primul conflict care pune față în față America și China 310

Concluzii. Dezvoltarea nu se primește cadou! 337

Nepoților mei:
Carla, Agata și Adam Dobrescu

INTRODUCERE

Boala dezvoltării lente

Crizele au și ele viclenia lor: te absorb, te bombardează cu evenimente, cu creșteri și descreșteri, disponibilizări, falimente, incertitudini și îți lasă puțin timp de gândire pentru ceea ce urmează după trecerea crizei. Suntem tentați să credem că, după încheierea crizei, se vor încheia și necazurile. Cel puțin de această dată, vom fi confruntați cu toate problemele cronicizate dinainte de criză – demografice, ecologice, sociale –, la care se adaugă cele generate sau amplificate de criză. Prin urmare, realist și aplicat ar fi să vorbim deja despre *„crizele de după criză"*. Mai ales că nu este suficient să le cunoaștem și să le prevedem. Viitorul nu trebuie doar prevăzut, ci, mai ales, pregătit.

Vitalitatea unui organism social este exprimată de dezvoltarea sa, de expansiunea și de viteza sa de înaintare. Se pot face o mie de alte considerații, dar acest criteriu rămâne fundamental. Din rădăcina dezvoltării economice se înalță totul, inclusiv libertatea. Fără baza solidă a dezvoltării, libertatea decade sau se degradează. De aceea, dezvoltarea trebuie să fie o valoare conducătoare a oricărei societăți. Nu doar pentru că dezvoltarea sau pașii făcuți în această direcție influențează toate celelalte componente ale vieții noastre, ci și pentru că ne arată metabolismul firesc sau dereglat al unei societăți, potențialul de care dispune la un moment dat. Dezvoltarea reprezintă adevăratul *barometru al vitalității unui popor și al unei organizări statale*. Așa cum ea ne vorbește despre disponibilitatea comunității naționale respective de a-și asuma costurile asociate dezvoltării și pregătirii inteligente a viitorului.

De la un timp, cu deosebire după depășirea momentului de vârf al crizei, societățile avansate suferă de *boala dezvoltării lente* sau chiar a stagnării. Pe care *o recunosc și nu o recunosc*. Nu pot

evita să vorbească despre ea: vin imediat statisticile. Nu o recunosc, în sensul că nu discută această problemă la nivelul cauzelor, al rădăcinilor ei adânci. Sau caută diferite formule de a prezenta edulcorat situația, în ultimă instanță de a ocoli analiza frontală. Or, atunci când este vorba despre o suferință serioasă, recunoașterea ei este *parte a tratamentului*.

În 2015, FMI a publicat propria evaluare a stării economiei mondiale. Acest Raport semnalează un fapt îngrijorător: creșterea producției în lumea dezvoltată va fi de 1,6 procente în perioada 2015–2020. Ceea ce înseamnă un ritm vizibil mai mic față de cele 2,25 procente cu care a evoluat acest indicator în anii dinaintea crizei[1]. În ultimele zile ale anului trecut, Christine Lagarde a afirmat limpede: creșterea în 2016 „va fi dezamăgitoare și inegală"[2]. În ansamblu, deceniul în care ne aflăm consemnează o creștere economică modestă. Ritmul acesta lent, indecis, care nu semnalează o desprindere reală ne duce cu gândul la termometrul care ne arată că temperatura corpului este de 37 de grade. O stare subfebrilă, uneori mai periculoasă decât starea febrilă propriu-zisă. Starea febrilă semnalează boala, dar și *reacția organismului*, capacitatea lui de a avea reacție. Cea subfebrilă poate să nu arate nimic ori, dimpotrivă, să semnaleze ceva foarte grav: *lipsa de reacție imunitară* în fața unui atac periculos. Când temperatura este de 37 de grade o zi sau chiar o săptămână, lucrurile încă nu sunt îngrijorătoare. Dacă aceeași temperatură este indicată timp de o lună, putem avea de-a face cu ceva alarmant...

Boala dezvoltării lente, precum și dezbaterile din ultima vreme privind iminența altei crize[3] ne obligă să ne întrebăm în legătură cu tratamentul aplicat Marii Recesiuni, cu eficiența lui, cu stadiul real în care se află refacerea „pacientului". Nespus de

[1] IMF World Economic Outlook, 2015, https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx

[2] Christine Lagarde, interviu acordat cotidianului economic german *Handelsblatt*, în *The Telegraph*, 31 decembrie 2015

[3] La începutul anului curent, George Soros și William White au vorbit deschis depre posibilitatea unei noi crize, iar Royal Bank of Scotland a lansat un mesaj de-a dreptul înfricoșător: „Vindeți tot!"

multe probleme rezultă din această decolare nehotărâtă a economiei mondiale. Pentru decidenții economici și politici, dar și pentru cercetarea de specialitate. Perioada post-criză este asemenea unei bibliografii deschise, parcurse însă în mod timid, de teamă că va contrazice evaluările și așteptările de început. Ce se întâmplă, de fapt? Literatura de specialitate este cvasiunanimă în a admite că Marea Recesiune (criza din 2008–2009) este a doua mare criză după cea din 1929–1933 (Marea Depresiune). Pentru noi, nu este deloc limpede acest lucru. Va trebui să mai treacă un număr de ani pentru a putea stabili o ierarhie. Da, criza din 1929–1933 a fost mult mai dramatică, pentru că statul nu a intervenit. În criza recentă, s-a intervenit masiv, iar dramatismul a fost vizibil diminuat. Din această perspectivă, Ben S. Bernanke este îndreptățit să-și fi intitulat recenta sa lucrare: *Curajul de a acționa*[1]. Dar ce știm despre urmările pe termen mediu și lung ale Marii Recesiuni? Mai ales că în timpul crizei s-a tipărit o masă impresionantă de bani, s-au contractat mari datorii, care acum apasă și îngreunează dezvoltarea.

În dezbaterea curentă întâlnim frecvent fomula „criza din 2008–2009", care sugerează că, de fapt, am avea de-a face cu o criză încheiată. Nu, s-a depășit doar momentul de vârf al acesteia. Orice criză financiară se prelungește, iar perioada post-criză este pândită de tot felul de pericole. Ce s-a schimbat cu adevărat după criză, așa încât ea să nu se mai repete? În afară de tăierea cheltuielilor (sociale), de promovarea austerității, de tipărirea de bani și de efortul de a acoperi deficitele băncilor, foarte puține lucruri la nivel structural. Inegalitatea a continuat să se accentueze, datoria să crească, suferința să se extindă. *Fundamentele nu s-au modificat.* De aceea, și creșterea economică – vorbim de creșterea robustă – a întârziat să apară. Revirimentul încă se lasă așteptat. Am început să scriem lucrarea de față și pentru a atrage atenția asupra acestui adevăr pe lângă care trecem cu o anumită superficialitate, dacă nu chiar cu seninătate vinovată.

[1] Ben S. Bernanke, *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and Its Aftermath*, W. W. Norton & Company, New York, 2015

Deocamdată, putem spune că procesul de refacere – „lent", „inegal", „dezamăgitor" – va avea mari repercusiuni asupra ierarhiei economice a lumii de mâine, va putea crea diferențe, chiar decalaje în interiorul lumii dezvoltate. Întrebarea cardinală este următoarea: criza din '29–'33 a dus la cel de-al Doilea Război Mondial. Faptul că de data aceasta statul a intervenit va conduce la evitarea unui asemenea deznodământ dramatic, la o evoluție care să ferească viața internațională de un conflict răvășitor? Acestei complicate perioade pe care o numim, cumva înșelător, perioada post-criză, ca și când criza ar fi trecut, îi consacrăm prima parte a lucrării.

2016 nu se anunță deloc promițător. Ca ritm al creșterii economiei globale, el se va situa la nivelul lui 2015, dacă nu ușor mai jos. Pentru demersul nostru, este foarte important să subliniem că emergenții vor fi și ei confruntați cu dificultăți, că anul acesta ar putea să fie marcat de „criza emergenților". Andrew Haldane, economistul-șef al Băncii Angliei, consideră că „piețele emergente vor reprezenta al «treilea val» al seriilor de crize care au început în 2007–2008 cu criza creditelor neperformante americane și a continuat în 2010–2012 cu criza din zona euro"[1]. Este adevărat că ritmul de creștere al pieților emergente va scădea și el – de la 6,5 procente între 2008 și 2014 la 5,2 procente în următorii cinci ani. Dar el rămâne mai mare de două–trei ori decât cel consemnat de țările dezvoltate. Ceea ce înseamnă că procesul de apropiere dintre cele două grupuri de țări, mai ales dintre țările situate în fruntea emergenților și cele dezvoltate, va continua, că vom avea o perioadă deloc liniștită, marcată de perturbațiile, chiar de seismele pe care orice proces de reașezare globală le generează. Când vorbim de emergenți, ne vine în minte acronimul BRICS. Dar, așa cum precizează Jim O'Neill (cel care a lansat acronimul respectiv), această lume ar trebui extinsă cu ceea ce el numește MINT (Mexic, Indonezia,

[1] „Out of fashion: Investors have become pessimistic about emerging markets", *The Economist*, 24 octombrie 2015

Nigeria și Turcia) sau chiar cu „următorii 11“[1]. Noi am include în formula „piețe emergente“ statele active, statele care au făcut din propria dezvoltare un țel unificator, un țel strategic pe o perioadă mai mare. Statele care și-au construit un profil economico-social distinct, statele despre care putem spune că au viitor. În general, analiștii accentuează progresele reale ale emergenților, ritmurile lor înalte de creștere economică. Dar, fapt semnificativ, puțini sunt cei care sesizează că rezultatele acestea, cumulate, au condus la o nouă realitate: evoluția economică mondială este, în prezent, *mai strâns corelată cu situația acestor țări decât cu cea a lumii dezvoltate*. Realitate subliniată într-un document oficial al SUA: „Trăim o schimbare dramatică, în urma căreia starea economiei globale va fi conectată mai mult cu evoluția lumii emergente decât cu cea a Occidentului, așa cum ne-am obișnuit în mod tradițional“.[2] Dacă se va confirma faptul că emergenții vor intra și ei în criză, atunci situația care se profilează va fi critică și greu de gestionat. De ce? Pentru că, așa cum preciza directorul general al FMI, Christine Lagarde[3], emergenții au tras pur și simplu lumea dezvoltată de pe marginea prăpastiei în perioada aceasta dificilă și, astfel, au ajutat la depășirea momentului de vârf al crizei. În 2008/09, emergenții au fost parte a soluției; acum pot fi parte a problemei.

Examinarea lumii de astăzi pornind de la *nevoia imperativă de dezvoltare*, ca obiectiv strategic al fiecărei țări – și al planetei în ansamblu –, prefigurează noi perspective de înțelegere a ceea ce se întâmplă sau se poate întâmpla în următoarea perioadă. De obicei, ne reprezentăm lumea ca o dispută care se accentuează între „emergenți“ și „dezvoltați“. Ascensiunea emergenților este un proces care va avea un impact considerabil asupra lumii

[1] Jim O'Neill, *The BRIC Road to Growth*, London Publishing Partnership, Londra, 2013

[2] National Intelligence *Council, Global Trends 2030: Alternative Worlds*, 12 decembrie 2012

[3] Christine Lagarde, „Brothers and Sisters, There is Much to Do“, IMF – World Bank Annual Meetings Plenary, Lima, 9 octombrie 2015, https://www.imf.org/external/np/speeches/2015/100915.htm

dezvoltate. Cu ani în urmă se vorbea despre lumea emergentă ca și când era vorba despre o altă lume. Ca și când lumea dezvoltată ar urma un traseu, iar cea emergentă un altul, fără intersectări. Dacă dezvoltarea emergenților va continua, se va accentua o „chemare" irezistibilă: chemarea pe care imensele piețe interne ale emergenților o formulează la adresa capacităților de export ale lumii dezvoltate. Statele dezvoltate nu pot rămâne insensibile la imensa piață internă a Chinei, a Rusiei ori chiar a Indiei sau a Braziliei. Se vor constitui adevărate *binomuri* între țările dezvoltate și cele emergente. Un producător performant are nevoie de o mare piață de absorbție, așa cum o mare piață internă are nevoie de producători de anvergura ei. Unul se caută pe celălalt.

Un analist remarca, recent, că nu mai putem vorbi de un grup unitar de țări emergente. Același lucru se poate spune și despre țările dezvoltate. Vorbim despre „țările dezvoltate" – grupându-le la un loc – așa cum vorbim despre „statele emergente" – grupându-le și pe acestea tot într-o categorie separată. Or, această împărțire nu mai pornește de la realitățile societății contemporane. Societățile dezvoltate se combină și se recombină, așa cum se întâmplă lucrurile și cu cele emergente; recombinarea și permanenta recompunere au loc în interiorul fiecărei „grupe de țări", dar au loc mai ales între țările care alcătuiesc „grupele" respective. Putem, în continuare, folosi noțiunile de „state dezvoltate" și „state emergente", când este vorba despre evaluări statistice sau istorice. Când avem în vedere evoluții și interdependențe contemporane, va trebui să realizăm că respectivele concepte nu mai operează cu fidelitate. Uneori, am mai folosit și noi aceste formule, pentru că ele s-au încetățenit și, mai ales, pentru că nu există echivalențe conceptuale la care să fi apelat. Aceste probleme care, să nu uităm, au loc pe fundalul globalizării, al prefigurării unor noi modele de dezvoltare vor fi tratate în partea a doua a volumului.

După prăbușirea pe care a reprezentat-o criza, după anii de evoluție economică lentă care i-au urmat, dezvoltarea va deveni obiectivul detașat al fiecărei țări, în tentativa de a recupera, de a menține, de a câștiga o poziție cât mai convenabilă. Prin forța

lucrurilor, statele naționale vor cunoaște *o nouă vârstă de afirmare*. Se perpetuează o confuzie. Globalizarea poate construi o serie de premise ale dezvoltării, o atmosferă prielnică, dar nu poate asigura și *dezvoltarea propriu-zisă*, care cade în sarcina statelor. Corporațiile? Corporațiile vin și pleacă, mânate de profit. Ele pot crea „insule" ale dezvoltării; problema este cine reunește toate aceste „insule", cine examinează fluxurile, cine construiește o perspectivă pentru o comunitate? Istoricește vorbind, statul a impus dezvoltarea ca proces de sine stătător, acum dezvoltarea și complexitatea ei aduc statul în prim-plan. Să nu ne amăgim! Avem de-a face cu o schimbare de perspectivă, *cu o adevărată mutație*. Dezvoltarea, creșterea economică vor reprezenta principala unitate de măsură a unei bune guvernări și vor da seamă de vrednicia statului. Stat-dezvoltare este *noul tandem* care va domina viața și relațiile internaționale ale lumii.

Criza recentă a avut un impact pe care abia îl aproximăm asupra relațiilor și a ordinii internaționale. Principala consecință a crizei este reprezentată de schimbarea în ierarhiile economice ale lumii. Au apărut noi puteri regionale, noi hegemoni regionali, care vor să aibă un cuvânt greu de spus la nivelul regiunilor în care se află. Globalul a scăzut în importanță. Poate și pentru că globalizării îi lipsește dinamismul de care ar avea atâta nevoie lumea de astăzi. *Tumultul s-a mutat la nivelul regiunilor*. *Clash*-ul dintre sferele de influență și ordinea globală îl regăsim reprodus mai peste tot. Noutatea este dată de faptul că fierberea regională se revarsă și alimentează un gen de fierbere globală. Pe mai fiecare meridian, în mai fiecare regiune importantă a lumii, te întâmpină o nemulțumire din ce în ce mai greu stăpânită. Asociată în principal cu existența conflictelor care se succedă, cu stările de tensiune din ce în ce mai frecvente și din ce în ce mai grave. Globul pare că a intrat în trepidații, iar *„indisciplina geopolitică"* este caracteristica noii vieți planetare. Parcă nimeni nu mai este mulțumit cu situația actuală și toată lumea ar dori să înceapă o *„nouă partidă de șah geopolitic"*. La nivelul actorilor globali importanți, nimeni nu este prea puternic pentru a domina și nimeni nu este prea slab pentru a se lăsa dominat.

Anii din urmă au marcat instalarea în viața noastră a cel puțin trei conflicte cu semnificație globală: conflictul din Ucraina, cel din Marea Chinei de Sud și cel care, într-un fel, le întrece pe toate, cel din Orientul Mijlociu. Toate trei sunt conflicte geopolitice și se vor prelungi în anii ce vin. Să sperăm că nu la aceleași intensități. Deși, dacă privim la rădăcini, la forțele care sunt angajate, am putea spune că există riscul ca respectivele conflicte să cunoască intensități chiar mai mari. Pot fi intensități mai silențioase, mai bine controlate, dar disputa ca atare va escalada. De aceea, acestor zone de conflicte geopolitice le vom consacra partea a treia a lucrării, fiecare din ele urmând să beneficieze de o analiză de sine stătătoare. Mai ales că este vorba despre conflicte care vor dura, pentru că se situează la întâlnirea dintre ordinea regională și ordinea globală, pentru că însoțesc procesul de reașezare a ierarhiilor de putere ale momentului, mai mult, ele exprimă starea confuză a lumii de azi, puțin probabil a se limpezi prea curând.

Paradoxul este că epoca aceasta de reașezare globală nu este însoțită și de o dezbatere deschisă, reală. Unul dintre motive: monopolul conversației publice este deținut de societățile dezvoltate. Iar aceste societăți se desprind greu de modelul pe care ele însele l-au consacrat; parcă ar dori să-l impună „ideologic", fără modificări, fără schimbările pe care le solicită din ce în ce mai vizibil realitatea. Lucrarea de față este și un gen de protest greu reținut față de această *întârziere de înțelegere*; statisticile vorbesc limpede, previziunile avertizează, iar noi continuăm să judecăm potrivit unui orar de gândire confecționat cu mulți ani înainte, care ne convine nouă, dar care, adesea, nu funcționează în realitate. Societățile dezvoltate se adâncesc în propriul model și parcă nu mai au capacitatea de a-l examina prin prisma unor lentile critice și nici de a *recunoaște succesul*, atunci când acesta apare în alte perimetre sociale și politice. Una din provocările cele mai importante pe care le-a adus recenta criză este de ordin *intelectual* și foarte, foarte puțină lume vorbește despre acest lucru.

Niciodată nu o să înțelegem de ce în multe dintre articolele și publicațiile consacrate Chinei se vorbește, obsesiv, despre „comunism". În primul rând, pentru că în China nu este, după opinia

noastră, comunism. Putem vorbi despre probleme reale în legătură cu democrația, cu libertatea, cu modul de exercitare a puterii, dar nu despre comunism. De ce semnalăm o asemenea problemă? Continuând să numim China drept „comunistă", nu facem decât să aducem, implicit, un compliment comunismului. Ca idee sau mod de organizare, de vreme ce a prilejuit un salt spectaculos al celei mai populate țări a lumii. Cine are interes ca succesul să fie asociat nu cu o țară, cu munca oamenilor, cu calitatea leadership-ului ei, ci cu o doctrină, cu un regim politic, dușman structural al democrației liberale? În orice caz, americanii nu! Este însă un caz tipic în care nu se mai examinează realitatea, ci se pun etichete fără a se mai cântări riscul ca aceste etichete să se întoarcă mâine, poimâine, printr-un efect pervers, împotriva celui care le aplică.

Caracterizăm, adesea, epoca în care trăim drept epoca cunoașterii. Când facem o asemenea afirmație, avem în vedere cunoașterea științifică, unde s-au făcut, într-adevăr, salturi uluitoare. Nu putem spune același lucru și despre cunoașterea în domeniul socio-uman, unde *„interpretările dominante"* continuă să exercite tot felul de constrângeri. Dintotdeauna, opinia publică a exercitat o presiune în direcția conformării. Dar ea se făcea prin șoaptă, prin dezaprobare, în anumite cazuri chiar prin respingere. Și, mai presus de toate, era opinie publică, măcar în sensul de opinie majoritară, opinie consolidată, topită în anumite cutume și standarde. Astăzi, *șoapta este înlocuită cu un arsenal mediatic*. Iar „interpretările dominante" – susținute de o artilerie mediatică – pretind un conformism neînduplecat; dacă nu te conformezi, la capăt nu te mai așteaptă altceva decât un mănunchi de etichete. Etichetele sunt formula modernă de a distruge imaginea, prestigiul, de a distruge, în ultimă instanță, judecata adevărată. Oamenii par liberi, dar circulă cu etichetele pe frunte. Ca *un tip de condamnare* pe care o porți mereu cu tine și, neapărat, la loc vizibil. Să știe tot trecătorul! Nu doar oamenii, ci și ideile, interpretările au un traseu similar. Presiunea de conformare este enormă. Atunci, gestul reflex de supraviețuire îți spune să te conformezi nu adevărului, ci interpretării dominante. Sunt gesturi, reacții, precauții care vorbesc despre atmosfera unui gen de *totalitarism intelectual*.

Când este vorba despre interpretări dominante, superputerea adevărată a lumii este, în mod detașat, SUA. Puterea soft a Americii, cu deosebire în această privință, este asemănătoare cu puterea sa economică din perioada postbelică. Adică una absolut dominatoare. Sunt două precizări venite din partea a două personalități americane care ne ajută să ne reprezentăm mai bine acest atu extrem de important. Există în lucrarea lui Zbigniew Brzezinski, *Marea Dilemă*[1], *o apreciere care a trecut puțin observată. „Recenta revoluție tehnologică, mai ales în comunicare, promovează apariția unei comunități globale bazate pe interese din ce în ce mai mult împărtășite, al cărei centru este America...*" [subl. ns.]. Să nu uităm, eram în 2005, când ceea ce numim comunicarea online era departe de a atinge amploarea de astăzi. Pe măsură ce posibilitățile tehnice au cunoscut o dezvoltare explozivă, America a devenit un *adevărat hub global al interpretărilor dominante*. Treptat, a luat naștere o comunitate globală conectată la acest hub, dezvoltând un tip de dependență față de mesajele lui. Este greu de precizat cine este mai important, hubul care livrează interpretările sau comunitatea globală care cere, la rândul ei, tot mai multe interpretări menite să o ghideze. De fapt, s-a creat un tandem, am putea spune o nouă realitate sociologică. Iar America a devenit nu doar un centru tehnologic – primul centru tehnologic al lumii –, ci și un centru ideologic, și el tot primul în lume. SUA au devenit *puterea paradigmatică a lumii simbolice*. Nu doar țara care lansează și instituie interpretări, înțelesuri, semnificații, ci țara care, îndeobște, „scrie" regula în lumea reprezentărilor, decisivă pentru câștigarea adeziunilor și construirea convingerilor. De prisos să adăugăm cât este de dificil să te sustragi acestor înțelesuri prelucrate și difuzate în flux continuu. Mai ales că SUA au avut înțelepciunea să descentralizeze această activitate, să o îndepărteze cât mai mult de sfera guvernamentală. Sferă de importanță cardinală, dar nu atunci când este vorba să câștigi încrederea oamenilor. Guvernul este totdeauna partizan ori perceput ca fiind astfel.

[1] Zbigniew Brzezinski, *Marea Dilemă: a domina sau a conduce*, Editura Scripta, București, 2005, pp. XI-XII

Joseph Nye, Jr semnalează un alt aspect, și el foarte actual. „În lumea de astăzi, informația e în exces, în timp ce capacitatea noastră de cuprindere e limitată."[1] În aceste cuvinte simple este surprins unul din paradoxurile existenței noastre. Suntem luați cu asalt de un vuiet de informații, dar nu avem timp să le parcurgem și să le prelucrăm mental. Se impune, oare, cea care este mai adevărată? Nu, îndeobște cea care soseşte prima pe fluxurile de știri difuzate prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă clasice, prin intermediul calculatoarelor sau al telefonului mobil. Din nou, tehnologia joacă un rol esențial, pentru că ea îngăduie un adevărat *cult al instantaneității*. Cine livrează primul informația are și prima șansă să impună propria interpretare și să câștige de partea sa o audiență din ce în ce mai mare. Fiind însă și foarte ocupată, o asemenea audiență este tot mai doritoare să primească informații simple, însoțite de un cartuș interpretativ. Este răspunsul ideal identificat din vreme și livrat zi și noapte de puterea americană.

O bună parte din puterea și prestigiul Americii provine din capacitatea ei de a încapsula aspirații seculare ale oamenilor și societăților în formule simple și percutante. SUA au înțeles puterea de seducție pe care o are livrarea unui *meniu politic atrăgător*. Cum să fii împotriva libertății, a democrației, a statului de drept? Ele electrizează, pun în mișcare oameni și comunități naționale. SUA livrează meniul, dar nu menționează totdeauna că, pentru a ajunge la statul de drept, trebuie parcurs un drum. Pe care europenii l-au făcut în câteva secole, iar americanii în cel puțin două veacuri. Firește, lumea de astăzi poate scurta acest parcurs, dar nu-l poate eluda. Livrarea unui meniu separat de drumul, de munca laborioasă de pregătire a felurilor de mâncare respective – și trecute în meniu – este o formă de amăgire. Lucru foarte bine ilustrat de „primăverile arabe". Marea discuție care ar trebui purtată în momentul de față nu este dacă împărtășim sau nu valorile statului de drept, ci cum să ajungem acolo. Diferența de fond care

[1] Joseph S. Nye, Jr, *Is the American Century Over?*, Polity Press, Cambridge, 2015, p. 61

există între modelul de dezvoltare asiatic și cel promovat de țările dezvoltate are în vedere o dozare diferită a priorităților. Asia pune pe prim-plan dezvoltarea, pregătirea traseului pentru a crea condițiile de existență și funcționare ale statului de drept (care va avea, indiscutabil, caracteristicile sale asiatice). Cu alte cuvinte, o construcție politică, asemenea oricărei alte construcții, nu poate începe cu acoperișul. Într-o asemenea perspectivă am citit și dilema despre care vorbește Brzezinski: „Alegerea noastră este între a domina lumea și a o conduce". A conduce înseamnă a te îngriji de traseu, de instrumente și rezultate. O formulă, un obiectiv, o perspectivă pot atrage, pot chiar electriza. Astăzi, se pot cuceri de la distanță oameni și comunități. Conducerea lor presupune, ca și în strategia militară, să „pui piciorul acolo". Adică să construiești soluții pornind de la realitățile geografice, economice și culturale ale locului. Sau, cum spunea un vechi proverb chinezesc, „lumea poate fi cucerită cu calul" – astăzi am putea spune cu mesajul –, „dar nu poate fi condusă de pe cal". Deci de la distanță. Haosul și turbulențele în mijlocul cărora trăim provin și din decalajele, uneori tulburătoare, dintre „meniurile" anunțate și realitățile care le urmează.

Da, în câmp simbolic, SUA nu au competitor. De construit *interpretări alternative* cu un anumit grad de răspândire și acceptare este și mai greu să vorbim. Există o formă de atracție specială pe care o poate genera dezvoltarea unei țări, a unei regiuni. Particularitatea fundamentală a acestei ipostaze a puterii *soft* este că ea rezultă dintr-un proces economic și social. Nu este o putere construită, nu întruchipează un obiectiv postulat și urmărit deliberat. Nu, ea este produsă chiar de înaintarea procesului de dezvoltare respectiv. În acest sens, putem spune că este naturală. Succesul – ca și insuccesul – poartă pe umerii lui puterea de atracție, respectiv invitația la prudență, detașare, chiar la părăsirea corabiei. Când Uniunea Europeană se afla în faza de ascensiune, Marea Britanie a făcut câteva cereri repetate pentru a fi admisă ca membru. Astăzi, vorbim tot mai insistent de Brexit. Este puțin probabil ca în perioada următoare să avem confruntări spectaculoase între interpretări. Clash-ul cel mare

la nivelul palierului simbolic va avea loc între elaborările puterii *soft* americane – cu arsenalul ei impresionant – și puterea de seducție, invitația la luarea-aminte pe care le va degaja ridicarea unor țări și regiuni. Confruntare cu nimic mai prejos – nici în termeni de importanță, nici de dramatism – decât cea militară sau economică. Nu este vorba doar despre ciocnirea de interpretări dintre „dezvoltați" și „emergenți". Asemenea confruntări pot avea loc între emergenți, așa cum pot avea loc între dezvoltați. De pildă, o afirmație precum „În Europa nu avem de-a face cu o criză de factură keynesiană, prin urmare, măsurile inspirate de gândirea lui Keynes nu dau rezultate", făcută de un autor de talia economistului german Hans-Werner Sinn[1], marchează nu doar o diferență clară de filosofie financiară, ci și o hotărâre anume de a urma linii de filosofie politico-financiară diferite.

În tot ceea vom prezenta, am îmbrățișat un gen de *europocentrism metodologic*. Am făcut acest lucru deliberat, pentru a examina evoluția care se anunță din unghiul de vedere al Europei și, uneori, prin „ochii" unei regiuni speciale a bătrânului continent – Europa Centrală și de Est; și, în măsura în care puterile ne vor îngădui, prin cei ai României. Mai ales că, atât cât se poate prevedea, nici Europa în ansamblu, nici regiunea în care ne aflăm, cu atât mai mult România, nu vor avea de câștigat de pe urma noului start istoric luat în perioada post-criză. Acestea nu vor avea de câștigat pentru că nu s-au pregătit din vreme, nu au avut *o strategie de întâmpinare* nici în cazul globalizării, nici al crizei. Continentul în ansamblu va cunoaște o tendință de marginalizare, va fi pândit de riscul alunecării către un *statut de putere secundă*. În asemenea momente, tentația de a împinge tot felul de greutăți spre „periferie", în orice caz pe alți umeri, este greu de reprimat. Ceea ce echivalează cu o părăsire treptată, dar ireversibilă a modelului de dezvoltare consacrat, inițial, de Uniunea Europeană.

[1] „The sputtering engine. Is Germany's economy getting too weak to pull Europe out of its crisis?", *The Economist*, 22 noiembrie 2014

PARTEA I

Miza perioadei pe care o trăim este statutul lumii dezvoltate

Capitolul 1

O lume fără viziune

1.1. Confruntarea economică a luat locul războiului de altădată

Un prestigios teoretician al strategiei miliare afirmă: „Primul Război Mondial a fost principalul eveniment al secolului XX, din care au decurs toate celelelalte".[1] Gary Sheffield este convingător, adaugă Colin Gray[2], cu condiția să nu interpretăm literal afirmația „din care au decurs toate celelalte". Mai curând, este vorba despre un eveniment care a marcat profund sau, dacă vreți, fără de care nu vom înțelege tabloul de ansamblu al veacului de curând încheiat.

Secolul XXI nu este diferit; un eveniment situat tot la începuturi – criza izbucnită în 2008, la capătul unor ani de evoluție nebună – joacă un rol similar cu cel exercitat de prima conflagrație mondială. Am putea chiar spune că secolul XXI va fi mai puternic marcat de acești ani de început și de criza care a urmat decât a fost secolul XX de prima conflagrație mondială. Pur și simplu, primul deceniu prefigurează secolul. În modalități pe care nu le înțelegem acum, dar pe care viața – pe măsură ce se vor scurge anii – le va developa și le va face din ce în ce mai clare.

Simțim nevoia unei precizări. Când spunem *criză* nu avem în vedere doar anii 2008–2009. Afirmația că recenta criză „prefigurează secolul" are în vedere un sens mai cuprinzător al crizei, care include deceniul premergător lui 2008–2009 (perioadă în care emergenții s-au dezvoltat cu ritmuri de 3–4 ori mai mari decât statele dezvoltate), momentul propriu-zis al crizei, care a jucat

[1] Colin S. Gray, *Războiul, pacea și relațiile internaționale: O introducere în istoria strategică*, Polirom, Iași, 2010, p. 99

[2] *Idem*

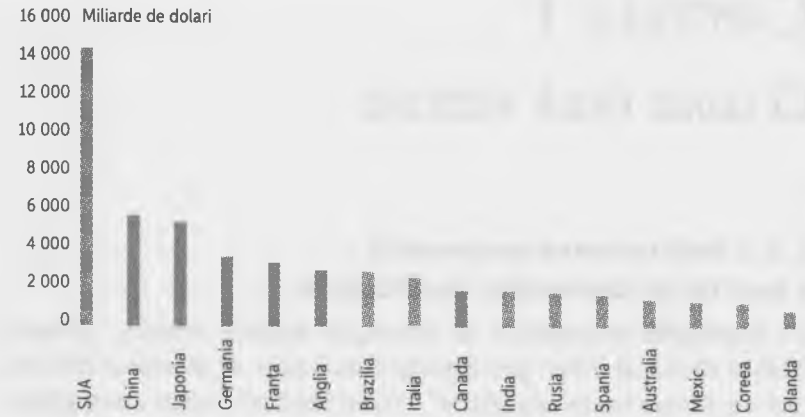

Cele mai mari economii în 2010

Sursa: Jim O'Neill, *The Growth Map*, Penguin Group, New York, 2013, p. 41

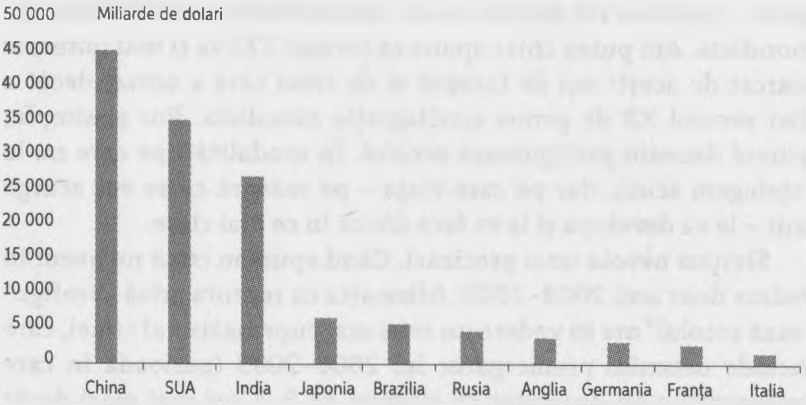

Cele mai mari economii în 2050

Sursa: Jim O'Neill, *The Growth Map*, Penguin Group, New York, 2013, p. 42

un rol de „test" pentru evoluțiile parcurse până atunci, precum și perioada post-criză, caracterizată printr-o refacere mai rapidă a emergenților și o evoluție lentă și inegală a dezvoltaților. Deci, în sensul acesta mai complex, criza prefigurează secolul. Am putea menționa mai multe argumente în favoarea afirmației de mai sus. Cel mai important ni se pare a fi diferențele izbitoare dintre ierarhia lumii în 2010 și cea din 2050.

Firește, orice proiecție trebuie privită cu multă prudență. Vom vedea dacă evoluția va confirma ceea ce cercetătorii previzionează pentru mijlocul secolului. Există mai multe asemenea evaluări. Nimeni nu contestă însă faptul că, în 2050, pe podiumul ierarhiei economice a lumii se vor situa China, SUA și India. Angus Maddison, prestigios istoric al economiei, vorbește despre evoluția economică a lumii de-a lungul istoriei și, în acest cadru, despre prefacerile care au loc în orizontul anilor 2030. „Preconizez că dinamismul economic cel mai accentuat va avea loc în economia asiatică, în special în China și India; ponderea Asiei în PIB-ul mondial va fi de 53 de procente, în timp ce ponderea Europei Occidentale, a SUA și a altor țări din orbita Occidentului va scădea la 33 de procente. Nivelul veniturilor în Asia se va situa în continuare la o treime din cele ale Europei Occidentale. Prin urmare, estimez că trendul despre care am vorbit se va menține și după 2030".[1]

Există, totuși, ceva ce deosebește începuturile acestor secole (succesive). Unul a debutat printr-un eveniment sângeros, și sângeros a fost tot secolul, marcat de conflagrații și confruntări militare; celălalt a debutat printr-o competiție economică acerbă, printr-o criză de proporții și evoluția lui va purta amprenta, am spune că va fi adânc marcată de ravagiile competiției economice. Va însemna cumva acest lucru mai multă liniște, mai mult calm, mai multă destindere? Nu, *încordarea doar se transferă* din domeniul militar în cel economic. Muniția va fi, într-adevăr, diferită. În acest secol, „glonțul" sau, dacă preferați, „racheta" va fi

[1] Angus Maddison, *Contours of the World Economy I–2030 AD: Essays in Macro-economic History*, Oxford University Press, New York, 2007, p. 316

reprezentată de mărimea PIB-ului, de PIB-ul per capita, de străpungerile tehnologice etc. Consecințele vor fi aceleași: prăbușirea unor lumi și înălțarea altora, erodarea unei ordini internaționale și nașterea alteia, schimbări radicale de ierarhii economice, de ierarhii de putere. Nu mai avem de-a face cu un război clasic, ci cu unul economic. Substanța dramatismului se va conserva însă, neîndoielnic.

Edward Luttwak – istoric american de origine română – vorbește despre „o competiție geo-economică" caracterizată printr-o „gramatică a comerțului și o logică a războiului". Competiție geo-economică ale cărei reguli comerciale sunt „gramatical" corecte, păstrează logica dură a confruntării, în ultimă instanță logica războiului. Purtat însă cu alte „arme". Observați mai atent lumea de astăzi: câmpul de bătălie de altădată este înlocuit cu cel al competiției economice. Într-un anume fel, conflictul militar era mai egal cu el, mai transparent: „gramatica" și „logica" lui mergeau în aceeași direcție, serveau același scop. Competiția economică este mai înșelătoare, chiar mai parșivă: „gramatica" împrumută un aer de corectitudine unei confruntări care, prin consecințe, este la fel de dureroasă, dacă nu chiar mai dureroasă decât cea militară.

E adevărat, competiția economică nu prilejuiește vărsare de sânge, dar facilitează o realocare a afluenței și a șanselor de afirmare pe termen mediu și lung. Nu mor oameni, dar sărăcesc sau sunt aduși în situații umilitoare; nu sunt încheiate tratate dictate de învingător, dar sunt dăltuite evoluții care au exact aceleași efecte; nu se mai iau prizonieri, dar cavalerii armatelor economice învinse sunt transformați în adevărate marionete; nu curge sânge, dar va curge multă, multă suferință.

Câteva împrejurări speciale imprimă competiției economice o duritate aparte, accente suplimentare de gravitate. *Globul parcă s-a mai restrâns* pentru că actorii economici – state sau corporații – au o forță care impune, o forță dominatoare. Pe terenul central al competiției economice se pătrunde greu. Acolo sunt deja statele consacrate, iar, în prezent, perimetrul acesta privilegiat este luat cu asalt de emergenți. Lupta pentru putere este nemiloasă, iar conservarea pozițiilor câștigate, a piețelor de desfacere

sau a sferelor de influență nu lasă prea mult loc pentru negocieri și înțelegeri. Zgomotul asurzitor al armatelor de altădată este înlocuit cu o liniște încordată. La capătul unei asemenea perioade, aflăm despre falimente, prăbușiri, despre degradarea unor țări făcută de agențiile de rating, chiar despre declinul unor puteri sau superputeri...

Ca să ne dăm mai bine seama de intensitatea competiției economice pe plan internațional este bine să menționăm un lucru esențial: *cererea la nivel global scade*. Ceea ce imprimă competiției economice notele specifice luptei pentru existență. Cu deosebire pentru statele mici și mijlocii, care trebuie să facă eforturi disperate spre a-și găsi – ori spre a păstra – un loc sub soarele economic al planetei. John L. Campbell și John A. Hall precizează că particularitățile competiției economice din zilele noastre sunt sugestiv exprimate de formula: „Adam Smith conduce acum lumea."[1]

Cineva spunea că „nimic nu este mai destabilizator decât ridicarea unei superputeri". Așa este, dar de data aceasta se ridică nu doar o superputere, ci o lume – lumea asiatică, dacă avem în vedere acest continent, lumea emergentă, dacă luăm în considerare ascensiunea indubitabilă a țărilor-continent, a țărilor care și-au făcut din dezvoltare un adevărat crez. Nu se stinge bine un conflict că alte trei apar în locul lui; „primăverile" de tot felul se succedă, dar nu se revarsă în bunăstare, ci în instabilitate și haos. Cum am putea explica o asemenea situație? America nu mai este puterea de altădată, dominând fără putință de tăgadă toate domeniile unei puteri moderne și impunând respectul regulii. Între timp, nu a apărut nici o altă putere care să-i ia locul sau care să dorească să facă acest lucru. Ordinea instituită după al Doilea Război Mondial, într-un fel revigorată prin cea instaurată după Războiul Rece, *nu mai reflectă raporturile de putere din lumea de astăzi*.

Se mai adaugă ceva pe lângă care trecem prefăcându-ne că nu observăm. Încet, încet, statul s-a retras din multe activități pe care le prestase cu succes de-a lungul ultimelor secole. El s-a mai

[1] John L. Campbell și John A. Hall, *The World of States*, Bloomsbury, Londra, 2015, p. 40

retras din ceva, din poziția de *strateg al înălțimilor și răspunzător de pregătirea perspectivei*. Nimeni altcineva nu a venit să îndeplinească sau măcar să suplinească aceste funcții vitale. De aceea, trăsătura cea mai izbitoare a lumii de astăzi este confuzia, lipsa unui orizont de înaintare cât de cât limpede, ieșirea din orice matcă a „disciplinei geopolitice" transfigurată în diminuarea vizibilă a încrederii oamenilor în ziua de mâine, în faptul că o evoluție cât de cât ordonată s-ar mai putea înscăuna.

1.2. România, la marginea unei existențe vegetative

Putem distinge trei cercuri concentrice în care sunt dispuse țările globului în momentul de față: cercul țărilor bogate, luat cu asalt de către țările emergente. De rezultatul acestei competiții va depinde configurația lumii de mâine. Urmează ceea ce la nivelul unui stat dezvoltat numim clasa de mijloc, aflată, după cum știm, în scădere. În acest cerc intră ceea ce Jim O'Neill numește „următorii 11", țări cu evoluție promițătoare, de la Indonezia și Mexic la Coreea de Sud și Turcia. Fără îndoială, cercul este mult mai larg, incluzând state cu aspirații și cu șanse reale de dezvoltare, de la Columbia la Polonia, de la Nigeria la Iran. Al treilea cerc include țările – din ce în ce mai numeroase – care se zbat undeva la periferia istoriei. Țări care par a nu mai avea o șansă reală să recupereze și să se apropie de tărâmul râvnit al dezvoltării. Nu pentru că nu ar face eforturi, ci pentru că altele au luat-o mult înainte și și-au construit atuuri greu de recuperat.

Competiția este atât de puternică, încât îi tolerează din ce în ce mai greu pe nou-veniți. Nu le este negată șansa – și, probabil, va fi din când în când organizat un „miracol" pentru a ilustra că această șansă rămâne intactă –, dar posibilitatea de a „urca" în ierarhia de putere a lumii, în partea de sus a acesteia, devine din ce în ce mai iluzorie. Este acea parte a lumii condamnată la o *existență vegetativă*. Termenul „colonie" pare revolut, în sensul că trezește trăiri dureroase. Putem spune că este depășit și pentru că metropola avea un anume tip de raportare la colonie, își propunea să o orienteze pe o anumită coordonată de modernizare. Astăzi,

legătura este desfăcută. „Coloniile moderne" au toate drepturile, dar nu au putere reală nici asupra lor înselor. Dominația din partea metropolei este silențioasă, dar devoratoare. Statul dominat nu mai este decât *o carcasă de stat*: conținutul sau mai bine zis regulile de funcționare sunt dictate din exterior. Principala misiune a statului este strângerea și redistribuirea taxelor și impozitelor. În felul acesta, se dă impresia că statul este „în picioare", când, de fapt, a rămas un simplu administrator, fără obiective de perspectivă și fără o adevărată busolă politică. De îndată ce a abandonat funcția dezvoltării, statul s-a transformat într-o umbră a statului activ, care se simte răspunzător față de viitorul comunității pe care o conduce. Iar viitorul nu poate exista cu adevărat în afara efortului de a organiza energiile unei comunități și de a le orienta pe direcții confirmate de evoluția istorică. Adică tocmai ceea ce numim activitate statală veritabilă.

La marginea acestui perimetru al vieții vegetative se află, din nefericire, și România, după mai bine de două decenii pierdute în planul dezvoltării. Timp în care am privatizat flotă, industrie, proprietăți, iar „ceea ce a mai rămas nu ne aparține". Avem baze militare străine, dar nu avem investiții străine, cel puțin din perimetrele din care vin și bazele respective. După mai bine de 20 de ani de dezindustrializare, începem să vorbim despre „reindustrializare". Într-o țară cu date naturale indiscutabile pentru agricultură au fost desființate uzinele de tractoare și utilaje agricole. Este ca și cum, în alte epoci, țăranul și-ar fi omorât, deliberat, vitele de muncă. Ce să mai facă atunci cu pământul? S-a găsit și aici o soluție: este înstrăinat. Cu deosebirea – fundamentală – că în cazul României, stat care a apărut mult mai târziu pe harta politică a Europei, stat plasat într-un context geopolitic mișcător, stat condamnat să vegheze la propria integritate, stat a cărui existență – politică și materială – s-a împletit și se va mai împleti multă vreme cu lucrarea pământului și prelucrarea roadelor sale, *vinderea pământului poate să însemne vinderea de țară*.

Ce s-ar mai putea spune? Opțiunea pentru capitalism este declarată cu diferite prilejuri, dar noi nu avem bănci proprii, adică nu avem capital propriu (iar capitalismul este organizat

în jurul capitalului, cum spune și numele). Cu ce anume vom face „reindustrializarea"? Iată o ipostază a statului-carcasă. Așteaptă investiții străine pentru a fi pus în mișcare. Parcă nu are viață proprie, cu inițiative proprii, cu obiective proprii. *Așteaptă șansa, nu o construiește.* Iar dacă șansa nu apare, „de vină" este întotdeauna istoria, și nu comunitatea care a trăit nepăsătoare față de obligațiile sale de a scruta epoca și de a construi răspunsuri potrivite cu particularitățile sale.

Pentru că am menționat termenul de *privatizare*, simțim nevoia unei precizări. Da, privatizarea este o formă de a relansa unități, chiar ramuri întregi. De pildă, privatizarea Daciei Pitești, care rămâne un exemplu de succes. Printre foarte, foarte puținele exemple. În cele mai multe dintre cazuri, privatizarea a reprezentat o înstrăinare fără temei economic, chiar o lichidare mascată. La acest sens al privatizării se referea, probabil, fostul președinte al țării, Traian Băsescu, atunci când vorbea despre dispariția flotei comerciale românești, la care, potrivit funcțiilor ocupate în acea vreme, a participat și domnia sa. „Dar cine a vândut navele?" „Știți, a fost procesul de privatizare..."

Așa s-a „privatizat" flota, s-a „privatizat" și cea mai mare parte a siderurgiei, a industriei prelucrătoare, a industriei de confecții etc. etc. Privatizarea este bine-venită în două situații: atunci când îți dai seama că nu poți gestiona performant o activitate (caz în care inviți alți actori economici să facă acest lucru) sau în eventualitatea în care o întreprindere sau un domeniu are nevoie de o injecție tehnologică pe care tu nu o poți asigura (cazul Daciei Pitești). Din aceste perspective, un fapt rămâne greu de explicat: de ce a trebuit să fie privatizată *distribuția utilităților*, distribuția apei, a gazului, a electricității? Activități foarte rentabile (așa-numitele „fabrici de bani"), activități făcute de zeci de ani și care nu cereau dotări tehnice speciale. Având în vedere profitabilitatea specială a acestor activități, conducerea Ungariei vecine a decis ca ele să fie încadrate în rândul activităților nonprofit. Ca lucrurile să fie și mai limpezi, să amintim că în România a fost privatizată Agenția Națională Loto, tot cu capital străin. Nici organizarea – simplă – a unei asemenea activități nu mai era în stare să

o asigure România? Realitatea este că s-au privatizat activitățile cele mai profitabile și, am spune, cele mai ușor de organizat dintr-un întreg lanț de producție și distribuție. Distribuția apei este mult mai profitabilă decât asigurarea cantităților de apă care trebuie să ajungă la populație. Așa cum distribuția gazului este mai profitabilă decât producerea gazului.

Cum s-ar putea explica acest lucru? Este greu de răspuns. Lucrurile s-au derulat ca și când era vorba despre plata mascată a unei datorii, a unui tip anume de obligație. S-au privatizat pentru că *așa trebuia să se întâmple*. S-au privatizat parcă după un „plan" stabilit dinainte, nu pornind de la nevoi sau de la „lipsa de performanță". Indiferent cum s-au întâmplat lucrurile, statul a înstrăinat cu o ușurință condamnabilă propriile surse de câștig. Am insistat asupra distribuției utilităților. Dar grosul privatizărilor a avut loc în economia propriu-zisă. S-au „privatizat" industrii și s-au dezvoltat lanțuri de mall-uri. Așa a debutat procesul de modernizare post-decembristă a României. Ca să nu fim nedrepți, am dezvoltat două industrii de mare viitor: „industria politică" și „industria de talk-show-uri". Deci industria vorbelor...

1.3. Criza este în spatele sau în fața noastră?

Nu vom înțelege cât de cât ceea ce se întâmplă și, mai ales, ce se va întâmpla la nivel mondial în perioada următoare dacă nu avem în vedere natura crizei izbucnite cu opt ani în urmă, contextul în care ea s-a declanșat, precum și impactul acestui tip special de criză. Crizele financiare – și criza despre care vorbim a debutat ca o criză financiară – reprezintă un tip special de criză, greu de încadrat într-un tipar anume al crizelor. Majoritatea autorilor care au îmbrățișat acest subiect au semnalat faptul că orice criză financiară are efecte pe termen lung: ea presupune îndatorarea financiară a comunităților și statelor, ceea ce înseamnă un efort ulterior mult mai mare pentru achitarea datoriilor contractate; este urmată de o perioadă mai lungă de refacere, perioadă marcată de ritmuri de creștere modeste etc. Cu alte cuvinte, atunci când abordăm acest subiect, este nevoie să fim foarte precauți și să privim deopotrivă la momentul de vârf al crizei, dar și la perioada care urmează,

la efectele pe termen mediu și lung pe care le induce criza financiară. După modul cum se discută despre criză, avem sentimentul acut că particularitățile despre care am vorbit sunt trecute cu vederea, că se cultivă un gen de optimism numai parțial oportun.

„Criza din 2008–2009" este foarte înșelătoare. Iar noi suntem deja victimele acestei viclenii a oricărei crize financiare. Prima dovadă: proclamarea sfârșitului ei. Imaginați-vă, vă rog, că ați trecut printr-un necaz cu propria dumneavoastră casă, să spunem. Că a trebuit neapărat să faceți un împrumut important pentru a o repara sau, după caz, pentru a construi ori a cumpăra una nouă. „Vârful" crizei este reprezentat de momentul critic în care trebuie să faceți față acestei situații neprevăzute și foarte costisitoare. Urmează partea a doua a oricărei crize de acest tip: achitarea împrumutului, perioadă care poate dura ani de zile, uneori decenii. Care este perioada cea mai importantă a crizei? Momentul de vârf, perioada aceea foarte critică, sau anii pe care îi petreci plătind datoria contractată? Nu se poate face o ierarhie. Fiecare moment cu particularitățile lui.

Martin Wolf recurge la o metaforă izbutită. Criza financiară este asemenea unui atac de cord: când pacientul vine la spital cu infarct, prima grijă este să-l salvezi. Nu este nici timp, nici momentul potrivit să-l întrebi despre stilul său de viață în tinerețe. Momentul de vârf al crizei este extrem de important pentru că, dacă nu ai trecut de el, rămâi pe drumuri, în cazul primului exemplu, sau te poți petrece din lumea celor vii, în cazul celui de-al doilea. Perioada care urmează nu este mai puțin importantă. Numai că este eșalonată în timp. Dacă nu respecți tratamentul și condițiile recuperării, poți ajunge la același deznodământ dramatic; în cazul celuilalt exemplu, este nevoie de un efort încordat pentru a achita datoria contractată. Și fiecare dintre noi știm ce înseamnă plata unei datorii. Ceea ce a și îndreptățit comentatorii englezi să se întrebe: *Is there life after debt?*[1]

[1] Revista *The Economist* a publicat în numărul din 24 iunie 2010 un articol cu un asemenea titlu, având următorul subtitlu: „Țările bogate s-au împrumutat de la viitor. Achitarea notei de plată va fi dificilă, cum dificilă va fi și viața într-o lume mai strânsă la pungă".

Revenind la exemplul dat de Martin Wolf, cel al pacientului care a suferit un infarct, ne putem întreba: care este prima condiție a recuperării? Recunoașterea înfrângerii. Recunoașterea faptului că înaintea acestui moment cardinal, pacientul *a greșit față de propria sănătate*. Fără acest examen sever al lui cu el însuși, fără angajamentul asumat că greșelile anterioare nu vor mai fi repetate, fără o adevărată ruptură cu obiceiurile care au dus la momentul dramatic, pacientul nu are cum să se recupereze în mod real. Lucrurile nu stau altfel în cazul crizei recente. Întrebarea gravă este: s-a recunoscut înfrângerea, greșelile care au precedat momentul prăbușirii? Unele da, altele nu. Sigur este că nu s-a instalat „un nou stil de viață" care să evite o posibilă criză de proporții similare, ori, cel puțin, multe alte convulsii, atmosfera de incertitudine care nu se mai risipește, tensiunea existentă la nivelul vieții internaționale și care, parcă, a „coborât" la nivelul vieților individuale.

Măsurile adoptate – încă o dată oportune – nu au rezolvat criza, ci doar au amânat efectele ei. Nu au depășit-o în mod real, ci doar au eșalonat-o. Nu au înlăturat riscul pe care o asemenea criză îl conține, ci doar l-au proiectat în perioada care vine. Pare că nu suntem foarte conștienți de acest lucru și considerăm că a trecut criza. Nu, *criza este în spatele, dar și în fața noastră*. Cu o mare parte a efectelor ei urmează să ne confruntăm de-acum încolo. Ceea ce s-a câștigat este un răgaz, un răgaz pentru construirea unei reacții adecvate, pentru edificarea unei soluții de redresare și de relansare economică. Dar se întâmplă acest lucru? Thomas Piketty remarcă, după părerea noastră cu îndreptățire: „Fără îndoială că politicile pragmatice adoptate după criza din 2008 au evitat dezastrul, însă nu au propus un răspuns durabil la problemele structurale care au făcut posibilă criza, dintre care cele mai pregnante sunt absența revoltătoare a transparenței în domeniul financiar și creșterea inegalității".[1]

[1] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2014, p. 473 (trad. rom. *Capitalul în secolul XXI*, Editura Litera, București, 2015)

Societatea dezvoltată se aseamănă cu un organism căruia i s-au injectat multe antibiotice spre a preveni prăbușirea, dar regimul său de viață nu s-a schimbat ori s-a schimbat foarte puțin. Va putea funcționa, neîndoielnic. Dar va avea și performanța așteptată? Urmează acum perioada aceea dificilă, lipsită de spectaculosul momentului de apogeu, dar încordată și prelungită, de înlăturare a efectelor. Dacă ea nu decurge cum se cuvine, atunci există riscul ca societatea dezvoltată să recadă în necazurile de care tocmai credeam că s-a despărțit, fie să nu ne depărteze prea mult de situația critică și să nu mai fie niciodată ce a fost. Izbândesc cei care sunt conștienți de importanța perioadei care urmează momentului de vârf, cei care nu se lasă amăgiți de formula îmbietoare: „Criza a trecut".

1.4. „Cea mai mare criză financiară care a avut loc vreodată"

Recent, o mare autoritate a vieții financiare americane și mondiale, Alan Greenspan, face o precizare care ne ajută să înțelegem mai bine amploarea crizei din 2008–2009: „Este posibil ca ultima criză să fi fost cea mai mare criză financiară care a avut loc vreodată. Ca să fiu corect înțeles, Marea Depresiune a produs un colaps mult mai accentuat al activității economice. Dar prăbușirea generalizată, la scară globală, a piețelor financiare, cele care facilitează comerțul de zi cu zi, este ceva care s-a întâmplat doar în criza actuală"[1]. Atât de importantă este considerată caracterizarea, încât autorul revine și mai precizează o dată în interiorul volumului: „Cum am arătat în Introducere, sistemul bazat pe *leverage*[2]-ul supradimensionat și pe intensitatea neobișnuită a activității de intermediere financiară a colapsat,

[1] Alan Greenspan, *The Map and the Territory: Risk, Human Nature, and the Future of Forecasting*, Allen Lane – Penguin Books, New York, 2013, pp. 1–2

[2] *Leverage*-ul reprezintă raportul dintre banii lichizi deținuți de o bancă și cei investiți sau împrumutați de respectiva bancă; *leverage*-ul este un indicator esențial al solvabilității instituțiilor financiare.

cea ce a generat poate cea mai mare criză financiară din toate timpurile".[1]

Bineînțeles că este dificil, dacă nu imposibil, să facem o comparație aplicată între cele două mari crize. Mai ales că prima este încheiată, a doua este încă în desfășurare. Impactul crizei actuale va putea fi aproximat după ce vor fi plătite datoriile contractate în anii de vârf ai crizei, după ce vom constata urmările acestui efort asupra lumii în care a avut loc cu predilecție criza – lumea dezvoltată –, după ce se va instala o creștere economică robustă. Pentru a face mai bine distincția dintre aceste două cele mai mari crize economice ale ultimilor o sută de ani, mulți autori desemnează criza din 1929–1933 cu formula Marea Depresiune, iar pe cea recentă Marea Recesiune. Prima, deci, a declanșat un cutremur economic propriu-zis, a generat mari falimente ale firmelor de producție, pe când cea de-a doua a generat doar un important regres al activității economice, fără a antrena falimentele și prăbușirea de la începutul deceniului al IV-lea al secolului trecut.

Ca să înțelegem mai bine diferențele dintre cele două crize-reper, precum și modul cum s-a ajuns la tratamentul aplicat în criza recentă, să facem referire la o dezbatere din literatura de specialitate. Este lămuritoare precizarea pe care o face Paul Krugman cu privire la verdictul pronunțat de către Milton Friedman în legătură cu izbucnirea crizei din 1929–1933: „Potrivit lui Friedman, Marea Depresiune a avut loc numai pentru că Rezervele Federale nu și-au făcut datoria în anii 1930; dacă ar fi acționat pentru a salva băncile aflate în dificultate și ar fi prevenit întreruperea aprovizionării cu lichidități, catastrofa ar fi fost evitată".[2] În noiembrie 2002, la aniversarea a 90 de ani de la nașterea lui Milton Friedman, Ben Bernanke a avut o expunere în calitatea sa oficială de reprezentant al Rezervelor Federale. În această calitate, își însușește verdictul dat de întemeietorul monetarismului și exprimă chiar un tip de angajament, în sensul respectării rețetei.

[1] Alan Greenspan, *op.cit.*, p. 72

[2] Paul Krugman, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

Iată cum își încheie cuvântul: „Chiar dacă îmi depășesc ușor mandatul de reprezentant oficial al Rezervelor Federale, îngăduiți-mi să mă adresez lui Milton [n.n. Friedman]. Cu privire la Marea Depresiune, ați avut dreptate, am greșit. Ne pare rău. Dar, mulțumită dumneavoastră, nu vom mai face această greșeală".[1]

Când criza din 2008–2009 a sosit, Ben Bernanke[2] nu mai era doar membru al boardului guvernatorilor, ci chiar președintele Rezervelor Federale. Și a aplicat tratamentul indicat de mentorul neoliberalismului: a început tipărirea de bani. Iată, deci, pe scurt, diferența dintre cele două mari crize: prima (cea din '29–'33) nu a beneficiat de sprijin din partea statului, a „coborât" în economia reală și a produs ravagiile pe care le cunoaștem; datorită intervenției statului, criza recentă nu a mai urmat același traseu. În 2009, Barry Eichengreen și Kevin O'Rourke au inițiat un studiu aplicat, actualizat pentru 2010, cu privire la cele două crize[3]. Ei au întocmit chiar un grafic foarte sugestiv, pe care îl reproducem și noi în pagina alăturată.

Momentul refacerii producției industriale a intervenit mai devreme în recenta criză, comparativ cu cea din '29–'33. Perioada de scădere a producției este mult mai scurtă, tocmai datorită reacției prompte a statului prin instituțiile sale specializate. Rezerva noastră privește faptul că graficul are în vedere producția industrială globală, nu a lumii dezvoltate, lume în care a izbucnit criza și unde a produs cel mai mare impact.

---

[1] Bernanke, Ben S., *On Milton Friedman's Ninetieth Birthday*, Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the Conference to Honor Milton Friedman, University of Chicago, Chicago, Illinois, 8 noiembrie 2002, http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2002/20021108/default.htm

[2] Interesant de remarcat că Bernanke avea nu doar o filiație de idee și opțiune profesională cu Milton Friedman, ci și o experiență intelectuală comună, după cum reiese din următoarea precizare: „Sunt un mare fan al lui Milton Friedman. Am fost colegi pentru o vreme la Stanford. Am avut multe ocazii de a sta de vorbă. Este un economist excepțional, foarte pătrunzător. Cred că ar fi fost de acord cu ceea ce facem noi acum." (Bernanke, Ben S., Bernanke *On Milton Friedman: "I Think He Would Have Supported What We Are Doing"*, Real Clear Politics Video, 1 octombrie 2012)

[3] Barry Eichengreen și Kevin O'Rourke, „A tale of two depressions. What do the new data tell us?", VOX CEPR's Policy Portal, 8 martie 2010

Producția industrială mondială, atunci și acum

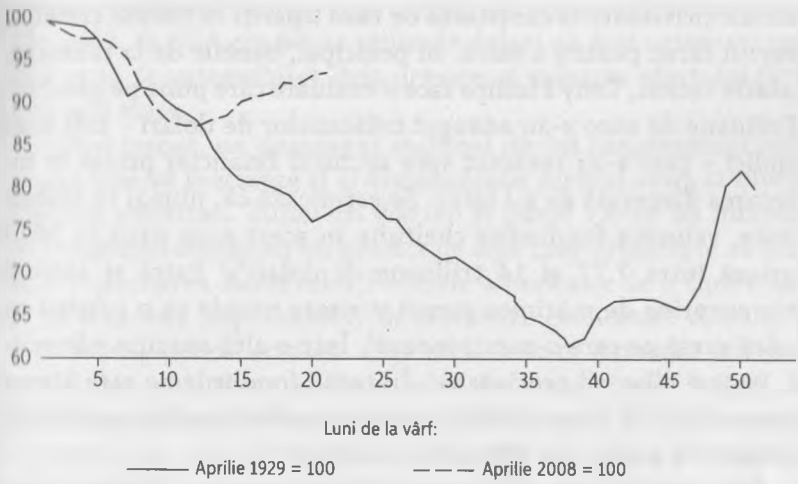

Sursa: Barry Eichengreen și Kevin O'Rourke, „A tale of two depressions. What do the new data tell us?", VOX CEPR's Policy Portal, 8 martie 2010

O întrebare se impune: stoparea mersului „normal" al crizei, deci oprirea tendinței de a „coborî" în economia reală nu a avut oare un preț și, dacă da, care este acesta? Cu alte cuvinte, care este costul opririi mersului „normal" al crizei? Este o problemă care merită dezbătută, dacă dorim să avem o imagine reprezentativă despre criză și, mai ales, despre efectele sale pe termen mediu și lung. Ca să putem răspunde, trebuie să facem referiri mai ample la costurile intervenției, la efortul financiar pe care l-a presupus acest tratament.

1.5. Trilioane și trilioane de dolari pentru a potoli criza

Să menționăm că sprijinul financiar acordat băncilor sau altor unități economice nu este contestat de nimeni în mod serios. Prețul stopării crizei este exprimat de ceva precis: *mărimea*

datoriilor contractate în timpul crizei, volumul banilor tipăriți și oferiți sub formă de bailout-uri. Aici, lucrurile încep să se complice. Prima dificultate este dată de faptul că nu am întâlnit cifre oficiale privitoare la cantitatea de bani tipăriți în timpul crizei, la efortul făcut pentru a salva, în principal, băncile de la faliment. Relativ recent, Tony Phillips face o evaluare care pune pe gânduri: „Trilioane de euro s-au adăugat trilioanelor de dolari – toți bani publici – care s-au revărsat spre sectorul financiar privat în încercarea disperată de a-l salva. Se estimează că, numai în Statele Unite, valoarea fondurilor cheltuite în acest scop până în 2013 variază între 7,77 și 14 trilioane de dolari".[1] Parcă și autorul este surprins de mărimea sumei și simte nevoia să o susțină cu o altă sursă pe care o menționează[2]. Într-o altă apariție editorială, Wayne Ellwood precizează: „În total, fondurile pe care Marea Britanie și SUA le-au cheltuit pentru a salva băncile au ajuns la aproape 75 la sută din PIB-ul lor combinat".[3]

Mărturisim, am privit aceste cifre cu oarecare rezervă: chiar atât să se fi cheltuit pentru a limita proporțiile crizei, pentru a depăși multe din necazurile cu care se confruntau unitățile bancare și comerciale? Au apărut, după aceea, surse aflate în strânsă legătură cu structuri oficiale. Martin Wolf îi citează pe Piergiorgio Alessandri și Andrew Haldane de la Banca Angliei, care au publicat o evaluare a efortului făcut de băncile centrale și de guverne pentru a sprijini unitățile financiare lovite de criză. Evaluarea are în vedere o perioadă extrem de limitată: de la mijlocul până la sfârșitul anului 2009, deci perioada de vârf a crizei. Iată la cât s-a ridicat valoarea sprijinului de care vorbim: 18 procente din PIB-ul zonei euro, 73 de procente din PIB-ul Statelor Unite, 74 de procente din cel al Marii Britanii, iar totalul acestui sprijin înseamnă

[1] Tony Phillips (ed.), *Europe on the Brink: Debt Crisis and Dissent in the European Periphery*, Zed Books, Londra, 2014, p. 9

[2] www.bloomberg.com/news/2011-11-28/secret-fed-loans-undisclosed-to-congress-gave-banks-13-billion-in-income.html

[3] Wayne Ellwood, *The No-Nonsense Guide to Globalization*, ed. a III-a, New Internationalist, Toronto, 2011, p. 9

echivalentul a 25 de procente din PIB-ul mondial[1]. Cum știm, criza s-a întins pe o perioadă mai lungă (de pildă, în Europa momentul de maxim a fost atins în 2012), iar sprijinul acordat a vizat nu doar sistemul bancar, ci și unități ale economiei propriu-zise (de pildă, în SUA cca 60 de miliarde dolari au fost orientați spre industria de automobile). Prin urmare, și valoarea efortului făcut este mai mare.

Anul trecut, un document elaborat de doi congresmeni americani vine să precizeze și el dimensiunile acestui efort la nivelul statului american. Elisabeth Warren și David Vitter[2] au introdus în Congresul american un proiect de lege care urmărește să limiteze capacitatea Rezervelor Federale americane de a tipări bani și de a acorda împrumuturi în momente economice dificile, să facă transparentă această activitate. Într-o scrisoare adresată actualului președinte al Rezervelor Federale, Janet Yellen, cei doi congresmeni subliniază că din 2007 până în 2009, Rezervele Federale „au acordat peste 13 trilioane de dolari instituțiilor financiare"[3] (ceea ce ar însemna cca 80% din PIB-ul american). Cea mai mare parte a acestei uriașe sume a mers doar către trei mari bănci – Citigroup, Merrill Lynch și Morgan Stanley –, favorizând suspiciunea că anumite firme au fost favorizate.

În sfârșit, cu riscul de a plictisi cititorul cu atâtea date și cifre, mai menționăm o apreciere referitoare tot la efortul financiar făcut în timpul recentei crize. Într-o apariție recentă, Howard Davies comunică o cifră a tuturor costurilor, cifră pusă la dispoziție de Banca Angliei: „Banca Angliei a calculat costul crizei, însemnând valoarea bailout-urilor acordate băncilor plus costurile rezultate din scăderea PIB-ului, ca situându-se undeva între 60 și 200 de trilioane de dolari pentru economia globală și între 1,8 și 7,4 trilioane de lire pentru Marea Britanie".[4] Să reținem nu

[1] Martin Wolf, *The Shifts and Shocks, What We've Learned – and Have Still to Learn – from the Financial Crisis*, Penguin Press, New York, 2014, p. 28

[2] „Railing against bailing", *The Economist*, 16 mai 2015

[3] *Idem*

[4] Howard Davies, *Can Financial Markets Be Controlled?*, Polity Press, Cambridge, 2015, p. 17. Întrucât cifra este pur și simplu răscolitoare, autorul citează și site-ul Băncii Angliei (www.bankofengland.co.uk).

valoarea maximă a acestei evaluări, deci nu cele 200 de trilioane, nici pe cea medie, care se situează cam la 130 de trilioane, ci pe cea minimă, de 60 de trilioane de dolari. Având în vedere faptul că valoarea PIB-ului mondial este undeva la 75 de trilioane, putem spune că, pe ansamblu, pierderile s-au ridicat la *cel puțin trei pătrimi din PIB-ul economiilor respective*. Când adăugăm și valoarea pierderilor de producție, a declinului comerțului etc., rezultă o cifră mult mai mare, care, în medie, depășește valoarea PIB-ului acestor puteri. Dacă acesta a fost prețul stopării procesului de extindere a crizei, de „coborâre" a sa în economia reală, întrebarea care se ridică imediat este: dacă ar fi fost lăsată să „coboare", cât ar fi costat criza recentă? Mai mult decât valoarea a trei pătrimi din PIB-urile SUA și Uniunii Europene? Este o temă asupra căreia merită să medităm mai mult. În plus, va trebui să fim conștienți că, lăsată să coboare în economia reală, criza ar fi făcut o selecție severă – este adevărat, și dureroasă – a sănătății actorilor economici. Acum, acești actori au fost ajutați, dar nu se știe dacă s-au și însănătoșit din punct de vedere economic; dacă nu au dobândit un gen de *dependență* față de sprijinul acordat de către stat. Realitatea este că recenta criză a transformat, mai mult decât ne dăm seama, sistemul financiar-bancar și, mai ales, relațiile dintre acesta și stat.

1.6. Intervenție sau non-intervenție? Să amendăm doar excesul!

Intervenția sau non-intervenția statului și a organismelor sale specializate în timpul unei crize a generat vii discuții în literatura de specialitate. Există poziții promovate de autori de notorietate – i-am numi pe John Maynard Keynes și Milton Friedman – care susțin intervenția în modalități diverse și apelând la instrumente diferite. Așa cum există alte poziții, care se revendică de la alți autori de o notorietate asemănătoare, care consideră că o criză trebuie „lăsată să-și urmeze cursul". Deci să „coboare" până unde îi permite economia. În felul acesta, ea și-ar îndeplini rolul de *test al sănătății unui sistem economic*. De pildă,

Friedrich Hayek și Ludwig von Mises au avertizat asupra riscului pe care îl prezintă apelul la „stimulii artificiali". De aceea, recomandările lor au mers mai degrabă către „politica de a nu interveni" (*„do-nothing" policy recommendation*). Ambii au pledat pentru salarii și prețuri cât mai mici, taxe reduse și o interferență cât mai mică a statului în activitatea economică. O asemenea intervenție și apelul la „stimuli artificiali" ar însemna, într-un fel sau altul, amplificarea unui mare risc: restartarea inflației ori creșterea deficitelor. „Aceasta ar însemna că terenul este deja pregătit pentru noi turbulențe și noi crize", precizează Hayek. Soluția se impune de la sine: „doar timpul le va vindeca pe toate"[1].

Evident, este vorba despre o dezbatere care alcătuiește un adevărat ax al gândirii economice. Ambele viziuni au valențe care merită toată atenția. Problema este mai curând de a judeca gradul de adaptare al unei opțiuni sau alteia la un anumit context și, mai ales, de a amenda excesul. Întemeietorul monetarismului, Milton Friedman, este îndreptățit să critice lipsa de reacție a Rezervelor Federale în criza din '29–'33. Situația de atunci l-a nemulțumit cu deosebire pentru că ilustra *nesocotirea rolului jucat de bani și, în general, de instrumentele monetare, în orice criză economică*. Din momentul în care această critică a fost rostită, nimeni nu și-a mai permis să nu includă banii în ecuația de răspuns la orice criză financiară. Fără aprovizionarea cu bani a sistemului bancar și, în general, a unităților economice confruntate cu dificultăți nu se poate depăși criza, dar nici simpla tipărire de bani nu asigură neapărat însănătoșirea, revenirea la starea normală. Apelul la aceste instrumente reprezintă doar *intervenția de urgență*, foarte importantă, e adevărat. În anumite circumstanțe, ea poate reașeza pe făgașul normal o companie sau chiar un sector economic. Dar nu epuizează tratamentul care presupune identificarea și tratarea cauzelor, prevenirea reală a repetării. Aici încep și îndoielile noastre cu privire la strategia aplicată în cazul recentei crize. Rețeta

[1] Friedrich Hayek, 1935, pp. 98–99, *apud* Mark Skousen, *The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, M.E. Sharpe Inc. Armonk, New York, 2001, p. 316

lui Friedman *nu a încurajat* demersul de a merge mai departe la nivelul adevăratelor cauze și de a căuta o însănătoșire de ansamblu a vieții economice.

Pentru a înțelege mai bine reacția organismelor financiare în timpul recentului seism, va trebui să amintim că, în timpul crizei din '29–'33, secretarul de atunci al Trezoreriei, Andrew Mellon, a avut o poziție clară în care se afirma deschis că „falimentul a fost necesar pentru a elimina tot putregaiul din sistem"[1]. Poziția aceasta transformată în politică oficială a fost făcută vinovată de dezastrul economic produs în anii Marii Depresiuni. Cu o asemenea interpretare în minte, după cum precizează și Barry Eichengreen[2], factorii de decizie din zilele noastre nu puteau risca; așa că au intervenit masiv, considerând că *non-intervenția este complet greșită, așa cum intervenția este complet pozitivă*.

Critica formulată de Friedman privea doar problemele monetare; ea sugera implicit că, odată cu rezolvarea acestor dificultăți, lucrurile vor intra pe făgașul normal. Or, iată că, în condițiile în care problema banilor este în cea mai mare parte rezolvată, lucrurile nu intră pe făgașul normal sau intră foarte greu. Focalizarea asupra unei laturi – cea monetară – a imprimat nu doar viziunii lui Friedman, ci întregii politici oficiale față de criza recentă un optimism nerealist. În martie 2009, într-o apariție televizată, Ben Bernanke declara că „primăvara este după colț". Suntem în 2016 și SUA, țara care, după 2009, a consemnat una dintre cele mai bune evoluții din rândul țărilor dezvoltate, totuși nu a revenit la ritmurile din perioada pre-criză. Răspunsul oficial a fost fundamentat, dar incomplet.

Ceea ce putem spune este că el s-a concentrat pe momentul de „vârf" și nu a avut în vedere perioada *de după* acest moment. Este ceea ce trăim în momentul de față. Decolarea economică robustă

[1] *Apud* Barry Eichengreen, *Hall of Mirrors: The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History*, Oxford University Press, Oxford, 2015

[2] Barry Eichengreen, *Hall of Mirrors: The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History*, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 6

întârzie. Procesul de refacere se dovedește mult mai dificil atât în raport cu evoluția reală, cât mai ales cu așteptările și evaluările inițiale. Cum remarca și Paul Krugman, „Limitarea urmărilor unei crize financiare nu este nici pe departe un demers atât de simplu precum i-a făcut Milton Friedman să creadă pe economiști".[1] Privită din perspectiva anilor care s-au scurs de la momentul de vârf al crizei, soluția lui Friedman – care este soluția urmată de lumea dezvoltată – ne apare necesară, dar insuficientă și chiar înșelătoare. Nu ne-am îndreptat către o altă Mare Depresiune, e adevărat, dar societatea dezvoltată nici nu s-a însănătoșit complet.

1.7. Lecțiile dure – dar neînvățate – ale crizei financiare

Tratamentul aplicat în timpul crizei ne oferă un bun prilej să discutăm despre o situație care ilustrează convingător ceea ce am numit „interpretare dominantă". În cazul de față, interpretarea dominantă sună astfel: tratamentul monetarist este leacul unei crize financiare, iar SUA au făcut ceea ce trebuia făcut. Într-adevăr, tratamentul monetarist este foarte important. Când o bancă are un deficit de capital – nu discutăm aici din ce cauză –, ea trebuie ajutată cu bani, nu cu vorbe sau promisiuni. Este un lucru fundamental, așa cum fundamental este să înțelegem că intervenția – repetăm, strict necesară – nu epuizează *Răspunsul*. Care trebuie să cuprindă și alte măsuri, luate în timpul crizei, ca și în perioada post-criză. Aici intervin diferența și alunecarea spre ceea ce numim interpretarea dominantă.

Există o anumită mândrie – nu greu de detectat – în prezentarea răspunsului formulat de autoritățile americane în recenta criză. În anul 2015, au văzut lumina tiparului două volume impresionante, scrise de doi autori de un prestigiu indiscutabil. Este vorba despre Ben Bernanke[2], președintele Rezervelor Federale

[1] Paul Krugman, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

[2] Ben S. Bernanke, *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and its Aftermath*, W. W. Norton & Company, New York, 2015

în perioada 2006–2014 (deci perioada care a cuprins criza și anii imediat următori), și Barry Eichengreen, care a elaborat o analiză comparativă a celor două mari crize ale ultimului secol, cea din 1929–1933 și cea recentă[1]. În căutarea unei formule care să sintetizeze și să particularizeze strategia de răspuns în cadrul recentei crize, Eichengreen împrumută chiar replica dată de Mervyn King. Într-un interviu acordat publicației *The Daily Telegraph*, întrebat despre rezultatele la care a condus tratamentul aplicat crizei, Mervyn King, pe atunci guvernator al Băncii Angliei, a răspuns succint: „Am prevenit o nouă Mare Depresiune".[2]

Ceea ce este adevărat. Iată o comparație edificatoare pe care o face Barry Eichengreen: „PIB-ul mondial a cunoscut o scădere dramatică de 15 procente între 1929 – momentul de vârf al crizei – și 1932. Prin contrast, între 2008 și 2009, PIB-ul mondial a scăzut numai cu 1 procent, iar creșterea a fost reluată deja în 2010. Chiar și în cazul acelor țări dezvoltate cel mai puternic lovite, declinul în 2009 a fost de 3,5 procente din PIB, iar creșterea a fost reluată în anul imediat următor. Nu a fost totul lapte și miere, dar măcar nu am avut o Mare Depresiune".[3] Într-un mod similar se prezintă lucrurile când ne focalizăm pe impactul social al celor două crize. Să-l ascultăm pe profesorul american: „Ca urmare a răspunsului diferit, șomajul în Statele Unite a urcat la 10 procente în 2010. Chiar dacă și acesta este un nivel periculos de mare, totuși este cu mult mai mic decât catastrofalul nivel de 25 de procente atins în timpul Marii Depresiuni".[4]

Că politica monetară adecvată – uneori chiar agresivă – poate ajuta mult la depășirea momentului de vârf al crizei nu este nici o îndoială. O dovadă lipsită de echivoc în această privință este și evoluția în perioada post-criză a țărilor dezvoltate. Iată un grafic edificator publicat de Ben Bernanke.

---

[1] Barry Eichengreen, *Hall of Mirrors: The Great Depression, The Great Recession and The Uses – and Misuses – of History*, Oxford University Press, Oxford, 2015

[2] Mervyn King, „We prevented a Great Depression", interviu în *The Daily Telegraph*, 4 martie 2011

[3] Barry Eichengreen, *op. cit.*, p. 281

[4] *Ibidem*, p. 2

Sursa: Ben S. Bernanke, *The Courage to Act*, W.W. Norton & Company, New York, 2015, p. 568

Evoluția mult mai bună a SUA este întemeiată și de reacția rapidă, de răspunsul dat din vreme. De cele câteva bailout-uri care s-au succedat din 2008. Prin comparație, Europa a reacționat târziu și de-abia în 2015 s-a lansat un program de relaxare cantitativă (*quantitative easing*) de mare amploare. Legătura este indiscutabilă. Îndoiala noastră este legată de altceva: dacă privim criza ca fiind determinată doar de probleme financiare, dacă decupăm latura financiar-bancară și ne îndreptăm atenția doar asupra acestei problematici, atunci răspunsul este potrivit. Problema este că, în amontele crizei, descoperim și alte cauze și alte paliere, pe lângă cel financiar. Cel care ține de prevenirea și tratarea altor dezechilibre (și care presupune, într-un fel sau altul, prezența statului), de evoluția cererii, de acumularea deficitelor, de creșterea datoriei și – lucru extrem de important – de o anumită stagnare a productivității muncii. Într-un cuvânt, problemele structurale ale societăților avansate. Am fost surprinși să descoperim că un autor de talia lui Paul Krugman consideră că scăderea cererii, deși puțin tratată, a reprezentat o cauză foarte importantă a crizei,

că *bubble*-urile imobiliare nu au reprezentat altceva decât o încercare disperată de a mări piața internă, de a stimula cererea[1].

Firește că acest lucru nu putea fi făcut în focul crizei, în momentul ei critic. De atunci au trecut 6–7 ani și noi continuăm să operăm cu aceeași ipoteză a fragilității financiare și a nevoii de reglementare. Ipoteza care se concentrează cvasi-exclusiv pe dimensiunea financiară a crizei are un corolar: *recapitalizarea și stimularea cererii*. Ambele, cerințe îndreptățite; numai că, dacă nu sunt însoțite de măsuri care să se adreseze problemelor structurale, ele vor crea o nevoie perpetuă de recapitalizare și vor împinge datoria către niveluri din ce în ce mai greu suportabile. Ca să nu menționăm că, în acest caz, mai devreme sau mai târziu se va ridica întrebarea: sistemul financiar-bancar servește societatea sau invers? Într-o altă interpretare dominantă, cea prezentă în lumea germană, se subliniază importanța decisivă a problemelor structurale. Linia inspirată de von Mises și Hayek – și întrupată în ceea ce numim ordoliberalism – are și ea un corolar: *austeritatea*. Măsură fără îndoială oportună, dar care, accentuată prea mult, ridicată la un nivel de orientare la care nu poate fi contestată, nu face decât să diminueze consumul și să alimenteze criza. Ambele interpretări au îndreptățirea lor, dar, absolutizate, mai ales când este vorba să fie impuse țărilor confruntate cu dificultăți, se pot transforma în ceea ce specialiștii numesc măsuri prociclice, adică în măsuri care favorizează criza, și nu combaterea ei. Dezvoltarea este prin excelență un proces creativ și orice încercare de a-l încadra în cămașa de forță a interpretărilor dominante nu face decât să-l sufoce.

Este momentul să ne întrebăm, de pildă, de ce criza nu a fost prezentă și nu a cuprins într-o măsură cât de cât similară toate statele dezvoltate? Pentru că nu toate au avut aceleași macropolitici. De ce Canada nu a fost atât de afectată, sau țările nordice? Pentru că, între altele, au avut un stat care s-a implicat în viața economică și socială, care a prevenit în bună măsură asemenea

[1] Paul Krugman, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

perturbații majore. De ce în Germania impactul crizei a fost mult mai redus? Pentru că, între altele, Germania a menținut o ponderе importantă a activităților manufacturiere în crearea PIB-ului, dublă față de ponderea aceleiași activități în Marea Britanie. De ce evoluția Poloniei este particulară în Europa Centrală și de Est, în sensul că a consemnat creștere chiar și în anii de criză, când economiile zonei se prăbușeau dramatic? Din același motiv ca și în cazul Germaniei: a conservat o anumită pondere a activității manufacturiere și a continuat să investească în acest domeniu.

Deci răspunsul nu este standard, pentru că nici situațiile și nici contextele nu sunt aceleași. Prin urmare, nici analiza, nici dezlegările propuse nu pot să fie cumva „*US-centric*" ori „*Germanic-centric*"; ele trebuie să refacă tabloul de ansamblu al lumii, cu întreaga ei diversitate, dar și pe cel al factorilor care au contribuit la declanșarea crizei. Dacă sprijinul financiar ar reprezenta soluția, atunci cum să explicăm faptul că în Europa, „între 2007 și 2014, creșterea a fost mai lentă decât între 1929 și 1936"[1]? Este sigur că în Marea Depresiune statul nu a intervenit. Atunci cum de Europa a evoluat, în acele condiții, cu un ritm al creșterii superior celui din Marea Recesiune? Este o dovadă care nu poate fi pusă la îndoială că, în amontele unei crize, sunt mai multe cauze, iar răspunsul trebuie să prezinte dezlegări, dacă nu pentru fiecare din aceste cauze, atunci pentru cea mai mare parte a lor. Într-adevăr, nu a mai avut loc o Mare Depresiune, dar s-a acumulat un „munte de datorii". Care, în perioada următoare, va afecta nemijlocit mersul societății dezvoltate. Nu are cum să nu-l influențeze!

Încercarea de a lumina mai clar costurile crizei recente – nu neapărat costurile vizibile, ci și cele care se profilează – nu am făcut-o pentru a portretiza în mod diferit răspunsurile pe care decidenții politici le-au oferit recentei crize. Nici chiar pentru a intra într-o polemică ușoară cu atmosfera de automulțumire care tinde să se instaleze în legătură cu tratamentul aplicat și

[1] Paul Krugman, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

cu rezultatele obținute. Mobilul adevărat a fost *mai buna înțelegere a perioadei care vine*. Știm la ce a condus criza din '29–'33. Răspunsul dat de factorii politici crizei din 2008–2009 a fost diferit. Va fi diferit și răspunsul pentru perioada post-criză? Ca să înțelegem ce va urma, este fundamental să aproximăm cât mai bine „moștenirea crizei". Și, în primul rând, costurile ei reale. Exprimate în datorii, în scăderea PIB-ului și în întârzierea relansării economice robuste. Este adevărat că reluarea creșterii a intervenit – unde a intervenit – la mică distanță în timp de la momentul „de vârf" – ceea ce particularizează Marea Recesiune în raport cu Marea Depresiune –, dar nici astăzi nu s-au atins nivelurile creșterii economice din perioada pre-criză. Aceste costuri vor *„comanda"* acțiunea politică, pentru că fiecare țară va fi preocupată să recupereze cât mai rapid, să ocupe o poziție cât mai bună în competiția care s-a restartat după depășirea momentului de vârf al crizei. Nimic nu va putea opri această pornire a statelor, pentru că de succesul ei va depinde binele popoarelor pe care le organizează și le conduc.

Capitolul 2

Datoriile și dezvoltarea

Datoriile reprezintă problema centrală a oricărei crize financiare. Vom înțelege puține lucruri din ceea ce reprezintă criza recentă, precum și din particularitățile perioadei post-criză dacă nu vom descifra impactul datoriilor asupra evoluției țărilor dezvoltate. Impact care se exercită în multiple planuri: în cel al ritmului de creștere, al efortului pe care îl presupune achitarea datoriei, chiar în cel al apariției altor crize. Cu privire la impactul datoriilor contractate în timpul crizei, la rolul în general al datoriilor, s-a scris mult. Întrucât axul lucrării de față este reprezentat de problemele dezvoltării în perioada post-criză, vom selecta din dezbaterea referitoare la datorii acele tronsoane care au o legătură mai importantă cu viteza de înaintare a statelor și a regiunilor. Relația dintre mărimea datoriei și dezvoltare se va dovedi de cardinală importanță în perioada următoare.

Vom trata datoria din trei perspective, care, evident, comunică între ele. Datoria (mare) poate reprezenta o adevărată povară pentru un actor economic și social care își propune să se dezvolte. Este o relație simplă resimțită și de noi, în viața de zi cu zi. Plasând analiza pe această relație, accentul trebuie obligatoriu să cadă pe *sustenabilitatea* datoriei, condiționată de mărimea și de structura ei, precum și de capacitatea de returnare a celui care se împrumută. A doua perspectivă privește datoria ca un adevărat *barometru al stabilității*. Așa cum norii anunță ploaia, datoria – și creșterea ei dincolo de limitele acceptabile – semnalează apariția instabilității și apropierea crizei. În sfârșit, este vorba despre un fenomen care a apărut în ultimii ani și care particularizează actuala criză și perioada post-criză. Statele au tipărit sau au împrumutat bani pentru a salva actori economici privați. Efortul financiar făcut în timpul crizei a fost asumat de stat și transformat

în datorie suverană. Deci datoria a fost luată de pe anumiți umeri – privați – și distribuită pe alți umeri, care nu au avut nici o vină. Are legătură acest fenomen cu dezvoltarea? Foarte mare. Datoriile guvernamentale mari pot încetini dezvoltarea, dar, mai ales, pot crește suferința socială, pot alimenta un proces de instabilitate și nemulțumire socială pe termen mediu. Iar dezvoltarea și stabilitatea sunt structural legate.

2.1. Criza datoriilor

Datoria și, corelativ, creditul reprezintă instrumente vitale pentru creșterea economică. Administrate cu măsură și orientate cu inteligență, ele pot face minuni. Excesul poate conduce însă la rezultate catastrofale. În plan public și, deopotrivă, în cel personal. Deoarece în ultimii ani a avut loc o adevărată explozie a datoriilor, corelația dintre datorii și dezvoltare a intrat într-o actualitate frapantă. Carmen M. Reinhart și Kenneth Rogoff identifică un adevărat predecesor al studiilor cu acest profil: Robert Barro. Reinhart și Rogoff chiar semnează un studiu consacrat autorului menționat, studiu care a trezit un interes real, fiind „mult citat"[1]. Mult citat și pentru că a fost contestat, cei doi autori americani fiind acuzați că au contrafăcut o serie de grafice, chiar că au prezentat într-o lumină falsă o serie de date. Cert este că Robert Barro (1979) a relevat „the simplest connection" dintre datoria publică și creșterea economică. Și această „cea mai simplă conexiune" se rotește în jurul unui ax central: sustenabilitatea datoriei. Când apar semne de întrebare în legătură cu sustenabilitatea, guvernul are la îndemână două instrumente: fie crește taxele, fie reduce cheltuielile sociale. Ambele, măsuri „contracționiste" care afectează creșterea.

În literatură, se operează cu patru grupe de țări, în funcție de ponderea pe care o deține datoria în cadrul PIB. În prima grupă sunt plasate țările care au o datorie situată sub 30 de procente din

[1] Carmen M. Reinhart și Kenneth Rogoff, „Growth in a Time of Debt", National Bureau of Economic Research, Working Paper No 15639, ianuarie 2010, www.nber.org

PIB, considerată o rată modestă a datoriei. Grupa a doua reunește țările ale căror datorii publice se situează între 30 și 60 de procente din PIB (rată medie). Rata înaltă a datoriei este considerată cea în care datoria se situează între 60 și 90 de procente din PIB. A patra grupă este alcătuită din țările ale căror datorii publice trec de 90 de procente din PIB, considerată a fi o rată foarte înaltă. Important de subliniat acest lucru, întrucât pragul de 90 de procente este văzut ca un *prag critic* în ceea ce privește raportul dintre volumul datoriei și creșterea economică. Iată cum prezintă Reinhart și Rogoff concluzia unei cercetări pe această temă care a cuprins 44 de țări și a avut în vedere o perioadă de aproape 200 de ani: „În cazul în care nivelul datoriei guvernamentale se situează sub 90 de procente din PIB, impactul acestei datorii asupra creșterii este scăzut. Când nivelul datoriei trece de 90% din PIB, impactul este considerabil mai mare. Pragul acesta critic al datoriei publice este similar în țările avansate și în cele emergente".[1]

Există mai multe replici la poziția formulată de cei doi autori americani. Principala observație critică se referă la ritmul de creștere al țărilor cu datorii care depășesc 90 de procente din PIB. De pildă, Thomas Herndon, Michael Ash și Robert Pollin[2] relevă faptul că, între 1945 și 2009, țări cu un asemenea nivel al datoriei au consemnat ritmuri de creștere de 2,2 procente. Alți specialiști îndeamnă la mare prudență atunci când se discută despre influența datoriilor mari asupra ritmului de creștere, dar consideră că este corect să vorbim despre faptul că „o creștere mai lentă este, într-adevăr, asociată cu o datorie publică mai mare"[3]. Este o dezbatere care se va purta multă vreme. În care sunt angajate argumente istorice, argumente de strictă specialitate din domeniul economiei matematice etc.

---

[1] *Idem*

[2] Thomas Herndon, Michael Ash și Robert Pollin, „Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff", *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, numărul 322, aprilie 2013,www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers

[3] Martin Wolf, *op. cit.*, p. 269

Considerăm că poziția care neagă relația – în opinia noastră, strânsă – dintre datoria foarte mare (deci cea care trece de 90 de procente din PIB) și creșterea economică scăzută se înrudește strâns cu ceea ce numeam în Introducere „interpretare dominantă". Când cineva aleargă cu o greutate în spate care echivalează cu greutatea propriului corp nu are cum să înainteze cu aceeași viteză ca o altă persoană care nu duce nici o greutate sau duce una mai mică. Este un raport care ține de domeniul evidenței. Firește, vom găsi și în acest caz excepții. Cea mai cunoscută este situația în care se afla economia Marii Britanii după războaiele napoleoniene. Când datoria guvernamentală se situa la cca 240 de procente din PIB-ul țării. Este adevărat că țara a depășit acea situație critică, în primul rând printr-o gospodărire internă foarte atentă, dar și într-un context favorabil, însă greu repetabil: a fost perioada marilor descoperiri din epoca primei revoluții tehnologice, descoperiri făcute și/sau valorificate cu deosebire în Marea Britanie. Apoi, au fost anii când Imperiul Britanic era în plină ascensiune, fapt care a putut contribui mult la achitarea datoriei. Se mai dă exemplul perioadei imediat postbelice, dar în acea epocă ritmurile înalte au fost alimentate de amploarea reconstrucției specifică anilor respectivi. Se mai face trimitere la situația actuală a SUA, această țară având o datorie de 110 procente din propriul PIB. SUA nu este o țară tipică pentru o asemenea discuție. Ea dispune de „exorbitantul privilegiu" de a deține moneda de schimb și de tezaurizare a lumii. Argumentul cel mai convingător în favoarea ideii că datoria reprezintă un serios obstacol în calea dezvoltării este faptul că SUA, chiar și în condițiile privilegiate de care se bucură, au făcut, din 2010, mari eforturi de a reduce datoria guvernamentală.

De ce am spus că este o poziție care are mare legătură cu ceea ce numim „interpretare dominantă"? Pentru că ea îndeamnă să nu ne îngrijorăm. Nu este o mare problemă dacă datoriile trec de pragul critic de 90 de procente. Ba nu, este! Este o problemă care ne trimite imediat la modul cum se gestionează o comunitate și, în acest sens, reprezintă un foarte serios semnal de alarmă privind calitatea guvernării. Este un semnal că perioada care vine

va fi extrem de dificilă. Nimeni nu neagă că există o legătură evidentă între dimensiunea datoriei mari și ritmul scăzut de creștere. Cei care contractează datorii mari și nesustenabile ar putea scrie pe ele: „o nouă formă de înrobire". Este, în același timp, un indiciu foarte precis că sunt angajate resursele viitorului, fără ca generațiile care vor trăi în acel viitor să știe sau să poată fi consultate. Cine va plăti acele datorii? Evident, generațiile care vin.

Pentru tema lucrării de față este oportun să relevăm că datoria mare afectează creșterea. Cu cât, este greu de spus! Dar o afectează și nu o afectează puțin. Ceea ce ne obligă să privim la impactul pe termen lung al acestei situații. Mai ales că datoriile au tendința de a crește în ultimii ani. Problema este nu atunci când cresc în spațiul dintre 50 și 80 de procente. Ci atunci când se situează în jurul pragului critic de 90 de procente. De pildă, revista *The Economist* subliniază faptul că, între 2007 și 2013, mărimea datoriilor guvernamentale raportate la PIB ale țărilor din zona euro a crescut de la 66 de procente la 93 de procente. Situația este mult mai dramatică în „periferia financiară"; în cazul Greciei, acestea au crescut la 175%, în al Portugaliei, aproape s-au dublat ajungând la 129%[1].

La pagina următoare găsiți un grafic ilustrativ în această privință. Media acestui raport se situează în jurul nivelului de 90 de procente și asta spune totul.

Două aspecte nu pot fi puse la îndoială în interiorul ariei problematice reprezentate de relațiile dintre datorii și dezvoltare. Am menționat deja că *sustenabilitatea* constituie cuvântul-cheie în cazul unei datorii. Când contractezi o datorie pentru a realiza o investiție, sustenabilitatea este în mare parte asigurată (cu excepția situației în care însăși investiția nu a fost bine gândită). Problema este că multe datorii au fost făcute pentru consum, că ele s-au acumulat prin măsuri insuficient fundamentate ale guvernelor (de pildă, creșterea cheltuielilor militare). Datoriile acumulate în timpul crizei, deși motivate, nu pot fi considerate sustenabile. Au fost făcute pentru a acoperi greșeli de management, pentru

[1] „The pendulum swings to the pit", *The Economist*, 25 octombrie 2014

Datoria publică raportată la PIB: 2014

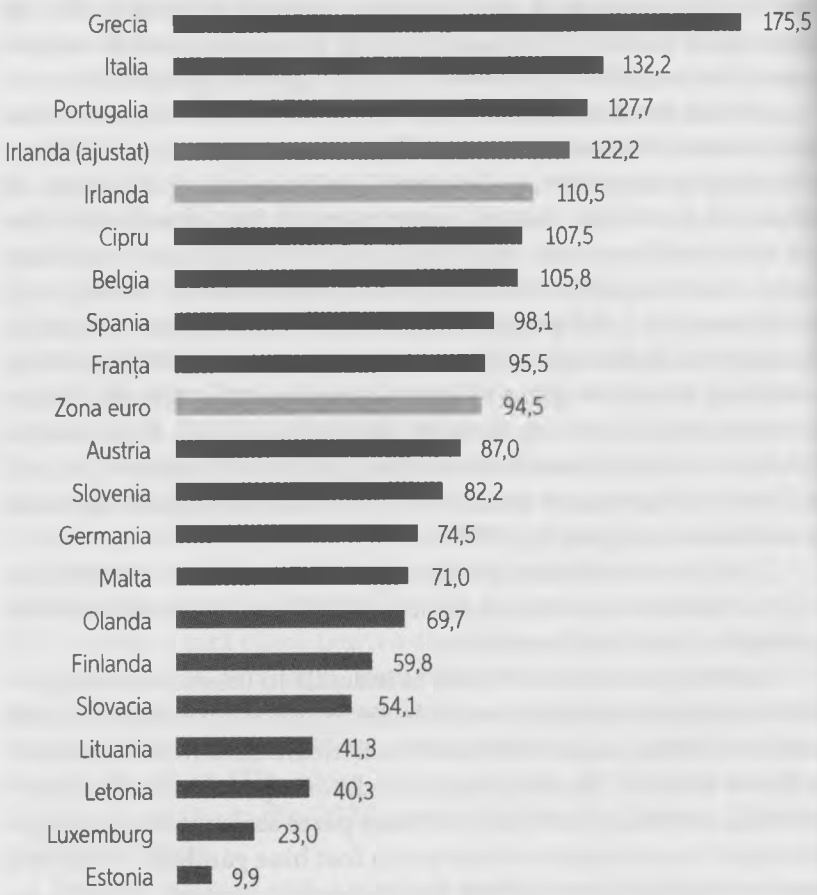

Sursa: https://economics.rabobank.com/publications/2015/may/europes-public-debt-challenge

a preveni eventuale prăbuşiri, pentru a depăşi o situaţie critică. Ele sunt datorii „pure", în sensul că au venit din senin, iar mijloacele de rambursare trebuie identificate din acel moment încolo. S-a contractat o datorie pentru a se depăşi o situaţie dificilă care nu fusese prevăzută (exact ca şi în viaţa personală). În faţă se află perioada dificilă în care datoria trebuie achitată. Puţine sunt situaţiile în care persoane sau ţări dispun de rezerve care să le permită achitarea datoriei. Chiar faptul că se apelează la împrumut dovedeşte inexistenţa acestor rezerve. Ceea ce înseamnă că, din acel moment înainte, se cer făcute eforturi în plus, se cer identificate noi căi de a procura surse de plată suplimentare. Şi să nu uităm că mai toate ţările fac acelaşi lucru, pentru că toate sau mai toate au datorii contractate în timpul crizei. Implicit, aceasta semnifică o încordare a atmosferei de ansamblu, dacă vreţi, o diminuare a posibilităţilor de a reuşi.

În plus, avem de-a face nu numai cu datorii puţin sustenabile, dar şi cu datorii mari (evident, o datorie mare are mai multe şanse să fie şi o datorie nesustenabilă). Nu numai că mijloacele de rambursare nu au fost şi nu puteau fi prevăzute nicăieri, dar mărimea lor le proiectează ca o adevărată povară în calea creşterii economice. Când se situează în jurul „pragului critic" de 90 de procente din PIB, datoria nu poate fi diminuată sensibil decât dacă există un ritm de creştere economică rezonabil. Tăierile din cheltuielile sociale au o limită economică (învăţământul trebuie susţinut, pensiile se cer achitate) şi una socială (de suportabilitate). Dezlegarea adevărată a problemelor legate de datorii vine de la *creşterea economică*. Dar creşterea este afectată de existenţa datoriilor şi a poverii financiare pe care o reprezintă acestea. Ia naştere un *circuit cu autoîntreţinere* greu de depăşit. Este situaţia extrem de dificilă în care se află cea mai mare parte a ţărilor cu datorii mari. La marginea unei adevărate explozii sociale!

Prima dovadă că datoriile contractate în timpul crizei sunt puţin sustenabile o constituie faptul că ele cresc. În mare parte, cei care le-au contractat nu fac decât să le „rostogolească", adică să facă alte împrumuturi pentru a plăti scadenţele, datoriile ajunse la „majorat". Ceea ce înseamnă, de fapt, o amânare

și o creștere a datoriei totale în același timp. Raportul pe februarie 2015 al McKinsey Global Institute menționează că datoria globală în acești ani (2007–2014) a crescut cu 57 trilioane dolari, iar proporția datoriei raportate la PIB a crescut și ea cu 17 puncte procentuale.[1]

Datoriile la nivel global

Trilioane de dolari, ratele de schimb la nivelul anului 2013

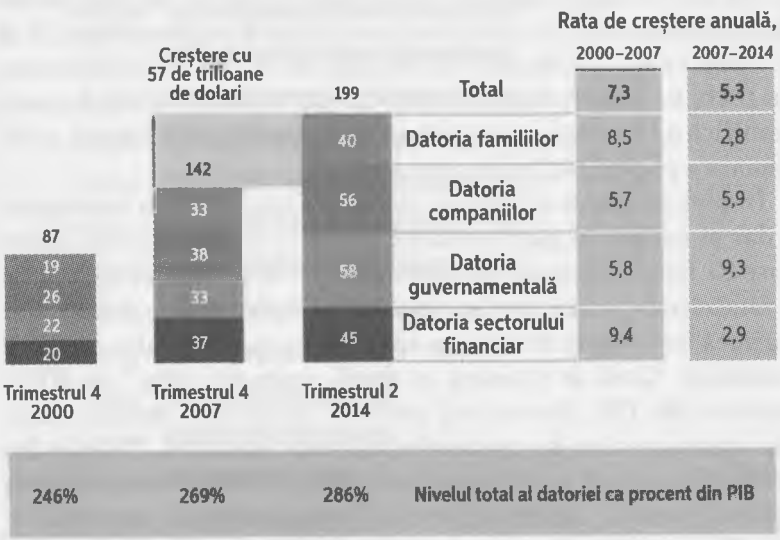

Valorile nu însumează exact totalul, din motive de rotunjire.

Sursa: Raportul McKinsey

Să examinăm câteva tendințe cuprinse în tabelul de mai sus. Autorii Raportului se concentrează pe creșterea datoriilor din 2007 până în 2014, dar, de fapt, datoriile s-au mărit cu aproape aceeași sumă și din 2000 până în 2007 (nu cu 57, ci cu 52 trilioane

[1] Richard Dobbs, Susan Lund, Jonathan Woetzel și Mina Mutafcieva, „Debt and (not much) deleveraging", McKinsey Global Institute Report, februarie 2015

de dolari; suma absolută este mai mare în al doilea interval, dar ritmul de creştere este superior în primul). O minimă comparaţie între aceste două intervale arată că, în 2007, cheltuielile guvernamentale îşi disputau ultimul loc cu cele făcute de familii. În 2014, cheltuielile guvernamentale se situau deja pe primul loc. Cum am putea explica o asemenea evoluţie? În primul rând, prin efortul făcut de guverne pentru depăşirea crizei. Dar şi prin preluarea la datoria publică a unei părţi importante a datoriilor făcute în domeniul financiar-bancar. Deci, scăderea ponderii datoriei financiare nu trebuie să inducă în eroare. Explicaţia este legată de transferul datoriei spre domeniul public, şi nu de o prefacere spectaculoasă în interiorul domeniului.

Datoria guvernamentală – cea care ne interesează foarte mult – a crescut cu 25 de trilioane de dolari comparativ cu 2007; 75 la sută din această creştere a avut loc în ţările dezvoltate, pentru că în acest perimetru a izbucnit criza şi tot aici s-au făcut cele mai mari eforturi de depăşire a ei. Este o evoluţie asupra căreia trebuie să ne oprim. Dacă datoria guvernamentală a crescut aşa de mult, înseamnă că dezvoltarea în perioada post-criză va fi într-un fel sau altul afectată. Aşa cum vor fi afectate şi cheltuielile sociale. Alte două lucruri ni se par extrem de importante pentru înţelegerea situaţiei prezente. Datoria globală *a crescut într-un ritm mai mare decât PIB-ul global*. Ceea ce înseamnă afectarea sustenabilităţii datoriei. Datoria devansează procurarea mijloacelor de plată de care trebuie să se îngrijească fiecare ţară. În acelaşi timp, Raportul transmite o veste îngrijorătoare: nici o economie dezvoltată majoră nu a diminuat volumul datoriei raportat la mărimea PIB-ului, nu a redus datoria în domeniul „economiei reale". De ce sunt semnificative toate acestea? Deoarece ele ne arată că ne apropiem cu paşi rapizi de o adevărată *criză a datoriilor*.

2.2. Din nou despre datorie: „momentul Minsky"

Revenim la graficul reprodus mai sus din Raportul McKinsey, subliniind încă o dată că datoria globală s-a mărit în perioada 2007–2014 cam cu cât s-a mărit şi în intervalul 2000–2007

(57, comparativ cu 52 trilioane). În ceea ce privește perioada ultimă, sunt explicații de nimeni puse la îndoială: a fost criza, cu tot efortul financiar pe care l-a presupus. Dar în anii 2000–2007, ce a mai fost, cum am putea explica boom-ul pe care l-au consemnat creditul și datoriile? Să-l ascultăm pe Hyman Minsky, „economist heterodox", cu puțină influență în epocă, ulterior descoperit și redescoperit până la punctul în care, cum preciza și Krugman, „we are all Minskyites now"[1].

Ce susține Minsky? Atunci când se referă la crizele financiare, înțelepciunea tradițională se focalizează excesiv pe modul cum sunt conduse băncile, afirmă autorul american[2]. Există o îndreptățire în această privință, pentru că băncile lucrează cu bani și ele vor fi întotdeauna tentate să aibă un flux financiar cât mai mare. Ca să poată realiza un profit cât mai mare, băncile vor încerca să dea cu împrumut cât mai mulți bani; implicit acest lucru conduce la mărirea raportului dintre capitalul împrumutat și cel propriu, adică ceea ce numim *leverage*. Să reținem acest termen. Pentru că, după expresia lui Howard Davies[3], cea mai simplă explicație pentru apariția unei crize este dată de ceea ce numim *leverage* și mărimea sa. Termenul desemnează acea situație în care banii luați/dați cu împrumut depășesc cu mult pe cei de care actorul economic (banca/instituția financiară) dispune. Este ca și când o construcție se dezvoltă, se dezvoltă fără a mai ține seama de rezistența fundației, proiectată pentru o anumită mărime a respectivei construcții. La un moment dat, „fundația" (deci capitalul propriu) nu mai poate susține întreaga greutate a activității economice (financiare) desfășurate între timp (ceea ce ar echivala, în

[1] Paul Krugman, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

[2] Hyman Minsky a fost un cunoscut cercetător și profesor de economie politică american. Mama sa provenea dintr-o familie din Belarus. Născut la Chicago, el își face studiile în mai multe orașe americane și, apoi, predă la diferite universități din SUA. Își focalizează preocupările pe caracteristicile crizei financiare. Cum recenta criză a confirmat unele din ideile sale, brusc teoria sa a intrat într-o actualitate de netăgăduit.

[3] Howard Davis, *op. cit.*, p. 79

cazul nostru, cu volumul banilor împrumutați). Prăbușirea este o problemă de timp.

Ce aduce nou Minsky în explicarea crizelor financiare? El identifică *leverage*-ul ca factor explicativ principal în declanșarea crizelor și, în același timp, subliniază că acest fenomen nu este întâlnit doar în cazul băncilor. Băncile sunt cele mai expuse riscului de a crește *leverage*-ul, dar fenomenul se întâlnește oriunde sunt împrumutați, în exces, bani. Actorii economici care se împrumută – și se împrumută în exces – sunt purtători ai riscului de a declanșa criza întocmai ca băncile. Nu contează ce profil economic au, că sunt corporații, proprietari, guverne etc.; este important că ei se împrumută și că pot contribui la creșterea *leverage*-ului de ansamblu. Criza poate la fel de bine să izbucnească în bănci, cum poate să apară într-un alt domeniu care apelează la un volum mare de credite (de pildă, bula imobiliară).

Cine se află la originea crizelor? Răspunsul pare paradoxal, dar, potrivit lui Minsky, perioadele de prosperitate poartă „vina" pentru instalarea condițiilor prielnice apariției crizelor. Un comentator sesiza chiar că teoria sa economică poate fi rezumată în trei cuvinte ce pot figura chiar și pe un tricou: „Stability is destabilising"[1]. Sistemul financiar consemnează o mișcare lentă dinspre stabilitate spre fragilitate, proces care, în final, poate conduce la crize. În momentele de stabilitate, atât cel care împrumută, cât și cel care se împrumută devin încrezători, apoi supraîncrezători că totul evoluează bine. Nivelurile și frecvența împrumuturilor cresc. Implicit, crește și *leverage*-ul. Toată lumea este mulțumită, iar datoriile ajung la un stadiu de supraacumulare. Este „exuberanța" care nu face casă bună cu prudența și care este disprețuitoare față de risc. Inevitabil, apare un scurtcircuit, care poate interveni în zona băncilor, în domeniul imobiliar ori în cel al corporațiilor; odată declanșat, grație efectului de domino, el se extinde și generează criza. Acesta este „momentul Minsky", termen lansat de Paul McCullley, care și aplică ipoteza

[1] „Did Hyman Minsky find the secret behind crashes?", *BBC News Magazine*, 24 martie 2014, www.bbc.co.uk/news/magazine

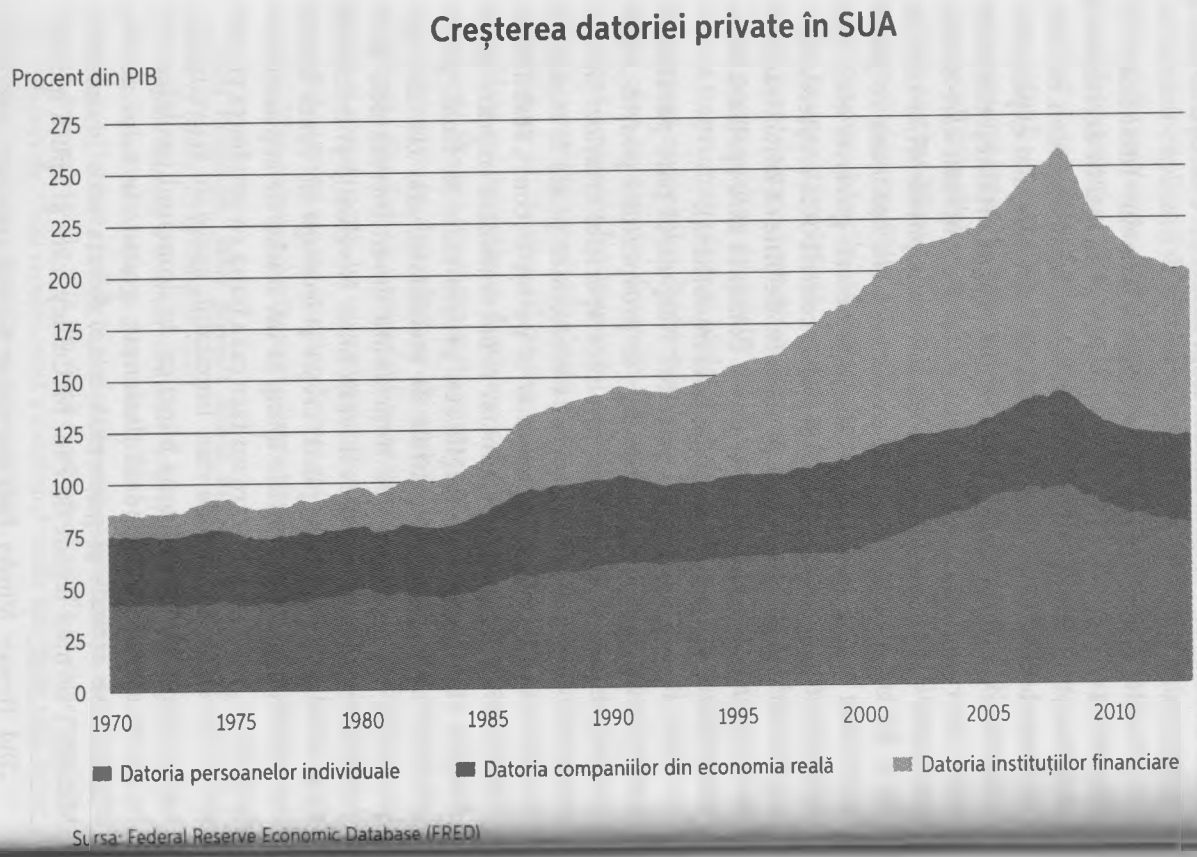
Creșterea datoriei private în SUA
Procent din PIB
275
250
225
200
175
150
125
100
75
50
25
0
1970
1975
1980
1985
1990
1995
2000
2005
2010
Datoria persoanelor individuale
Datoria companiilor din economia reală
Datoria instituțiilor financiare
Sursa: Federal Reserve Economic Database (FRED)

fundamentală a teoriei economice a lui Minsky – „ipoteza instabilității financiare" – la recenta criză. Lucrurile au părut a se calchia perfect. Ceea ce i-a asigurat lui Minsky o intrare triumfală în actualitate: „Noi toți am devenit susținători ai lui Minsky".

Parcă pentru a confirma teoria lui Minsky, Martin Wolf întocmește un grafic al evoluției datoriilor private din anii '50 până astăzi. După cum se poate observa, către sfârșitul deceniului trecut, ele au consemnat un moment de vârf: a fost „momentul Minsky", care a declanșat seismul. Criza a apărut într-un domeniu anume; important de subliniat este că „economia SUA se sprijinea pe o creștere nesustenabilă a datoriei". Încă o dată ne vin în minte cuvintele lui Howard Davies: cea mai simplă explicație pentru apariția unei crize este dată de ceea ce numim *leverage*. Iar cifrele oferite de Raportul McKinsey privind creșterea datoriei devin, în acest context, un fenomen care ar trebui să alarmeze.

Încrederea este un lucru și joacă un mare rol, inclusiv în plan economic; supraîncrederea este cu totul altceva și ea privilegiază lipsa de prudență, de precauție, dacă nu chiar gesturi și atitudini pripite. Martin Wolf remarcă, după opinia noastră, întemeiat: „criza a fost așa de severă pentru că mulți oameni au crezut că este imposibilă". Este, într-adevăr, îngrijorător faptul că mulți oameni nu au sesizat venirea crizei; cu adevărat grav este că ei nu au crezut că *ea poate veni*. Ceea ce a anesteziat sistemul imunitar al oamenilor și al societății. Și ne arată că perioada premergătoare crizei este marcată de instalarea unui gen de automulțumire, de supraîncredere superficială. Și atunci ne întrebăm: ce este mai important în declanșarea unei crize, nivelul *leverage*-ului sau nivelul supraîncrederii? Fiecare cu rolul său; în fapt, se alimentează reciproc. Îngemănarea reprezintă o adevărată rețetă pentru grăbirea crizei.

Seducătoare teoria lui Minsky! Este așa pentru că, în opinia noastră, ea relevă latura psihologică a comportamentului: în calitate de persoane particulare sau de instituții. Succesul hrănește nu doar încrederea, ci favorizează și un gen de „desprindere de pământ", de slăbire a precauției, extrem de dăunătoare când este vorba despre decizii economice. Viziunea lui Minsky este

seducătoare, este instructivă, mai ales în planul comportamentului psihologic, dar ea poate alimenta o corelație greu de acceptat: să nu avem succes, pentru că vom avea crize... Repetăm, dacă la nivel psihologic putem accepta că supraîncrederea hrănește imprudența, societatea are instituții a căror menire este să sesizeze dezechilibrele și gravitatea lor. În ultima vreme se discută despre macroprudențialitate. Întrebarea este: de ce discutăm despre așa ceva după ce am fost loviți de o criză atât de importantă și de ce nu am făcut acest lucru în perioada premergătoare crizei? Persoanele particulare mai pot fi absolvite de greșeli (deși, prin urmările sale, criza a proiectat pierderile mai ales asupra persoanelor individuale), dar instituțiile? Instituțiile al căror rol este tocmai acesta: să supravegheze și să prevină.

Din păcate, având în vedere un compas mare de timp, societatea se comportă precum indivizii: adică uită. După Marea Depresiune, s-a adoptat o măsură: legea Glass Steagal de reglementare a activității financiar-bancare. Care a fost încet, încet abandonată (ultima prevedere a fost anulată în 1999). După izbucnirea crizei, a fost adoptată o altă lege, legea Dodd Frank, cu aceleași scopuri de reglementare. Care, peste un timp, va fi și ea treptat, treptat, modificată până când nu va mai exista. Acum vorbim despre macroprudențialitate, pentru că suntem în perioada de după criză. După un timp, macroprudențialitatea va fi din ce în ce mai puțin discutată, până când va fi și ea uitată. De fapt, ciclicitatea crizelor este problema fundamentală pe care o ridică Minsky. Explicațiile lui pot fi amendate. Dar ciclicitatea rămâne. Dovadă că deja se vorbește despre iminența unei noi crize, care, de data aceasta, s-ar putea să fie generată nu de nivelul supraîncrederii, ci chiar de mărimea datoriilor. Adică rezultatul major al Marii Recesiuni – creșterea datoriilor – s-ar putea să genereze un alt seism economic, devastator dacă avem în vedere cauza sa.

2.3. Datoriile și instabilitatea socială

Dacă ar fi să caracterizăm în câteva cuvinte consecința majoră a Marii Recesiuni, am spune simplu: ea ne-a făcut *să ne îngrijorăm din nou în legătură cu propria existență*. Lucru pe care cea mai mare

parte a cetățenilor din țările dezvoltate îl crezuseră depășit. Nu, el a revenit în actualitate, într-o actualitate fără echivoc nu doar pentru statele în curs de dezvoltare, ci și pentru cele bogate. Majoritatea persoanelor simt o presiune surdă: cum vor susține cheltuielile copiilor la un colegiu, cum se vor descurca dacă o boală serioasă va apărea, cum vor putea administra lucrurile dacă se pensionează? Nu o persoană sau două, ci peste trei pătrimi din populația globului au revenit la aceste griji cotidiene și presante. Griji care se vor accentua, pentru că, așa cum se vede, cheltuielile sociale scad, sprijinul pe care societatea obișnuia să-l dea cetățeanului sub forma educației gratuite sau semigratuite, a sănătății gratuite sau parțial gratuite se subțiază văzând cu ochii. Încet, încet, după Marea Recesiune, țările dezvoltate cu deosebire s-au *trezit într-o altă lume*. Mai apăsată de griji, mai săracă, mai împovărată de tot felul de nevoi. Da, Marea Recesiune nu a fost atât de dură precum Marea Depresiune, a părut chiar mai blândă, dar ea nu a făcut decât să proiecteze în viitor, să eșaloneze într-un fel suferința. Nu avem de-a face cu o suferință mai mică, ci *doar cu una eșalonată, distribuită în anii ce vin*; iar, dacă doriți să fim sinceri până la capăt, distribuită nu doar pe umerii cetățenilor de astăzi, ci și ai urmașilor acestora.

Firește că sunt și vor continua să existe mari diferențe între o țară afluentă și una în curs de dezvoltare. Există diferențe provenite din performanța și puterea economică a țărilor, din situația pe care o aveau înainte de criză etc. La nivelul oamenilor obișnuiți, condițiile de existență încep să se apropie. Firește că se mențin deosebiri importante, dar, pe ansamblu, cetățenii sunt apăsați cam de aceleași griji, cam de aceleași nevoi, cărora le fac din ce în ce mai greu față. De curând, discutam cu o familie americană de nivel mediu. Amândoi soții erau ingineri și aveau joburi conforme cu calificarea lor. Dar erau îngrijorați cum își vor susține fiica – singurul lor copil – la facultatea de medicină. Costul fiecărui an de studiu se ridica la 50 000 de dolari. Însemna un efort de-a lungul întregii facultăți de circa un sfert de milion de dolari (asta luând în calcul numai costul școlarizării; totalul

cheltuielilor se apropia de o jumătate de milion de dolari, sumă exorbitantă chiar și pentru un „buzunar mediu" american). Grija cea mare era că nu vor putea susține până la capăt efortul financiar. Cum se întâmplase cu mai mulți colegi mai mari. Care s-au împrumutat la bancă pentru a putea urma facultatea și, apoi, neputând susține efortul financiar, au renunțat și au fost nevoiți să ocupe diferite joburi pentru a începe să returneze datoria. Cu alte cuvinte, au rămas și cu datorie, și fără calificarea dorită.

Aceasta era îngrijorarea părinților, preponderent de natură financiară. Îngrijorarea mea era alta. Voi continua să cred că cea mai mare contribuție a societății americane în plan social este cea sintetizată în formula „visul american". Deci acea condiție socială în care un copil născut din părinți fără mari posibilități materiale putea ajunge „în vârf", putea să-și realizeze „visul". Pe de o parte, pentru că societatea americană selecta valorile și le încuraja, în acord cu potențialul lor de evoluție; pe de alta, pentru că societatea în ansamblu era permisivă, promova talentul, munca, performanța și nu banii, eventual bogăția părinților. În cazul pe care l-am relatat mai sus era vorba despre un copil chiar talentat, care fusese selectat din primii ani de școală în clase speciale, care se bucurau de o atenție privilegiată. Dar acum, se putea poticni în fața visului său din adolescență, acela de a deveni medic.

Dintr-odată, am avut un tip de străfulgerare: ce se întâmplă cu societatea americană? Nu e vorba despre situația particulară prezentată mai sus, ci despre colegi, despre o percepție care se instalează, chiar despre analize mai largi. De pildă, Joseph Stiglitz precizează că, potrivit Băncii Rezervelor Federale din New York, aproape 13 procente dintre studenții care se împrumută pentru a plăti taxele de studii datorează în medie 50 000 de dolari (fie că nu-i pot plăti, fie că amână plata, din lipsă de posibilități), iar aproape 4 procente au datorii de peste 100 000 de dolari[1]. *The Economist* a publicat o statistică de natură chiar să pună pe gânduri: „Împrumuturile studențești în America totalizează

[1] Joseph Stiglitz, *The Great Divide*, cap. „Student Debt and the Crushing of the American Dream", Allen Lane An imprint of Penguin Books, New York, 2015, p. 165

1,2 trilioane de dolari, de trei ori mai mult decât valoarea acestora în deceniul trecut".[1] Suma este așa de mare, încât a generat o poziție din partea candidatului la președinția SUA, Hillary Clinton, care a anunțat un plan de reducere a acestei datorii cu 350 de miliarde de dolari.

Cum am putea explica asemenea evoluții? La mijloc este o *schimbare socială*: în timp ce taxele au crescut de peste două ori în ultimele două decenii, venitul mediu al familiilor a stagnat. Înseamnă că o asemenea evoluție „divergentă" îi pune pe mulți studenți în situația de a amâna plata datoriilor la bănci sau chiar de a abandona studiile. Sau vorbește despre faptul că, pentru a urma o universitate de prestigiu, este nevoie să ai părinți bogați. Lucrurile de-abia de aici încep să se complice. Elita tinde să se reproducă și, în acest caz, nu se mai știe dacă este elită cu adevărat. Prima condiție ca o societate să progreseze este să administreze cu mare atenție cea mai importantă resursă a sa: resursa umană. De fapt, visul american era transfigurarea, într-o formulă percutantă, a unei realități sociale. Acum, tocmai această realitate tinde să se schimbe, ceea ce face ca și „visul american" să împrumute ecoul unor alte epoci...

Pe lângă cheltuieli mari, ce a mai adus nou Marea Recesiune? Ceva fundamental, o adevărată premieră istorică: cineva a generat datoria (în principal, băncile), altcineva (statul) a făcut efortul financiar de a capitaliza băncile și alți actori economici, și cu totul altcineva (populația) urmează să plătească datoria acumulată. Criza a apărut în domeniul privat (cu deosebire în sistemul bancar), a fost acoperită din bani publici și, astfel, a devenit o problemă a cetățeanului obișnuit. Sau, în termenii lui Tony Phillips, „Măsurile europene de rezolvare a unei crize financiare fundamental private au condus la o criză a datoriilor suverane generalizată la nivelul Uniunii. Datoriile toxice au fost aruncate din sectorul privat în cel public. În felul acesta, ele au devenit problema contribuabililor".[2] Citatul se referă la situația

[1] „College debt", *The Economist*, 15 august 2015
[2] Tony Phillips, *op. cit.*, p. 9

din Europa, dar problema este mai generală, la fel de adevărat și în SUA. De fapt, intervenția statului de care am vorbit a constat într-o socializare a pierderii. Cu alte cuvinte, povara a fost luată de pe anumiți „umeri" și redistribuită pe toți „umerii", deci și pe umerii care nu avuseseră nici o vină în declanșarea seismului economic. În timpul Marii Depresiuni au fost multe, poate chiar numeroase victime; de data aceasta avem de-a face cu o singură și mare victimă: societatea sau, dacă vreți, omul obișnuit.

Ca și măsura de a tipări bani și de a recapitaliza băncile, transformarea datoriei private în datorie publică a părut o inovație care salvează situația. După opinia noastră, salvează momentul și poate cangrena situația de ansamblu. Dacă așa s-au petrecut lucrurile în planul intern al fiecărei țări, ne putem întreba dacă în perioada următoare nu vom avea de-a face cu încercări de globalizare a datoriei acumulate. Cu alte cuvinte, datoria acumulată să fie distribuită și pe „umerii" altor națiuni, folosindu-se mecanismele sistemului financiar internațional și „enormul privilegiu" al faptului că, în momentul de față, există o singură monedă importantă de schimb și tezaurizare: dolarul.

2.4. Inegalitatea îngrijorează pe toată lumea, dar înaintează imperturbabil

Din perspectiva temei care ne interesează – cea a dezvoltării în perioada post-criză – considerăm că situația la care ne-am referit mai sus este extrem de vicleană, înșelătoare, mult apropiată de o adevărată capcană istorică. În primul rând, ea generează multă instabilitate și convulsii sociale. Nimic nu este mai dăunător pentru dezvoltare decât instabilitatea. Pentru că ea afectează angajarea și disponibilitatea omului obișnuit, chiar stimulează un gen de reacție adversă. În cele din urmă, ar putea fi făcut un calcul. Suma reprezentată de costurile crizei ar trebui împărțită la numărul locuitorilor unei țări, pentru a avea o imagine aplicată asupra poverilor individuale ce rezultă. Ar fi un demers care ar induce o imagine distorsionată. De îndată ce poposim în interiorul unei țări, descoperim alt fenomen care agravează și mai

mult lucrurile și care influențează direct procesul dezvoltării: *inegalitatea socială*, procesul care îngrijorează pe toată lumea, dar înaintează imperturbabil. Deci avem de-a face cu o dublă redistribuire: cea dinspre actorii economici care au avut pierderi spre populație și, apoi, cea intervenită chiar în interiorul plătitorilor de taxe: pătura bogată a societății resimte mult mai puțin povara financiară, care continuă să apese – uneori să strivească – cetățenii obișnuiți.

Cu inegalitatea socială se întâmplă ceva foarte curios. Este, probabil, tema cea mai dezbătută din literatura de profil. Există chiar riscul unui gen de *saturație psihologică* pe care o poate genera subiectul: iarăși despre inegalitate? Numai că dezbaterea se intensifică, dar procesul real al adâncirii inegalităților nu rămâne nici el mai prejos. Un gen de paradox se profilează: toată lumea susține că este cea mai gravă problemă a societății dezvoltate, dar procesul ca atare înaintează imperturbabil. Ca o adevărată lege. Sau chiar ca un blestem... Care proiectează asupra societății dezvoltate moderne o imagine de neputință, de societate captivă unor forțe pe care de mult nu le mai stăpânește.

În fața unei asemenea situații, încercăm chiar un sentiment de sfială. Mai ales că am mai scris în repetate rânduri despre temă, încercând să ne conectăm la această dezbatere palpitantă în esența ei, dar lipsită de un impact real. Sunt multe noutăți pe care le-a adus literatura de profil în domeniul inegalității. În primul rând, Marea Recesiune a generat o tendință accentuată de creștere a inegalității. Declinul bogăției medii a scăzut în SUA, de pildă, cu 40 de procente doar în trei ani de zile, ștergând acumulările prilejuite de cele două decenii de creștere care au precedat criza[1]. Veniturile impresionante care reveneau unui singur procent din populație – celebrul „1%" – nu mai sunt considerate suficient de concludente, nu ar mai exprima adecvat procesul de concentrare a bogăției în cât mai puține mâini. Mai sugestiv este procentajul de 0,1%, care, la nivelul SUA, înseamnă 160 000 de familii deținând, împreună, 22 de procente din bogăția Americii; sau chiar

[1] Joseph Stiglitz, *The Great Divide*, p. 246

0,01%, ceea ce înseamnă un număr de 16 000 de familii cele mai bogate, care, împreună, controlează 11,2% din totalul bogăției acestei țări[1].

Da, în 1978, 0,1% din populația SUA, deci populația cea mai bogată, deținea 7 procente din bogăția lumii, iar în 2012 această pondere se ridica la 22 de procente. În timp ce partea din bogăția societății care revine la 90 la sută din populație, cea cu venituri obișnuite sau modeste, a scăzut în aceeași perioadă de la 35 de procente la 23 de procente. Cifre similare cu cele din perioada premergătoare Marii Depresiuni. Ceea ce vorbește nu doar despre o *ciclicitate a inegalității*, ci și despre o legătură mai puțin studiată între inegalitate și criză, indiferent de forma pe care o ia aceasta din urmă. Și, mai presus de orice, despre o legătură structurală dintre inegalitate și societatea bazată pe proprietatea privată. Inegalitatea este asemenea unui virus în măsură să declanșeze în orice moment un tip de epidemie. Atunci când lucrurile sunt sub control, virusul stă „cuminte". Ceea ce nu înseamnă că el a încetat să mai existe. Cum nota și Anthony B. Atkinson[2], distribuția veniturilor urmează modelul pus în lumină de construcția internă a ceea ce numim matrioșka rusească. La fiecare palier al societății regăsim aceleași raporturi inegalitare. Inegalitatea a devenit un adevărat pattern al societății moderne, elementul ei de construcție. Sau, dacă vreți, inegalitatea este înscrisă în *„codul genetic"* al societății contemporane.

Am fi putut insista asupra relației foarte importante dintre inegalitate și dezvoltare. Pe care, surprinzând doar impactul direct, Joseph Stiglitz o redă simplu: „Inegalitatea slăbește cererea agregată și, prin urmare, economia".[3] Deci, implicit, dezvoltarea. Așa cum am fi putut urma alte perspective. De pildă, relația – simplă – care există între afluență și speranța de viață (pe care o trecem cu vederea, de parcă am scrie despre rozătoare și nu despre

[1] „Forget the 1%. It is the 0,1% who are really getting ahead in America", *The Economist*, 8 noiembrie 2014, p. 71

[2] Anthony B. Atkinson, *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press, Cambridge, 2015, p. 20

[3] Joseph Stiglitz, *The Great Divide*, p. 4

cea mai mare valoare a existenței umane: viața). Ted Schrecker și Clare Bambra ne spun că diferențele dintre speranța de viață existentă în regiunile cele mai bogate ale Marii Britanii și cele sărace este exprimată simplu: 17 ani. Exact cam care este diferența dintre speranța medie de viață din Marea Britanie și cea din Rusia, de pildă[1]. Așa cum speranța de viață în Spania este cu 7–8 ani mai mare decât în România. „Hm", s-ar putea spune. Nu, este enorm, pentru că reprezintă 10 la sută din viața noastră! Trăim cu 10 la sută mai puțin decât spaniolii. Este enorm! Cum am fi putut urma impactul pe care inegalitatea îl are asupra atractivității „modelului care are la bază competiția"? Cum va influența „excesul inegalitar" evoluția societății în perioada post-criză? Nu vom urma asemenea perspective tentante. Vom prezenta succint câteva dintre concluziile detașate din lucrarea lui Thomas Piketty *Capitalul în secolul XXI*. Pe care Paul Krugman o numește „magnifica meditație asupra inegalității". Mai ales că literatura de profil abundă în date și cifre care fixează inegalitatea. Dar meditațiile adevărate, care să meargă spre rădăcina lucrurilor, sunt extrem de rare. Dată fiind adâncimea meditației pe care o propune autorul francez, îi vom consacra în întregime capitolul care urmează.

[1] Ted Schrecker și Clare Bambra, *How Politics Makes Us Sick: Neoliberal Epidemics*, Palgrave Mcmillan, Londra, 2015, p. 87

Capitolul 3

„Magnifica meditație asupra inegalității"[1]

Consacrăm capitolul de față unei lucrări care rescrie discursul despre inegalitate: *Capital in the Twenty-First Century* de Thomas Piketty[2]. Așa ceva se întâmplă rar, probabil la câteva decenii. Thomas Piketty operează o dublă schimbare de perspectivă, ceea ce conferă demersului său multă prospețime teoretică – într-un domeniu, să nu uităm, foarte bătătorit – și o impresionantă substanță axiologică. Putem fi sau nu de acord cu concluziile sale, dar judecățile pe care le întemeiază sunt greu de zdruncinat.

Este de mirare cum o temă așa de importantă și așa de discutată, cum este inegalitatea, nu a beneficiat, cel puțin în ultimele decenii, de o perspectivă istorică. Ceea ce particularizează demersul lui Piketty este, în primul rând, situarea dezbaterii despre inegalitate într-o asemenea lumină. Joncțiunea cu datele furnizate de cercetarea istorică conferă demersului multă soliditate și o întemeiere care nu poate decât să inspire respect. A doua schimbare de perspectivă se referă la raportarea procesului de adâncire a inegalității nu la diferențierile salariale – importante, dar nu decisive –, ci la deținerea de capital, de proprietăți etc. Cel puțin când este vorba despre inegalitățile mari, despre pătura privilegiată reprezentată de cel mai bogat segment social, situația nu poate fi explicată, precizează autorul francez, decât în legătură cu distribuirea inegală a capitalului și a marilor proprietăți.

---

[1] O versiune a acestui capitol a fost publicată în revista *Clipa* din 24 ianuarie 2015

[2] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard Press, Cambridge, 2014

Putem vorbi despre meditație în sensul că Piketty nu rămâne la nivelul analizei empirice, el dezbate ciclicitățile care există în domeniul inegalității și proiectează o lumină edificatoare asupra secolului XXI, din această perspectivă. Meditația apare ca o încoronare a cercetării aplicate și tocmai această împletire conferă demersului lui Piketty o valoare care nu a avut cum să nu fie remarcată. De altfel, lucrarea la care ne referim a fost inclusă pe lista celor mai bune cărți ale anului 2014 de către publicații prestigioase, precum *The Economist*, *Financial Times*, *The Washington Post*, *The Observer*, *The Independent*, *The Daily Telegraph* etc., iar *Financial Times* și McKinsey i-au acordat titlul de cea mai bună carte a anului 2014.

Pentru cititorii potențiali ai acestei lucrări, important este să subliniem o concluzie a cercetărilor lui Piketty care, mărturisim, ne-a surprins și pe noi: anume că *secolul XXI va repeta experiența inegalitară a secolului al XIX-lea*. Ne vine greu să ne acomodăm cu o asemenea concluzie, pentru că ea spulberă așteptările la care am aspirat în secolul trecut, construcțiile umane care ne-au hrănit aspirațiile: de la meritocrație la egalitatea de șanse, de la organizarea democratică la un stadiu al afluenței distribuite cât mai echitabil. Acum vestea aceasta pur și simplu ne întoarce în istorie și resemnifică sever secolul XX (cel puțin în cea de-a doua parte a sa): a fost doar o excepție, o amăgire, o paranteză pe care, iată, istoria o închide. Dar, pentru că această teză este centrală și sintetizează efortul de cercetare al autorului francez, ne propunem să prezentăm modul cum este întemeiată.

3.1. O dezbatere fără date istorice

Într-o discuție avută cu editorul revistei *Foreign Affairs*[1], Thomas Piketty avea să declare: inegalitatea este bună atâta vreme cât nu este excesivă. În momentul în care atinge un nivel greu de acceptat, ea devine un risc real nu doar pentru stabilitatea socială, ci și pentru dezvoltare, în ultimă instanță chiar pentru capital.

[1] Tyler Cowen, „Capital Punishment: Why Global Tax and Wealth Won't End Inequality", *Foreign Affairs*, mai/iunie 2014

În amontele inegalității se află tema centrală a societății moderne: *distribuția veniturilor și a bogăției*. Aceasta este tema pe care o îmbrățișează frontal volumul la care ne referim, anunțată chiar din prima frază: „Distribuția bogăției este una dintre cele mai dezbătute și controversate probleme. Dar ce știm noi cu adevărat despre evoluția sa de-a lungul timpului?" Cu alte cuvinte, Thomas Piketty își propune să meargă la rădăcina lucrurilor, să identifice evoluții, să ne spună limpede de ce lucrurile stau așa cum stau. Chiar dacă precizează că „răspunsurile sunt imperfecte și incomplete", el adaugă imediat: „Dar ele se bazează pe date comparative și istorice mult mai extinse decât cele care au stat la dispoziția cercetătorilor de până acum, date acoperind trei secole și mai mult de 20 de țări, ca și pe o nouă structură teoretică care permite o înțelegere mai adâncă a mecanismului despre care vorbim"[1].

Am amintit despre dubla schimbare de perspectivă, operată de autorul francez în analiza inegalității. Prima se referă la orientarea analizei în lumina datelor pe care le oferă cercetarea istorică. A doua are în vedere cu totul altceva. Îndeobște, procesul de adâncire a inegalității este dezbătut în strânsă legătură cu diferențierile salariale, din ce în ce mai mari și din ce în ce mai importante. Piketty încorporează această direcție de cercetare într-una mult mai largă care cuprinde nu doar veniturile din muncă, ci, mai ales, veniturile din capital (rentă, dividente, dobânzi, profituri etc.; capitalul însuși este conceput în sens larg: capital financiar, mijloace de producție, proprietăți mobiliare și imobiliare etc.). Corespunzător, Piketty mută centrul de greutate al analizei: datele statistice privind evoluția salariilor (inclusiv sondaje privind veniturile) devin secundare comparativ cu sursa principală, *registrele fiscale*. Autorul francez împreună cu colegii săi dezvoltă o analiză istorică a evoluției inegalității pornind de la cercetarea registrelor fiscale din țările unde acestea există. De pildă, în Franța, unde administrația a fost de la început mult mai centralizată, documentele de atestare a impozitelor merg până în secolul al XVIII-lea. Firește că este o muncă enormă de cercetare,

[1] Thomas Piketty, *op. cit.*, Introduction

de modelare, de recompunere a tendințelor, de integrare a datelor obținute într-un tablou unitar.

Thomas Piketty pare nemulțumit, chiar iritat de stadiul metodologic în care se află cercetarea inegalității. Ea nu beneficiază de avantajele unei perspective istorice, nici de o viziune cuprinzătoare și, evident, nici de date suficiente pentru a susține judecăți solide. De altfel, un subcapitol chiar așa se intitulează: *Debate without data*. După opinia noastră, schimbarea unghiului de analiză asupra inegalității, cuplată cu o imensă activitate de cercetare ce are în vedere o realitate socială întinsă pe secole (acolo unde existența datelor a permis acest lucru), reprezintă cei doi piloni pe care se sprijină o construcție care a generat atâta interes în rândul specialiștilor.

Caracterizarea cea mai cuprinzătoare a rezultatului la care a condus efortul de cercetare inițiat de autorul francez și echipa sa vine din partea lui Paul Krugman: „Ideea cea mare din *Capitalul în secolul XXI* este nu numai că ne-am întors la nivelurile de inegalitate ale veniturilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ci că ne-am întors, totodată, la «capitalismul patrimonial», în care zonele înalte de comandă ale economiei sunt controlate nu de indivizi talentați, ci de familii dinastice."[1] Întrucât este o apreciere care nu poate să nu pună pe gânduri, întrucât, de fapt, volumul vorbește deschis despre o ciclicitate a fenomenului de care se ocupă – inegalitatea –, întrucât admiterea acestei concluzii generează alte și alte întrebări, ni se pare îndreptățit să insistăm asupra ei și asupra conotațiilor pe care le prefigurează. Și care reprezintă parte a interesului suscitat de volum în ansamblu.

3.2. „Lecțiile" lui Vautrin par valabile și astăzi

Poate cea mai importantă concluzie pe care o degajă analiza autorului francez este aceasta: avem de-a face cu o ciclicitate a câștigurilor pe care le asigură capitalul (sub diferitele lui forme),

[1] Paul Krugman, „Why We're in a New Gilded Age", *The New York Review of Books*, 10 aprilie 2014

iar partea care revine capitalului din valoarea creată de o societate cunoaște o evoluție în formă de „U". După o perioadă de câștiguri mari generate de existența capitalului, întinsă pe perioada secolelor al XVIII-lea, al XIX-lea și primii ani ai secolului XX, a urmat un interval de aproximativ 50 de ani – la mijlocul secolului trecut – în care inegalitatea a scăzut. După aceea, inegalitatea a început din nou să crească până la niveluri comparabile cu începutul secolului XX. Aflându-ne în secolul XXI, considerăm adesea că cele mai multe realități economice s-au schimbat fundamental comparativ cu secolele anterioare, că liniile de legătură dintre secolul al XIX-lea, de pildă, și secolul XXI sunt subțiri și chiar puțin edificatoare. Cercetarea întreprinsă de Thomas Piketty pune în lumină concluzia opusă: în ceea ce privește inegalitatea, începutul de secol XXI seamănă aproape izbitor cu secolul al XIX-lea. Inegalitățile la începutul secolului în care trăim tind să ajungă din urmă nivelul inegalităților din secolul al XIX-lea. Mai mult, inegalitățile nu doar că sunt similare, ci sunt *asociate cu aceeași sursă*. Deținerea inegală de capital și nu plata inegală explică în mod fundamental creșterea inegalităților sociale. Bogăția moștenită continuă să reprezinte sursa marilor averi – deci a marilor inegalități – și nu munca, nu inițierea unei afaceri de succes, nu asumarea de riscuri, nu dezvoltarea unei activități cu mare solicitare pe piață. Clasa rentierilor tinde să devină o realitate economică și socială, așa cum era și în secolul al XIX-lea.

Aici, Piketty – într-o bună tradiție europeană a secolului al XIX-lea, când economiști cunoscuți au mărturisit că opera lui Balzac i-a învățat mai multă economie decât multe cărți de specialitate – face largi referiri la literatura clasică, la opera lui Balzac, Dickens sau Austin, la modul în care scriitorii din secolul al XIX-lea înfățișează rolul pe care îl are *bogăția moștenită* în fixarea poziției sociale. *Lecțiile lui Vautrin* spulberă visul lui Rastignac din *Moș Goriot* de a atinge poziții sociale înalte urmând o carieră. Vautrin îi face tânărului visător chiar un calcul precis care învederează că strategia succesului, strategia ascensiunii pe scara socială nu poate fi asigurată de profesie; chiar admițând că Rastignac va străluci în cariera aleasă, după mulți ani de așteptare va ajunge

să aibă un venit mediocru și, cu timpul, va trebui să renunțe la a deveni „cu adevărat un om bogat". La aceste poziții nu se poate ajunge prin muncă, prin merit, prin profesie. Nici cea mai bună carieră nu poate echivala avantajele pe care le aduce căsătoria cu fata unui om avut. Bogăția moștenită și nu cea produsă fixa poziția socială, apartenența la pătura cea mai bogată a Franței secolului al XIX-lea.

Romancierii au zugrăvit de fapt o realitate economică statistic dovedită: în perioada Belle Epoque, 1% din populația Franței deținea cam 60% din bogăția țării; în Marea Britanie, același procentaj din populație deținea 70%. Nu atât decalajul reprezenta problema acelei perioade. Ci faptul că la „vârful" societății nu se putea ajunge prin muncă și prin merit. Ceea ce rupea societatea „în două", atât din punct de vedere material, cât mai ales moral, aspirațional. Când Vautrin îi spune lui Rastignac „este iluzoriu să crezi că succesul social poate fi atins prin studiu, talent și efort", de fapt el legitimează întrebările pe care le formulează explicit, mult mai târziu, Piketty: atunci la ce bună munca (*why work?*), la ce bun comportamentul moral, de ce ar fi mai puțin moral recursul la orice mijloc de a intra în posesia bogăției, inclusiv căsătoria?

Problema modului în care se distribuie avuția unei societăți nu este, cum s-ar putea crede, doar o problemă socială (se creează dezechilibre mari, greu de controlat), sau istorică, sau economică; problema distribuției reproduce esența unei organizări social-economice și-i fixează valorile. În modul cum funcționează mecanismele de distribuție citim totul: cum se produce bogăția, cum se împarte, pe cine avantajează mecanismele de distribuție, ce preocupări există pentru menținerea unor echilibre, pentru consolidarea premiselor de dezvoltare a societății. De aceea, cercetarea istorică pe care o realizează autorul francez are o semnificație mult mai largă decât completarea unui tablou, oricât de exhaustiv ar fi el, privind mersul inegalității. Piketty nu se limitează la o simplă diagnoză a efectelor bolnave ale capitalismului. Într-un dialog constant – uneori implicit, alteori explicit – cu paradigmele clasice de interpretare a distribuirii bogăției, el intenționează să construiască o *teorie de ansamblu a capitalismului*,

să ofere o descriere a modului în care va evolua capitalul în secolul în care trăim: „Dinamica acumulării private a capitalului conduce inevitabil la concentrarea sa în câteva mâini, așa cum a crezut Marx în secolul al XIX-lea? Ori forțele de echilibrare ale creșterii, competiției și progresului tehnologic conduc, în fazele mai târzii ale dezvoltării, la reducerea inegalității și la o armonie mai mare între clase, așa cum Simon Kuznets a considerat în secolul XX?"[1]

3.3. Creșterea inegalității: excepția sau regula?

Demersul autorului francez a generat atâta interes și pentru că oferă multe motive de meditație pe marginea unor teme esențiale ale societății de astăzi. Piketty oferă unele răspunsuri, dar lasă loc și cititorului să-și formuleze propriul răspuns, propriile observații. Unul dintre aceste răspunsuri deschise se referă la ceea ce autorul numește *U- shaped curve*, curba în formă de „U" pe care a urmat-o inegalitatea. Cu *întrebarea centrală*: ce reprezintă perioada cuprinsă între izbucnirea Primului Război Mondial și anii '70 ai aceluiași secol – deci perioada de descreștere a inegalității –, regula sau excepția? În alți termeni, capitalul are tendința de a acumula fără întrerupere din ceea ce creează o societate – și ar putea fi aceasta regula, din moment ce ea revine și la sfârșitul secolului XX, și la începutul secolului XXI? În acest caz, ar intra în funcțiune paradigma marxistă privind acumularea fără întrerupere care duce la o mărire tot fără întrerupere a inegalității și, în cele din urmă, la explozie socială. Piketty nu pare să accepte această perspectivă, deși subliniază cât este de greu să controlezi adâncirea inegalității.

Contrabalansul la o asemenea tendință ar putea fi reprezentat de teoria lansată de Simon Kuznets, care a părut că explică situația intervenită la mijlocul secolului XX. Kuznets vorbește despre un alt fenomen, despre un *„traseu echilibrat al creșterii"*, în care variabilele-cheie evoluează cam în același ritm. Nu pot apărea mari decalaje interne, pentru că ar fi afectată creșterea. Sistemul își găsește propriile echilibre. Mersul inegalității, potrivit lui

[1] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, p. 1

Kuznets, ar lua mai degrabă forma unei linii cu suișuri și coborâșuri. La început, în secolul al XIX-lea, procesul de industrializare a favorizat creșterea inegalității și pentru că o mică parte a populației era pregătită să-și însușească și, mai ales, să beneficieze de „fructele" creșterii economice. În prima parte a secolului XX, condiția socială a creșterii economice – în primul rând o forță de muncă instruită și calificată – a făcut ca distribuția valorii create să includă și alte criterii, iar inegalitatea să scadă. Problema fundamentală aici este: de ce a început să crească inegalitatea în anii '80? Mai accentuat în SUA, dar tendința este prezentă în toate statele dezvoltate.

Contribuția de fond a autorului constă în relevarea unui adevărat *driver al inegalității*, care a fost până acum puțin cercetat și, oricum, neglijat în analizele consacrate acestei teme. Anume, raportul dintre rata de amortizare a investiției (adică r) și cea de creștere economică (*rate of growth*, adică g). Rata de amortizare este de obicei mai mare decât cea de creștere economică, fapt fixat într-o formulă simplă, r > g. Dacă acest dezechilibru se menține pe o perioadă mai mare, atunci el prilejuiește o acumulare de bogăție la polul reprezentat de capital. Așa s-au întâmplat lucrurile în partea a doua a secolului al XIX-lea, ceea ce a prilejuit o puternică spiralare a inegalității, o concentrare impresionantă a bogăției provenite din existența capitalului. O măsură a acestei evoluții este reprezentată de mărimea agregată a bogăției private în raport cu venitul național. La sfârșitul secolului al XIX-lea, bogăția privată la nivelul Europei era de șase–șapte ori mai mare decât venitul național anual generat de economia sa. Acest raport dintre rata de amortizare a investiției și ritmul de creștere explică și ceea ce s-a întâmplat în perioada reprezentată de „Cele trei decenii glorioase" (1945–1975). În acest interval, ritmul de creștere fiind mult mai mare, s-au creat condiții ca rata care a revenit capitalului să rămână constantă sub aspect procentual, dar să fie mai mare în mod absolut. Pe ansamblu, raportul a fost echilibrat.

Sfârșitul anilor '70 marchează o restartare a creșterii inegalității, tendință corelată strâns cu scăderea ritmului de creștere

economică. Când creșterea este modestă, proprietarul nu renunță la profit. Vrea să-și conserve câștigul. Cum valoarea nou creată este prin forța lucrurilor mai redusă, atunci și partea care rămâne să se distribuie forței de muncă este mai mică. Inegalitatea crește automat, polarizarea se accentuează. Corelația dintre rata de amortizare economică și cea de creștere economică este cu atât mai importantă în perioada actuală, în care *ritmul de creștere economică în toată lumea dezvoltată nu este deloc ridicat*. Mai ales în Europa. Câștigul capitalului rămâne însă înalt, nu se adaptează la o perioadă marcată de dificultăți. De aceea, deși a fost criză, deși lumea dezvoltată a traversat un adevărat seism economic, capitalul a continuat să câștige la fel de mult, ceea ce a condus, în final, la creșterea inegalității. La începutul secolului XX, zecimea cea mai bogată a societății deținea între 45–50 la sută din venitul național, pentru ca la mijlocul secolului, aceeași populație să nu mai dețină decât 30-35 de procente. În anul 2010, aceeași zecime cea mai bogată a ajuns să câștige din nou 45–50 la sută din avuția nou creată. În felul acesta, evoluția sub formă de U se completează: începutul secolului XXI reprezintă, din punctul de vedere al distribuirii bogăției, o *revenire* la secolul al XIX-lea. Forțele de divergență au triumfat asupra celor de convergență. Potrivit analizei, secolul actual va evolua sub semnul acestei paradigme.

Care ar fi soluția? Impozitul progresiv, aplicat chiar la scară globală. Soluția a stârnit multe reacții, chiar ironii. Întotdeauna soluțiile au polarizat cititorii. Este, dacă vreți, o soluție pe care am putea-o numi pașnică. Unul din punctele care îl diferențiază net pe Piketty de Marx. Impozitul bine gândit ar putea preveni explozia socială pe care o prevedea Marx. Ar putea reprezenta soluția la o *problemă structurală* a capitalismului dezvoltat. Nu doar dezechilibrul care se instalează între cele două tipuri de venituri (veniturile asociate cu existența capitalului și cele provenite din muncă) este preocupant. Poate mai îngrijorător apare faptul că *acumularea de bogăție a capitalului pare de neoprit.*

Pentru a păstra acuratețea analizei, se cuvin făcute două precizări. Rolul exercitat de capital este încă foarte important atunci când vorbim despre inegalitatea la vârf, despre veniturile

realizate de procentul mic al celor care dețin proprietăți mari (și venituri mari). În al doilea rând, se poate ridica obiecția: în zilele noastre, diferențele mari de venituri se realizează și prin intermediul salariilor, al bonusurilor foarte mari primite de șefii de corporații, de executivii din bănci, din diverse fonduri mutuale etc. Deci decalajele de venituri nu ar mai proveni doar din existența proprietății, ci și din ocuparea unor funcții extrem de bine plătite, care pot prilejui acumularea unor bogății considerabile. Într-adevăr, Vautrin ar fi astăzi pus în dificultate dacă ar fi să-l sfătuiască pe Rastignac cum să procedeze: să se căsătorească cu fata unui om foarte bogat sau cu fata unui șef de bancă? Piketty se ocupă pe larg de salariile și bonusurile executivilor din bănci și corporații; sunt venituri care le apropie de rentă, pentru că sunt fixate arbitrar și nu sunt corelate cu rezultatul, cu performanța. Ele „curg", ca și renta. Odată constituită pe baza acestui nou tip de venit enorm, bogăția este transmisă tot ca moștenire și nu face decât să consolideze „capitalismul patrimonial" de care vorbește Piketty.

3.4. „Trecutul să nu devoreze viitorul"

Cum spuneam, demersul autorului francez dezvoltă multe teme de meditație, corelate fără îndoială cu tema centrală. De pildă, ea unește și revarsă întreaga analiză a distribuției bogăției într-o viziune mai amplă privind factorii dezvoltării contemporane. Alături de populație și tehnologie, capitalul este un factor esențial al dezvoltării. Observația de fond pe care o regăsim în lucrare este că, dintre factorii care alimentează dezvoltarea menționați mai sus, societăților dezvoltate le-a rămas *doar capitalul*. Poate și de aceea este așa de mult accentuat, pentru că este singurul care a rămas în picioare. Iată cum fixează autorul francez acest adevăr: „Importanța capitalului în țările bogate este datorată în primul rând faptului că ele se confruntă cu o încetinire atât a creșterii productivității, cât și a creșterii demografice, totul fiind cuplat cu existența regimurilor politice care favorizează capitalul privat".[1]

[1] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, p. 42

Dacă vom privi la societatea contemporană prin prisma acestei afirmații, vom avea cu siguranță o înțelegere mai largă și mai adecvată. Vom descoperi că societatea afluentă are nu doar constrângeri obișnuite. Ea este într-un adevărat *impas*. Dintre cele trei forțe principale de propulsie, cele trei „motoare" care alimentează viteza de înaintare a societății de astăzi, ea nu poate folosi la capacitate maximă decât unul, cel reprezentat de capital. Care este reacția într-o asemenea situație critică? Reacția normală, rațională este să protejezi acest „motor", pentru a-l putea folosi cât mai mult și a-i valorifica întregul potențial. Trăim într-o epocă în care presiunile sunt mari. Cursa competitivității este din ce în ce mai aspră și neiertătoare. În aceste condiții, tentația societății dezvoltate este de a supralicita importanța capitalului (factorul principal care i-a mai rămas la îndemână), de a-l transforma într-un factotum, deși el este condamnat să rămână *doar parte*. Ceea ce numim astăzi financializare este expresia supralicitării rolului pe care îl are de jucat capitalul, reprezintă o încercare de a organiza societatea din perspectiva intereselor și pe baza logicii proprii capitalului.

Merită să insistăm puțin asupra ultimei aprecieri din citatul reprodus cu câteva rânduri mai sus: „regimurile politice care favorizează capitalul privat". Tema capitalului, a stimulării sau favorizării sale este gingașă prin natura ei. Iar autorul este prudent. Chiar în fața acumulării bogăției prin intermediul capitalului, el precizează: „nu spunem că este bine sau rău". Pentru că, în cele din urmă, capitalul este vital în orice proces de dezvoltare. Când își exprimă Piketty „divergența"? Când dezechilibrele se instalează pe termen lung și devin greu de controlat. Motivele sunt economice, dar ele se revarsă în albia mare a procesului de dezvoltare. Ele împiedică, obstrucționează dezvoltarea. Atunci când bogăția moștenită devine supradimensionată în raport cu cea obținută din muncă, atunci se instalează o perioadă tristă: *trecutul poate devora viitorul*. Dorința autorului fiind ca „trecutul să nu devoreze viitorul", iar acumularea de bogăție moștenită să nu favorizeze „o alunecare spre oligarhie".

3.5. „Democrația să câștige controlul asupra capitalismului"

Fraza cu care se încheie lucrarea, înainte de concluzii, ni s-a părut iarăși plină de înțeles pentru o receptare echilibrată și în toate registrele sale a lucrării: „Dacă democrația va fi să recâștige într-o bună zi controlul asupra capitalismului, va trebui început cu recunoașterea faptului că instituțiile efective care întruchipează democrația și capitalismul au nevoie să fie reinventate iarăși și iarăși". Aprecierea trimite lumini edificatoare asupra altei problematici foarte importante: raportul dintre capitalism și democrație, temă centrală a evoluției societății dezvoltate în ultimele secole. Întrucât capitalismul și democrația s-au dezvoltat oarecum simultan în cadrul societății occidentale, noi am presupus că ele sunt neapărat prezente în evoluția acestei societăți și, neapărat, într-un raport de echilibru de la sine înțeles. Or, atât în secolul trecut, cât și la începutul celui prezent, de multe ori capitalismul – simbolizat de puterea capitalului – a exercitat o influență preponderentă asupra democrației și a „supus" într-un fel mecanisme și instituții democratice. Când vorbim de acumularea fără întrerupere a bogăției pe bază de capital nu putem evita să ne referim la această temă centrală: raportul dintre capitalism și democrație. Un rol esențial, după opinia noastră, în menținerea în echilibru a capitalismului cu democrația îl are statul. Statul este discutat de ani buni în termeni cu totul neîncăpători: stat mare, stat mic, stat care cheltuiește mult sau puțin etc. Statul este interfața dintre capitalism și democrație. Statul este principala pârghie care poate – repetăm, care poate – ține în frâu capitalul. Acest lucru se discută puțin. Este o construcție menită să le țină în echilibru pe amândouă. De ce neoliberalismul atacă statul? Ca să poată da frâu liber capitalului. Capitalul știe că statul reprezintă frâna lui. De aceea, neoliberalismul, ca expresie a intereselor marelui capital, atacă în primul rând statul.

Dacă nu-l poate supune, atunci capitalul îndatorează statul. Și, în felul acesta, îi amputează nu doar puterile, ci și prestigiul. Un stat îndatorat, care trebuie ajutat din când în când cu bailout-uri

pentru a supraviețui, este imaginea unui tip de neputință. De faliment managerial. Deși ar trebui mereu subliniat că multe dintre statele confruntate cu dificultăți au preluat pierderile produse în sectorul privat, cu deosebire în bănci. Deci statul este folosit de interese particulare pentru a le socializa pierderile din domeniul privat, adică a le trece pe umerii tuturor cetățenilor. Fără un stat puternic și inteligent, democrația se află lipsită de apărare în fața capitalului și a capitalismului. Pentru că ar fi lipsită de instrumentul fundamental cu care să poată controla evoluția capitalului, inclusiv a bogăției și a mecanismelor de distribuție a acesteia.

Referindu-se la recenta criză, Thomas Piketty formulează o apreciere fără echivoc: „Criza din 2008 a fost prima criză a capitalismului patrimonial global din secolul XXI. Puțin probabil să fie și ultima".[1] Deci o criză ale cărei rădăcini sunt asociate cu proprietatea și cu distribuția din ce în ce mai inegală a bogăției. Instructivă ni s-a părut ultima afirmație: „Puțin probabil să fie și ultima". Instructivă, dar nu surprinzătoare. Teza principală a lucrării autorului francez este că secolul XXI va fi un secol profund inegalitar, în interiorul căruia capitalul va lua partea cea mai mare din valoarea nou creată în dauna forței de muncă. Tendința aceasta a capitalului de a lua o parte cât mai mare din valoarea nou creată s-a afirmat din ultimele decenii ale secolului trecut. Criza recentă nu a modificat deloc acest raport, cum ar fi fost de așteptat. „Deja în 2010, și în ciuda crizei din 2007–2008, capitalul prospera cum nu o mai făcuse din 1913."[2] Cvasitotalitatea analizelor de specialitate susțin – din perspective diferite – că polarizarea societății va continua să se accentueze. Iar inegalitatea accentuată este cel mai bun pat germinativ pentru instabilitate, nemulțumire și, în ultimă instanță, pentru performanță scăzută.

[1] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-first Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2014, p. 473

[2] *Ibidem*, p. 42

Capitolul 4

Testele netrecute ale globalizării

4.1. Încredințarea planetei jucătorilor globali

Nu vom putea înțelege perioada aceasta confuză – dar trepidantă în subsolul său – dacă nu vom pătrunde un adevăr primar: *dezvoltarea are loc pe fundalul procesului de globalizare*. Este o interconectare puțin studiată și puțin descifrată. Dezvoltarea împrumută o serie de caracteristici, fără cunoașterea și respectarea cărora evoluția este lipsită de ceea ce este esențial: orizontul de înaintare. Lansată în anii de sfârșit ai secolului trecut[1], globalizarea ne spune cum funcționează lumea, dar nu spre ce se îndreaptă; accentuează mijlocul, dar scopul este păstrat în termeni generali. Toată lumea, atunci când vorbește despre globalizare, scoate la lumină ideea de interdependență, de fluxuri (tehnologice, financiare, manageriale). Ceea ce este adevărat. Ce înseamnă, în fond, globalizarea? Un tip de organizare a vieții internaționale care să favorizeze schimburile, legăturile, în ultimă instanță dezvoltarea.

Când vorbim de o nouă fază a organizării vieții economice internaționale – despre globalizare –, *conotația strategică* a acestui demers devine precumpănitoare. Conotația strategică, gândită

[1] În literatura de specialitate, există diferite viziuni despre globalizare. Numitorul lor comun: globalizarea nu este un fenomen contemporan. Ceea ce este adevărat. Putem vorbi însă despre o etapă specială în afirmarea globalizării caracterizată printr-o amplificare fără precedent a interconectării planetare, susținută de importante cuceriri tehnologice, inexistente acum un secol, de pildă, precum și de o viziune politică promovată de țările dezvoltate în general, de SUA cu deosebire. În acest sens spunem că avem de-a face cu o etapă specială a procesului de globalizare. Când ne referim la această etapă, putem vorbi și de un proces lansat în ultimele decenii ale secolului trecut.

mai întâi din perspectiva celui sau celor care au lansat procesul globalizării, adică a țărilor dezvoltate în general, a SUA în special. Acum, după câteva decenii de funcționare, putem spune că inițiatorii procesului de globalizare nu au beneficiat de ceea ce am putea numi *un studiu de impact riguros*. Da, stimulând fluxurile, favorizând schimburile comerciale la nivelul ansamblului mondial (cu mișcările secundare, dar foarte importante: desființarea barierelor vamale, scăderea importanței statelor etc.), globalizarea a fost proiectată să servească economiile și corporațiile puternice; în alți termeni, jucătorii de anvergură globală, care aveau nevoie de reglementări globale și de diminuarea sau chiar înlăturarea obstacolelor de tot felul. Putem deci afirma că globalizarea *a încredințat planeta jucătorilor mondiali* de prim rang. Globalizarea a redat lumea nu competiției, cum se spune, ci actorilor mari și puternici: state, corporații etc. Aparent, ea a fost redată competiției. Dar cine poate alerga pe un „teren" de dimensiunea globului? Numai cei puternici, cei care au anvergură economică și strategică. Așa a fost concepută să funcționeze globalizarea și, trebuie precizat, cel puțin în primii ani, așa a și funcționat. A favorizat masive fluxuri financiare, tehnologice, dinspre țările dezvoltate spre țările în curs de dezvoltare, a stimulat procesul de realocare a capacităților de producție, toate soldate cu mari profituri pentru țările și corporațiile de unde veneau fluxurile respective.

Pe măsură ce globalizarea s-a dezvoltat, statul a devenit tot mai puțin semnificativ, pentru că globalizarea „înghite" statul sau, oricum, dorește să-l reducă la un rol decorativ. Reliefurile statale în epoca de început a globalizării se estompau în favoarea fluxurilor de tot felul, a circuitelor, a lanțurilor de producție și comerciale. Planiglobul politic al anului 2000 este mult diferit de cel din 1950 sau chiar din 1980. Cel din partea a doua a secolului trecut era marcat de existența unor noduri puternice reprezentate de state. Comerțul se făcea între unități specializate, dar acestea aparțineau, în principal, statelor. Statele erau titulare de contract. Statele controlau, dar și răspundeau. Mai târziu, nu doar că relieful statelor s-a reponderat, dar circuitele *au devenit independente față de stat*. Circulația pe aceste artere ale

globalizării – indiferent că vorbim de oameni, bunuri, servicii – s-a intensificat enorm, iar statele nu mai aveau cum să răspundă de ceea ce se întâmpla; părea chiar că nimeni nu mai dădea în mod real socoteală de dezechilibre, de blocaje, de crize. În această perioadă au luat ființă ceea ce numim piețele financiare, *brațul procesului de globalizare*. Poate cel mai important actor al vieții internaționale. În numele cui lucrează aceste piețe? Nu știm, iar acest lucru reprezintă o sursă principală a confuziei despre care vorbim, atunci când ne referim la viața internațională.

Faza a doua a globalizării pune în lumină altceva, ceva ce ar fi trebuit avut în vedere de către inițiatorii procesului. Pur și simplu, astăzi nu putem explica ascensiunea spectaculoasă a Asiei de Est, a emergenților, a statelor care au făcut progrese, dacă nu salturi în domeniul dezvoltării, în afara procesului globalizării, a fluxurilor pe care acest proces le-a prilejuit. De fapt, *globalizarea a trezit la o nouă viață Asia*, cu deosebire țările doritoare a se dezvolta, hotărâte să inaugureze un nou traiect al propriei istorii. Nu știm dacă acest proces a fost avut în vedere în proiectul inițial. În anumite proporții, evident, da. Ar fi greu însă să ne imaginăm că țările care au lansat noua fază a globalizării intenționau să-i ridice pe propriii lor competitori. Dintr-o asemenea perspectivă, putem vorbi despre efectele rebele ale globalizării, din perspectiva celor care au inițiat procesul, ori despre efectele benefice, din perspectiva țărilor primitoare de asemenea fluxuri. Descoperim, astfel, *a doua dimensiune strategică* a globalizării, asociată de această dată cu statele emergente, cu statele active, cu statele preocupate de propriul viitor.

4.2. A reușit cine a elaborat propria definiție a globalizării!

Globalizarea a impus pentru toate statele câteva *teste succesive*. În primul rând, testul convertirii noului context într-o *strategie de dezvoltare*. Ca proces evolutiv, globalizarea reprezintă un cadru, dacă vreți o „ofertă" care se adresează lumii întregi. Strategia este întotdeauna particulară, adaptată unor condiții și, neapărat,

corelată cu anumite scopuri. Distanța dintre o orientare politică și o strategie politică este enormă și ea reprezintă *testul distinct pentru liderii adevărați și pentru conducerile politice responsabile.* Liderii unei comunități naționale nu pot discuta despre globalizare „din cărți", ca într-o dezbatere academică. Ce ne oferă și cum am putea valorifica noul proces este întrebarea fundamentală la acest nivel. Servește ea interesele și aspirațiile comunității respective, și în ce fel? Da, America a lansat și susținut procesul globalizării, dar reunirea principalelor sale componente într-o *viziune care să pună la lucru noul context*, să-l valorifice din perspectiva unei țări, a unei regiuni, este făcută de către țările despre care am spus că se dezvoltă în ritmuri impresionante: fie că vorbim despre BRICS, de MINT (Mexic, Indonezia, Nigeria, Turcia), de „următorii 11" sau de orice alt stat care se dezvoltă pe o perioadă mai mare și este ghidat de ambiția valorificării propriului potențial.

Când faci politică responsabilă nu poți doar să menționezi o caracterizare mai mult sau mai puțin reușită a unui proces de o asemenea importanță. Din poziția de om politic, globalizarea pretinde atitudini, reacții, viziuni, strategii de întâmpinare, de răspuns, de valorificare în interes propriu. Pur și simplu, globalizarea nu poate fi întâmpinată doar cu definiții elaborate de către altcineva. Trebuie să elaborezi *propria definiție*. Meritul țărilor emergente este că au elaborat această definiție – de uz intern – pe baza căreia și-au construit politicile. Marea problemă a multor țări, inclusiv a celor din periferia europeană, este că nu și-au elaborat propria definiție, propria interpretare, propria strategie, că au lucrat pe *definiția edulcorată* care a însoțit anii de început ai globalizării. Paradoxul este că până și țara care a lansat procesul globalizării – America – s-a comportat într-un mod similar, refuzând sau amânând să se supună testelor pe care le pretindea acest proces, odată declanșat. Așa se face că, deși a lansat globalizarea, nu America este principala beneficiară, ci țările emergente.

Constatarea se impune: după mai bine de câteva decenii de când a fost lansată, globalizarea *a lucrat exact invers de cum a fost proiectată*. A lucrat pentru (o parte din) cei care trebuiau „supuși"

și în contra unora din cei pe care trebuia să-i avantajeze. Să recunoaștem, mare realizare istorică să inversezi sensul unui proces istoric față de cum fusese el proiectat inițial! O realizare care, cu siguranță, va fi recunoscută și chiar accentuată de evoluția viitoare. Deoarece țările pentru care „a lucrat" globalizarea vor avea ele însele profiluri economice aparte în perioada ce vine. Construite pe propria muncă, pe propriul efort, dar construite și pe tendința instituită de globalizare și care-i avantajează pe cei ce s-au pregătit din vreme. Istoria îi răsplătește pe cei care se încordează într-un moment de răscruce și au capacitatea de a folosi inteligent un context favorabil.

Nu am vrea să se înțeleagă că globalizarea s-a transformat peste noapte într-un instrument al statelor emergente. Nu, ea a devenit un adevărat reper strategic în mâna statelor active, *a statelor preocupate de propria dezvoltare*, a statelor care și-au pus cu o anumită febrilitate întrebarea: cum putem folosi acest nou context creat de globalizare? Sunt state care au reușit în acest efort istoric încordat, așa cum sunt state care nu și-au pus întrebarea menționată mai sus și care nu au făcut decât să-și agraveze condiția. Că vrem sau nu să recunoaștem, globalizarea a operat o selecție în rândul țărilor lumii și, implicit, a instituit un tip de *falie în domeniul dezvoltării*. Dacă am privi din această perspectivă situația la nivel mondial, am putea vorbi de țări pregătite să întâmpine și să valorifice procesul globalizării, adaptate noului context, și țări care s-au menținut într-o pasivitate condamnabilă. Țări care au construit din vreme atuuri, activități industriale competitive, au stimulat inovația, s-au îngrijit de piețe de desfacere, de surse de aprovizionare cu energie și țări care s-au lăsat purtate de forța confortabilă a obișnuinței. Gradul de adaptare la procesul globalizării reprezintă un adevărat *indicator al sustenabilității economiilor respective* și nu este întâmplător faptul că aceia pregătiți să facă față acestui proces au trecut mult mai ușor de criza recentă.

4.3. Asia este obsedată de dezvoltare, Europa – de statul de drept!

Care a fost definiția europeană, definiția țărilor central și est-europene, care a fost definiția românească a globalizării? În Asia, dezvoltarea a devenit un crez; în Europa, nu dezvoltarea a primat, ci abordările de tip politic. Inclusiv în regiunea în care se află și România. Europa nu a elaborat propria definiție a globalizării, nu a identificat un loc pentru ea însăși în procesul care urma să antreneze tot globul. Ea a fost surprinsă de globalizare, cum a fost surprinsă de criza care a urmat. A împărtășit prea multă vreme credința că tradiția și prestigiul pot asigura un loc special într-o lume care se trasformă rapid. Astăzi, Europa este într-o suferință mai mare chiar decât ne putem imagina. Răspunzând reproșului că Germania nu mărește consumul intern, astfel încât celelalte țări din zona euro să poată exporta în această țară, Angela Merkel a afirmat decis: și cine mai luptă împotriva valului asiatic (cu armele competitivității, firește)? Neîndoielnic, răspunsul dorea să protejeze poziția germană, care nu consimte să mărească cererea internă și să confere, astfel, o șansă suplimentară partenerilor comerciali europeni. Nu poate fi însă neglijat nici adevărul exprimat în avertismentul cancelarului german. Creșterea consumului intern presupune și creșterea salariilor. Ceea ce poate afecta competitivitatea producției, a exportului. Iar din Asia vine un val de produse competitive care va pune în mare dificultate Europa. Sudul continentului este deja afectat de concurența produselor asiatice în domeniul confecțiilor. Urmează și alte ramuri, neîndoielnic.

Regiunea central și est-europeană a urmat îndeaproape bâjbâiala și nehotărârea Uniunii. Nu putem vorbi despre o dominantă. Fiecare țară a procedat în felul său. S-a detașat Polonia, care a consemnat creștere economică în timpul crizei. Între motive se numără și faptul că această țară și-a conservat opțiunea pentru industrie. Opțiune care și-a spus cuvântul în timpul seismului economic recent. Dincolo de tensiunile existente în zonă, multe relaționate cu situația din Ucraina, putem remarca un gen de

subevaluare a importanței pe care o are procesul de dezvoltare pentru Europa, pentru viitorul său și al țărilor care o compun. O precizare: Uniunea însăși s-a constituit ca o formă de stimulare, de accelerare a dezvoltării; ea a inaugurat, de fapt, un nou model de dezvoltare, cel al regiunii organizate la nivel supranațional. Model care a favorizat evoluția accelerată a Uniunii, care a fost, apoi, preluat pe diferite meridiane ale lumii. Astăzi, este plină lumea de regiuni de dezvoltare. Când vorbim de subevaluarea procesului de dezvoltare, avem în vedere perioada care a urmat încheierii Războiului Rece, perioada în care s-au ridicat emergenții și pe care Uniunea nu a mai trăit-o la un nivel de angajament maxim. La nivelul Uniunii, când este vorba despre dezvoltare și competitivitate, izbește un aer de improvizație și inerție. Asia este obsedată de dezvoltare, Europa – de statul de drept.

Nu putem, în acest context, să nu facem câteva referiri și la România, la evoluția sa în ultimii 25 de ani, evident din perspectiva raportului dintre dezvoltare și globalizare. Dacă ar fi să denumim un proces tipic pe care l-a urmat România, acesta ar putea fi exprimat de ceea ce am putea numi *decuplarea de la dominantele globalizării*. Suntem datori cu unele precizări. Globalizarea este un proces în multe privințe înșelător. Ea are o fațetă plină cu promisiuni și șanse reale, cum are o altă fațetă marcată de primejdii, capcane, iluzii. Ea este Dr. Jekyll și Mr. Hyde în același timp. La suprafață, globalizarea apare drept forța care va asigura un gen de armonizare, chiar de omogenizare la nivelul planetei. În sensul că se cântă cam aceleași melodii și în Madagascar, și în Canada, se poartă cam aceleași mărci de blugi, se văd cam aceleași filme, se consumă cam aceeași hrană. Pojghița aceasta, în esență culturală, ne învăluie, ne ademenește, chiar poate alimenta sentimentul că suntem din ce în ce mai apropiați, chiar mai egali. Lumea se egalizează, în sfârșit! Când trecem dincolo, când sondăm rădăcinile și factorii durabili ai dezvoltării în noile condiții, lucrurile ne apar într-o cu totul altă perspectivă, uneori dramatică, alteori revoltătoare. Lumea *se omogenizează la suprafață, dar se divide în adâncuri*, acolo unde se plămădesc pattern-urile dezvoltării.

4.4. „Recesiunea în România după 1989, mai severă decât cea din timpul ultimului război"

România a excelat în a se cupla la ceea ce constituie pojghița de suprafață a globalizării, cum a excelat în a se decupla de la factorii durabili, de la ceea ce asigură succesul procesului de dezvoltare în epoca globalizării. În primul rând, s-a *decuplat de la industrializare* și a diminuat îngrijorător capacitatea sa manufacturieră. Ca să înțelegem mai bine amploarea prăbușirii, este bine să menționăm că „Recesiunea intervenită în România imediat după căderea comunismului în 1989 a fost mai severă chiar decât cea din timpul celui de-al Doilea Război Mondial".[1] Prăbușire care nu ar fi putut avea loc fără prăbușirea capacității industriale a țării.

Să recunoaștem, într-un fel sau altul, tendința de diminuare a capacităților productive este specifică primei vârste a globalizării; ea a îmbrăcat diverse forme – delocalizarea, supraevaluarea importanței serviciilor etc. – și a condus la scăderea considerabilă a ponderii activității manufacturiere în PIB-ul multor state dezvoltate. România s-a situat însă în avanposturile tendinței și și-a amputat sever propria capacitate industrială incantând motivele „modernizării". Încât e greu de precizat dacă a fost vorba despre mimetism, superficialitate, neînțelegere, chiar nepăsare. Putem spune un lucru: elita politică a acestor ani – în măsura în care putem vorbi despre elită – nu a avut nici o elaborare serioasă despre globalizare și despre particularitățile dezvoltării în această epocă. Pur și simplu, problema nu a existat. Atunci când nici măcar nu abordezi – fără să mai vorbim de dezlegări adecvate – un proces fundamental care modelează lumea, rezultatul nu poate fi decât împingerea țării de către șuvoiul puternic al țărilor care se dezvoltă spre o margine fără identitate și fără contururi precise. România se află, astăzi, lipsită de mijloace de a face față competiției internaționale, mai mult chiar, de a putea participa cât de cât semnificativ la această competiție.

[1] Cornel Ban, „The Euro Is In Trouble. But Romania Still Wants In", *Huffington Post*, 24 iulie 2015, http://www.huffingtonpost.com/entry/romania-euro-greek-crisis_us_55b14617e4b0a9b948541edc

Profesorul american Dani Rodrick a făcut o excelentă analiză a globalizării în lucrarea *The Globalization Paradox* și, în acest cadru, a vorbit despre Consensul de la Washington. Din perspectiva care ne interesează aici, autorul face două remarci, ambele foarte instructive pentru România. Prima exprimă o rezervă a autorului american față de aprecierea documentului respectiv, potrivit căreia numai amplificarea schimburilor economice internaționale – promovate de către globalizare – ar favoriza creșterea economică a țărilor cu aproximativ 1–2 procente[1]. Promițător! Numai că la fel ca în multe alte domenii ale globalizării, evoluția efectivă nu urmează predicția anunțată. Ca să fii un participant activ la schimburile economice internaționale, trebuie, mai întâi, să ai cu ce participa la asemenea schimburi. Iar România pur și simplu nu și-a pus întrebarea: care sunt vectorii exportului românesc? Dacă întrebarea nu s-a pus, de unde să vină răspunsul? Am vorbit de diminuarea dramatică a capacității industriale a țării. Ani de-a rândul un punct forte al exportului românesc a fost reprezentat de utilajul petrolier, România figurând printre țările cu cele mai îndelungate tradiții în extragerea și prelucrarea petrolului. Astăzi, utilaj petrolier nu se mai fabrică în țară, iar cercetarea asociată domeniului este sufocată. Criza, recesiunea, prăbușirea poartă un nume precis în România: *dezindustrializarea*. Polonia nu s-a dezindustrializat și a înregistrat creștere chiar și în momentul de vârf al crizei.

A doua observație, pronunțat critică, făcută de profesorul american privește faptul că, accentuând prea mult importanța schimburilor economice internaționale pentru creșterea economică, Consensul de la Washington a descurajat statele să se îngrijească de *premisele interne ale dezvoltării*. Temă foarte importantă, care capătă un relief special în zilele noastre, cu deosebire pentru România. O țară devine atractivă pentru fluxurile globalizării, poate face pași în direcția creșterii economice, dacă se îngrijește din vreme de aceste premise: forță de muncă bine

[1] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox*, W. W. Norton & Company, New York, 2011, p. 139

calificată, infrastructură modernă, stabilitate politică, predictibilitate financiară etc.

Comparativ cu începutul anilor '90, din perspectiva premiselor interne ale dezvoltării, România a făcut chiar pași înapoi: învățământul a cunoscut un declin (atât în termeni de cuprindere, cât și de calitate); atunci România nu avea datorii; astăzi are și, în plus, dispune de o capacitate de plată mult mai redusă; iar infrastructura a făcut progrese așa de mici, încât, având în vedere numărul anilor care au trecut, precum și salturile făcute de alte țări, de fapt putem vorbi despre un regres. Situația descurajantă în care se află premisele interne ale dezvoltării ne arată fără dubiu faptul că România nu a făcut niciodată în acești ani din dezvoltarea țării o adevărată prioritate. Este, după opinia noastră, cel mai puternic deget acuzator la adresa unei clase politice care nu s-a angajat să realizeze obiectivul pe care orice clasă politică se simte onorată să-l slujească: dezvoltarea țării în fruntea căreia se află. Am spus bine, *se află, dar nu o conduce în spiritul vremii!*

Există în istoria noastră ceva ce frapează și care, în ultimii 26 de ani, a căpătat un relief aparte: obiceiul, transformat într-un adevărat pattern comportamental, de a crede că istoria începe cu fiecare generație, uneori chiar cu fiecare politician important. De a te raporta la ceea ce au făcut predecesorii cu politețe rezervată, dacă nu cu dispreț. În acest fel, chiar și un traseu istoric scurt, cum este cel reprezentat de ultimele două decenii și jumătate, a luat forma unor acțiuni fragmentate, fără o minimă preocupare de a construi liniuțe de unire. Viața politică a fost împărțită și ea în „regimuri" – „regimul Iliescu", „regimul Constantinescu", „regimul Băsescu" – care nu se adaugă unul altuia, ci marchează diferențele, faliile dintre mandatele botezate cu numele titularilor. Fără îndoială, nu suntem singulari în această privință. Dar cu siguranță putem emite pretenții la podium. Că nu suntem singulari ne spun și John Campbell și John Hall, care, vorbind despre dezvoltare în epoca globalizării, simt nevoia să avertizeze: „Aș risca o generalizare: reușita procesului de dezvoltare depinde, într-o măsură considerabilă, de conectarea cu instituțiile și pattern-urile istorice; dacă pornim de fiecare dată de la tabula rasa, vom

cunoaște mai degrabă piedici decât oportunități".[1] Observați legătura cu pattern-urile și cu instituțiile istorice. Cerința nu este relevată întâmplător. Obiectivele de anvergură pe care le implică globalizarea pretind nu doar legături cât mai strânse între „mandate", o despărțire fără echivoc de *short-termism*-ul pe care îl degajă acestea, ci refacerea și consolidarea continuităților istorice care s-au dovedit rodnice. Cum putem aspira la dezvoltare când la noi au apărut adevărate falii între epoci istorice distincte – este adevărat –, dar pe care noi le-am amplificat pentru a justifica și legitima „boala" noastră tradițională de a crede că, de fiecare dată, trebuie început de la zero? Chiar și în legătură cu schimbarea radicală de ordin politic intervenită în 1989, putem spune – mai mult, putem sublinia – că ea nu presupunea *irosirea unor acumulări foarte importante pentru dezvoltare* obținute în perioada anterioară. Nu presupunea deloc dezindustrializarea, dezorganizarea agriculturii ori declinul învățământului. Așa cum nu a presupus în nici o țară fostă socialistă. De ce vecinii noștri au putut să stabilească legături de continuitate acolo unde a fost cazul, iar noi nu? Ce am mai adăugat noi, în ultima vreme, la această suferință organică a României? O dispută fără precedent nu doar între instituțiile statului, ci chiar între puterile statului! Puterea executivă este împărțită între guvern și președinție – sursă perpetuă de tensiuni și conflicte; puterea judecătorească, după ce a cunoscut un proces de emancipare firească, începe să îndeplinească obiective care ar trebui să revină clasei politice și forurilor politice. Lupta împotriva corupției – extrem de actuală și importantă – nu poate fi dusă doar cu mijloace juridice. Este un obiectiv mult mai complex, iar apariția în prim-plan doar a justiției în acest proces nu doar că nu va conduce la rezultatele scontate, dar va afecta, în ultimă instanță, prestigiul și imaginea acestei puteri fundamentale a statului. Toate acestea întârzie instalarea unei atmosfere așezate, atât de necesare dezvoltării și promovării unor proiecte de anvergură.

[1] John L. Campbell și John A. Hall, *The World of States*, Bloomsbury, Londra, 2015, p. 74

Precizăm încă o dată. Nu este o suferință particulară a României. Noi îi conferim însă proporții ieșite din comun. Dintre toate „decuplările" pe care le-am prezentat, decuplarea de la dominantele propriei istorii, de la o minimă linie de continuitate și recursul la o evoluție în zigzag, prevalându-ne mereu de presiunea contextelor istorice, ni se pare cea mai costisitoare. Acești ultimi 26 de ani au marcat și o decuplare de la preocupările care fixau particularitățile dezvoltării în epoca globalizării. În anumite state dezvoltate s-a pus accentul pe cercetarea științifică și pe inovație, pe educație în general. Noi nu am făcut decât să ne depărtăm de această coordonată majoră. În altele, s-a accentuat rolul statului de adevărat strateg al dezvoltării. Nu este vorba doar de țările emergente, ci și de țările nordice, de Canada, de Japonia. Noi am considerat că nu ni se potrivește un asemenea comportament. De ani buni, de când a avut loc „gripa asiatică" (1997–1998), multe state – și, repetăm, nu doar din perimetrul asiatic – au înțeles să-și dezvolte exportul, ca mijloc de a procura rezerve valutare, de a asigura un tip de stabilitate propriei evoluții. Ați putea numi o prioritate a exportului românesc? Practic, noi exportăm ceea ce exportă firmele străine localizate în România. Între primii o sută cei mai mari exportatori ai țării, nu există decât două firme românești. Putem vorbi, în acest caz, despre o viziune de dezvoltare existentă la nivel național? O viziune care să aibă o cât de mică deschidere față de evoluția în perspectivă a României? Să mai adăugăm că acești o sută cei mai mari exportatori asigură 98 la sută din exportul românesc. Fără o schimbare radicală în domeniile pe care le-am menționat – fundamentale atunci când vorbim despre dezvoltare –, România nu poate aspira la un viitor cât de cât dezirabil.

4.5. „Dezvoltarea este dureroasă"

Cam ce anume ar diferenția statele care s-au dezvoltat în ultimele decenii? Ce anume le particularizează în raport cu toate celelalte? Chiar dacă este riscant, foarte riscant, încercăm să construim un „profil" al unui asemenea stat. Nu putem spune ce anume s-a

situat, inițial, la baza procesului lor de dezvoltare. Îndeobște, se folosesc formule mari: „strategii", „proiecții" etc. După opinia noastră, la început a fost o întrebare gravă, pusă în mod serios: cum ne-am putea dezvolta? Probabil că mai toate statele au formulat o asemenea interogație, dar nu toate s-au dezvoltat. *Seriozitatea răspunsului* a definit traseul dezvoltării în perioada următoare. Iar acest răspuns a cuprins cel puțin două lucruri mari. O scrutare atentă a propriilor posibilități, a datelor fiecărei țări. Făcută cu realism, fără supraestimări obositoare. În același timp, o scrutare a contextului internațional, a particularităților globalizării despre care tocmai vorbim.

În fond, ce este globalizarea? Fluxuri, fluxuri, fluxuri. Ce caută aceste fluxuri? Profit. Ca ele să poposească într-un anume perimetru, trebuie să găsească condiții pentru a obține profit. Cu alte cuvinte, forță de muncă (ieftină, dacă se poate), calificată, chiar disciplinată, și, mai ales, o infrastructură cât mai bună. De ce mai au nevoie? De stabilitate, pentru a-și realiza profiturile. De ce mai au nevoie? Chiar de garanții de stat pentru investițiile de o anumită amploare. Statele care și-au pus asemenea întrebări și au găsit răspunsuri, fie și parțiale, au început să devină atractive. Fără mare zarvă. Țările asiatice păreau la început victime sigure ale acestor fluxuri. De ce nu s-a întâmplat așa? Pentru că, tot fără zarvă, ele și-au construit propriile scopuri, *propria formulă de dezvoltare*. Se puteau opune acestor fluxuri? Realist vorbind, ar fi fost dificil, pentru că „fluxurile globale sunt de neoprit". Dar de ce să se opună dacă asemenea fluxuri aveau un *potențial de dezvoltare* care trebuia valorificat? Așa că le-au acceptat, mai mult, le-au stimulat și încurajat. Pentru atingerea propriilor scopuri, nu antiglobalizarea este răspunsul, ci *cooperarea cu forțele globalizării*.

Concomitent, aceste state, tot fără zarvă, și-au construit propriile scopuri, o schiță de strategie, și au început să orienteze fluxurile respective și spre ceea ce reprezenta interese și priorități ale statelor respective. Încă o dată, acest lucru a fost făcut respectându-se un criteriu fundamental: profitul firmei străine. Fluxurile creșteau pentru că firmele care veneau obțineau profituri considerabile; țările primitoare realizau și ele un mare profit:

se modernizau văzând cu ochii, dar și își construiau/consolidau premisele dezvoltării. Neavând propria viziune, România nu este nici foarte atractivă pentru fluxurile de care vorbeam și, ceea ce este mai grav, nu are șanse să se ridice; ea nu folosește procesul globalizării, ci este folosită de diverse corporații pentru a realiza profit. Dacă ne-am imagina că aceste corporații ar pleca mâine, noi am cădea în urmă cu o jumătate de secol.

S-a mai spus că piețele financiare cer „reguli democratice", „în schimbul investițiilor făcute". Formule ideologice, după opinia noastră. Piețele cer, într-adevăr, liberalizare, pentru că acest lucru este fundamental pentru realizarea propriilor investiții și a propriilor profituri. Așa cum la începuturile epocii moderne, liberalismul nu cerea „democrație", ci „respectarea dreptului la libera inițiativă", evident pentru întreprinzători. „Cetățeanul" a venit la rând mai târziu, după ce problemele întreprinzătorului au fost cât de cât rezolvate. Aceasta era logica dezvoltării atunci, aceasta este logica dezvoltării și astăzi. Corporațiile, forțele pieței sunt interesate în primul rând de un proces de liberalizare care să facă posibilă realizarea profitului. Logica pieței este una a profitului. Nu negăm că regulile democratice pot figura între cerințe, dar pe un loc secund. Profitul și tot ceea ce îi condiționează realizarea reprezintă *valoarea conducătoare*.

Subliniem acest lucru pentru că, de multe ori, judecăm cu ceea ce ni se pare nouă a fi important și nu cu ceea ce este important în realitate. Aducem în sprijinul afirmațiilor de mai sus următoarea situație. Milton Friedman a publicat în 1970, în *New York Times Magazine*, un faimos articol în care a subliniat limpede: „responsabilitatea socială a corporațiilor este să crească profitul".[1] Spun și repet acest lucru în fața studenților. Privirea din ochii lor exprimă o rezervă greu reținută. Dar „responsabilitatea socială a corporațiilor"? Realizezi dintr-odată ravagiile formulelor ideologice... Da, putem vorbi și despre responsabilitatea socială a corporațiilor, dar ca un aspect secundar. Deci, pe primul loc

[1] Milton Friedman, „The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits", *The New York Times Magazine*, 13 septembrie 1970

se situează profitul, urmează o pauză de un an lumină și, apoi, putem menționa și responsabilitatea socială a corporațiilor. Și, în orice caz, doar în legătură cu obiectivul central: realizarea profitului. Nu poți cere lupului să protejeze oaia, când el este programat să o mănânce. Aceasta este menirea lui...

Revenind la efortul pentru dezvoltare făcut în condițiile globalizării, să privim mai atent la țările care au consemnat progrese vizibile în ultimii ani. Toate au fost *state preocupate de dezvoltare*. State care au făcut o sinteză a propriilor atuuri, state care și-au dat seama că cineva trebuie să asambleze toate aceste condiții – interne și internaționale – într-un tot cât de cât coerent și care trebuie menținut și promovat mai mulți ani, dacă se poate pe o întreagă perioadă. Din ecuația dezvoltării în condițiile globalizării statul nu poate lipsi în nici un fel. Am putea chiar spune că în condițiile existenței fluxurilor globale, a atotputernicelor piețe financiare, dezvoltarea va trebui să reunească și să orchestreze eforturile unei națiuni, să pună în valoare potențialul ei, repetăm, în raport cu particularitățile globalizării. Autorii lucrării *The World of States* subliniau cu drept cuvânt: „Succesul țărilor care se ridică nu este rezultatul acțiunii unor piețe dezlănțuite, ci, mai degrabă, al intervenției statului în activitatea piețelor, intervenție realizată cu mijloace diverse și cu efecte pozitive".[1] Este un merit special al emergenților că au situat din nou statul acolo unde îi este locul: *în centrul eforturilor de dezvoltare*.

De ce am spus la început că dezvoltarea este dureroasă? Pentru că dezvoltarea, pe lângă multe, multe lucruri, are nevoie de o anumită *disponibilitate umană și socială*. După opinia noastră, cea mai importantă condiție pentru declanșarea unui proces de dezvoltare de o anumită amploare. Disponibilitatea în acest context semnifică mai întâi decizia de a te dezvolta, ideea, cum spun mulți specialiști. Nu știm dacă investițiile sunt mai importante. Este sigur că fără ele nu există dezvoltare. Este, de asemenea, foarte important capitalul. Nici fără el nu se pot pune lucrurile

[1] John L. Campbell și John A. Hall, *The World of States*, Bloomsbury, Londra, 2015, p. 44

în mișcare. Dar ceea ce așază într-o anumită cadență investițiile, capitalul, tehnologia și tot ceea ce contribuie la punerea în mișcare a lucrurilor este *ideea*. Iar la asiatici a fost formulat un adevărat *crez al dezvoltării*. Pe care îl întâlnim peste tot în Asia de Est. Expresia cea mai percutantă i-a dat-o Deng: „este singurul adevăr care contează". Avem de-a face nu doar cu un crez, ci cu un program. Un program care structurează prioritățile și spune: *fără dezvoltare nu se poate*. Deci ea trebuie pusă pe primul plan și ei trebuie să-i subsumăm totul.

Oricât de importantă, ideea de început trebuie împărtășită la nivel social, transformată într-o *atitudine publică*. Iar pentru acest lucru este nevoie de o elită dedicată dezvoltării. Dacă elita este atașată ideii dezvoltării și este onestă cu propriul popor, atunci vine și încrederea, vin și celelalte condiții ale adevăratei performanțe. Din lecturile noastre referitoare la problemele dezvoltării ne-a rămas în minte și chiar ne urmărește următoarea reacție. Noi nu avem o imagine despre ceea ce s-a întâmplat în timpul „gripei asiatice" din 1997–1998 (altă probă a suficienței europene care a avut un cost, un cost mare în timpul crizei recente). Au fost momente dramatice. O criză financiară severă a cutremurat multe țări din regiune. Statele care se împrumutaseră se aflau pe marginea insolvenței. Inclusiv Coreea de Sud traversa o perioadă asemănătoare cu cea pe care a cunoscut-o Grecia în ultimii ani. A intervenit populația, care a depus o parte din propriile venituri pentru ca datoria către FMI să fie plătită cât mai repede, iar țara să-și poată urma mersul. Un comentator a surprins sugestiv diferența de reacție în fața momentului de apogeu al crizei din cele două țări: „coreenii și-au depus bijuteriile, iar grecii au protestat în stradă". Nu dorim să comentăm, mai ales că Grecia a trecut prin momente dramatice, despre care am scris și noi. Priviți, însă, unde se află cele două țări astăzi. De mult considerăm că traiectoria de evoluție a Coreei de Sud ar trebui să reprezinte un adevărat reper pentru orice stat care își propune să se dezvolte. Gestul făcut de populația sa în timpul crizei asiatice ne-a consolidat această credință. Și ne-a mai spus ceva: dezvoltarea este dureroasă. Adevăr care nu trebuie explicat prea mult unui locuitor care

a trăit în perimetrul fostelor țări socialiste. Fără dezvoltare însă nu poate exista nici aspirația că vom trăi mai bine.

4.6. „Pe partea greșită a globalizării"

Joseph Stiglitz a publicat în *New York Times*[1] un articol care a șocat. Articolul purta titlul „On the Wrong Side of Globalization" (Pe partea greșită a globalizării) și se referea la SUA. De aici a venit și mirarea. Cum, SUA, superputerea lumii, să se situeze pe partea greșită a procesului pe care tocmai ea l-a lansat, l-a încurajat și l-a consacrat ca pe un proces definitoriu al epocii actuale? Era cel puțin paradoxal! Sau, poate, era vorba despre o exagerare, chiar o greșeală de interpretare din partea autorului. Era, într-adevăr, astfel? În ce context a făcut Joseph Stiglitz afirmația respectivă? Se purtau negocieri intense între partea americană și cele 12 țări asiatice privind finalizarea Parteneriatului Transpacific (Trans-Pacific Partnership – TPP)[2].

Noul acord a devenit cel mai mare parteneriat comercial din lume. El include în primul rând economia SUA și a Japoniei, deci economiile numărul 1 și numărul 3 din lume. Ceea ce spune mult. La care se adaugă multe alte țări importante din punct de vedere economic: Australia, Canada, Mexic, Chile. Este adevărat, TPP nu va cuprinde China, ceea ce a dat naștere la multe interpretări, cea mai importantă fiind aceea că noul acord comercial este o formă de containment (de îngrădire) a Chinei. Așa cum nu poate să nu atragă atenția absența altor țări asiatice importante, de la Coreea de Sud la Indonezia, India sau Filipine. Sunt state preocupate, credem, să mențină o balanță a puterii pe continentul asiatic.

De prisos să adăugăm că într-un asemenea acord sunt angajate multe interese la nivelul statelor membre, al companiilor, al marilor corporații. Că de multe ori sunt în joc interese opuse sau

[1] Joseph E. Stiglitz, „On the Wrong Side of Globalization", *The New York Times*, 15 martie 2014, *opinionator.blogs.nytimes.com/.../on-the-wrong-side-of-globalization/*

[2] Acest acord a fost finalizat anul trecut, după șapte ani de negocieri și semnat pe 4 februarie 2016. El va intra în vigoare după ce va fi ratificat de fiecare țară în parte. Data limită a ratificării este 4 februarie 2018.

accentuat divergente. Ceea ce a făcut ca negocierile să fie foarte anevoioase. TPP leagă din punct de vedere comercial America de Asia, regiune din ce în ce mai importantă. Că vrem să acceptăm sau nu, Asia devine pe zi ce trece epicentrul economic al lumii. Aproape am fi tentați – tocmai pentru a sublinia importanța economică ieșită din comun a acelei regiuni – să parafrazăm „cea mai populară afirmație din domeniul geopoliticii" și să spunem: Cine deține pozițiile cele mai importante în Asia de Est va domina Asia; cine va domina Asia va domina lumea.

Care a fost nemulțumirea lui Stiglitz în legătură cu aceste negocieri și, evident, în legătură cu prestația delegației americane? Mersul negocierilor îi accentuează autorului temerea că „există un risc", acela ca TPP să vină în întâmpinarea intereselor „celor mai bogați oameni din America și ale elitei globale". Ceea ce s-ar adăuga la „gravele noastre erori în conducerea procesului de globalizare". Observația de fond este că partea americană apără și promovează interesele marilor corporații americane împingând într-un plan secund pe cele ale statului american. În urmă cu ani de zile, negocierile economice urmăreau, în principal, scăderea tarifelor. Astăzi, această problemă fiind rezolvată în cea mai mare parte, centrul de greutate al negocierilor s-a mutat în domeniul reglementărilor, deci al „barierelor nontarifare". Iar reglementările servesc interese precise. Insistența delegației americane asupra unor asemenea reglementări ar fi nemulțumit și delegațiile țărilor asiatice. Judecata are nevoie de o limpezire. Într-o negociere de o asemenea importanță, interesele care precumpănesc sunt cele ale statului și cele ale marilor corporații. Care pot coincide sau nu. Când spunem stat, de fapt spunem interesele mai de ansamblu, interesele comunității naționale, interesele populației. Poate nu în întregime, dar în cea mai mare parte. Potrivit interpretării lui Stiglitz, delegația americană ar fi susținut cu precădere nu interesele statului american, ci pe cele ale corporațiilor americane. Este un lucru important acesta? Are el legătură cu globalizarea, cu situarea pe partea greșită a acestui proces? După opinia noastră, o legătură foarte mare, care reprezintă unul dintre testele netrecute ale globalizării. Orice proces

de o anumită anvergură are nevoie de suport popular. Proiectele fără o asemenea susținere nu pot fi viabile, chiar dacă ele pot fi valoroase. Globalizarea nu face excepție.

„După aceasta, deci din cauza aceasta" sună un vechi silogism vicios, dat ca exemplu în mai toate manualele de logică. Nu știm dacă globalizarea este de vină că populația americană o duce mai greu astăzi decât cu 10 ani în urmă. Suntem nevoiți să observăm însă că, în ultimii 10–20 de ani, veniturile populației americane au stagnat ori au intrat în declin, pe când cele ale segmentului bogat, celui mai bogat, au crescut. Uneori amețitor, alteori chiar sfidător. Care a fost procesul economic și politic cel mai important al acestei perioade? Evident, cel al globalizării. Atunci ce să creadă omul obișnuit? Că totul se trage de la globalizare. Firesc! Bine sau prost gestionată, contează mai puțin. Odată cu globalizarea, s-a instalat declinul veniturilor...

Nu putem spune că punctul de vedere formulat de Stiglitz cu privire la negocierile pentru TPP este adevărat. Dar acest punct de vedere „devine adevărat", pentru că este susținut de *background*-ul american al globalizării. Dacă globalizarea a servit până acum interesele marilor corporații și a contribuit la agravarea inegalităților, de ce „cel mai mare acord comercial din toate timpurile" nu ar face la fel? Greșeala mare în domeniul gestionării globalizării pe pământ american este – potrivit lui Stiglitz – conectarea ei cu interesele marilor corporații fără a se mai raporta la ceea ce gândesc și judecă oamenii obișnuiți, la acceptarea ei de către populație, la câștigurile pe care le are populația de pe urma unui asemenea proces. Ceea ce se repetă în cazul TPP. Dacă globalizarea nu reface acest teren, acest humus psihologic – decisiv pentru orice proces de anvergură –, atunci putem spune cu voce tare: globalizarea, în forma în care funcționează acum și pe care o critică așa de sever autorul american, are nevoie să fie regândită. Tocmai pentru a dura.

4.7. „Factory Asia"

Un alt test foarte important impus de procesul de globalizare este *testul învățării*. Avem de-a face cu un proces despre care nimeni

nu știe prea multe. A învăța pe măsură ce acest proces înaintează, a asimila învățămintele pe care le degajă – deschis sau implicit – este fundamental. Acest test a fost trecut tot de către țările asiatice, care au transformat „gripa" din 1997–1998 în punct de plecare pentru propria dezvoltare. Așa s-a născut modelul *export-oriented* îmbrățișat de cele mai multe state din regiune, ca formulă de verificare a propriei competitivități, de acumulare a capitalului și de evitare a împrumuturilor în exces care tocmai generaseră „minicriza financiară" asiatică.

Cum am precizat mai înainte, globalizarea consacră un nou „teren de joc": planeta. Nimeni, oricât ar fi de puternic, nu are capacitatea să domine piața globală: poate avea o poziție privilegiată, dar nu una hegemonică. Lanțurile de producție și de aprovizionare reprezintă *o reacție de adaptare* la această nouă realitate economică greu de curprins: piața globală. Ele prilejuiesc și o formă de integrare regională, o modalitate de a înlocui conflictul și tensiunea cu schimbul și cooperarea. Ascensiunea Chinei are multiple legături cu existența acestor lanțuri care au pătruns adânc în Asia de Sud-Est și au prefigurat pentru țările din regiune un nou orizont de înaintare. Astfel, China s-a îngrijit de propria ridicare, dar și de ridicarea regiunii. A luat naștere ceea ce se numește „Factory Asia" – o nouă realitate economică având ca principale motoare de propulsie specializarea și creșterea competitivității. Ideea nu e nouă. A fost practicată de Japonia și, apoi, de tigrii asiatici. Amploarea proceselor economice actuale din regiune, care presupun integrare, specializare, performanță, a transformat totul.

La drept vorbind, nu știi ce să scoți mai mult în relief, când este vorba despre acea parte a lumii atât de dinamică: forma, deci existența și dezvoltarea lanțurilor de producție; conținutul, cu alte cuvinte ridicarea capacității manufacturiere propriu-zise a regiunii; ori obiectivul de perspectivă: creșterea performanței economice, consacrarea regiunii ca o zonă a înaltei competitivități. Toate acestea se contopesc și toate au legături organice cu procesul globalizării. Adesea „citită" în mod greșit, globalizarea este, în fond, o altă fațetă a capacității industriale. Globalizarea

presupune, cum am mai spus de atâtea ori, interdependențe și circuite care să ușureze aceste schimburi. Dar cum poți participa la aceste schimburi? Capacitatea industrială este fundamentală pentru a deveni un actor cât de cât important în schimburile globale. Firește, este foarte important să poți oferi servicii. Să poți oferi inovație ș.a.m.d. Dar produsul cel mai important, când este vorba despre circuitele globale, este produsul manufacturat. Țările est-asiatice au făcut această opțiune nu acum, ci cu ani în urmă, și au promovat-o chiar cu o anumită obstinație. Iar astăzi, vine confirmarea.

Să privim la graficul de mai jos pentru a înțelege valoarea opțiunilor făcute la timp și mutațiile pe care le pot antrena. În 1990, China asigura cam trei procente din producția industrială a lumii;

Evoluția producției industriale globale

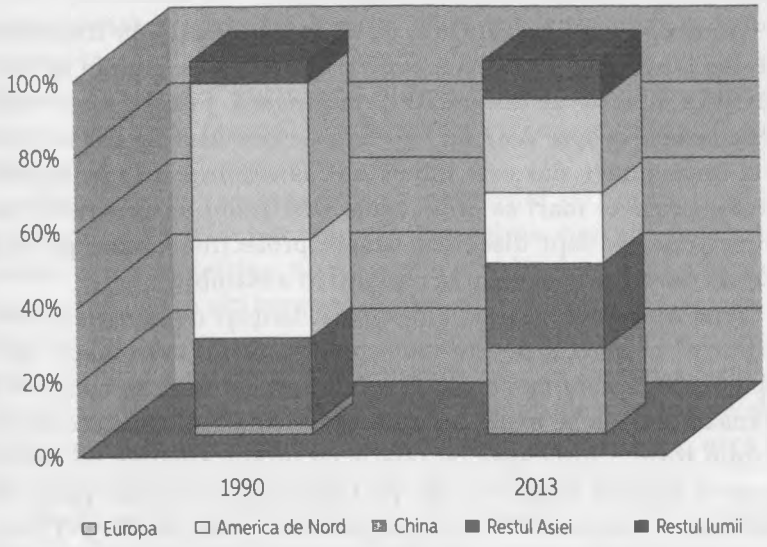

Sursa: ONU citat de *The Economist*, 14 martie 2015

astăzi, ea deține circa 23 de procente. La fel de impresionantă este ponderea însumată a Chinei și a celorlalte state asiatice, care, împreună, dețin 46,5% din producția lumii. Deci „Factory Asia" asigură în momentul de față aproape jumătate din produsele industriale ale lumii. Ca o dovadă peremptorie că prezența în circuitele comerciale internaționale este condiționată *direct* de capacitatea productivă este faptul că, astăzi, ponderea regiunii în comerțul internațional a crescut la 50 de procente.[1]

Să examinăm și cum a evoluat capacitatea manufacturieră a lumii dezvoltate. Ea s-a aflat într-un vizibil declin. Ne interesează cu deosebire situația Europei. Care, atunci când China asigura trei procente din producția manufacturată a lumii, deținea o pondere de peste 30 de procente; astăzi aceste ponderi practic s-au egalizat. Cu un foarte ușor avantaj de partea Europei. O evoluție asemănătoare, nu atât de accentuată însă, a cunoscut și SUA. Iată costurile unor orientări politice alimentate nu de analize adânci asupra evoluției istorice, ci de „mode politice", de curente care au părut că vor remodela vectorii dezvoltării.

Ne propunem, în continuare, să intrăm puțin în interiorul acestor lanțuri de producție, pentru a înțelege ce anume își propun și ce direcție de dezvoltare prefigurează. Firește, vom vorbi cu deosebire despre Asia de Sud-Est, despre Asia de Est în anumite împrejurări, dar este important să subliniem că în spatele acestor proiecte mari se află China. Discutând despre evoluțiile din regiune, de fapt discutăm despre proiecțiile Chinei privind propria devenire și devenirea regiunii în ansamblu.

Până nu demult, China a dezvoltat lanțuri de aprovizionare. „Exporta" producția de diverse repere în țările învecinate, apoi importa din aceste țări componentele respective și se concentra pe ansamblare și pe exportul produselor finale. Cifrele economice spun totul: China avea pe relația cu producătoarele de aceste repere o balanță negativă, dar pe relația cu principala piață de desfacere – America – o balanță puternic pozitivă. Deci China

[1] „The future of Factory Asia, A tightening grip", *The Economist*, 14 martie 2015

se situa la „capul" lanțului de producție respectiv și, mai ales, intermedia relația cu principala piață de desfacere, cu America, fapt care o situa într-o poziție privilegiată. Acum lucrurile s-au schimbat. Banca Mondială a pus în lumină ceva foarte interesant. Totalul componentelor importate de către China pentru a pregăti propriul export a scăzut de la 60%, la mijlocul anilor '90, la 35% astăzi. China dezvoltă adevărate clustere pe propriul teritoriu: cam 65% din componentele asamblate într-un produs de export sunt fabricate în China.

Ca să înțelegem resorturile unei asemenea orientări, trebuie să observăm mai îndeaproape cum își proiectează China viitorul. În următoarea perioadă, țara își propune să treacă de la etapa caracterizată de formula „made in China" la un stadiu nou, în care sloganul să fie „created in China". Dintr-un *big manufacturer* să devină un *strong manufacturer*. Deosebirea este fundamentală. Și ea presupune asimilarea în întregime a unor produse, dezvoltarea cu prioritate a ramurilor de înaltă tehnicitate, focalizarea pe performanța tehnică și economică. De pildă, din 2007 până în 2012, productivitatea muncii a crescut cu 11 procente, ritm superior oricărei țări din regiune. Se dorește ca acest ritm să fie menținut, dacă nu accelerat. Ca urmare, China a început, după cum preciza revista citată, să „toarne" bani în automatizare, devenind cea mai mare piață de desfacere pentru roboți.

Atunci, ce le va rezerva China partenerilor săi din regiune? Va „exporta" producția unor ramuri în întregime, cum ar fi produsele textile, care sunt ieftine, nu presupun o înaltă dotare tehnică și au prețuri reduse. În alți termeni, Beijingul pregătește pentru aceste țări traseul pe care l-a urmat China însăși. Iar statele respective par, cel puțin deocamdată, mulțumite, pentru că au o ofertă de dezvoltare verificată și pentru că nu dispun de alternative mai atrăgătoare. În felul acesta, „Factory Asia" se fortifică și urcă pe scara dezvoltării. Deopotrivă și pe cea a influenței în lume.

După opinia noastră, marele scop economic al acestor evoluții este construirea în regiunea est-asiatică a unui *adevărat epicentru al globalizării*. Deocamdată, ponderea activității manufacturate îndreptățește o asemenea aspirație. Iar producția industrială

crește cu un ritm superior oricărei regiuni a lumii. Atrag atenția cu deosebire forma, structurile, circuitele prin care se realizează această producție, adică lanțurile de producție. Este o modalitate de integrare diferită. Care păstrează statul, cu toate atributele sale, dar intensifică circuitele până la punctul în care structurile statale nu mai pot face abstracție de evoluția acestor lanțuri. Țările din zonă vor fi legate prin aceste circuite, iar „desprinderea" devine nu doar anevoioasă, nu doar contraindicată, ci chiar contraperformantă; statele din zonă vor avea un tip de dependență – care se va accentua – față de aceste noi surse de bogăție. Ceea ce este deopotrivă adevărat și pentru China. Este forma prin care regiunea este ținută cât de cât unită și, neapărat, unită în jurul țării celei mai puternice, în jurul Chinei. În sfârșit, existența, diversificarea acestor lanțuri nu ar trebui să estompeze poziția din ce în ce mai importantă a Chinei. Ea își păstrează o poziție clară de lider incontestabil nu doar în termenii volumului producției, ci chiar ai calității. Produsele chinezești cu cea mai spectaculoasă creștere la export sunt cele electronice, care se apropie, ca pondere, de cele textile. Încet, încet, în Asia de Est se înalță o nouă structură – integrată – de producție, care reprezintă un răspuns adaptat cerințelor globalizării. O structură construită în jurul Chinei, ca *nucleu economic gravitațional al regiunii*.

Capitolul 5

Prigonirea statului[1]

5.1. Binomul stat–dezvoltare

În ultima vreme, își face loc o atitudine comodă care nu poate duce decât tot la eșec. Dacă statele asiatice au avut succes, atunci să copiem exemplul lor care a generat atâta succes. Experiența acestor state – neîndoielnic valoroasă – trebuie văzută ca o strategie de transformare elaborată în anumite condiții, cu avantajele și dezavantajele ei. Ceea ce trebuie preluat nu este experiența, ci *atitudinea* statelor respective. Ne seduce succesul, dar nu privim și la drumul, eforturile care au condus la realizările lor de astăzi. Succesul nu se importă niciodată. El are valoare dacă declanșează o dezbatere similară, dacă pune în mișcare un proces de elaborare strategică aflat în conexiune cât mai strânsă cu terenul social *unde urmează să se aplice*. Orice proces social de o mare complexitate – dezvoltare, democrație etc. – nu poate fi nici exportat, nici importat. Tentativele de acest gen – frecvente în ultima vreme – nu fac decât să întârzie, câteodată indefinit, procesul evoluției sustenabile și să inducă efecte nocive, chiar devastatoare pentru evoluția statelor unde urmează să se facă transferul sau, dacă vreți, „transplantul".

Dacă ar fi să desprindem un element al strategiei de dezvoltare promovate în Asia de Est asupra căruia avem obligația să medităm insistent, acesta ar fi, neîndoielnic, statul și rolul său în procesul dezvoltării. Mai ales că statul este discutat dintr-o mie de perspective, planurile de analiză se întretaie, se suprapun, conducând la o reprezentare confuză a acestuia și a răspunderilor sale. În contextul de față, ne propunem să discutăm relația

[1] O versiune preliminară a acestui capitol a fost publicată în revista *Clipa* din 26 martie, din 9 iunie și 29 septembrie 2015.

statului cu procesul dezvoltării în condițiile globalizării. Așa cum am menționat mai înainte, globalizarea pune în termeni diferiți problema dezvoltării. Ea ne obligă chiar să regândim procesul în ansamblu. Din moment ce competiția se dezvoltă la nivel global, atunci și procesul dezvoltării se cere regândit din temelii și în perspectivă globală.

Dacă globalizarea încredințează planeta celor puternici, înseamnă acest lucru că statele mai mici sau mai puțin dezvoltate nu au nici o șansă? Nu, au, dar cu mari eforturi, cu o linie de conduită bine pusă la punct, atentă, cu o mobilizare exemplară și, neapărat, cu o viziune eșalonată în timp. Ceea ce înseamnă strategie bine elaborată și aplicată constant pe o perioadă de ani de zile. Ca să participi la „campionatul mondial" al dezvoltării, trebuie mai întâi să te califici „în grupe", adică să devii un stat relevant la nivel regional. Acest lucru nu se poate face deloc ușor și, mai ales, nu se poate face fără sprijinul guvernamental. Priviți la exemplul Poloniei în zilele noastre. Este exemplul de succes al regiunii. Nu era stat-fanion al Europei Centrale și de Est înainte de '90. A devenit astfel în acești 26 de ani, când a dispus de o elită care a știut ce vrea, de o traiectorie de la care nu a cunoscut oscilații mari.

Globalizarea transformă dezvoltarea (caracteristicile strategice ale dezvoltării care privesc resursele, dozarea priorităților, eșalonarea în timp, elaborarea propriu-zisă a strategiei de dezvoltare) *într-o funcție a statului*, poate cea mai importantă funcție a sa, ori, dacă doriți, așază statul și dezvoltarea într-un *binom organic*. În toate etapele istorice, dezvoltarea a beneficiat de un sprijin direct sau indirect din partea statului; în condițiile globalizării, ea nu mai poate avea loc fără sprijinul și ghidajul strategic al statului, așa cum statul care nu sprijină procesul dezvoltării la nivelul exigențelor noului context este un stat vinovat față de comunitatea pe care pretinde că o servește.

Problema fundamentală aici este că prima fază a globalizării postulează un stat cu puteri diminuate. Un stat care, dacă ar fi puternic, ar sta în calea fluxurilor globale, le-ar stânjeni. A apărut o „interpretare dominantă" de care ne detașăm cu greu:

ca globalizarea să meargă bine, ar avea nevoie neapărat de un stat slab, de un stat cu funcții mai ales de decor. Statul care să organizeze efortul de *ridicare a unei comunități* naționale pur și simplu nu este reținut nici de teoria, nici de procesul globalizării, așa cum au fost ele elaborate inițial. După opinia noastră, emanciparea de această interpretare care amputează instrumentele ce pot fi folosite în procesul dezvoltării reprezintă un adevărat comandament. *Teoria statului slab (minimal) este proprie primei faze a globalizării*. Faza a doua, dimpotrivă, pretinde un stat puternic, activ, bine echipat, care să poată *orienta și ghida procesul dezvoltării*. Problema este că multe țări dezvoltate, includem aici și pe cele din Europa Centrală și de Est, încă trăiesc – mental vorbind – în prima fază a globalizării și se leagănă cu ideea statului minimal, a statului ca paznic de noapte, adaptată evident contextului actual. Astfel, ele trăiesc într-o epocă apusă. Iar cât timp vor trăi astfel, șansele de revenire sunt ca și inexistente.

5.2. Prima grijă democratică: a pune capăt sărăciei

În 1974, Premiul Nobel pentru economie a fost acordat unor economiști celebri: Gunnar Myrdal și Friedrich Hayek, care aveau vederi diferite despre dezvoltare, mai precis despre modul în care societățile se pot emancipa de sărăcie și pot atinge prosperitatea. Faptul că doi economiști de o asemenea talie au împărțit, în acel an, Premiul Nobel este important deoarece ne arată ce loc ocupa problema dezvoltării pe agenda elitelor și pe cea publică în acea perioadă. Acest moment special mai pune în lumină ceva ieșit din comun: doi eminenți economiști promovează două abordări diferite privitoare la o relație fundamentală: relația stat–dezvoltare. Poate la fel de relevant este și faptul că forul suedez nu a ezitat să le acorde ambilor înaltul premiu; ceva anume ne spune că astăzi așa ceva nu ar mai fi putut avea loc. În epocă, Gunnar Myrdal nu a fost de acord cu faptul că lui Friedrich Hayek și, mai târziu, lui Milton Friedman le-a fost decernat Premiul Nobel, numindu-i chiar „reacționari". Astăzi, lucrurile s-au schimbat; nu știm dacă i s-ar mai fi acordat premiul lui Gunnar Myrdal și nu știm

dacă economistul suedez nu ar fi fost el însuși numit, evident pe ocolite, „reacționar".

Momentul la care am făcut referire, concluziile evidențiate de opera și de pozițiile avute de-a lungul timpului de cei doi celebri economiști fac obiectul unei atente analize întreprinse de William Easterly într-o lucrare consacrată paricularităților dezvoltării în epoca noastră[1]. Având o impresionantă biografie profesională – profesor la Universitatea din Stockholm, fondator al Institute for International Economic Studies la aceeași universitate, secretar executiv al Comisiei Economice pentru Europa a Națiunilor Unite timp de zece ani –, Gunnar Myrdal se consacră unui domeniu nou pentru acea perioadă: *economia dezvoltării*. Publică mai multe lucrări pe această temă, între care remarcăm *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations* (1968), lucrare în trei volume, numărând peste 2 000 de pagini. Punctul de plecare al viziunii sale despre particularitățile dezvoltării în cazul statelor în curs de dezvoltare este următoarea constatare: multe suferințe ale societății subdezvoltate, cum ar fi starea sănătății, a educației, nivelul corupției, sunt asociate cu starea economică precară a respectivelor societăți. Această situație se găsește repetată în toate țările subdezvoltate și este principala trăsătură care deosebește lumea „a treia" de lumea dezvoltată. Prin urmare, țările subdezvoltate trebuie să atace în primul rând aceste probleme, care prin raza lor de extensie au devenit grave probleme sociale și, numai după aceea, ar putea exista șansa să fie promovate politici centrate pe individ, precum în statele dezvoltate. De aici se ajunge la o formulă de principiu: *experiența occidentală, care a acordat prioritate libertăților individuale, nu poate fi folosită ca un îndreptar pentru statele sărace*.

În viziunea autorului suedez, guvernele sunt datoare să promoveze dezvoltarea „în ciuda faptului că cetățenii sunt, în mare măsură, analfabeți și apatici". Eforturile pentru dezvoltare se cer susținute de o viziune clară, de expertiza necesară, dar mai ales de multă determinare, care poate să facă apel și la mijloace mai dure. Un demers de o asemenea factură este dictat de condițiile

[1] William Easterly, *The Tyranny of Experts, Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor*, Basic Books, New York, 2013

prezente în aceste țări. „În absența acestei tentative eroice, alternativa nu este decât o permanentă acomodare cu stagnarea sau cu involuția economică, alternativă greu de admis în ziua de azi."[1]

Guvern puternic și autoritar, recursul la planificare, ca mijloc de neocolit al dezvoltării, sunt consecințe firești ale încordării pe care o presupune efortul de smulgere din brațele subdezvoltării. Sunt instrumente de neînlocuit atunci când ne punem întrebarea: „Ce putem face pentru a pune capăt sărăciei?" De pildă, creșterea producției impune investiții masive în tehnologie. Important de subliniat este faptul că autorul suedez fixează *dezvoltarea ca obiectiv central pentru guverne*. Mijloacele pentru atingerea sa pot fi diferite; Myrdal vorbește chiar și de mijloace autoritare. Dar nu este greșeală mai mare decât a lăsa țări și comunități în stare de subdezvoltare, care amputează posibilitatea de a atinge vreodată prosperitatea.

Hayek nu împărtășește deloc ideea privitoare la „coerciția puterii arbitrare" și afirmă că „politica libertății pentru individ este singura politică cu adevărat progresistă". Gânditorul austriac propune „o remodelare completă a societății". Pentru ceea ce ne interesează pe noi acum, important este să subliniem că Hayek recunoaște drept domenii legitime de acțiune ale statului cele privitoare la construirea infrastructurii de drumuri, prevenirea poluării, împiedicarea fraudei, îmbunătățirea serviciilor sociale. Deci, statul trebuie să asigure premisele dezvoltării, contextul dezvoltării, restul, inclusiv problemele asociate cu elaborările strategice, fiind încredințat inițiativei particulare.

De ce am insistat asupra acestor doi autori? Pentru că amândoi se ocupă de problemele dezvoltării, fiecare de pe o cu totul altă poziție. În felul acesta, în domeniul dezvoltării, așa cum remarcă și William Easterly, au apărut „două tipuri de economii bazate pe două sisteme de valori diferite: unul pentru țările subdezvoltate și unul pentru cele avansate". După opinia noastră, apariția a două abordări diferite este o mare achiziție a teoriei economice. De fapt, sunt două dezlegări care pornesc de la situații diferite

[1] *Ibidem*

și se aplică unor realități complet deosebite. Teoria economică a pierdut mult, precizează William Easterly, prin absența unei dezbateri între acești doi autori iluștri: „Dezbaterea despre dezvoltare care nu a avut loc între Hayek și Myrdal este una dintre tragediile intelectuale ale secolului XX."

Problema este că, pornind de la aceste abordări diferite, s-au constituit perechi de concepte diferite, nu doar opuse, ci chiar ireconciliabile: *tabula rasa* versus utilizarea învățămintelor istorice, drepturile națiunilor contra drepturile indivizilor, activitățile planificate contra soluțiile spontane; iar economiștii au îmbrățișat una dintre cele două interpretări: marea majoritate a economiștilor occidentali au îmbrățișat al doilea termen al fiecărei perechi, iar ceilalți au optat pentru primul element al fiecărei perechi, întrucât au considerat că „este mai potrivit pentru accelerarea procesului de modernizare". Ceea ce putea fi prilej de îmbogățire a economiei dezvoltării a devenit motiv de schismă și a alimentat o confruntare ideologică în esența sa. Este ideologică pentru că o abordare nu este dispusă să învețe ceva de la cealaltă: *singura ambiție este să i se substituie și să-și afirme superioritatea*. Or, substituția în acest caz nu poate duce la rezultate pozitive. Nu poți trata o suferință – să spunem boala de plămâni, considerată boală a sărăciei – cu metode inspirate de alte realități și alte preocupări, să spunem respectarea dietelor pentru a scădea în greutate. A aplica primei situații rețeta de slăbire nu poate duce decât la dezastru. Iar când vorbim de economia dezvoltării, rezultatul este esențial.

Lawrence Summers – fost secretar al Trezoreriei americane, profesor la Harvard (a fost chiar președinte al Universității) și nepot al lui Kenneth Arrow – face o precizare în legătură cu moștenirea gânditorului austriac. „Ideea pe care am încercat să o transmit studenților mei este aceea că mâna invizibilă este mai puternică decât mâna vizibilă [n.n. – „mâna" statului]. Aceasta este moștenirea lui Hayek."[1] Problema principală nu este aceea de a stabili care factor al dezvoltării este mai important: mâna

[1] *Ibidem*, p. 33

invizibilă sau cea neascunsă (se înțelege, mâna la vedere, mâna statului). Important, am spune decisiv, este ca nici una dintre cele două „mâini" să nu lipsească (ori să funcționeze mimetic). Și fiecare să *facă ceea nu poate sau nu e bine să facă cealaltă*. Adică să nu se substituie, ci să colaboreze. Aici este drama dezvoltării în ultimele decenii pe diferite meridiane ale lumii. Că una dintre „mâini" a căutat să se substituie celeilalte pe baza unei imaginare superiorități. Raporturile dintre cele două „mâini" este unul flexibil, în funcție de perioadă, cultură, tradiții, stadiu de dezvoltare etc. Important este ca ele să conlucreze, așa încât rezultatul să dea satisfacție ambelor „mâini" și, mai ales, oamenilor și comunităților. Când istoria este încordată și își caută noi făgașuri de evoluție, nu poți lăsa nici un factor al dezvoltării deoparte, indiferent că este „vizibil" sau „invizibil".

„Moștenirea" generației actuale ar trebui exprimată de o atitudine fără echivoc: aceea de a părăsi gâlceava fără de sfârșit referitoare la cele două „mâini" și la ierarhia lor de importanță. Cum un tronson important al acestei moșteniri ar fi să învingem o altă tentație care se profilează din ce în ce mai clar la orizont. Apare limpede că, sub influența succesului obținut de statele emergente, a efectelor crizei, atât specialiștii, cât și oamenii politici vor acorda un rol din ce în ce mai semnificativ „mâinii vizibile", adică statului. Ceea ce nu e rău, pentru că, fără prezența statului, dimensiunea strategică a dezvoltării – atât de importantă când este vorba despre un „teren" de mărimea globului – ar avea de suferit. Riscul este să afirmăm că, acum, cealaltă „mână", cea vizibilă, este cea mai importantă și să repetăm aceeași eroare, numai că în sens invers.

„Remodelarea societății" despre care vorbea Hayek are loc de câte ori elitele unei societăți își propun un salt semnificativ în domeniul dezvoltării. Este un proces obligatoriu, indiferent dacă l-am citit sau nu pe autorul austriac. Dar această remodelare beneficiază de anumite premise într-o societate dezvoltată și de cu totul altele în cazul unei țări în curs de dezvoltare. Contextele diferite ne obligă să renunțăm la a face o ierarhie de valoare între abordarea propusă de Gunnar Myrdal și cea elaborată de Friedrich

Hayek. Ele sunt construite pornind de la situații diferite, răspund unor probleme diferite și dau rezultate în contextele pentru care au fost elaborate. Opera lui Hayek a inspirat ceea ce numim astăzi *ordoliberalism*, viziune economică îmbrățișată în Germania. Ordoliberalismul se deosebește de neoliberalism, întrucât rezervă statului un rol important: acela de *a proteja competiția de propriile ei consecințe* (adoptarea legii antitrust reprezintă o ilustrare). Raportul stat–piață este definit astfel: „pentru piață – cât mai mult posibil; pentru stat – atât cât este necesar". Succesele Germaniei reprezintă o ilustrare a faptului că abordarea propusă de gânditorul austriac conduce la rezultate importante, că poate reprezenta baza teoretică a unui model de dezvoltare pentru anumite situații.

Modelul autoritarist – teoretizat de Myrdal – se adresează unei alte realități economice și culturale, lumii asiatice și lumii în curs de dezvoltare. Când Lee Kuan Yew, fostul prim-ministru, fondatorul statului Singapore, considerat un înțelept al Asiei, spune „From Third World to First", așa cum este intitulat cel de-al doilea volum de memorii al său, nu putem răspunde: dar cum au fost respectate drepturile individuale sau valorile occidentale? Lee a îmbrățișat deliberat modelul autoritarist, a promovat meritocrația și chiar a afirmat în 1987: „Noi hotărâm ce este corect. Nu contează ce cred oamenii".[1] Dar a declanșat un proces de dezvoltare și modernizare impresionant, a facilitat pentru țara sa un salt care nu poate să nu inspire respect. Iată cum înfățișează Martin Wolf un alt succes economic asiatic, de data aceasta înfăptuit în cea mai populată țară a lumii, China. Semnificația politică a acestui succes este fixată chiar de autorul menționat: „Potrivit FMI, în 1980, produsul intern brut al Chinei pe cap de locuitor (la paritatea puterii de cumpărare) reprezenta doar 2% din cel al Statelor Unite; astăzi, el a ajuns la 24%. Este o realizare extraordinară, mai ales că a avut loc într-o țară atât de mare. Orice am gândi despre sistemul politic chinez, trebuie să

[1] John Micklethwait și Adrian Wooldridge, *The Fourth Revolution: The Global Race to Reinvent the State*, Penguin Press, New York, p. 137

recunoaștem competența care stă la baza acestui succes, succes care a transformat economia mondială și este pe cale să transforme și politica mondială."[1]

5.3. Rezultatele legitimează modelele de dezvoltare

Modelele de dezvoltare nu pot fi judecate în sine, ci prin rezultatele pe care le prilejuiesc. Cea mai mare greșeală pe care am putea-o face este să încercăm să aplicăm modelul care lucrează în Germania într-un context asiatic. Modelele nu sunt interșanjabile; elemente ale unui model, da, dar numai integrate în structura unde urmează să funcționeze. Greșeala țărilor dezvoltate, cu deosebire a SUA și a Europei Occidentale, este că nu au sesizat la vreme rolul pe care îl joacă *astăzi* statul în procesul dezvoltării. Globalizarea conferă o cu totul altă anvergură dimensiunii strategice a dezvoltării, pe care *numai statul o poate gândi și implementa*. Astfel, Occidentul s-a lipsit de cel mai important instrument al promovării unei dezvoltări cu fața la viitor, cu toate binefacerile pe care totdeauna le aduce dezvoltarea.

Este curios cum specialiștii prinși în tot felul de dispute nu rețin lucruri fundamentale, chiar pentru dezbaterea respectivă. John Maynard Keynes sublinia încă în perioada interbelică un lucru trecut sub tăcere: „Cele mai importante răspunderi ale statului nu se referă la activitățile pe care le îndeplinesc deja persoane particulare, ci la acele funcții care se situează în afara sferei individului, la deciziile pe care, *dacă nu le ia statul, nu le ia nimeni* [subl. ns.]. Misiunea guvernului nu este să facă lucruri pe care deja le fac indivizii, cu rezultate mai bune sau mai slabe, ci să se ocupe de acele lucruri *de care nu se ocupă nimeni în prezent*" [subl. ns.][2].

Dacă vom corela cele două judecăți, vom realiza conturul mare al responsabilității statului. Cum misiunea corporației este să

[1] Martin Wolf, „China will struggle to keep its momentum", *Financial Times*, 8 aprilie 2015

[2] John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire. The Economic Consequences of the Peace*, Prometheus Books, New York, 2009, p. 28

producă profit, ar fi cu totul greșit să condamnăm corporațiile că își urmăresc scopurile pentru care au fost create; la fel de greșit ar fi să privim statul prin dioptriile pe care trebuie să le poarte corporațiile, dioptriile profitului. Principala misiune a statului este de ordin strategic, în multiplele sensuri pe care le conține acest termen. În primul rând, să asigure echilibrele mari ale societății, să asigure ceea ce nu pot să facă persoanele particulare: *orizontul de înaintare a societății*. Să pregătească premisele interne ale dezvoltării, de la calitatea învățământului și a sistemului sanitar, la remodelarea societății în spiritul timpului. Cum își îndeplinește statul o asemenea misiune este o altă discuție și principala slăbiciune a dezbaterii contemporane referitoare la stat și guvernare este perpetuarea acestei confuzii în fel și chip.

Că statul a devenit un Leviatan modern, că este birocratizat și ineficient poate fi adevărat. Dar acest lucru nu trebuie să conducă la o adevărată prigonire a statului, la o diabolizare, chiar la o negare parțială a utilității sale. Dezbaterea privind utilitatea statului s-a substituit, într-un mod vinovat am spune, temei centrale: *calitatea activității statale*. Care înseamnă, în termenii de astăzi, guvernanță mare. Ideal ar fi să ai *un guvern mic și o guvernanță mare*. În ultimă instanță, guvernul poate fi mai mare sau mai mic. Esențial este să nu lipsească guvernanța. Or, tocmai acest lucru lipsește din ce în ce mai vizibil societății dezvoltate în ultimii ani. Se vorbește mult despre guvernanță, dar măsura reală a bunei guvenanțe – performanța – întârzie să apară. Și, dacă ne gândim bine, nu are cum să apară până când nu se realizează o regândire a rolului de ordin strategic care revine statului în condițiile globalizării. Multe țări dezvoltate evoluează așa cum evoluează și pentru că sunt lipsite de busola lor strategică, asociată cu existența unui stat activ, antreprenorial și orientat către problemele de perspectivă. Asaltate de tot felul de probleme, multe provenite din perioada crizei, altele acumulate în anii care s-au scurs de la încheierea Războiului Rece sau chiar mai de departe, cum ar fi tendințele demografice, societățile dezvoltate fac mișcări dezordonate. Dau impresia că sunt surprinse de diverse evoluții și atunci recurg la măsura comună în astfel de situații: reacționează

de la caz la caz. Ceea ce pune și mai mult în evidență faptul că lipsește *axul strategic*, care nu poate fi asigurat decât de un stat inteligent. Și suntem la debutul perioadei în care încep să apară costurile neglijării, ale marginalizării, într-un cuvânt, ale prigonirii statului.

5.4. „A patra revoluție"

Am subliniat că avem de-a face cu două faze în evoluția globalizării nu neapărat pentru a polemiza cu „interpretarea dominantă" apărută odată cu lansarea acestui proces. Ne-am propus să relevăm, mai ales, faptul că globalizarea propriu-zisă, globalizarea ca proces economic s-a schimbat. Circuitele globale există, dar pe ele se circulă în mod diferit. Iar sensul care indică direcția dinspre statele emergente spre cele dezvoltate devine mai intens. Astăzi este important să subliniem nu atât faptul că țările emergente sau asiatice au altă pondere economică, deși acest lucru conferă un alt conținut, o altă substanță procesului globalizării. Ci că însuși binele planetei este mai strâns corelat cu succesul acestor țări decât cu cel al tradiționalului Occident. Martin Wolf vorbește despre problemele reale cu care este confruntată China: o anumită dependență de investiții și de piețele externe, creșterea datoriei publice, toate mult mai greu de gestionat în condițiile în care ritmul de creștere economică a acestei țări a scăzut și, se pare, va continua să scadă. Afirmația care surprinde este următoarea: „Lumea întreagă trebuie să se roage ca autoritățile chineze să gestioneze cu succes această tranziție".[1] Vă puteți imagina o asemenea afirmație făcută chiar și cu cinci ani în urmă? Iată cât de mult s-a schimbat lumea! Iar pentru că, astăzi, China a devenit *principala locomotivă economică a lumii*, trebuie să ne rugăm ca această țară să treacă bine perioada de tranziție, astfel încât și lumii să-i meargă bine. *O nouă raționalitate* se instalează, vrem, nu vrem, la nivel global. Care mâine va fi mai puternică și mai influentă. Există o vorbă care, atunci când suntem confruntați

[1] Martin Wolf, „China will struggle to keep its momentum", *Financial Times*, 8 aprilie 2015

cu situații încâlcite, îndeamnă: *urmăriți firul banilor*. Noi, astăzi, am putea spune: *urmăriți firul dezvoltării*, mai ales al ritmurilor de dezvoltare. El ne spune multe, nespus de multe lucruri despre lumea de mâine.

Cu deosebire am dorit să semnalăm că țările emergente par mai bine echipate decât cele dezvoltate. Nu doar în plan economic, ci și în cel al înțelegerii procesului de globalizare. Țările emergente au o percepție adecvată și realistă asupra acestui nou conținut al globalizării și accentuează importanța unor instrumente adecvate pentru a impulsiona dezvoltarea. Pe când statele bogate acuză o rămânere în urmă chiar în planul percepției; ele operează cu imaginea de început a globalizării și continuă să sublinieze că diminuarea rolului statului reprezintă o condiție pentru buna funcționare a circuitelor globale; pe baza acestei *percepții defazate*, țările dezvoltate elaborează politici care nu au cum să nu fie și ele defazate. Cea mai bună dovadă în acest sens este modul cum se raportează la stat. Menținerea ideii de stat minimal când globalizarea a imprimat proceselor dezvoltării o traiectorie strategică indiscutabilă, când succesele țărilor emergente nu pot fi înțelese în afara rolului jucat de stat în accelerarea dezvoltării, echivalează cu un gen de amputare a șanselor de redresare.

În această cheie am citit lucrarea *The Fourth Revolution* semnată de John Micklethwait și Adrian Wooldridge[1]. Mai ales că autorii înțeleg prin „a patra revoluție" regândirea rolului statului, reevaluarea performanței cu care lucrează echipele guvernamentale. Întrebarea care preocupă autorii este: ce anume a tras înainte și a particularizat evoluția Vestului în ultimii trei, patru sute de ani? Unii autori răspund: aplicarea dreptului roman care consfințea drepturile de proprietate; alții remarcă rolul decisiv al religiei creștine. Potrivit lucării la care facem referire explicația este legată de identificarea adevăratului factor de propulsie economică și socială: *mașinăria guvernamentală*. Care în fiecare etapă istorică importantă a fost regândită și redefinită în funcție de dominantele epocii.

[1] John Micklethwait, Adrian Wooldridge, *The Fourth Revolution: The Global Race to Reinvent the State*, Penguin Press, New York, 2014

De ce „a patra revoluție"? Pentru că statul occidental a cunoscut în perioada modernă „trei revoluții și jumătate" (cele inspirate de scrierile lui Hobbes, J.S. Mill, Tangled Webb și Milton Friedman, acesta din urmă înfăptuind doar o „jumătate de revoluție"). Hobbes a stabilit că principala datorie a statului este aceea de a asigura legea și ordinea. *Leviatanul* a fost publicat la 1651, după ce Anglia și Europa trecuseră prin momente de mare zbucium (tocmai se încheiase Războiul de 30 de Ani). Așa că autorul a definit statul ca o „mașinărie de reguli care să asigure ordinea". Următoarea mare schimbare a intervenit în secolul al XIX-lea și a fost gândită de către John Stuart Mill, care a trăit într-o Mare Britanie a reformei și a progresului. Misiunea statului de această dată nu mai era, nu mai putea fi aceea *de a crea ordinea din haos*, ci de a asigura condițiile ca beneficiarii ordinii să-și poată dezvolta abilitățile cât mai mult și să trăiască în liniște. „Statul ca paznic de noapte" definea statul minimal, care interfera cât mai puțin cu viața persoanelor particulare. Cu mai bine de un secol mai târziu, Tangled Webb a definit statul bunăstării generale, un stat cu un guvern masiv și cu cheltuieli sociale mari și ele, care au inspirat comparația statului bunăstării cu un *„all you can eat" buffet*[1]. După care Milton Friedman a propus un gen de revenire la „statul ca paznic de noapte". Era reacția împotriva keynesianismului și a guvernelor implicate în economie, a guvernelor cu responsabilități sociale din perioada postbelică; ca orice reacție la un fenomen care a luat o prea mare amploare, are îndreptățirea ei[2].

Merită să insistăm puțin asupra acestei „jumătăți de revoluție" înfăptuite de Friedman, întrucât aici identificăm și paradoxul multor interpretări occidentale cu privire la stat. Milton Friedman a fost de la început radical față de stat și disprețuitor față de eficiența instrumentelor statale. Lui îi aparține formula care a făcut repede carieră: „Dacă deșertul Sahara ar fi condus

[1] În America, restaurantele „all you can eat" sunt acele restaurante unde poți mânca tot ce vrei, cât vrei, contra unei note de plată avantajoase.

[2] În America, de pildă, cheltuielile guvernamentale au crescut de la 7,5 procente din PIB în 1913, la 34 de procente în 2000 și la 41 de procente în 2011.

de guvernul federal, în cinci ani nu ar mai exista nisip". Și care a influențat viziunea despre stat a lui Reagan. Milton Friedman are multe „suprasimplificări" chiar în raport cu Hayek. Acesta din urmă menținea pentru stat funcții importante în reglementarea piețelor, în prevenirea formării monopolurilor, în supravegherea politicii monetare, inclusiv în furnizarea unor bunuri și servicii (educație și sănătate, de pildă). La Friedman, descoperim nu doar un atac fără precedent la adresa a ceea ce este numit *„big government"*, ci chiar o *aversiune față de stat*. Obiectivul său nu era regândirea statului pentru o mai bună adaptare a activității lui, ci *subțierea masivă a statului*. De aceea, reforma propusă de autorul american vizează privatizarea a cât mai multor proprietăți ale statului, încredințarea unora dintre funcțiile lui tradiționale companiilor particulare (ceea ce s-a întâmplat în timpul războiului din Irak). În spiritul viziunii lui Milton Friedman despre stat au lucrat Margaret Thatcher și Ronald Reagan. De pildă, Margaret Thatcher a privatizat trei pătrimi din companiile deținute de stat (între care British Airways și British Telecom), iar Reagan a redus drastic taxele mai ales pentru marii oameni de afaceri, adică pentru pătura bogată, și a eliminat reglementările instituite de stat.

Dar, cum precizează John Micklethwait și Adrian Wooldridge, „Reagan și Thatcher – și, prin extensie, Friedman – au câștigat o bătălie. Dar nu și războiul".[1] În sensul că, mulți ani după aceea, nimeni nu a mai vorbit despre *big governmen*t. În cei 11 ani cât a fost prim-ministru (1979–1990), Margaret Thatcher a redus cheltuielile publice doar cu 0,7% (de la 22,9 procente din PIB la 22,2 procente). De asemenea, Reagan nu a reușit, din cauza opoziției democrate din Congres, să reducă aceste cheltuieli, care, în cele din urmă, au condus la o explozie a deficitului SUA. „Astfel, revoluția lui Friedman nu a reprezentat decât o jumătate de revoluție."

5.5. Vârsta ideologică a interpretărilor despre stat

Sunt multe lucruri care ar putea fi discutate în legătură cu această „jumătate de revoluție". Înțelegem din prezentarea lui

[1] John Micklethwait și Adrian Wooldridge, „State of the State", *Foreign Affairs*, iulie/august 2014

Micklethwait și Wooldridge că această „jumătate" semnifică faptul că nu s-a mers până la capăt, că ea ar trebui, într-un fel sau altul, retematizată și continuată în plan practic pentru a deveni *o revoluție întreagă*. Există o bogată literatură care, pornind de la fenomene reale în legătură cu statul, a reușit să realizeze portretul unui stat îngrășat, ineficient, chiar cvasifolositor. Aici este punctul nevralgic al discuțiilor la care ne referim: se suprapun două lucruri distincte. Mărimea statului, a birocrațiilor sale este un lucru; transferul criticilor formulate din această perspectivă asupra utilității statului este cu totul altceva. Automat ne vin în minte cuvintele lui Keynes referitoare la anumite decizii care, dacă nu sunt luate de stat, nu sunt luate de nimeni. Prin urmare, sunt planuri de analiză distincte.

Aparatul administrativ îngrășat, birocratizat este o problemă reală. Cifrele abundă aici. În America, de pildă, cheltuielile guvernamentale au crescut de la 7,5 procente din PIB în 1913, la 34 de procente în 2000 și la 41 de procente în 2011. În Marea Britanie, ele au evoluat de la 13 procente în 1913 la 48 de procente în 2011. O sursă a acestei evoluții este reprezentată de persistența, în diferite forme, a elementelor de construcție a statului bunăstării, a unui stat asistențial; o altă sursă este însă asociată cu procesul de creștere obiectivă a unor cheltuieli sociale, inclusiv a unor răspunderi sociale ale statului. În ultimele decenii, a apărut un fenomen nou: modificarea părții care revine muncii și capitalului din valoarea nou creată în favoarea acestuia din urmă. Care au fost reacțiile în fața noii tendințe, pentru că forța de muncă are și ea nevoile ei de subzistență, calificare etc.? În SUA s-a liberalizat sistemul de împrumuturi, astfel încât angajatul să poată face față diverselor solicitări, în condițiile în care câștigul său se diminuase. În Europa au crescut cheltuielile sociale, asigurându-se, astfel, un acces sporit – gratuit sau semigratuit – la educație și sănătate.

Este curios că dezbaterile despre care vorbim nu fac trimitere la cauza adevărată a creșterii unor cheltuieli sociale: modificarea sistemului de împărțire a valorii nou create în favoarea capitalului; așa cum nu fac trimitere nici la răspunderile statului într-un context în care veniturile sunt mai mici, iar nevoia de educație

mai mare. Micklethwait semnalează, în articolul care anunță despărțirea sa de revista *The Economist* pe care a condus-o din 2006[1], un fapt oarecum șocant: „Doar 28% dintre americanii de 4 ani sunt înscriși în unitățile publice de învățământ preșcolar; China speră ca, până în 2020, să înscrie 70% din copiii de această vârstă în învățământul preșcolar".[2] Situația respectivă este prezentată cu o anumită admirație. Dar o asemenea performanță reală presupune și cheltuieli sociale mai mari. În orice caz, problema cuprinderii în sistemul de educație a copiilor de vârstă preșcolară arată clar *ce vrea să facă statul respectiv cu propria bogăție umană*. Firește, este necesar ca părinții să fie antrenați în modelarea acestei bogății. Dar aici vorbim de răspunderea statului de a-și forma materia cenușie a țării din vreme, indiferent dacă părinții își dau seama sau nu cât este de important ca propriii lor copii să fie modelați de la vârste fragede. Este o situație care luminează un adevăr limpede: nu atât mărimea cheltuielilor sociale trebuie incriminată – cum se face adesea –, ci spre ce sunt orientate și cum sunt valorificate fondurile publice.

Să nu uităm nici un moment că dezbaterea despre răspunderile statului are loc într-un moment când lumea se reașază, iar țările bogate acuză *o estompare a proiecției strategice* privind propria dezvoltare. Suntem contemporani cu o nouă competiție globală al cărei rezultat depinde foarte mult de modul cum este utilizat instrumentul guvernării. Iar Vestul pare nepregătit să folosească acest instrument fundamental, este ezitant și puțin dispus să vadă ce anume alimentează evoluțiile economice spectaculoase în Asia. „Guvernarea este un adevărat ax al succesului în competiția globală. În Occident, guvernarea este haotică, lejeră și lipsită de viziune."[3] Este momentul să ne întrebăm de ce este Vestul puțin pregătit să regândească statul. Pentru că este captiv „interpretării dominante", cea potrivit căreia capitalismul liberal

[1] „An Editor's Farewell: The case of Liberal Optimism", *The Economist*, 31 ianuarie 2015

[2] *Idem*

[3] John Micklethwait și Adrian Wooldridge, *The Fourth Revolution: The Global Race to Reinvent the State*, Penguin Press, New York, 2014, p. 136

este singura soluție. Nu dorim să discutăm modelul capitalismului liberal. Este însă sigur că unul dintre pilonii săi, cel care se referă la statul minimal, nu numai că apare din ce în ce mai depășit, dar intră în contradicție cu dominantele acestei epoci, hrănite de procesul de globalizare, de anvergura strategică pe care o îmbracă dezvoltarea astăzi.

De aceea, analizele cu privire la stat, cum este și cea inițiată de John Micklethwait și Adrian Wooldridge, sunt marcate de această slăbiciune fundamentală: excelează în critica statului liberal, dar se opresc atunci când este vorba despre o prefigurare de nou model; apreciază unele realizări ale statelor asiatice – „chinezii își dau seama că guvernarea este adevărata explicație pentru succesul de până acum al Occidentului" –, dar nu merg mai departe decât să afirme că fiecare epocă importantă solicită un alt stat, cu alte priorități și alte reguli; reproduc meditativ și uneori îngândurat anumite poziții din gândirea politică asiatică (precum aceasta: „nu cred că democrația conduce în mod necesar la dezvoltare"), însă, în fapt, nu au deschidere față de experiențele care se constituie sub ochii noștri, dar pe alte meridiane. „A patra revoluție" are valoarea unui semnal. Dar nu depășește acest nivel.

Nu e de mirare că Vestul nu mai este dispus să recunoască valoarea unor poziții afirmate chiar de-a lungul propriei sale istorii. Cum ar fi cea a lui Alfred Marshall, proeminent economist englez și profesor al lui John Maynard Keynes, care la începutul secolului XX fixează cu o rară putere rolul fundamental al statului: „Statul este cea mai prețioasă comoară a societății și nici un efort nu este prea mare pentru a-l face să-și îndeplinească misiunea în modul cel mai bun posibil".[1]

Fără dezvoltare robustă, societatea occidentală nu poate să-și recapete nici cadența, nici prestigiul. Iar dezvoltarea robustă presupune o gândire strategică robustă, care să pornească de la noul context și să proiecteze un nou rol și noi misiuni pentru societățile bogate. Pur și simplu, societatea dezvoltată trebuie să se

[1] John Micklethwait și Adrian Wooldridge, „State of the State", *Foreign Affairs*, iulie/august 2014

reproiecteze. Iar primul lucru care trebuie reproiectat – condiție a reproiectării de ansamblu – este statul.

5.6. „Stat minimal" și „dezvoltare mediocră"

Să recunoaștem, un demers foarte dificil! Dificil prin natura sa – a regândi misiunea unui instrument de complexitatea și anvergura statului nu este la îndemâna oricui –, dar dificil și pentru un alt motiv. Ca statul să fie folosit la capacitatea și potențialul său, este nevoie, mai întâi, de o emancipare față de „interpretarea dominantă" în legătură cu statul. Interpretare care ne spune în diferite registre că statul este un prost administrator, că pentru a accelera procesele globale este neapărat nevoie de un stat slab, cu un rol preponderent decorativ. Dintre toate confruntările care angajează „interpretările dominante", cea referitoare la stat este cea mai importantă și cea mai dură. De ce? Statul nu este, cum adesea se consideră, o mașinărie administrativă neutră. El se reconstruiește permanent în funcție de natura regimului politic, de prioritățile fiecărei etape, de obiectivele asumate de o comunitate națională. Statul este locul geometric al întregului sistem politic. La prima vedere, el activează pe baze și reglementări tehnice. Dar prin întreaga sa funcționare, statul susține și servește sistemul. Lucrurile nu stau diferit în etapa actuală.

În ultimele decenii, începând cu epoca inaugurată de Ronald Reagan și Margaret Thatcher, a avut loc un proces de redefinire, de reconsiderare a rolului și funcțiilor statului. Cea mai sugestivă formulare care sintetiza parametrii acestei regândiri este cea lansată de Reagan: „Statul nu este soluția, statul este problema". Deci nu a fost vorba doar de o reponderare, ci de *schimbarea centrului de greutate* al activității statale. Sunt cel puțin trei direcții în care a avut loc procesul de regândire a funcțiilor statului: un stat retras din economie, un stat emancipat de răspunderi sociale, un stat cu puține prerogative în domeniul dezvoltării strategice. O întrebare nu poate fi evitată: statul se retrage, dar cine ocupă locul rămas liber? În cea mai mare parte, statul s-a retras pentru a face loc companiilor și corporațiilor, „dinamismului de piață".

De aceea, în anii care au urmat a avut loc o adevărată *colonizare a statului* de către interese și opțiuni private. Dar funcțiile de ghidare strategică ale statului? Aici s-a produs cea mai mare prăbușire. Pentru că o corporație poate imprima un nou dinamism, dar nu este echipată pentru elaborări strategice.

Este dificil să caracterizăm printr-o singură formulă statul așa cum a fost el definit și cum a funcționat în acești ani. Am putea vorbi despre un stat „slab"? Da, comparativ cu statul din perioada postbelică, da! Numai că nu putem spune că statul american este un stat „slab". El are un cuplaj strategic cu marile corporații și, când este nevoie, cum s-au întâmplat lucrurile în timpul crizei, a intervenit. Ar fi mai potrivit să vorbim de un stat „minimal". Pare o formulă mai aproape de adevăr. Cu mențiunea, esențială, că statul s-a retras în favoarea marilor corporații și a marilor interese private și a dobândit, astfel, o puternică dimensiune de stat captiv, de stat servind masive interese private. Este o deosebire foarte mare între „statul minimal" din perioada liberalismului clasic și „statul minimal" definit de neoliberalism. Statul minimal clasic asuma doar anumite responsabilități – importante, dar având, totuși, o semnificație secundară (de unde și denumirea de „paznic de noapte"). Statul minimal neoliberal renunță la anumite responsabilități, se retrage pentru ca interesele private să aibă câmp de înaintare și afirmare, să fie îndeplinite cât mai complet. Iar când este nevoie, el intervine cu instrumentele de care dispune în slujba acestor interese. Într-un cuvânt, avem de-a face cu o mișcare de retragere cu semnificație strategică. Statul se „subțiază" pentru a face loc „forțelor pieței". Dar și așa subțiat, redus, amputat, el devine *un paznic de zi și de noapte* al marilor interese private. El este cuplat, în principal, cu aceste interese, iar scopul său adevărat, deși nu neapărat mărturisit, este servirea lor.

„Statul minimal", în sensul definit mai sus, reprezintă axul de organizare a sistemului politic din multe societăți dezvoltate. „Statul minimal" nu este, simplu, un postulat pe care îl putem demonta printr-o demonstrație logică; el este constitutiv actualei organizări politice. Guvernul puternic încurcă ascensiunea multinaționalelor. „Statul minimal" este terenul ideal pentru

înaintarea corporațiilor, pentru dobândirea unor poziții-cheie în luarea deciziilor.

Un asemenea stat este cerut de ascensiunea sistemului financiar-bancar. Ce interese au pieţele financiare ca guvernele să fie puternice, să gospodărească atent potenţialul unei ţări, să nu aibă mari datorii, să nu se apropie de liziera periculoasă a deficitelor şi împrumuturilor? Când pieţele financiare nu reuşesc să supună statul, atunci îl îndatorează. Care este semnificaţia trecerii uriaşelor pierderi din zona bancară la datoria publică? Statul este de acum îndatorat. Generaţiile care vin nu vor mai şti precis de unde vin datoriile. Vor şti că există datorii şi că „statul este un slab administrator". Pe acest fundal, orice judecată defavorabilă la adresa statului sau chiar incriminând direct statul va prinde.

În sfârşit, „statul minimal" este cerut de ascensiunea globalizării. Fluxurile de tot felul nu au nevoie de un stat puternic. Statele puternice ar putea însemna obstacole în calea acestor fluxuri. Care, pentru buna lor funcţionare, au nevoie de puncte de sprijin locale şi nu de piedici naţionale sau regionale. Fie că vorbim de ascensiunea corporaţiilor şi a multinaţionalelor, de rolul din ce în ce mai important al pieţelor financiare, de afirmarea globalizării, guvernul joacă în toate aceste procese un *rol secund*, acela de structură de susţinere şi propulsare a noilor forţe, a noilor vectori care simbolizează societatea avansată în perioada post-Războiul Rece. Acesta este noul său rol, noua sa misiune: să se ocupe nu atât de optimizarea propriei funcţionări, cât de sprijinirea, încurajarea noilor actori economico-sociali. De aceea, pledoariile pentru descoperirea şi redescoperirea valenţelor statului în procesul dezvoltării – accentuate de actuala etapă a globalizării – degajă un aer de naivitate irepresibilă. Avem de-a face nu cu o problemă de elaborare intelectuală, ci cu una de opţiune politică, făcută şi materializată deja. Statul ar trebui „scos" din structura în care funcţionează, reproiectat, redescoperit, pus în valoare. Ceea ce înseamnă reproiectarea ansamblului. Şi deschiderea unui adevărat război cu interesele private care au câştigat, între timp, poziţii aşa de importante. Ca să regândim rolul statului, este nevoie *să regândim totul.* Iată marea piedică

în calea regândirii rolului statului și a modificării „interpretării dominante".

Sunt multe observații critice care se pot face la adresa elaborării neoliberale privind statul. Iar criza a ilustrat slăbiciunile unui asemenea stat. În acest context, am dori să relevăm doar una singură: nesesizarea importanței decisive a *ghidajului strategic în procesul dezvoltării contemporane*. Ghidaj de care au nevoie, în cele din urmă, chiar și corporațiile. Și ele resimt nevoia unui orizont de înaintare, a unei perspective, chiar a unui sprijin în această direcție. Corporațiile puternice, sectorul privat dinamic nu anulează funcția strategică a guvernului și guvernării, ci, dimpotrivă, o accentuează. Aici este, după opinia noastră, eroarea de fond a neoliberalismului, sesizată mai târziu de un teoretician american important, Dani Rodrik. „Piețele și guvernele se completează, nu își țin locul unele altora. Dacă vrei piețe mai multe și mai bune, ai nevoie de guvernare mai multă (și mai bună). Piețele funcționează cel mai bine nu acolo unde statele sunt slabe, ci acolo unde sunt puternice."[1]

La nivelurile înalte ale conducerii politice, cel mai dificil lucru este să fie recunoscută greșeala, decizia care nu dă roade, care nu lucrează. Se fac o sumedenie de rotocoale pentru a fi recunoscută o eroare obișnuită. Când este vorba despre o orientare care nu duce la rezultate, lucrurile devin cu mult mai complicate. Sunt angajate orgolii, ideologii și, poate, mai presus de toate, este angajat modelul. Modificarea modelului este interpretată ca un semn al slăbiciunii, chiar al lipsei de viabilitate. Atunci lucrurile se blochează. Iată de ce „interpretarea dominantă" a statului este așa de importantă; pentru că, în cele din urmă, statul întruchipează sistemul și funcționarea sa. Iată de ce, realist vorbind, există puține șanse ca rolul statului să fie regândit. Reevaluarea ar trebui să vină de la SUA, țara care a avut cea mai mare contribuție în postularea „statului slab" și în amplificarea rolului jucat de celelalte subansamble ale societății moderne, de la sistemul

[1] Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, Oxford, 2011, p. XVIII

de corporații la sistemul financiar-bancar. Evident, SUA se simt îndreptățite să exploateze acest sistem, să-l facă să funcționeze în propriul interes. Ceea ce este de înțeles. Problema care se ridică este asociată cu performanța modestă, cu perspectiva neclară pe care acest tip de stat o asigură dezvoltării. Există riscul real ca, în privința redefinirii rolului statului, pe măsură ce trec anii, America să consemneze reacții chiar din partea celorlalte țări avansate.

Este, dacă vreți, testul suprem pentru SUA și pentru cele mai multe dintre societățile dezvoltate. Statul trebuie regândit pentru a-și putea îndeplini rolul de *strateg al procesului de dezvoltare*. Ascensiunea emergenților – cu accentul pe care îl pun aceștia pe rolul statului – este un semnal care devine din ce în ce mai presant. Vom vedea dacă statele avansate țin mai mult la modelul instituit în ultimele decenii – inspirat direct sau indirect de doctrina neoliberalismului – sau dacă se vor decide să inaugureze o nouă vârstă a propriei dezvoltări. Și să recurgă la propria lor creație, la instrumentul care le-a propulsat, la stat și la instrumentele de care acesta dispune. Una dintre marile amenințări la adresa evoluției statelor avansate este cea reprezentată de nesesizarea riscului care se tot apropie și care este legat de folosirea statului la jumătate din potențialul său. Un stat care funcționează la jumătate din potențial va menține și procesul dezvoltării într-o stare de semiperformanță.

PARTEA A II-A

„Dezvoltații“ se vor încuscri cu „emergenții“, precum nobilimea cu burghezia

Capitolul 1

Trei lecturi germane asupra lumii de astăzi

1.1. Viitorul nu trebuie doar prevăzut, ci și pregătit

Într-o lume care abundă în analize, evaluări, proiecții, lipsește de multe ori chiar substanța previziunii adevărate. Care are în vedere nu extrapolările de tot felul, tendințele deja vizibile, ci mai ales ceea ce se procesează și se modelează în adâncuri; ceea ce nu apare ca tendință pregnantă, ci doar ca prefigurare. Sau ceea ce apare la suprafață, dar nu și-a developat decât parțial importanța. Doar trimite mesaje pentru cine are urechi să audă și minte să priceapă. Cum să dai atenție unei prefigurări sau unei tendințe care apare timid pe întinderea societății? Lumea serioasă se ocupă de „dominante", de ceea ce este „presant", de ceea ce formează „agenda". Prefigurările? Cel mult sunt discutate de lumea academică. Nu pătrund prin ușile capitonate ale birourilor unde se iau deciziile importante.

La ce anume privim când dorim să întrevedem posibile evoluții ale lumii de azi după ce momentul critic al crizei a trecut? La procesele care închid în ele multe învățăminte, la realitățile social-economice dinamice, la statele care vor avea un cuvânt mai greu de spus în prefigurarea zilei de mâine. Din această perspectivă, orice încercare de a identifica dominantele perioadei care vine nu poate fi făcută fără a avea în vedere politica Americii, singura superputere a lumii. Strategia Americii, opțiunile și proiecțiile ei vor reprezenta adevărate repere, *fundalul analizei* pe care o încercăm. Am găsit de cuviință să alegem două țări dintre cele mai dinamice din punct de vedere economic, două state care au trecut cu bine de criză, ba am putea spune că au ieșit întărite după trecerea seismului economic: Germania și China. Politica unui stat care

are performanță economică în condiții atât de critice reprezintă o „bibliografie" obligatorie pentru cei preocupați de perioada care vine. Una dintre țările alese face parte din grupul statelor dezvoltate și reprezintă „locomotiva economică" a Uniunii Europene; cealaltă, o țară emergentă, este și ea locomotivă, locomotivă a spațiului est-asiatic și, mai ales, „locomotivă mondială" în anii critici ai crizei și ai perioadei imediat următoare.

În cazul Germaniei, am selectat ceea ce am putea numi „trei lecturi germane" asupra lumii de astăzi. Azi multe voci admiră performanțele economice ale Germaniei. Puțină lume își îndreaptă însă privirea asupra perioadei care a premers și a întemeiat aceste succese. Cum ar fi normal și chiar obligatoriu. Am selectat pentru cititori două poziții, două analize semnate de către două personalități de primă mărime ale Germaniei. Doi foști cancelari – Helmut Schmidt și Gerhard Schröder. Amândoi autorii au pus la dispoziție în primul rând țării lor și tuturor celor interesați două strălucite analize focalizate pe o realitate din ce în ce mai impunătoare: *evoluția și rolul pieței financiare globale*. Elaborările de care vorbim datează din perioada pre-criză. Ceea ce a reprezentat un argument suplimentar în alegerea făcută. Seriozitatea cu care o societate se îngrijește de propriul viitor se observă și în efortul pe care îl face de a înțelege și preveni evoluții neconvenabile; de a corecta din vreme, de a avertiza, de a mobiliza energiile înainte ca necazul să apară. Este ceea ce distinge națiunile care știu ce vor și sunt cu adevărat preocupate de perspectiva propriei deveniri. A treia „lectură" este semnată de – probabil – cel mai mare filosof în viață al Europei, Jürgen Habermas, și se referă la angajamentul european al Germaniei – temă de o actualitate care nu poate scăpa nimănui.

În legătură cu China, am selectat o inițiativă care ne vorbește despre lumea de azi mai mult decât câteva volume de analiză. Avem în vedere înființarea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură (Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB). Inițiativa respectivă a fost discutată, e adevărat, dar semnificația sa mai largă a fost trecută, în bună măsură, cu vederea. „S-a creat o bancă", s-ar putea spune. Da, dar această inițiativă a bulversat

Europa și Asia. A produs un mic seism politic, a deteminat poziții neașteptate din partea unor state-fanion, a generat un adevărat freamăt economic și politic.

După cum se va observa, analizele și inițiativele selectate au un numitor comun: zona financiară a lumii. Fie că vorbim de piețe financiare, fie că avem în vedere sistemul bancar al lumii, zona financiară a planetei devine terenul predilect al unor confruntări și dispute. Faptul nu este deloc întâmplător, pentru că trăim o epocă a financializării, pentru că recenta criză a fost, cel puțin în prima parte, o criză financiară, pentru că ordinea financiară a lumii, așa cum a fost ea stabilită după cea de-a doua conflagrație mondială și consolidată după încheierea Războiului Rece, a început să genereze o serie de nemulțumiri în rândul emergenților, dar și al unor state dezvoltate.

Nu este întâmplător că două țări dinamice sunt preocupate, într-un fel sau altul, de ordinea financiară a lumii. Să nu ne imaginăm că este vorba despre „un asalt" asupra ordinii financiare. Nu, ci de acțiuni de autoprotecție, de semnale, de inițiative, care, corelate, vizează în ultimă instanță sistemul financiar global, ordinea mondială în acest domeniu esențial. Referindu-se la crearea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură, la temerile pe care le-a generat această inițiativă, prim-ministrul Chinei, Li Keqiang, precizează: „Este mai curând concepută ca o completare la actualul sistem financiar internațional. China dorește să conlucreze la menținerea acestui sistem. Și suntem dispuși să avem în continuare un rol în consolidarea lui. Iar dacă este nevoie de reformarea actualului sistem, suntem de asemenea dispuși să lucrăm împreună cu celelalte țări pentru a-l face mai drept, mai corect, mai echilibrat".[1] Observați: în prima parte a aprecierii se

[1] Transcript Li Keqiang, *Financial Times*, 15 aprilie 2015. Pe 31 martie 2015, prim-ministrul Chinei a acordat un interviu în exclusivitate publicației *Financial Times*, reprezentate de Lionel Barber, David Pilling, Jamil Anderlini. Publicația amintită a rezervat o pagină acestui interviu, în care citatele din afirmațiile premierului Li Keqiang alternează cu comentariile ziariștilor respectivi. În varianta online a publicației apare și transcriptul interviului din care am citat.

vorbește despre susținerea sistemului financiar internațional, dar, în partea finală, se menționează și disponibilitatea de a lucra, evident tot „împreună" cu alte state, la transformarea sa. Deci nu putem spune că inițiativa chineză reprezintă o alternativă, dar ea, cu diplomație, desenează un mare semn de întrebare în dreptul sistemului financiar internațional. Aceasta este particularitatea momentului, puțin înțeleasă, puțin discutată. În domeniul politic, confruntările sunt deschise, câteodată chiar contondente. În cel financiar-bancar, totul îmbracă o formă silențioasă. Care ne arată cât de important și cât de sensibil este subiectul. Încercăm să ne apropiem și noi de el prin intermediul lecturilor și inițiativelor menționate. Nu înainte de a preciza că asemenea analize și inițiative pot anunța – pe termen lung – consecințe politice sigure. Când doi actori importanți împărtășesc o anumită nemulțumire în legătură cu aceeași realitate – în cazul nostru, sistemul financiar-bancar internațional –, prin forța lucrurilor ei se apropie. Mai ales dacă și alte tendințe economice și comerciale lucrează în același sens. Deci nu este deloc exclusă apariția unor *constelații de putere pe cale de a se construi.*

1.2. Prima lectură: forțe care fac din capitalism un „capitalism de pradă"

La 1 februarie 2007, Helmut Schmidt publică în *Die Zeit*[1] un articol faimos. Care a fost imediat tradus și a figurat pe multe forumuri de dezbateri, cum ar fi site-ul Wall Street[2], unde l-am putut consulta și noi. Influența articolului este asociată cu prestigiul autorului – fost ministru de finanțe și fost cancelar –, cu momentul publicării – începutul lui 2007, în preziua declanșării crizei –, dar, evident, și cu adâncimea analizei. Când criza a izbucnit și a confirmat judecățile și aprecierile fostului cancelar german, studiul de care vorbim a fost propulsat într-o actualitate de netăgăduit. O personalitate de talia lui Jürgen Habermas îl citează, la

[1] *Die Zeit*, nr. 06, 1 februarie 2007, http://www.zeit.de/2007/06/Globale-Finanzmaerkte

[2] http:www.wallstreet-on line.de/diskussion/110961

cinci–șase ani distanță de la publicare, de mai multe ori în termeni reverențioși. Pentru că vorbim de reprezentanți ai clasei politice la cel mai înalt nivel, despre elita politică și răspunderile ei, este momentul să menționăm un fapt care pe noi ne-a impresionat. Helmut Schmidt este finanțist și om politic. Dar el are înregistrate două concerte pentru pian, de Bach și Mozart. Ar trebui să fie un moment de luare-aminte. Se spune că pentru a forma o elită într-un domeniu este nevoie de munca a trei generații. Trei încordări succesive întinse pe perioada unui secol. Motiv de meditație cu privire la pofta noastră de a introduce rupturi și discontinuități când trebuie și când nu trebuie. Istoria noastră, oricum, nu a fost săracă în asemenea discontinuități. Dacă mai adăugăm și noi alte fracturi, pur și simplu condiția primă de formare a unei elite, cea a unei minime continuități pe un arc de timp de minim câteva decenii succesive nu mai poate fi îndeplinită. Iar în absența unei elite adevărate, totul se poate prăbuși.

Iată aprecierea de început a acestui articol-avertisment publicat pe site-ul Wall Street: „Banca newyorkeză de investiții Goldman Sachs a plătit 16 miliarde de dolari pentru salariile echipei de conducere și ale angajaților; suma plătită de primele cinci bănci americane de investiții în același scop este de 36 de miliarde de dolari. Pentru un german obișnuit, este o sumă inimaginabilă... Fără să vrei, te întrebi dacă ce se întâmplă pe piețele financiare este în regulă". „Piețele financiare" este o formulă utilizată frecvent fără a fi clar ce conținut desemnează. Nu susținem că Helmut Schmidt conturează explicația-standard a acestei noțiuni. Date fiind pozițiile oficiale pe care le-a deținut, competența sa în domeniul financiar, putem spune că avem de-a face cu o analiză care întrunește multe din caracteristicile unei abordări-reper. Deci ce sunt piețele financiare?

Când ne ocupăm de un fenomen nou, este esențial să înțelegem momentul și contextul în care el a apărut. După părerea autorului, globalizarea piețelor financiare a început în anii 1970, într-un context foarte complicat, caracterizat de izbucnirea crizei petrolului; este momentul în care țările exportatoare de petrol au constituit un adevărat cartel, ca element de presiune asupra lumii

în vederea realizării a două scopuri: creşterea preţului la această materie primă şi soluţionarea conflictului arabo-israelian, aflat în desfăşurare. Ca şi ţările OPEC, noii actori ai domeniului financiar reprezintă *o pârghie de presiune*. În cazul OPEC, aveam de-a face cu guverne ale unor ţări care îşi propuneau să menţină un anume nivel al preţului petrolului. Pieţele financiare au o putere comparabilă, dar „nu avem de-a face cu state sau guverne, ci cu instituţii financiare private". Corelativ, statele membre OPEC se întâlneau, dădeau comunicate, exprimau poziţii comune. În cazul pieţelor financiare, nu există un minim de transparenţă în legătură cu activitatea şi deciziile lor. Riscul este amplificat de comportamentul managerilor financiari; aceştia se întâlnesc în centrele financiare internaţionale – „la Londra sau la New York" – unde iau decizii care influenţează multe ţări şi multe zone ale lumii.

Nu vom înţelege mare lucru din modul cum s-au constituit şi au evoluat pieţele financiare, dacă nu subliniem semnificaţia momentului în care dolarul a încetat să fie o „ancoră" a sistemului financiar internaţional, fapt petrecut tot în anii 1970. Până atunci dolarul era convertibil în aur, iar raporturile cu celelalte monede erau fixe. Din momentul în care însăşi moneda principală a lumii a început să fluctueze, toate celelalte monede au urmat un curs asemănător. Nu este vorba despre aprecieri sau deprecieri făcute de stat, ci de o fluctuaţie apărută prin *jocul ratelor de schimb*, care a deschis larg porţile acţiunilor financiare speculative. Condiţiile erau create, iar actorii care să valorifice acest nou context, pieţele financiare, existau deja. Astfel, s-a putut declanşa un *proces speculativ la nivel global*, pe care nimeni nu l-a controlat şi care a dus la câştiguri de nimeni ştiute cu adevărat. În lume existau la acea dată peste 9 000 de fonduri de investiţii, dispunând de un capital care depăşea un trilion de dolari[1].

Evoluţia din ultimele decenii pune în relief cea mai importantă caracteristică a pieţelor financiare: ele reprezintă *mijloace de speculaţie financiară*. Aşa explică Helmut Schmidt, de pildă,

[1] Astăzi, nu există date precise despre capitalul acestor fonduri, fiecare autor dă o altă cifră. Este clar că fondurile de investiţii dispun de un capital de peste 10 trilioane de dolari.

criza asiatică: prin creşteri şi descreşteri ale cursurilor de schimb care nu şi-au găsit o fundamentare economică. Cine a acordat împrumuturi ţărilor din regiune? Diferiţi reprezentanţi ai pieţelor financiare. Când a avut loc acest lucru? Când cursul de schimb era „sus". După aceea, aceşti megaspeculatori „au pariat pe declinul ratelor de schimb", iar cursul s-a prăbuşit. Suma care trebuia returnată devenise mult mai mare doar prin diferenţa de curs. Ţările din zonă au fost nevoite să se împrumute de la FMI şi au rămas datoare pentru mulţi ani. Beneficiarii adevăraţi ai „minicrizei financiare asiatice"? Cei care au acordat împrumutul, pieţele financiare. Firesc, ratele de schimb nu reprezintă singura sursă a activităţii speculative. Important este că s-a dezvoltat o întreagă structură, am putea vorbi de o adevărată *reţea de structuri financiare* care au drept scop câştigul speculativ realizat pe termen scurt, cu deosebire în favoarea managerilor acestor pieţe: fonduri mutuale, fonduri de risc, fonduri de investiţii, fonduri de dezvoltare imobiliară, „fonduri ale fondurilor" etc. (ceea ce, în termeni de specialitate, este reunit sub denumirea de *shadow banking system*). Graniţele dintre bănci şi aceste noi structuri financiare private s-au estompat.

În sfârşit, pieţele financiare globalizate se mai disting prin ceva important: ele rămân *opace în faţa cetăţeanului şi a omului politic, refractare la reglementări şi supravegheri*. „Fondurile de investiţii şi instituţiile aferente nu sunt supravegheate. Cu siguranţă nu există reguli acceptate la nivel internaţional." Combinaţia aceasta dintre obiectivele speculative şi lipsa de transparenţă, dintre pofta de câştig pe termen scurt şi imensele fonduri financiare de care dispun, dintre lipsa de supraveghere şi absenţa unor reguli de conduită acceptate face din pieţele financiare nu doar o forţă de temut, ci o forţă care poate declanşa prăbuşirea generalizată a lumii. Managerii acestor noi instituţii financiare sunt asemănaţi cu condotierii din Italia medievală[1], deci cu persoane

[1] Condotierii erau lideri de formaţiuni militare profesioniste independente, în Evul Mediu Târziu (secolele XIV-XV) şi în Renaştere (secolul al XVI-lea). Aceste formaţiuni erau contractate de cetăţile-stat italiene şi de papalitate, pentru servicii de apărare. În context, trimiterea la această

care urmăresc doar câştiguri personale, a căror putere nu este limitată de constrângeri şi reguli.

Apariţia pieţelor financiare este o transformare de esenţă intervenită nu doar în câmpul financiar-bancar, ci în sânul societăţii capitaliste în ansamblu. Aceste pieţe creează un amplu spaţiu pentru acţiunile speculative, alimentează tentaţia pentru câştig maxim realizat în intervale cât mai scurte de timp; în fapt, ele alterează o întreagă evoluţie istorică, orientată într-adevăr de câştig, dar de un câştig cu temei economic; dintodeauna capitalismul a fost preocupat de profit, dar a fost atent şi la respectarea unor echilibre şi corelaţii fundamentale, cum ar fi cea dintre muncă şi performanţă, pe de o parte, rezultat şi profit, pe de alta. De aceea, concluzia pe care o detaşează Helmut Schmidt este fără echivoc: „**Cu temei putem vorbi despre capitalism de pradă" (One must speak of predatory capitalism)** [subl. aut. în orig.]. De altfel, referindu-se la situaţia economică şi financiară a SUA, la volumul datoriilor, la uriaşele sume de bani care se îndreaptă spre această ţară (ceea ce, mai târziu, s-a numit „economisirea în exces"[1], o explicaţie importantă a crizei), autorul nu ezită să se întrebe: cât timp poate dura acest lucru?

Experienţa sa de om politic îl face să se întrebe în legătură cu reticenţa care exista faţă de reglementare şi faţă de supravegherea noii puteri şi găseşte că numai câştigul realizat „în marile capitale financiare ale lumii" ar putea fi explicaţia. „Probabil vor acţiona atunci când copilul va cădea în fântână." Nu a trecut mult timp şi „copilul căzuse deja în fântână". Criza, Marea Recesiune, izbucnea deja...

Demersul autorului are în prim-plan analiza pieţelor financiare, dar în substanţa sa descoperim problema cardinală, de fapt: modul cum poate afecta noua forţă globală dezvoltarea Germaniei, cum înţelege ţara în fruntea căreia s-a aflat să orienteze procesul de dezvoltare, încât să se poată pune la adăpost de

---

profesie din Evul Mediu sugerează ideea de mercenariat, de contract încheiat pe o perioadă limitată, cu scopul obţinerii unui câştig cât mai mare.

[1] În original, *savings glut*

mari surprize, iar evoluția sa să nu fie prea mult afectată. Este cu totul de remarcat o asemenea atitudine: problemele sunt privite și examinate prin „ochii" Germaniei, pornind de la posibilul impact pe care poate să-l aibă ascensiunea piețelor financiare asupra situației acestei țări. Nu vom intra în amănuntele unei dezbateri care conține și multe aspecte tehnice. Vom releva trei probleme cu semnificație mai largă.

Globalizarea financiară atrage mai toate băncile și sistemul bancar din umbră într-un flux care, în cele din urmă, devine independent față de stat. Respectivele instituții bancare poartă nume german, dar *activitatea lor este cuplată la alte centre*, iar interesele lor sunt din ce în ce mai mult legate de activitatea și deciziile care se iau în centrele respective. În acest context, autorul dă exemplul celei mai mari bănci germane – Deutsche Bank –, care în secolul trecut a fost cel mai mare finanțator al întreprinderilor industriale germane. În momentul publicării studiului, Deutsche Bank încasa cea mai mare parte a profiturilor de la băncile de investiții din New York și Londra și, cum precizează autorul, majoritatea acțiunilor sale erau deținute de către proprietari din afara granițelor țării.

Semnalând un proces de rămânere în urmă a sistemului bancar german, Helmut Schmidt recomandă un accelerat proces de fuziune între băncile germane, tocmai pentru a preveni „ocuparea" lor de către forțele piețelor financiare. Nu este deranjat de prezența pe pământ german a unor forțe financiare din afara granițelor, ci doar de faptul că aceste forțe ascultă de decizii și interese din afara granițelor germane – „deciziile se iau la New York și Londra mai degrabă decât la Frankfurt". În acest context, salută preocupările guvernului federal de a introduce anumite restricții pentru activitatea financiar-bancară desfășurată pe teritoriul german, precizând: „Numai în condițiile în care circulația capitalului va fi reglementată de reguli stricte, așa cum este reglementat traficul aerian și maritim, dezastrul poate fi evitat. Este o măsură imperios necesară".

Cititorul cunoaște importanța pe care am acordat-o relației dintre stat și dezvoltare, examinată în prima parte a lucrării. Prin

urmare, va înțelege și de ce uneori suntem tentați să subliniem, mai pregnant decât poate ar cere contextul, această adevărată constantă a gândirii germane: dezvoltarea nu poate fi desprinsă de stat și de răspunderile lui. Când este vorba de coloana vertebrală a sănătății economice – activitatea financiar-bancară – statul trebuie să se implice direct și fără rezerve. Este vorba nu numai de a afirma acest lucru, ci și de un angajament. Exprimat de Angela Merkel în anii de sfârșit ai crizei, în 2011, cu ocazia Mesajului de Anul Nou. „Lumea încă nu a învățat pe deplin lecția care se desprinde din criza financiară devastatoare din 2008. Suntem datori să luăm măsuri pentru ca iresponsabilitatea care a dus la acele evenimente să nu se mai repete niciodată. În economia socială de piață, statul veghează asupra ordinii. Oamenii trebuie să aibă încredere în acest lucru."[1]

1.3. A doua lectură: „În trecut erau inamicii, astăzi sunt pieţele financiare"

Asemenea formule nu apar din senin. Ele dau expresie unor preocupări presante ale dezbaterii publice. Așa cum nu este întâmplător în ce țară sunt ele lansate. Ar fi fost puțin probabil ca o asemenea caracterizare să o întâlnim în spațiul public englez, de pildă, arealul anglo-american reprezentând locul de naștere al piețelor financiare. Formula ca atare a apărut într-un interviu pe care Jürgen Habermas îl acordă cunoscutului publicist George Diez[2]. Din desfășurarea interviului nu apare foarte clar cui anume dintre cei doi interlocutori îi aparține formula. La limită, nici nu are mare importanță acest lucru. Adevărații „părinți" ai formulei la care ne referim sunt reprezentați de dezbaterile intense

[1] Mesajul de Anul Nou rostit de Angela Merkel – video: http://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Artikel/2011/2012/2011-12-31-neujahresansprache.html

[2] George Diez, „Habermas, the Last European. A Philosopher's Mission to Save the EU", *Spiegel online*, 25 noiembrie 2011, http://www.spiegel.de/international/europe/habermas-the-last-european-a-philosopher-s-mission-to-save-the-eu-a-799237.html

desfășurate pe pământ german, de unele momente nodale în care s-au lansat caracterizări percutante privind pieţele financiare și impactul lor, s-au prefigurat răspunsuri privind modul cum ar trebui făcut față noului fenomen.

Menționam că în spațiul public german au existat aprinse dezbateri în legătură cu natura pieţelor financiare și cu impactul lor real. Lansarea în 2003 a ceea ce s-a numit Agenda 2010 reprezintă un moment nodal în definitivarea acestei poziții. Am mai făcut referiri la semnificația acestui document[1]. Reluăm o parte dintre acestea, întrucât ele trimit lumini edificatoare asupra problematicii pe care o discutăm acum. Sunt, după opinia noastră, câteva semnificații majore ale momentului 2003, care nu ar trebui să scape oricărei persoane preocupate de ceea ce reprezintă pieţele financiare astăzi și de modul cum pot influența dezvoltarea contemporană. Prima dintre acestea este chiar caracterizarea pieţelor financiare, însoțită de răspunsul pe care guvernul de atunci al Germaniei l-a identificat: „Fie ne modernizăm noi înșine, și prin aceasta înțeleg economia de piață, fie ne vor moderniza alții, și prin aceasta înțeleg forțele necontrolate ale pieței care, pur și simplu, vor mătura elementele sociale".[2]

Mărturisim, după trecerea atâtor ani, nu știm ce să relevăm mai întâi: *caracterizarea sau răspunsul*. Puțină lume a înțeles că în acel moment intraserăm de ceva timp într-o nouă etapă a evoluției capitaliste; o etapă în care finanțele jucau un rol din ce în ce mai important, iar pieţele financiare deveniseră un fel de arbitru internațional. Ele semnalau slăbiciuni și derapaje, ele propuneau sancțiuni – nu sub forma unor hotărâri elaborate de nu știu ce areopag internațional, ci sub forma creșterii dobânzii. Forțele de ocupație de altădată foloseau dotarea militară. Noile forțe apelează la criterii de performanță. Ele somează la un tip de organizare care să conducă și *să asigure performanța*. Ce s-ar putea întâmpla

[1] Vezi Paul Dobrescu, *Un deceniu cât un secol: secolul lumii emergente*, Editura Comunicare.ro, București, 2013, p. 169

[2] Gerhard Schröder, „Agenda 2010 – The Key to Germany's Economic Success", *Social Europe Journal*, http://www.socialeurope-eu/2012/04/agenda/2010/the key/to/germanys/economic/succes/

dacă aceste cerințe sunt nesocotite? La prima vedere, nimic important. Numai că piețele financiare, prin mărirea dobânzilor, măresc costurile împrumuturilor. Ale celor existente sau ale celor care urmează să fie făcute. Un gen de pedeapsă silențioasă, dar foarte dureroasă. Cum toată lumea are nevoie de bani – deopotrivă statele sărace și cele bogate –, acest gen de sancțiune este nu doar aspră, ci chiar înrobitoare. Acționează piețele financiare în numele cuiva? Greu de spus. Cert este că ele nu sunt interesate de problemele sociale. Crezul lor existențial este câștigul. Problemele sociale? Ele constituie preocuparea fiecărui stat în parte. Important este ca rezultatul economic final să fie atins. De aceea, piețele financiare acționează *ca un adevărat „bici"*. Care coboară din cui atunci când apar derapaje, sincope în performanță, probleme legate de rezultate economice în general. Acțiunea pare neutră; în realitate, ea te împinge încet, încet, pe un făgaș care să acorde din ce în ce mai puțină atenție problemelor sociale, preocupărilor care pot afecta sau pot „mușca" din performanța economică.

Nu există altă apărare decât aceea de a te conforma cerințelor lor, de a-ți îmbunătăți propria performanță. Cine dorește să supraviețuiască trebuie să se replieze cât mai repede, să se pregătească din vreme, să încorporeze în avans cerințele intrinseci formulate de aceste piețe și să devină, astfel, competitiv. Este singura șansă. Singura șansă pentru supraviețuirea pe o poziție de o anumită demnitate, care să permită menținerea și conservarea componentei sociale a dezvoltării. La care germanii țin în mod special, economia socială de piață fiind modelul îmbrățișat și promovat de către toate forțele politice ale țării.

Prevenim o întrebare: cum se face că nici chiar o țară ca Germania, puternică, organizată, performantă, nu poate nesocoti cerințele piețelor financiare? Dacă vom privi mai îndeaproape condițiile și criteriile piețelor financiare, vom descoperi legătura de substanță dintre aceste forțe și procesul de globalizare. De fapt, piețele financiare reprezintă *fiul legitim al globalizării*. Ele împrejmuiesc, așa cum făceau inamicii de altădată. Nu te poți sustrage, pentru că globalizarea este ea însăși un proces cuprinzător,

care imprimă nu doar dezvoltării, ci și comportamentului general al statelor anumite caracteristici. Și nimeni nu poate face abstracție de acest lucru.

De puține ori Agenda 2010 a fost discutată în contextul mai larg pe care-l cunoștea Germania acelor ani. La cumpăna dintre cele două secole, Germania era încă numită „bolnavul Europei". Trecuse o perioadă de tranziție dificilă (circa un deceniu), pe parcursul căreia integrase fosta RDG. Preocupată de aceste probleme, nu a mai dat atenție cerințelor legate de performanța economică. Costurile unitare cu forța de muncă – element central al competitivității – se situau peste cele din Franța. Capitalul din această țară migrase spre sud, acolo unde salariile erau mici, iar câștigurile prezumate, mari. Germania se apropia cu pași repezi de un tip de blocaj economic, extrem de costisitor pentru aspirațiile sale. De aceea, anii 2000–2005 au reprezentat o perioadă de încordare pentru propria modernizare economică. Agenda 2010 este momentul de răscruce al acestui proces. Documentul a promovat „cea mai mare reducere a sistemului german de securitate socială de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace". De altfel, aprobarea sa a generat puternice convulsii interne în cadrul Partidul Social Democrat, aflat în pragul divizării. Gerhard Schröder a amenințat că își dă demisia, fără a fi nominalizat pe cineva pe postul de cancelar. Abia acest lucru a făcut să fie aprobată Agenda 2010.

A fost un document de o asprime ieșită din comun pentru perioada în care a fost adoptat, dar care a stat la baza performanței de astăzi a Germaniei. Un document care a luat masiv din drepturile forței de muncă și a acordat noi avantaje capitalului și întreprinzătorului. Este surprinzător că un asemenea document a fost propus de un cancelar social democrat. Da, dar de un cancelar care împărtășea opinia că primul criteriu de apreciere a unei economii este performanța; abordările „de stânga" sau „de dreapta" sunt secundare în raport cu primul criteriu, obișnuia el să spună. Dacă am examina Agenda 2010 în termenii consacrați mai târziu, ea ar putea fi socotită un document de „inspirație neoliberală". Nu, este un document pentru dezvoltarea Germaniei în condițiile

de atunci ale acestei țări. Propus de un cancelar vizionar, care a dat întâietate criteriului performanței într-un moment când performanța era decisivă pentru viitorul țării, pentru bunăstarea ei viitoare. Iată cum caracteriza Gerhard Schröder Agenda 2010 în Bundestag, în dezbaterile care au premers aprobarea: „Agenda 2010 cuprinde reforme structurale radicale. Ele vor face Germania, din nou, un lider în ceea ce privește bunăstarea și ocuparea forței de muncă. Vor asigura viitorul generațiilor care vin și vor întări fundamentele prosperității noastre"[1]. Firește, sunt multe motive economice care au stat la baza Agendei 2010. De pildă, ceea ce Hans-Werner Sinn numește migrația masivă a capitalului german în defavoarea investiției interne[2]. După introducerea monedei unice, Germania a cunoscut o adevărată fugă a capitalului autohton înspre „periferie", acolo unde costurile reduse ale forței de muncă asigurau profituri mari. Confruntată cu noua situație, „Germania nu avea altă opțiune decât să adopte reforme care, chiar dacă au plafonat/diminuat salariile, aveau menirea să evite distrugerea bazei sale industriale și să elimine riscul de a transforma Germania într-o economie de bazar; adică o economie care distruge locurile de muncă întrucât importă o mare cantitate de produse finite și care dislocuiește capitalul și talentul autohton".[3] Agenda 2010 este un răspuns și la nevoia de a face capitalul să dezvolte investiția internă.

În ultimii ani, pe fondul dezechilibrelor comerciale din Europa, Agenda 2010 a fost criticată, întrucât s-a situat la baza acestor dezechilibre. Într-adevăr, Agenda 2010 inaugurează o traiectorie de dezvoltare a Germaniei fără prea mare legătură cu evoluția de ansamblu a celorlalte țări de pe continent. În calitatea sa de membru întemeietor al acesteia și de „locomotivă economică" europeană, Germania nu a trecut cu bine „examenul european" al acelui moment. În sensul că s-a preocupat doar de propria devenire, a inaugurat o rută proprie de dezvoltare și, în același timp,

[1] Gerhard Schröder, *Speech at the Bundestag*, 14 martie 2003

[2] Hans-Werner Sinn, *The Euro Trap: On Bursting Bubbles, Budgets, and Beliefs*, Oxford University Press, Oxford, 2014

[3] *Ibidem*, p. 89

a transmis un mesaj puternic, chiar dacă numai implicit: de acum, *prioritatea este constituită din propria dezvoltare*. Sau, dacă vreți, fiecare pe cont propriu.

Remarca de mai sus se cere însoțită de o alta: dar celelalte țări europene unde erau când Germania a luat startul în propria modernizare? În cele din urmă, dezvoltarea este *obligația națională primă* și, dacă avem temeiuri să facem observația de mai sus cu referire la strategia Berlinului, avem de două ori mai multe temeiuri să ne îndreptăm privirile critice asupra celorlalte capitale. În definitiv, cheltuielile unitare cu forța de muncă erau în Franța, în deceniul ultim al secolului trecut, cu mult mai mici decât cele din Germania. Când această țară a declanșat procesul de creștere a competitivității, Parisul nu a observat, nu a avut o mișcare de răspuns?

Dincolo de observațiile care s-au făcut și care se mai pot face, perioada de început de secol din viața Germaniei a ilustrat o remarcabilă *disponibilitate de dezvoltare*, care venea, să nu uităm, după o altă perioadă dificilă, după un alt efort impresionant. Germania s-a dezvoltat simțind „biciul" pieței financiare și marea calitate a răspunsului său este că, devansând cerințele acestor piețe, a putut să păstreze componenta socială a dezvoltării. Nu atât pentru generația chemată să facă efortul, ci mai ales pentru generațiile viitoare. Aici identificăm și „lecția" pe care o degajă experiența germană. Firește că în elaborarea acestui răspuns ar trebui să menționăm și influența ordoliberalismului, experiențele germane chiar anterioare marii conflagrații, cum ar trebui să luăm în considerare și atașamentul recunoscut al acestui popor la lucrul temeinic, la respectarea regulii. Noi am dorit să reliefăm răspunsul simplu dat de oamenii politici germani, care nu au trecut pe lângă un fenomen major al zilelor noastre – ascensiunea piețelor financiare –, ci s-au interogat, cu gravitatea necesară, în legătură cu natura și mobilurile sale și i-au oferit o dezlegare. Forța Agendei 2010 constă în *asumarea sa de către toate forțele politice majore ale țării*. Ceea ce învederează o adevărată axiomă a dezvoltării în epoca globalizării: dacă se pornește de la ceea ce s-a făcut până atunci, există șanse de succes. Dacă se pornește

„de la zero", dacă nu există o minimă continuitate între guvernări, chiar între opțiuni cu conotații strategice diferite, șansele de dezvoltare sunt pur și simplu spulberate.

1.4. A treia lectură: „Să salvăm biotopul vechii Europe!"

Mărturisim, am citit de mai multe ori lucrarea lui Jürgen Habermas *The Crisis of the European Union*[1] și de fiecare dată ne-a plăcut acest îndemn făcut de cel mai prestigios filosof în viață al continentului nostru: „Să salvăm biotopul vechii Europe". De ce de această dată parcă ne-a atras mai mult atenția? Poate pentru că astăzi, mai mult decât ieri, ne dăm seama ce valoare are acest biotop și ce imensă pierdere ar fi să ne depărtăm de el, chiar să-l nesocotim. În plus, Habermas, ultimul reprezentant al Școlii de la Frankfurt, este un european convins, chiar un critic al unor tendințe din viața politică germană, care, consideră autorul, se depărtează de valorile de început ale construcției europene. Este posibil ca formula pe care am păstrat-o în titlu să ne fi atras mai mult atenția și pentru că trăim cu toții un sentiment difuz că valorile declarat europene nu mai sunt valorile care conduc în mod real Uniunea.

Mai este un lucru. Nu poți construi cu adevărat decât pe ceva existent. Construcția înseamnă de cele mai multe ori *adăugire*. Când vorbim despre dezvoltare, acest lucru capătă o importanță specială. Ca să fie durabilă, dezvoltarea trebuie să se sprijine pe ceva, inclusiv pe acumulări de ordin istoric, pe care le numim și particularități; să integreze într-un tot cât mai coerent datele pe care le pun la dispoziție evoluția istorică și situația prezentă a unei comunități naționale, regionale etc. Procesul de dezvoltare în Europa nu are cum să fie identic cu cel din India, să spunem, sau cu cel din Nigeria, pentru că beneficiază de condiții, de puncte de plecare diferite.

[1] Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012

Niall Ferguson, istoric prestigios al zilelor noastre, face un calcul inedit: populația care trăiește în momentul de față pe continentul european reprezintă doar 7 procente din întreaga populație care a trăit de-a lungul timpului pe teritoriul numit Europa. Cu alte cuvinte, numărul celor care au trăit aici, dar au dispărut este de peste 13 ori mai mare decât numărul celor care locuiesc în momentul de față în Europa. Oare să nu ne intereseze experiența acumulată de această populație secole și secole de-a rândul? se întreabă Niall Ferguson[1]. Mai ales că nu a fost o populație cu o contribuție minoră, abia resimțită la scara evoluției istorice a omenirii. A fost populația care a creat o civilizație, un sistem politic pe care astăzi mai toate țările lumii l-au îmbrățișat sau vor să-l îmbrățișeze. Este imposibil să găsești o soluție la criza societății occidentale, continuă autorul, fără să mergi în trecutul său, pentru a vedea ce a propulsat-o atât de mult.

Invitația lui Habermas de a păstra biotopul vechii Europe este un alt răspuns la aceeași temă cardinală. Dacă vreți, o altă „lectură" a ceea ce se întâmplă în Germania și în Europa, făcută de pe poziții europene deschise și asumate. A treia pe care am selectat-o pentru lucrarea de față. În perspectiva propusă de Habermas, experiența germană a ultimilor ani ne apare într-o lumină diferită. S-a trecut pe partea cealaltă, s-a acordat o atenție prea mare problemelor economice și a fost neglijată cealaltă componentă a capitalismului, democrația. Intervenția autorului german are ca temă centrală semnalarea acestui pericol: rarefierea și posibila dispariție a democrației reale. Or, democrația este axul structural al „biotopului" pe care îl propune evoluția europeană. Din această perspectivă, construcția europeană a ajuns la o „răscruce". Procesele democratice au fost considerate până nu de mult ireversibile. Criza a proiectat o nouă lumină asupra acestor evoluții și le poate imprima o turnură nedemocratică, pe care conștiința publică poate să nu o sesizeze. „Cândva după 2008, mi-am dat seama că procesul de extindere, integrare și

[1] Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest*, Penguin Books, New York, 2011, p. XIX

democratizare nu înaintează în mod automat, că este reversibil, că, pentru prima dată în istoria Uniunii, experimentăm un regres al democrației. Nu-mi imaginam că așa ceva ar fi fost posibil. Ne aflăm la o răscruce."

În ce sens poate criza deturna evoluția acestui proces istoric? Mai întâi, introducând confuzia dezbaterii tehnocrate. În care abundă cifrele, dar dispare perspectiva. Perspectiva discutată și asumată este marea cucerire a democrației, pe cale de a se estompa și chiar de a dispărea. În prim-plan apar „specialiștii", care invocând criterii de performanță neglijează dimensiunea socială a vieții noastre și „aliniază" societatea potrivit unor criterii de performanță. Acesta este înțelesul pe care Habermas îl exprimă atunci când spune expres: „Iar Europa a sucombat sub presiunea Consensului de la Washington".

Firește, semnalând declinul democratic, gânditorul german recunoaște că nu este vorba despre o tendință proclamată deschis. Toată lumea vorbește despre democrație și toată lumea își declară atașamentul la valorile acesteia. În timp ce substanța democratică a deciziilor europene se rarefiază. Există o vie dezbatere în legătură cu *shift*-ul de putere și de influență dinspre vest spre est. Jürgen Habermas aduce în discuție un alt *shift*, cel din interiorul puterii („*shift in power*"), cel care erodează pe dinăuntru viața democratică. Structura instituțională se menține, ea întreține iluzia că democrația funcționează, dar în interiorul ei a avut loc, treptat, treptat, o prefacere. Consiliul European a confiscat puterea reală. Iar, în cadrul acestuia, tandemul franco-german. Parlamentul este marginalizat și nu face decât să adopte, după dezbateri prelungite – care mimează dezbaterea adevărată –, hotărârile luate, anterior, de către Comisia Europeană.

Mai este o componentă foarte importantă a vieții democratice și a „biotopului european": statul, menit să asigure un echilibru, să vegheze asupra evoluției de ansamblu și să creeze condiții echitabile de afirmare. Anii de după criză pun în lumină altă realitate a vieții politice a Europei, „în care statele sunt conduse de către piață". Astfel, se pot crea condițiile pentru afirmarea unui „darwinism potențial" pe care îl aduce cu el fundamentalismul

de piață[1]. Gânditor de orientare social-democrată, Jürgen Habermas nu se pronunță împotriva imperativelor economice ale momentului. Mai degrabă, devine un critic aspru al contrapunerii lor cu valorile democratice. Ca reprezentant de frunte al Școlii de la Frankfurt, el recunoaște faptul că inovația, performanța, industriile competitive fac parte din și definesc profilul societății moderne. Rămâne un adversar neîmpăcat al profitului cu orice preț, al profitului pe termen scurt. Profitul de azi pe mâine este adevăratul virus al societăților dezvoltate, virusul care le distruge nu doar imunitatea dobândită într-o întreagă evoluție istorică, ci și „biotopul" de care Europa ar trebui să fie atât de mândră.

[1] *Ibidem*, p. 109

Capitolul 2

Noua tentativă germană de a deveni putere mondială

2.1. Pattern-urile comerciale ale Berlinului

După cum am văzut, Germania nu doar că s-a încordat, dar Germania a reușit. Ea dispune în momentul de față de o putere economică și de o capacitate de export absolut remarcabile. Excedentele sale comerciale sunt printre cele mai mari din lume, „umăr la umăr" cu cele chineze, deci cu ale unei țări care are o populație de 15 ori mai mare. Încotro se va îndrepta Germania? Dacă ar fi să vorbim din perspectiva Uniunii Europene, atunci putem spune că va urma traseul de până acum. Ca de obicei, în viața acestei țări stabilirea traseului este o creație și o decizie de grup, în modelarea căruia elita financiară, elita industrială și, evident, elita politică au rolul precumpănitor. Deci va fi un traseu care din punct de vedere politic se va situa la intersecția dintre direcția supranațională și cea națională, cu un accent special pe „interesul german". Își va mări Germania consumul intern, va lua decizii care să vină în întâmpinarea cerințelor celorlalți parteneri europeni de a putea desface un volum mai mare din produsele lor pe piața internă germană? Greu de spus. În cazul în care o va face, o va face gradual, cu mare atenție la interesele de durată ale Germaniei și, în primul rând, la menținerea competitivității, arma secretă a succeselor sale economice.

Perspectiva europeană nu epuizează câmpul de interese și de opțiuni pe care le are în vedere Berlinul. Evoluția Uniunii reprezintă un reper esențial, va rămâne astfel, dar Germania și-a construit un aparat de producție și export căruia, pur și simplu, Europa nu-i mai asigură suficient câmp de înaintare. Aici descoperim principala problemă cu care este confruntată Germania.

Problemă care a început deja să exercite o anumită presiune asupra forurilor de decizie germane. De fapt, Germania nu are alegere: acest aparat de producție o va împinge tot timpul de la spate, *îi va dicta în multe privințe deciziile*, îi va prefigura chiar orientările mari. Ca dimensiuni, Germania este o putere regională. Ca performanță economică, este o superputere. Într-un anume fel, o asemenea evoluție o face să repete, poate chiar la intensități mai mari, dilemele, paradoxurile istoriei sale.

Henry Kissinger fixa astfel paradoxul pe care îl trăiește Germania: „biata Germanie. Prea mare pentru Europa, prea mică pentru lume". Într-un discurs rostit la 9 februarie 1871 în Parlamentul britanic, Benjamin Disraeli proiectează, atunci în epocă, o lumină extrem de pătrunzătoare asupra evenimentelor care tocmai se încheiaseră: războiul franco-prusac și reunificarea germană care i-a urmat. „Acest război echivalează cu o adevărată revoluție germană, un eveniment politic care depășește, ca semnificație, chiar Revoluția Franceză de la sfârșitul secolului trecut [...] Nici măcar un singur principiu al politicii noastre externe, care până acum era acceptat de toți oamenii de stat, nu mai este valabil [...] Balanța de putere a fost în întregime distrusă; iar țara care suferă cel mai mult, care resimte cel mai mult efectele acestei transformări este Anglia."[1] Fostul prim-ministru conservator al Marii Britanii a sesizat un lucru esențial: evenimentul din 1870 a prilejuit o *schimbare structurală în balanța de puteri a Europei*. Din acel moment, vecinii acestei țări au trebuit să se unească, să-și coordoneze acțiunile pentru a se apăra în fața noii puteri în ascensiune. Este adevărat că evoluția de care vorbim a fost stimulată și de „atitudinea Germaniei, care a sfidat și chiar a umilit puterile clasice ale Europei". Consecința despre care a vorbit Disraeli și pe care o comentează Kissinger are cu deosebire în vedere planul securității europene, al puterii militare etc. Reunificarea

[1] Benjamin Disraeli în „German Revolution", GHDI-Document, Forging an Empire: Bismarckian Germany, Sursa: Hansard, *Parliamentary Debates*, ser. III, vol. cciv, februarie/martie 1871, discursul din 9 februarie 1871, pp. 81–82, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1849

intervenită după încheierea Războiului Rece a avut ca principală consecință propulsarea Germaniei ca putere economică detașată a Europei. Succesele pe care economia acestei țări le-a consemnat în primul deceniu al acestui secol i-au consolidat această poziție. Iar faptul că Germania a fost printre puținele țări dezvoltate care nu au fost mult afectate de criză i-a întărit prestigiul și a făcut ca forța și influența la nivel european să depășească puterea ei economică reală. Prin urmare, este foarte important să descifrăm anumite evoluții germane pentru că, astfel, vom înțelege mai bine situația Europei în ansamblu.

Acestei situații speciale i se mai adaugă ceva, momentul dificil pe care îl traversează această țară în momentul de față. Alimentat din mai multe direcții. De pildă, epuizarea austerității ca soluție macroeconomică recomandată și susținută de către Germania pentru Europa, cu deosebire pentru țările confruntate cu dificultăți. Într-un articol recent, Martin Wolf ne comunică o situație la nivelul zonei euro care nu poate să nu pună pe gânduri: „Este inacceptabil faptul că cererea agregată reală este considerabil mai mică decât la începutul lui 2008".[1] Consecințele se vor vedea în curând. Mai întâi la nivelul „periferiei financiare", apoi în centrul și estul continentului și, în cele din urmă, chiar în inima Uniunii. Va fi o sursă de tensiune și instabilitate pe termen mediu, va fi un prilej de reproșuri și imputații la adresa Berlinului. Cum este puțin probabil că poziția Germaniei se va modifica, situația se va complica în timp. Dacă cererea reală la nivelul zonei euro nu se va ridica sensibil, diviziunea nord–sud se va accentua, iar Uniunea va fi confruntată cu momente foarte dificile. Poate chiar mai dificile decât putem aprecia în momentul de față.

Totul poate cunoaște accente de gravitate suplimentară din cauza evoluției exporturilor germane, care și în anul trecut au consemnat o creștere semnificativă. O evaluare a Oficiului Federal de Statistică[2] făcută în februarie 2016 informează că

[1] Martin Wolf, „Bring the elites closer to the people", *Financial Times*, 3 februarie 2016

[2] „Germany: Balance of Trade", www.tradingeconomics.com/germany/balance-of-trade

Surplusul comercial (procent din PIB)

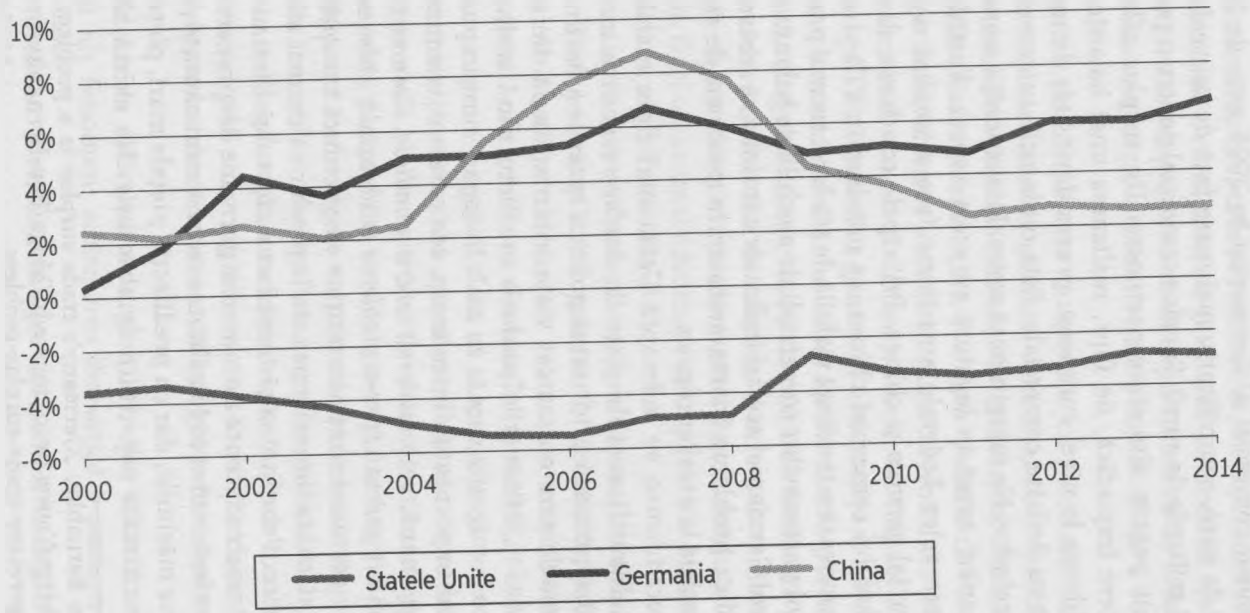

Sursa: Biroul american de analiză economică, Bundesbank, Biroul național de statistică al Chinei, Administrația de stat pentru schimb valutar a Chinei, citate de Ben S. Bernanke, *Germany's trade surplus is a problem*, http://www.brookings.edu/blogs/ben-bernanke/posts/2015/04/03-germany-trade-surplus-problem

surplusul comercial al Germaniei în 2015 este de 250 de miliarde de euro, semnificativ mai mare față de cel realizat în 2014 (217 miliarde de euro). Surplus comercial pentru o țară înseamnă deficit pentru alte state partenere. Un surplus aflat mereu în creştere împiedică, de fapt, realizarea unei balanțe comerciale echilibrate la nivel european, proces dorit atât de mult de către țările cu deficite comerciale. Este o discuție cu accentuate conotații tehnice. Ne mărginim să semnalăm o poziție semnată de Ben Bernanke[1] exact în legătură cu acest aspect. Fostul președinte al Rezervelor Federale americane face o analiză a surplusului comercial german și chinez. Principala concluzie: dacă mărimea surplusului comercial chinez, ca pondere în PIB-ul acestei țări, consemnează o tendință vizibilă de scădere, tocmai pentru a ușura efortul partenerilor comerciali de a echilibra balanța comercială, în cazul Germaniei același indicator continuă să crească, fapt care va ridica probleme foarte serioase în procesul de reechilibrare comercială la nivel european.

Deci încotro se îndreaptă Germania? Spre marile piețe ale lumii. Identificarea de piețe de desfacere pentru mașina sa de export reprezintă prioritatea politicii externe a Berlinului. Toate problemele care au marcat viața internațională din ultima vreme – de la „primăverile" arabe la conflictul din Ucraina, de la criza euro la migrația care ia cu asalt Europa – sunt importante. Dar cea mai importantă dintre toate, cea care a cutremurat probabil elita germană, este *scăderea cererii mondiale*. Care se transformă pe pământ german într-o *problemă existențială*. „Motoarele" economice germane sunt amenințate să-şi reducă turația, pentru că există riscul ca bunurile pe care le produc să nu mai aibă piață de desfacere. Febrilitatea şi încordarea efortului care au alimentat modernizarea recentă a economiei germane despre care am vorbit se transferă cumva în febrilitatea cu care sunt căutate piețe. Piețe de toate mărimile, dar cu predilecție piețele mari, piețele stabile, piețele cu mare capacitate de absorbție. Nu există alternativă!

[1] Ben Bernanke, „Germany's trade surplus is a problem", 3 aprilie 2015, http://www.brookings.edu/blogs/ben-bernanke/posts/2015/04/03-germany-trade-surplus-problem

George Friedman avea dreptate să remarce că, de fapt, alternativa ar fi reprezentată de o criză internă germană. „Germania ajunsese la o producție care depășea cu mult capacitatea sa de consum. Dacă nu cucerea noi piețe, alternativa nu putea fi decât o severă criză internă."[1]

Dacă există o problemă care se apropie, ca gravitate, de cea privitoare la scăderea cererii globale, atunci această problemă este reprezentată de scăderea ritmului de creștere al Chinei sau de o eventuală criză a acestei țări. Nu doar pentru că relațiile comerciale germano-chineze se află în plină ascensiune, dar un ritm de creștere mai scăzut al Chinei va avea un impact direct asupra multor țări ale lumii și va genera în următorii ani o scădere vizibilă a cererii mondiale. Să nu uităm că 30 dintre partenerii economici ai Beijingului au ca principală piață de desfacere piața chineză. O scădere a ritmului de creștere – care a devenit o certitudine – afectează direct viața economică de ansamblu a 30 de țări ale lumii. Deci un semnal edificator că în perioada următoare cererea globală urmează să scadă și ea.

Ipoteza noastră este că *interesele de fond ale mașinii economice germane vor dicta prioritățile sale politice*. În condițiile unui demaraj lent al economiilor afectate de criză, în condițiile scăderii cererii mondiale, acest proces va deveni și mai vizibil, și mai presant, am putea spune imperativ. Ca să răspundem la întrebarea formulată mai sus, va trebui să aproximăm cât mai bine relațiile comerciale germane și evoluția lor. Ca o adevărată stea polară, ele vor reprezenta punctul fix, centrul strategic în funcție de care se vor configura și reconfigura inițiativele și orientările politice germane. Dacă acest lucru se verifică, atunci concluzia se impune: se vor forma noi legături, noi tandemuri, la început comerciale, care au toate șansele să se transforme în corelații, chiar în *noi configurații de putere* ale căror semnificații geopolitice nu trebuie să scape.

Referindu-se la ridicarea emergenților, Jim O'Neill semnalează și un alt fenomen: *schimbarea dramatică a* pattern-*urilor*

[1] George Friedman, „Germany Emerges", *Geopolitical Weekly*, Stratfor, 10 februarie 2015

comerciale ale lumii[1]. Ce anume pune în mișcare asemenea pattern-uri? Evident, viteza de înaintare a țărilor, ritmul lor de creștere economică. Un ritm de creștere economică înalt antrenează, prin forța lucrurilor, o activitate comercială mai bogată. Prin urmare, este foarte important să pătrundem în amontele activității comerciale și să observăm cum au evoluat statele lumii în ultimii ani și ce evoluție se previzionează pentru perioada următoare. Să privim la diagrama de mai jos. Iată o imagine ce sintetizează expresiv evoluția inegală care a avut loc în amontele activității comerciale și care a hrănit-o pe aceasta din urmă.

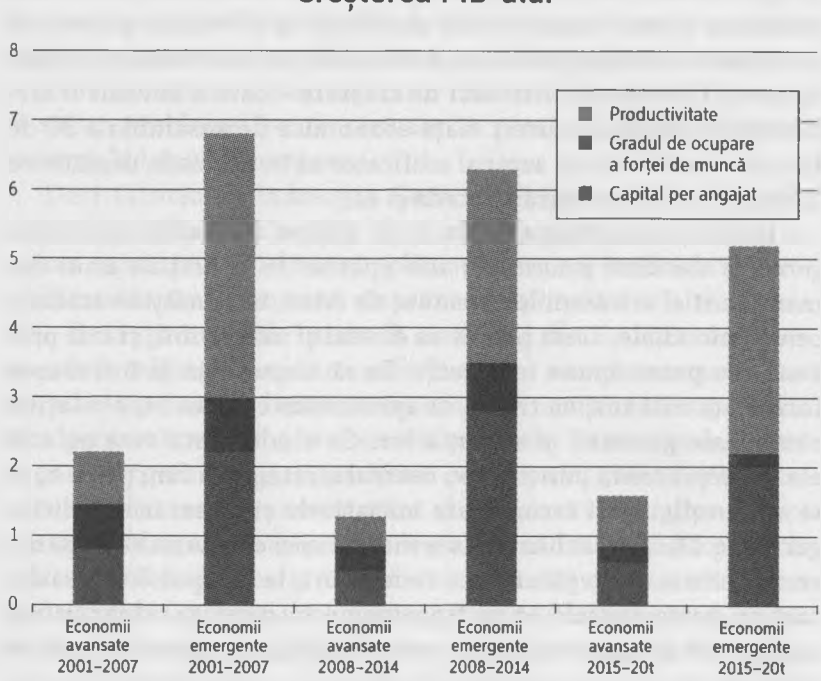

Sursa: The global economy, *The Economist*, 11 aprilie 2015

[1] Jim O'Neill, *The BRIC Road to Growth*, London Publishing Partnership, Londra, 2013, p. 41. Autorul chiar consacră acestei probleme un capitol, intitulat „The Dramatically Changing Face of World Trade".

2.2. Germania: capul tehnologic al lumii emergente

Acum să vedem în ce măsură activitatea comercială a fost înrâurită de evoluțiile petrecute în amonte său. Dacă avem de-a face cu un *shift* de putere economică de la vest la est, el este urmat de un *shift* comercial asemănător? Iată ce ne spune în această privință un Raport al Națiunilor Unite, citat de către Jim O'Neill. Activitatea comercială Sud–Sud s-a triplat în perioada 1980–2011, în timp ce activitatea comercială Nord–Nord a cunoscut un declin[1].

Dacă vrem să vedem cu adevărat ce s-a schimbat în lumea de azi, putem, desigur, să facem cercetări statistice; dar cea mai simplă metodă este să privim mai atent la schimburile comerciale.

Exporturile Germaniei

	2000	2012	2012 față de 2000	Prognoză 2020
Zona Euro	45,5	37,5	-8,0	33,0
BRIC	3.9	11,6	7,7	23,9
Franța	11,3	9,5	-1,8	8,5
SUA	10,3	7,9	-2,4	6,6
Anglia	8,3	6,6	-1,6	5,7
Olanda	6,5	6,5	-0,1	6,4
China	1,6	6,1	4,5	14,9
Austria	5,4	5,2	-0,2	5,1
N11	4,1	5,2	1,0	6,0
Italia	7,5	5,1	-2,4	3,9
Elveția	4,3	4,4	0,2	4,6

Sursa: StBa și GSAM citate de Jim O'Neill, *The BRIC Road to Growth*, London Publishing Partnership, Londra, 2013, p. 19

Ele exprimă cu fidelitate pulsul economic și mișcarea lumii, constelațiile de relații și interese care se fac și se desfac, se compun și se recompun permanent. Revenind la Germania, să examinăm

[1] *Idem*, 2013, p. 44. Când se vorbește despre Nord, se au în vedere Australia, Canada, Japonia, SUA și Europa de Vest.

cum a evoluat exportul său și dacă putem vorbi despre prefigurarea unor tendințe care pot deveni orientări, în măsură să exprime opțiuni de lungă durată, chiar *configurări și reconfigurări ale intereselor sale strategice.*

Prima remarcă importantă privește schimbarea patternului comercial al Germaniei. În 2000, Germania exporta aproape 50% din producția sa în Uniunea Europeană. Restul de peste 50 de procente mergea pe alte meridiane ale lumii. Dintre care 10 procente în SUA. Care urmează să fie structura exporturilor sale în 2020, deci peste numai câțiva ani? Spre Uniunea Europeană se vor îndrepta 35% din exporturi, în timp ce spre țările BRICS circa o pătrime din aceste exporturi. În sociologie se spune că important este nu atât fenomenul, cât tendința. Pentru că ea semnalează încotro se pot îndrepta lucrurile în perioada următoare. Prin urmare, să examinăm mai îndeaproape evoluția exporturilor germane spre țările BRICS, evoluție spectaculoasă într-adevăr. Și să vedem dacă ea este purtătoare de semnificații geopolitice sau strategice.

Nu înainte de a preciza: ar fi o eroare de analiză dacă, examinând relațiile comerciale în ascensiune dintre Germania și lumea emergentă, am postula, fie și ca premisă implicită, un tip de contrapunere între importanța pe care o are pentru această țară Uniunea Europeană, pe de o parte, și lumea emergentă, pe de alta. Cum am mai afirmat pe parcursul analizei, Uniunea nu a cunoscut cea mai bună perioadă din existența ei în ultimii ani și, se pare, perioada dificilă va mai dura. Fenomenul de care vorbim este expresia unei realități economice – capacitatea de export a Germaniei depășește capacitatea de absorbție a Uniunii – și nu rezultatul unei opțiuni politice. Expansiunea comercială spre alte teritorii devine obligatorie.

Cea mai spectaculoasă evoluție este consemnată de exportul în China, care, ca volum, urmează să-l depășească clar pe cel cu destinație franceză, principalul partener european al Germaniei. Deci volumul exporturilor care se vor îndrepta în 2020 spre China va fi aproape dublu față de cel cu destinație franceză. O evoluție nu mai puțin spectaculoasă au consemnat exporturile destinate

Rusiei, care în 2020 se vor apropia mult de cele care se vor îndrepta spre piața franceză. Ponderea exporturilor spre India și Brazilia este încă redusă, dar nu este nici o îndoială că relațiile comerciale cu aceste țări vor cunoaște o evoluție ascendentă.

O întrebare nu poate fi evitată: potrivit tuturor evaluărilor, țările BRICS nu traversează nici ele cea mai bună perioadă. În 2015, Rusia și Brazilia au cunoscut creșteri economice negative, China, o încetinire considerabilă a ritmului de creștere economică (6,9% față de 7,4% în 2014 și ritmuri mult mai mari în anii anteriori). Noi vorbim despre tendințe pe termen mediu. Un an, în acest context, nu este relevant. Pe termen mediu și lung, toate aceste țări consemnează evoluții pozitive și vor avea o pondere din ce în ce mai importantă la nivel global. Operând cu această perspectivă, a termenului mediu, putem spune că piețele interne ale țărilor emergente reprezintă prima mare atracție a oricărei mașini de export performante. Pe de altă parte, chiar cu un ritm de creștere mult mai mic – în 2015, acesta a fost de 6,9 puncte procentuale și, în anii următori, va fi, probabil, mai redus, ilustrând ceea ce Beijingul numește „The New Normal" –, China adaugă la creșterea mondială aproape egalul contribuției aduse de SUA și Europa. Cum ar putea fi subestimată piața chineză, chiar și în aceste condiții, schimbate într-adevăr? Rusia a devenit cea mai mare piață europeană de automobile. Poate cel mai mare producător european de automobile – Germania – să rămână insensibil la acest lucru? Poziția Germaniei față de conflictul din Ucraina trebuie înțeleasă și în acest context. *Pieței comerciale* reprezintă un alt nume pentru hrana unei economii performante. Există o mutație puțin sesizată și puțin reținută în diverse analize. Germania s-a redefinit ca putere economică, a îmbrățișat economia ca prim domeniu de afirmare și acum caută cu febrilitate piețe pentru noile sale „rachete": produsele competitive.

Disponibilitatea de absorbție a piețelor de desfacere se află în legătură cu numărul populației, dar și cu capacitatea de cumpărare a acesteia, deci cu nivelul de dezvoltare. Explozia demografică va continua, spun specialiștii, în Africa. Africa va avea o populație numeroasă, dar capacitatea de absorbție va fi limitată de nivelul

de dezvoltare. Din perspectiva acestui indicator, emergenții au un atu indiscutabil. Au în general populație numeroasă și, mai ales, se află într-o ascensiune economică, fapt care amplifică forța de absorbție a piețelor respective. Nespus de mare importanță au piețele de desfacere mai ales în condițiile în care cererea mondială scade. Ceea ce intensifică mult competiția și accentuează atuul strategic reprezentat de o cerere internă ridicată. Se trece ușor peste acest aspect și se subestimează *capacitatea de combinație* pe care o au statele cu piețe de desfacere mari. Am spune că acest atu devine din ce în ce mai important și ia forma unui avantaj *strategic*.

Prin urmare, lucrurile se cer privite și din perspectiva acestor piețe. Pentru că ele au o reală capacitate de a alege. Un singur exemplu: când China face o comandă producătorului de avioane american, comanda include câteva zeci de avioane. O bună parte din producția corporației respective. Putem oare eluda faptul că piața chineză poate alege producătorul european de avioane? Cine este preferat de piețele respective? Ce actor economic? Care putere economică? Cu cine preferă „piața" să colaboreze? Firește că „marii cumpărători" au nevoie de „mari producători", iar atracția este oarecum naturală.

Există însă și o interferență între aspectele politice și cele economice, atunci când piețele de desfacere își dau acordul? Și aici va trebui să facem o distincție strict necesară. Țările emergente au nu doar piețe mari, ci și o capacitate recunoscută, dacă nu de a-și controla propriile piețe, cel puțin de a le influența. Având în spate state puternice, state mari, piețele din aceste țări pot spune producătorului interesat „da" sau „nu", în timp ce țări de mărime mică sau medie, cum ar fi și România, pot face mult mai greu acest lucru. Dorim să repetăm: selecția operată de piață este reală, pentru că un mare consumator, o mare piață, are nevoie de un producător de anvergură. Dar în cadrul deciziei care se ia pot fi prezente și o serie de criterii politice, chiar dacă nu sunt menționate expres. China sau Rusia pot spune „nu" și când un gest sau o atitudine politică din partea potențialului partener le deranjează.

Din această perspectivă, Germania este avantajată. Poziția ei pe plan mondial este una pragmatică. Mai mereu, a promovat

atitudini cumpătate și a preferat să aibă un profil politic mai puțin proeminent decât unul supărător de angajant. Se poate spune că Germania a reușit o performanță și în domeniul politicii externe: nu are dușmani mari și nu a generat reacții de respingere majore (exceptăm aici relațiile într-adevăr încordate cu o țară mică, dar nu o țară oarecare, Grecia). Dacă trecem peste această excepție, precum și peste relațiile mai sincopate cu „sudul" european, atunci putem vorbi de ceea ce George Friedman numea „international collegiality"[1]. În sfârșit, la această rată de acceptanță am putea menționa și poziția nuanțată pe care a avut-o în diferite conflicte internaționale. De pildă, Germania nu a participat la intervenția militară în Irak, dar a fost prezentă în Afghanistan. Spre deosebire de multe alte țări dezvoltate, Germania are imaginea unei țări care își păstrează propriile poziții chiar și în momente dificile, care a știut să formuleze rezerve față de unele poziții americane, atunci când a fost cazul. Chiar dacă reprezintă o putere medie, percepția internațională este că „Germania nu este în buzunarul Americii". Deci că își păstrează și ține să-și păstreze propria identitate, propria abordare și în relațiile internaționale.

2.3. O trilaterală (dacă nu o quintă) comercială

„Oricine stăpânește Malacca poate ține în șah Veneția." Formula a fost lansată, se pare, la începutul secolului al XVI-lea și ea exprima un adevăr simplu, chiar și pentru acele vremuri: rutele comerciale și mai ales nodurile acestora conferă putere și influență țărilor situate în preajma lor. Îndepărtata Malacca – cea mai aglomerată strâmtoare comercială a lumii, cea care asigură legătura dintre Oceanul Indian și Pacific, într-un sens mai larg, dintre „vest" și „est" – avea de atunci un cuvânt greu de spus la Veneția. Deoarece controla ruta, deci controla drumul vaselor comerciale venețiene. Ce sunt rutele comerciale? Arterele pe care circulă nu doar mărfurile, ci odată cu ele interesele pe care le exprimă mărfurile respective și care întruchipează, la rândul lor,

[1] George Friedman, „Germany Emerges", *Geopolitical Weekly*, Stratfor, 10 februarie 2015

interesul mare al țării de origine. De aceea, ele reprezintă cele mai vii legături dintre state, companii, comunități. Ele ne arată cu exactitate temperatura și nivelul relațiilor; în plus, vorbesc mai grăitor decât alți indicatori despre direcția lor de evoluție.

Dar astăzi? Astăzi s-au schimbat multe lucruri, dar principiul a rămas același. Arterele și pattern-urile comerciale desenează structura de interese a lumii. Deci să privim mai atent la ele, pentru că vorbesc despre priorități, chiar despre opțiuni de perspectivă ale marilor exportatori, ca și ale marilor importatori ai lumii. De bună seamă, nu putem spune că rutele comerciale pe care „circulă" exporturile germane configurează neapărat și legături cu semnificație mai largă. Dar ele pot reprezenta premisele pentru un tip de redesenare geografică a intereselor germane, redesenare care, în timp, poate împrumuta chiar înțelesuri de durată, cu o anumită încărcătură geopolitică. Germania va consolida, de bună seamă, relația cu Europa. Este un „imperiu" creat „by accident"[1], spre care merge circa jumătate din exportul său. Numai că, în perspectivă, capacitatea de absorbție a pieței europene se diminuează. De aceea, Germania va avea din ce în ce mai mare nevoie de piețe mari. Ce piețe sunt mai tentante pentru mașina de export germană decât cea chineză și cea rusească? Decât piețele aflate și ele în ascensiune ale Indiei și Braziliei? Într-un cuvânt, țările cuprinse în BRIC?

Vorbind despre Trilaterala clasică, despre relațiile comerciale într-adevăr intense dintre SUA, UE și Japonia, va trebui să reținem că piețele statelor dezvoltate prezintă și riscul saturației. Pentru Germania, China este de o mie de ori mai tentantă decât Japonia, chiar dacă are relații foarte bune cu această din urmă țară. Deocamdată interesele comerciale germane se revarsă în imensa piață chineză. Germania și China, Germania și Rusia formează două tandemuri comerciale. Dacă aceste relații vor căpăta cu timpul și conotații strategice rămâne de văzut. Deocamdată, putem spune că interesele lor comerciale devin din ce în ce mai

[1] Ulrich Beck, „Germany Has Created An Accidental Empire", *Social Europe Journal*, 25 martie 2013, http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/

puternice. Dacă și relațiile ruso-chineze se vor intensifica, în continuare nu este exclus să se configureze *o nouă trilaterală*: Germania, China, Rusia. Toate puteri continentale, dar care fac eforturi să se smulgă din condiția lor geopolitică de continentalitate, toate legate de interese economice din ce în ce mai puternice, toate dorind să îmbrățișeze din punct de vedere comercial o cât mai mare parte din lume.

Firește, ne dăm seama de problemele și semnele de întrebare pe care le poate ridica ipoteza prezentată mai sus referitoare la formarea de noi tandemuri comerciale între dezvoltați și emergenți, între marile capacități de producție ale unor țări dezvoltate și imensele piețe de desfacere reprezentate de către emergenți. Ca relațiile comerciale să se dezvolte până la punctul în care pot împrumuta semnificații mai largi, este nevoie de un climat anume, cum este nevoie de relații politice bilaterale destinse, fără opreliști care să le afecteze. Or, pe relația cu Rusia a apărut o dificultate majoră, reprezentată de situația conflictuală din Ucraina. Este instructivă evoluția pe care a consemnat-o atitudinea Berlinului în această privință. Germania a fost sprijinitoare deschisă a Maidanului, numele generic al mișcării de protest desfășurate la Kiev. La acea vreme, poziția germană ne-a ridicat și nouă anumite semne de întrebare, având în vedere legăturile sale comerciale intense cu Rusia (dintr-un anume punct de vedere, și poziția favorabilă a Moscovei față de reunificarea Germaniei). Era un fel de infirmare a ipotezei pe care o purtam în minte cu privire la configurarea unei trilaterale comerciale sau, pe un plan mai larg, de intensificare a relațiilor comerciale dintre Germania și emergenți. Au urmat întâlnirile oficiale dintre Angela Merkel și François Hollande, pe de o parte, și Vladimir Putin, pe de alta. Este limpede că poziția rusească a fost neînduplecată și a mers până la limita conflictului militar. Ceea ce pentru partea germană reprezenta un adevărat coșmar. A avea un conflict de o asemenea amploare practic la graniță este pentru o putere comercială ceva ce nu poate fi nici imaginat. Nu mai vorbim despre impactul conflictului asupra continentului în ansamblu, principala piață de export a Berlinului.

După care cancelarul german a zburat la Washington pentru a convinge partea americană că apăsarea pe pedala conflictului militar nu ar fi cea mai indicată. Poziția germană a fost, după aceea, mai nuanțată, făcând, într-un fel sau altul, loc Rusiei în aranjamentele de securitate europene. De ce am făcut trimitere la situația din Ucraina? Pentru că ea developează poziția Germaniei și îi luminează foarte bine condiția, tensiunea internă. Ca stat democratic și membru al NATO, ea are și trebuie să aibă o anumită poziție; ca stat care și-a dezvoltat capacitățile de producție mult peste nivelul consumului propriu, mult peste forța de absorbție a pieței europene chiar, ea are și *interese diferite*. Pe care este nevoită să le promoveze în fiecare minut, cu fiecare prilej. Reacțiile diferite din ultima vreme exprimate de ministrul de externe german vorbesc de o poziție schimbată a Germaniei față de Rusia, de interesul presant al Berlinului de a se găsi o soluție care să nu împiedice comerțul cu Moscova. Este semnificativă în acest sens declarația dură a lui Jean-Claude Juncker: „Nu putem permite ca relația noastră cu Rusia să fie dictată de Washington".[1]

În ceea ce privește China, lucrurile stau diferit, am putea spune cu mult diferit. Există probleme politice și pe această relație. Șansa este că ambele țări se întâlnesc pe un teren comun: *pragmatismul declarat al relațiilor comerciale*. Ceea ce eliberează acordurile de această factură de multe constrângeri. Mai este un avantaj: relațiile chino-americane se situează și ele la un nivel înalt, chiar beneficiază de o condiție privilegiată. Ar putea să apară însă o problemă reală: ritmul mai lent de creștere economică a Chinei. Impactul ei asupra relațiilor comerciale chino-germane va fi, totuși, redus. China se află antrenată într-un accentuat proces de modernizare. Ea va fi puțin dispusă să renunțe la importul tehnologic german, care este parte componentă a efortului făcut de Beijing pentru ridicarea performanței și competitivității.

Ar rămâne să discutăm pe scurt și situația paradoxală în care se află Germania: este membru proeminent al NATO, al unei organizații de securitate create după cel de-al Doilea Război Mondial

[1] Jean-Claude Juncker, „EU must improve Russia ties", BBC News, 9 octombrie 2015, http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157

și la adăpostul căreia Europa, în general, și Germania, cu deosebire, s-au putut dezvolta. În același timp, interesele sale comerciale o îndreaptă către piețe și țări care nu au neapărat cea mai bună relație cu NATO. *Vectorul economic și vectorul de securitate nu coincid*. Ce va face Germania? Va continua să tatoneze formule cu care nu suntem neapărat obișnuiți. O obligă la așa ceva poziția. Vom fi tentați să privim cu rezervă și chiar cu suspiciune mișcările sale, pentru că sunt mișcări de avanpost; va trebui să ne dăm seama că multe din ele sunt dictate de această situație paradoxală, că activitatea economică, în general, cea comercială, cu deosebire, au contribuit întotdeauna la instituirea unui climat de destindere de care este mare nevoie și acum.

2.4. Miza este Uniunea ori miza este Germania?

Suntem datori cititorului cu o explicație. Vorbim despre Germania, dar Europa? – ar putea veni, firesc, întrebarea. Am ales să procedăm așa pentru că sunt momente în care, pentru a înțelege situația Europei, trebuie să privim mai atent la Germania. Cel puțin în ultima vreme, începând cu momentul critic al crizei, cuvântul Germaniei a fost adesea precumpănitor. Încât nu mai putem vorbi de evoluția Uniunii fără a avea în vedere poziția Germaniei, opțiunile ei. De aceea, întrebarea pe care o punea un înalt demnitar american cu ani în urmă – *dacă am o problemă presantă, unde sun?* – a primit dezlegare: la Berlin. Este adevărat că ascensiunea – de putere și de influență – a Germaniei la nivelul Europei s-a realizat cu complicitatea vinovată a Parisului, cu detașarea ostentativă a Londrei, dar acum acest lucru are mai puțină importanță. Berlinul a devenit capitala reală a Uniunii. Dezbaterile au loc, într-adevăr, la Bruxelles, dar deciziile se iau sau sunt prefigurate la Berlin. Economicul are importanța lui, de multe ori decisivă. Dar când economicul evoluează, crește în amploare, atinge un anumit nivel de importanță, are neapărat nevoie de respirație politică și chiar geopolitică. Forța economiei germane a crescut într-adevăr, dar ea nu a beneficiat de un *ghidaj politic și geopolitic*. Este suferința pe care a contractat-o Germania și, odată cu ea, Europa în ultimii ani.

Prima dovadă în acest sens este reprezentată de lanțul de conflicte care au apărut în jurul Uniunii. Care ne vorbesc despre o putere puțin prevăzătoare, o putere dispusă chiar să sfideze precauții geopolitice pe care nimeni nu le poate nesocoti. Cum este nevoia de a avea *vecinătăți cât de cât stabile*. Va trebui să spunem că Europa și Germania s-au lăsat ghidate de o naivitate care pur și simplu este greu de acceptat la nivelul unei puteri globale. Acum, sunt în situația de a deconta consecințele acestui lanț de conflicte, conflicte durabile, pentru că sunt culturale și geopolitice. Deci puțin probabil să se stingă în orizontul imediat de timp. Îndrăznim să afirmăm că prin această conduită Europa – și în acest context Germania, ca locomotivă a ei – riscă să pună sub semnul întrebării întreg traseul construcției europene; am putea spune chiar viitorul la care este îndreptățit să aspire bătrânul continent.

Fără îndoială că, din punct de vedere politic, anul 2015 nu a fost un an bun nici pentru Europa și, în acest context, nici pentru Germania. Am vorbit despre conflictul din Ucraina și despre consecințele sale asupra principalilor exportatori europeni în Rusia. În acest an, Berlinul, prin vocea cancelarului Angela Merkel, a făcut gafa ultimelor decenii lansând o adevărată invitație pentru imigranții din Orientul Mijlociu să vină în Germania și în Europa. O adevărată bombă politică zvârlită în mijlocul Uniunii, într-un moment în care Uniunea oricum era măcinată de multe diviziuni și tensiuni. Sunt multe probleme care pot fi discutate în legătură cu valul migrator care s-a abătut asupra Uniunii.

Este important să subliniem că tema refugiaților va figura pe o poziție de top în agenda europeană o bună perioadă, că revenirea la o tratare realistă a problemei va putea fi făcută foarte greu, pentru că deja există angajamentul inițial făcut de cel mai puternic om al Europei, Angela Merkel. Acum, și cancelarul german ar dori să revină. Este însă foarte dificil, pentru că mesajul inițial a electrizat masa imigranților, iar o schimbare de poziție nu se poate face decât în timp. Este limpede că prestigiul de care s-a bucurat Angela Merkel se consumă văzând cu ochii. Este limpede că o retragere a acestei personalități care a executat partituri

politice foarte dificile în perioade critice ale Uniunii ar putea fi o soluție. Nu doar pentru repunerea în discuție a temei pe o bază nouă și rațională, deci nedistorsionată de mesajul amintit. O eventuală mutare de acest gen venită din partea cancelarului Angela Merkel ar avea o importanță specială într-un alt sens: ar contribui la despărțirea celor două teme – imigranții și politica Germaniei. În momentul de față, ele sunt lipite, din cauza mesajului de care am amintit. Problema refugiaților tinde să devină preponderent o problemă germană, pentru că Berlinul i-a oferit o primă dezlegare. Nemulțumirea care se extinde în Europa va avea, *volens nolens*, și o dimensiune îndreptată împotriva Germaniei. Iar o falie între Europa și „locomotiva" ei este ultimul lucru de care ar avea nevoie Uniunea.

Mai este un aspect pe care ținem să-l relevăm. Valul migrator care se îndreaptă spre Europa are cauze mai adânci. Nu avem de-a face cu un proces „manufacturat". Prelucrarea sa, țintele sale politice pot fi însă manufacturate. Avem de-a face cu un fenomen care va afecta mult Europa. Mizele care se construiesc peste acest proces, prelucrarea sa în tot felul de formule au o clară dimensiune îndreptată contra Europei și, cu deosebire, contra Germaniei. Am vorbit și o să mai vorbim de superficialitățile pur și simplu de neînțeles atât ale Europei, cât și ale Germaniei. Dar acum este momentul acțiunii, iar maturitatea unui organism se măsoară prin soliditatea răspunsului și a reacției. Pur și simplu, nu este loc pentru o falie între Europa și Germania. Mai ales că lucrurile se degradează, se degradează. Chiar în interiorul Germaniei, unde popularitatea cancelarului scade, iar curentele radicale se extind, nefiind exclus să se profileze o adevărată criză politică. Iar stabilitatea internă a Germaniei este fundamentală pentru stabilitatea Europei. Din nefericire, pe acest fundal au loc doar zbateri, mișcări incoerente care nu fac decât să pună și mai mult în lumină starea de derută a Uniunii.

Câștigătoarea fără dubii a noii situații din Orientul Mijlociu este Turcia. Care are pe teritoriul său cca 2 milioane de refugiați. Cărora le poate da în orice moment drumul spre Europa. Înspăimântată de această perspectivă, Uniunea pur și simplu

a lăsat steagul jos. Mai întâi a promis Turciei un sprijin financiar în valoare de 3 miliarde de euro. Pe care nu l-a onorat, ceea ce a prilejuit o reacție foarte dură din partea președintelui acestei țări: „scrie pe frunțile noastre proști?" Să menționăm că este vorba doar despre o primă tranșă. Care va trebui înnoită atunci când Turcia va spune că banii s-au terminat. Deci avem de-a face cu un angajament financiar perpetuu. Cum perpetuu va deveni șantajul la care va fi supusă Europa. În schimbul atitudinii sale, s-a restartat procesul de negociere la capătul căruia Turcia ar trebui să devină membru al Uniunii Europene. Închizând ochii la reproșurile pe care le adresa până ieri Turciei, Uniunea nu face decât să-și submineze și prestigiul, și credibilitatea.

În primele luni ale lui 2016, a apărut discret în presa europeană știrea potrivit căreia statele-membre din Europa Centrală și de Est ar putea pierde o parte din fondurile structurale 2014–2020, acestea urmând să fie redirecționate către proiecte comunitare de gestionare a crizei refugiaților. Cam același registru, al improvizației prelungite, este evidențiat și de avertismentul lansat, recent, de către UE la adresa Greciei, care ar manifesta o prea mare larghețe față de imigranți. Nu negăm eventuale nereguli existente la granița Greciei, dar nu putem nici să neglijăm presiunea imensă exercitată de refugiații veniți din mai multe direcții la cea mai întinsă frontieră maritimă din UE, la frontiera grecească. Dacă imigrantul a ajuns aici, sunt foarte puține posibilități de răspuns. Să fie trimis înapoi? Ar echivala cu un gen de condamnare. Să fie extinse centrele de primire? Acest lucru are nevoie de o continuare, unde vor fi ei trimiși după un timp? Pentru că multe țări membre ale UE devin foarte precaute în legătură cu primirea acestora. Mai există și amenințarea că Grecia ar putea fi exclusă, temporar, din spațiul Schenghen.

Problema refugiaților este asemenea unei bombe care a adunat în capacitatea ei de detonare toate greșelile și imprudențele lumii dezvoltate în ansamblu, ale Europei cu deosebire. Acum, „bomba" a explodat. Ceea ce face Uniunea în momentul de față este să pună cap la cap fragmente rezultate în urma exploziei. Spre deosebire de alte crize petrecute în spațiul european, aceasta

va creşte în intensitate, iar şansele de a o controla sunt minime. Noutatea momentului este dată de altceva: nu se ştie dacă în declanşarea crizei din Orientul Mijlociu şi, apoi, în stimularea exodului nu sunt topite interese care nu au neapărat o raportare pozitivă la UE şi la Germania. Întrebarea reală nu este dacă aceste interese există, ci cât de numeroase şi de importante sunt.

2.5. „Căsătoriile" dintre dezvoltaţi şi emergenţi: o problemă de timp!

Jocul mare al momentului este dispus în jurul efortului făcut de SUA de a ţine lumea dezvoltată la un loc. Unită, dar sub sceptrul Washingtonului. Parteneriatul Transpacific (TPP) şi Parteneriatul Transatlantic pentru Comerţ şi Investiţii (TTIP) sunt posibile instrumente de realizare a acestui obiectiv de importanţă nu strategică, ci istorică. Sunt două niveluri între care trebuie să deosebim. La nivelul de sus, SUA încearcă să menţină o anumită coerenţă a lumii dezvoltate, ca măsură de a ţine piept ridicării impetuoase a lumii emergente. Pare o mişcare logică şi obligatorie. Dar, imediat sub acest nivel reprezentat de SUA, întâlnim ţări dinamice, ţări cu rezultate şi care vor să urmeze propriul lor joc, propria strategie. Dintre ele am numi Germania şi Coreea de Sud. Oare de ce Coreea de Sud nu face parte din Parteneriatul Transpacific (TPP)? Sunt, desigur, multe motive. Unul însă nu poate fi trecut cu vederea: Coreea de Sud este al doilea mare exportator global în China, după Japonia. Japonia este „portavionul natural" al Americii în Pacific. Istoriceşte, China şi Japonia nu au avut cele mai bune relaţii. Şi-au disputat mai tot timpul poziţia de lider al Asiei de Est, care, acum, pare câştigată de China. Seulul preferă să-şi menţină o valenţă liberă şi faţă de China. Nu doar pentru că este un partener comercial major, ci mai ales pentru că este o putere care se ridică. Nu este singura ţară care a preferat să urmeze un asemenea traseu: la fel au procedat India, Indonezia, Filipine. Jocul este complex, cu multe mutări-surpriză. Germaniei nu-i convine nici ei până la capăt dominaţia americană. Ea ar vrea să urmeze propriul său joc, să promoveze relaţiile comerciale şi chiar

politice pe care le consideră cele mai convenabile. Dar într-un plan mai îndepărtat tronează puterea americană. Mai devreme sau mai târziu, puterea în devenire a Germaniei intră într-un fel de fricțiune, dacă nu chiar de conflict, cu puterea consacrată a SUA și apărată de instituțiile și aranjamentele globale.

Ni s-a părut semnificativă în această direcție o poziție venită din câmp german. Se poartă, după cum se știe, negocieri intense în legătură cu finalizarea TTIP, după ce Parteneriatul Transpacific a fost deja adjudecat. Firește, sunt discuții aprinse, mai ales că centrul de greutate al acestor discuții s-a mutat de la problema barierelor tarifare la cea a barierelor nontarifare, adică a reglementărilor. Este evident că reglementările servesc și ele interese. Dar mai este vorba și despre dimensiunea simbolică: cine scrie respectivele reglementări înseamnă nu numai că își impune interesele, ci și că deține levierele de comandă ale lumii. Președintele Obama a precizat că una dintre prioritățile administrației sale este aceea ca SUA „să scrie regulile comerțului pentru secolul XXI"[1].

Hans-Werner Sinn, personalitate de primă mărime a spațiului public german, a semnat un articol extrem de interesant în care sunt relevate avantajele unui asemenea parteneriat transatlantic (el reunește, de fapt, țări care, împreună, dețin 50% din PIB-ul global). Dar sunt prezentate și constrângerile acestuia. Când este vorba despre constrângeri, Sinn devine mai prudent, mai reticent. El exprimă, fără îndoială, un punct de vedere personal, dar ceva anume ne îndeamnă să spunem că se apropie mult de punctul de vedere al Germaniei. Ce anume nu ar conveni Germaniei în procesul de finalizare a unui asemenea tip de parteneriat? Vorbind deschis, o țară care se ridică nu privește cu ochi foarte binevoitori drepturile, avantajele de care dispune, în diferite feluri, puterea existentă. Este doar o problemă ivită pe relația bilaterală germano-americană? Ar putea fi doar o parte a explicației. Centrul de greutate al poziției germane este asociat cu nevoia mașinii sale

[1] Barack Obama, „Writing the Rules for 21st Century Trade", 18 februarie 2015, https://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/18/president-obama-writing-rules-21st-century-trade

economice de a se deschide către toate punctele cardinale. Prin forța lucrurilor, „tutela americană" este privită ca o constrângere, chiar ca un impediment în fața nevoii acute a Germaniei de a ridica nivelul relațiilor cu marile piețe ale lumii cât mai sus posibil. Berlinul devine adeptul unui gen de multilateralism economic și comercial și nu-i surâd acorduri care exclud emergenții, mai precis China și Rusia. Faptul că autorul german menționează aceste țări în mod expres și numește TTIP un „NATO economic" luminează cu putere una din ipotezele de bază ale acestei părți a lucrării noastre, anume tentativa Germaniei de a deveni un adevărat cap tehnologic al lumii emergente. „Avantajele TTIP nu sunt nici pe departe certe. Pentru a evita riscurile asociate funcționării TTIP, este nevoie de prevederi mai largi care să permită și altor țări, cu deosebire Chinei și Rusiei, să participe la schimburile comerciale de pe picior de egalitate. A construi un gen de «NATO economic», care să excludă puteri precum Rusia și China, nu este recomandabil nici din perspectivă economică, nici din perspectivă politică. Dimpotrivă, aceste țări ar trebui chiar incluse în procesul de negociere."[1]

Ne-am referit la unele probleme care au apărut între Germania și SUA. Dacă am dori o explicație de fond a acestor evoluții, va trebui să luăm în considerare tensiunile care apar ori de câte ori o putere se ridică. Numai că Germania nu este o superputere, ci o superputere economică. Tensiunile sunt, de aceea, mai limitate și circumscrise domeniului economic. Germania nu este nici China, nici Rusia. Atunci, ea a găsit o ieșire: combinația comercială cu aceste două state. Care îi oferă câmp de expansiune economică, o amplificare a puterii și, mai ales, a influenței sale. Demersurile și evaluările geopolitice la nivel global nu mai pot face abstracție de evoluția Germaniei. La nivel european, Germania are o importanță mai mare decât ponderea economiei sale, datorită faptului că a trecut cu bine examenul crizei. Situația la nivel mondial este similară, întrucât Berlinul a știut să-și dezvolte capacitatea de

[1] Hans-Werner Sinn, „Free-Trade Pitfalls", *Project-syndicate*, 24 iunie 2014, https://www.project-syndicate.org/commentary/hans-werner-sinn-considers- the-risks-of-the-transatlantic-trade-and-investment-partnership

combinație cu Rusia și China, ceea ce o plasează în prima ligă a puterilor mondiale, chiar dacă nici mărimea țării, nici cea a economiei nu ar îndritui acest lucru. Marele examen al Berlinului este, acum, gestionarea acestui succes de excepție.

Ceea ce putem spune cu toată tăria este că de multe ori operăm cu noțiuni desprinse din manuale, elaborate cine știe când. Vorbim despre lumea dezvoltată și despre lumea emergentă ca și când ar urma două trasee distincte, care se întâlnesc cu totul întâmplător. Este o imagine care nu ne ajută în nici un fel să înțelegem ce se întâmplă astăzi în lume. Țările emergente reprezintă o parte din ce în ce mai importantă a realității contemporane. Țările emergente și țările dezvoltate se intersectează, cooperează și alcătuiesc partea cea mai dinamică a lumii de astăzi. Între ele se instituie relații economice, comerciale, culturale, afinități de tot felul. Împărțirea aceasta, „țări dezvoltate" și „țări emergente", ca și când fiecare grup ar trăi într-un adevărat „țarc", întâlnirile urmând să fie prilejuite doar de nu știu ce areopaguri internaționale, nu numai că este artificială, dar tinde să devină contraproductivă.

Relațiile privilegiate dintre țările dezvoltate și țările emergente tind să devină o dominantă a epocii. Este un proces care prezintă anumite similitudini cu ceea ce s-a întâmplat în zorii epocii moderne: nobilimea privea cu un anumit dispreț la burghezia care „venea", dar cei care au simțit din vreme tendința au prevenit izolarea și și-au căsătorit urmașii cu reprezentanții clasei care deținea puterea economică. Așa s-a născut în bună măsură noua clasă care urma să conducă societatea modernă. Emergenții reprezintă puterea care „vine". Ei nu ar trebui priviți de sus; cine va construi din vreme colaborări strânse cu noii actori globali va câștiga în istorie. Tandemurile, alianțele economice și comerciale dintre „dezvoltați" și „emergenți" nu sunt decât o problemă de timp. Depinde cine prinde „trenul", atunci când acesta trece prin „gara istoriei".

2.6. Rostim dezvoltare, dar gândul ne duce la elită

Pentru a înțelege mai bine istoria recentă a Germaniei, trebuie neapărat să avem în vedere elita sa, o elită atașată problemelor dezvoltării, o elită determinată să crească puterea statului german.

Există o mie de perspective din care putem privi – și chiar caracteriza – elita. Competența este una dintre acestea. Dintotdeauna, competența a fost un atribut organic al elitei. Elită incompetentă este o contradicție în termeni. Putem însă vorbi despre diferite niveluri de competență, care presupun pregătire și pricepere, dar mai presupun ceva: atașament real la problemele efective ale unei comunități, capacitatea de a întrevedea obiective care mâine pot developa atuurile respectivei țări. Atașamentul real *fecundează și valorifică pregătirea*. Atașamentul mimetic nu doar că împiedică, ci pur și simplu obturează calea dezvoltării reale. Atașamentul mimetic inaugurează un tip de dezvoltare mimetică și ea, care împrumută semnele exterioare ale modernizării, dar nu modifică și nu pregătește „motoarele" sale interne, cele care propulsează cu adevărat o comunitate națională. În plus, instituie confuzia. Iar dintr-o stare confuză se iese greu, foarte greu.

Într-un climat extrem de complicat, elita germană a lucrat silențios, dar hotărât. Am spune chiar cu înțelepciune. În sensul că a stabilit pentru țara sa un obiectiv care nu avea cum să deranjeze: dezvoltarea. Într-un mod repetat, insistent, am spune impresionant. Așa au stat lucrurile după cel de-al Doilea Război Mondial; așa au stat lucrurile după încheierea Războiului Rece și reunificarea germană. Așa au stat lucrurile după introducerea monedei unice, care a schimbat radical întreg peisajul european. În fiecare din aceste momente, întrebarea cardinală a fost: cum va proceda Germania? Nu contează cine a formulat întrebarea, cu atât mai puțin cine o revendică! Important este că întrebarea a existat, a preocupat în mod real, nu mimetic, și a produs rezultate. Avem în vedere măsuri și orientări, dar avem în vedere și determinarea cu care deciziile adoptate au fost transpuse în viață. Încât nu știi ce să admiri mai întâi: calitatea programelor sau hotărârea de a le înfăptui. Realitatea este că o latură a sprijinit-o pe cealaltă. Nu știm – și nimeni nu poate să spună – dacă Agenda 2010 a asigurat dezvoltarea recentă a Germaniei sau efortul făcut de aproape fiecare german pentru a-i da viață. În realitate, cele două laturi se împletesc și asigură substanța a ceea ce putem numi miracolul economic german al zilelor noastre.

Europa devine din ce în ce mai „mică". Într-o evaluare realistă, este posibil ca bătrânul continent să conteze din ce în ce mai puțin în balanța de putere globală. Comparați cele 500 de milioane de persoane cât numără UE cu cele două miliarde cât cuprinde Asia de Est sau cu cele aproape patru miliarde cât numără întreaga Asie. Avem în vedere aici populația ca forță de producție, deci ca număr de brațe de muncă care propulsează mărimea PIB-ului, dar reținem deopotrivă și piața imensă care se creează într-o țară sau regiune intens populată. Ambele laturi se multiplică în cazul în care țara sau regiunea respectivă se și dezvoltă. Iată semnificația majoră a faptului că Asia de Est, cu deosebire, și Asia, în general, se dezvoltă. Atunci ce revine Europei, care este cartea istorică pe care o poate juca? Capacitatea de a se cupla. De a se specializa pentru a-și menține capacitatea de cooperare cu regiunile sau țările aflate în ascensiune economică.

După opinia noastră, Germania a devansat Europa în această privință. Ea și-a pus la punct aparatul de producție, capacitatea de export, și acum se află în căutare de parteneri de o anumită anvergură. Este o formă de a promova interesele Germaniei, dar și de a menține Europa în joc. Conservând sau reactualizând atuurile sale clasice. Dacă Europa va dori să aibă un viitor pe măsura istoriei sale, ea nu-l poate construi decât în locul geometric alcătuit din inovație, tehnologie, performanță economică, flexibilitate tehnologică etc. În domeniul demografic, pattern-ul se schimbă greu, dacă se va schimba vreodată. Evoluția demografică a Europei va reprezenta principala sa slăbiciune în perioada următoare. Strategiile pe care le va dezvolta Europa vor trebui să țină cont de această slăbiciune reală și să se sprijine pe atuuri care pot diminua consecințele negative ale declinului demografic.

Am insistat asupra unor „lecturi" făcute în spațiul german privitoare la dominantele epocii actuale. Arareori găsim o elită care să fie mai preocupată de calitatea răspunsului pe care îl dă țara în care trăiește acea elită; în cazul de față, de calitatea răspunsului german. Este, de aceea, surprinzător că o asemenea elită nu a avut o „lectură" comparabilă a opiniei publice și a mersului ei, nu a fost suficient de sensibilă la interpretările care iau

naștere în spațiul continentului cu privire chiar la comportamentul european al Germaniei. Ciclic, prim-planul vieții europene din ultimii cinci ani a fost ocupat de „criza grecească". Grecia a devenit într-un fel „victima de serviciu a crizei". Ultima criză – cea intervenită pe parcursul anului 2015 – a fost și cea mai complicată. S-au discutat probleme grave, cum ar fi ieșirea Greciei din Uniune, așa-numitul Grexit, iar acordarea unui nou bailout a fost precedată de discuții și confuntări tăioase, memorabilă fiind disputa în presă dintre miniștrii de finanțe ai celor două țări, Yanis Varoufakis și Wolfgang Schäuble. În percepția publică, au fost doi principali actori: victima, greu încercată, și creditorii. Cum Germania a fost cea mai fermă, mai inflexibilă pe parcursul negocierilor, ea a împrumutat în aceste împrejurări complicate și delicate *imaginea creditorului*, chiar a simbolizat-o. Iar în perioada de după momentul de vârf al crizei, perioada când încep să fie achitate datoriile, creditorii nu au cum să se bucure de o imagine favorabilă. Da, avem o Grecie înainte de criză, și o alta după criză, strivită de datorii, amenințată de faliment, o Grecie răvășită. Dar putem spune că avem și o Germanie înainte de criza Greciei, și o alta după ce această criză, cu deosebire după momentul ei de vârf, a trecut. O Germanie care călătorește cu o altă imagine în Europa.

Aici descoperim o altă ipostază a paradoxului în care se află Germania. Când mințile sale luminate analizau „piețele financiare" și formulau avertismente îndreptățite, Germania se situa în percepția publică de partea potențialei „victime"; era oarecum de partea valului contestatar, cel preocupat de relevarea pericolului și de identificarea anumitor soluții. În toată drama pe care a trăit-o Grecia în 2015, Germania a fost de partea creditorilor, deci a capitalului. Nu dorim să dicutăm acum argumentele acestei poziții. Ne propunem doar să spunem deschis că nu Germania era cea mai în drept să facă acest lucru. De ce?

Economistul german Hans-Werner Sinn[1] surprinde fenomenul care a intervenit în viața Europei după introducerea

[1] Hans-Werner Sinn, *The Euro Trap: On Bursting Bubbles, Budgets, and Beliefs*, Oxford University Press, Oxford, 2014

monedei unice: *exportul masiv de capital* dinspre centrul Europei spre periferia sa. *Bubble*-urile create în sudul Europei au avut loc printr-o explozie a capitalului, iar „acest capital trebuia să fi venit de undeva". „De-a lungul perioadei 2003–2007, un total de 580 de miliarde de euro, reprezentând 60% din banii economisiți de cetățenii germani, au migrat în străinătate și numai 40% au fost investite în țară, în scopuri private și publice."[1] Deci în sudul Europei și în Grecia întâlnim un mare volum de capital german, care, în termeni absoluți, îl depășește pe cel francez, după cum precizează același autor. Astăzi, când autoritățile germane cer plata datoriei pe care o deține Grecia, ele pot crea percepția că, de fapt, apără punctul de vedere al propriilor bănci și nu neapărat binele datornicului. Germania a parcurs prea repede distanța dintre poziția pe care se afla cu câțiva ani în urmă, de contestare a interpretării dominante, cea care ne spunea că piețele financiare reprezintă o forță modernă, care contribuie la crearea bogăției, și cea de astăzi, când ea aproape că se confundă cu interpretarea pe care o combătuse. O metamorfoză prea rapidă pentru a fi și credibilă. Criza grecească a jucat rolul foii de turnesol pentru această poziție nouă a Germaniei. Aici nu este vorba doar despre faptul că poziția sa este schimbată, ci că este neînduplecată, lipsită de o minimă înțelegere față de dificultățile debitorului într-o perioadă mult schimbată față de anii '90, când Germania avea și ea datorii.

Traseul pe care l-a urmat Germania este, în fond, traseul statelor asiatice de după „gripa asiatică". Germania a fost singura țară europeană care a parcurs până la capăt „bibliografia asiatică". Și-a dezvoltat exportul și a făcut toate eforturile posibile să fie cât mai competitivă în acest domeniu. A transformat exportul nu doar în prioritatea zero – ca și statele asiatice –, ci l-a transformat într-un instrument similar cu ceea ce era industria militară în secolul al XIX-lea. *O formă de procurare a puterii*. Pentru că el a prilejuit achiziționarea armei cele mai temute, rezervele valutare. Cum am subliniat în capitolele precedente, este un lucru să ai export competitiv, și cu totul altceva să „planifici" o supraproducție care să „muște" din consumul intern al partenerilor. Este, practic,

[1] *Ibidem*, p. 91

o ocupare a pieței europene, o deposedare a partenerilor europeni de consumul lor intern; vorbim de deposedare în sensul că mașina de producție germană, fiind foarte competitivă, dislocă multe capacități de producție din țările unde se face exportul german și, astfel, conectează consumul intern cu exportul german și nu cu producția internă. Dar este mai mult: este instituirea *unor raporturi de dominație*, din care cel dominat se sustrage mult mai greu decât în alte timpuri istorice. Întrebarea incomodă pentru Germania este: cu ce se deosebește politica ei comercială de cea promovată de capitalul internațional, de piețele financiare la care se raporta așa de critic în perioada dinaintea crizei? Când era confruntată cu riscul ca piețele financiare să dezvolte activități speculative pe pământ german, elita țării a fost promptă în a semnala pericolul. Când Germania împrumută cumva rolul jucat de piețele financiare, are un mesaj asemănător cu al acestora. Cu o duritate chiar suplimentară. Fapt care, în termeni de imagine, va avea un cost indubitabil în anii ce vin.

Nu am pătruns suficient „lecția" pe care o oferă experiența recentă a Greciei. Ce semnificație a avut câștigarea alegerilor de către un partid de stânga (de extremă stânga, se spune), la ce rezultate a condus faptul că acest partid și-a propus să lupte, să renegocieze, să „rupă lanțurile" care „supuneau" și chiar „umileau" Grecia? În cele din urmă, la acceptarea într-o formă mai ocolită a condițiilor creditorilor. Revoltatul a fost potolit! Potolit, pentru că la capătul protestului său era falimentul financiar, care, în cele din urmă, ar fi dus la demiterea acelui guvern de către propriul popor, deci pe cale democratică. Potolit, pentru că atunci când este vorba despre achitarea unui credit, a unei datorii, pot fi discutate o mie de condiții privind formula de achitare, amânarea termenelor scadente, reeșalonarea ratelor, dar nu se poate pune sub semnul întrebării achitarea propriu-zisă a creditului. Aici, toate țările, toate centrele de decizie au fost la unison. A fost revolta, a urmat încordarea, dezbaterea despre Grexit sau non-Grexit, dar, în cele din urmă, s-a intrat pe făgașul dorit de creditori. Revolta? Poate rămâne în cartea de istorie, dar nu a modificat nimic important.

Aceasta este lecția majoră pe care o degajă experiența grecească din ultima vreme: nu doar că revolta nu a reușit, dar ea devine o formă de protest desuetă. Parcă este din alte timpuri. Ea amintește de hotărârea polonezilor din primele momente ale celui de-al Doilea Război Mondial de a trimite cavaleria să se opună înaintării tancurilor germane. Momentul a fost sublim. Dar mașina automatizată de ocupație germană, ca și piețele financiare de astăzi, nu era echipată pentru a detecta și a răspunde problemelor asociate cu simțul dreptății. Atunci, cel puțin, confruntarea a fost sensibilă: vedeai caii și călărețiii zdrobiți de șenilele tancurilor care înaintau. Acum, totul devine impersonal. Discută Eurogrupul, se opun reprezentanții Greciei, mai are loc o rundă de dezbateri, încă una, mai vin și niște mesaje de peste ocean, FMI-ul își face și el cunoscut punctul de vedere, dar, în cele din urmă, Grecia intră încet, încet, sub „șenilele" pieței financiare, ale creditorilor, dacă termenul vă surâde mai mult. Unul din primii președinți americani spunea plin de înțeles: două lucruri sunt permanente în această lume: taxele și moartea. Epoca noastră ar mai putea adăuga unul: și datoriile...

Germania este impresionantă în efortul de a ajunge pe înălțimi. De îndată ce pătrunde în zona rarefiată a puterii, apar sincopele pe care mai fiecare putere care a avut acces la acea poziție privilegiată le cunoaşte. Formele de manifestare sunt diferite. Suferința este aceeași: cei care au rămas, dintr-un motiv sau altul, la poalele înălțimilor respective încep să fie priviți „de sus". Procesul de desprindere este declanşat. Dacă se va transforma în falii, rupturi, numai viața poate spune. Prin performanță, seriozitate şi angajament, Germania a arătat că întruneşte calitățile unui lider adevărat; prin rigidități, prin promovarea unor măsuri economice (austeritatea, de pildă) dincolo de termenul de valabilitate sau de suportabilitate, ea a putut genera îndoieli şi – ceea ce este mai important într-un fel – a putut reactiva temeri asociate cu trecutul său, pe care evoluția țării din ultimele decenii făcuse să fie încet, încet uitate.

Capitolul 3

„Noul Drum al Mătăsii", semnătura de politică economică a Chinei

3.1. Un debut furtunos, neobișnuit pentru o bancă!

Cum am precizat la începutul capitolului, al doilea moment pe care îl considerăm semnificativ pentru perioada în care ne aflăm, perioada post-criză, este înființarea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură (AIIB – Asian Infrastructure Investment Bank). Începem analiza dând glas unei eventuale îndoieli pe care ar putea-o resimți cititorul: nu cumva exagerăm importanța acestui eveniment? Nu cumva îi conferim înțelesuri și semnificații pe care nu le are, ori nu le are la dimensiunile pe care le creionăm noi? Întrucât pot fi argumente și în favoarea acestei îndoieli, întrucât noi continuăm să considerăm că ne aflăm în fața unui moment ale cărui semnificații poate nu le înțelegem suficient acum, dar ele se vor developa în anii următori, ne vom limita să prezentăm faptele cu succinte comentarii, lăsându-i cititorului latitudinea de a îmbrățișa o variantă sau alta, ori de a-și construi propria explicație.

Despre posibilitatea înființării acestei bănci s-a vorbit prima dată pe la mijlocul anului 2013, în condițiile în care Beijingul exprimase în mod repetat nemulțumiri referitoare la rolul și influența pe care le avea China în organismele financiare internaționale, cu mult sub puterea ei economică. În cadrul FMI, China, a doua economie a lumii, avea o pondere echivalentă cu cea a Belgiei și Olandei împreună, iar în cadrul Băncii Asiatice de Dezvoltare (Asian Bank of Development), drepturile sale de vot se situau la 5,72 procente, în condițiile în care ponderea SUA și a Japoniei era de 26 de procente (13 procente fiecare). În prima parte a lui 2014, propunerea de înființare a AIIB a fost expres formulată de către

prim-ministrul țării, pentru ca în iunie 2014 China să hotărască ridicarea capitalului de pornire de la 50 la 100 miliarde de dolari și să lanseze Indiei invitația de a deveni membru fondator al noii bănci. În octombrie același an are loc ceremonia de înființare a băncii, la care participă, ca membri fondatori, 21 de țări asiatice, între care menționăm India, Pakistan, Kazahstan, Filipine[1]. Patru țări importante din perimetrul asiatic nu dau curs invitației: Australia, Coreea de Sud, Indonezia și Japonia. Momentul este important pentru că ilustrează modul cum s-a raportat, în acel moment, Asia la proiectul bancar chinez.

Pentru a înțelege semnificația reală a acestei inițiative, ceea ce a avut loc în primele luni ale lui 2015 a fost hotărâtor. De ce? Momentul foarte important este reprezentat de anunțul pe care îl face Marea Britanie în legătură cu decizia de a deveni membru fondator. Evident, decizia a surprins pe toată lumea, inclusiv administrația Obama, care printr-un comunicat își exprimă dezamăgirea: „Suntem preocupați în legătură cu tendința constantă de acomodare la China, ceea ce nu reprezintă cea mai bună modalitate de a te raporta la o putere în ascensiune".[2]

Cert este că luna martie 2015 este luna în care totul ia o altă turnură. Australia, Coreea de Sud și Indonezia își anunță acordul de a deveni membri fondatori. Urmează un val de confirmări din partea țărilor dezvoltate ale Europei. Germania, Franța și Italia devin și ele membri fondatori. Cu precizarea, care are și ea o semnificație, că ministrul de finanțe german, Wolfgang Schäuble, a anunțat decizia într-o conferință de presă comună cu vicepremierul chinez, Ma Kai, aflat în vizită la Berlin. Evident, presa internațională scrie despre toate aceste lucruri, iar presa chineză titrează cu nedisimulată satisfacție: „Bun venit, Germania! Bun venit, Franța! Bun venit, Italia!"

[1] Lista completă a celor 21 de membri asiatici: Bangladesh, Brunei, Cambodgia, India, Kazahstan, Kuweit, Laos, Malaysia, Myanmar, Mongolia, Nepal, Oman, Pakistan, Filipine, Quatar, Singapore, Sri Lanka, Thailanda, Uzbekistan, Vietnam, evident și China.

[2] Geoff Dyer în Washington și George Parker în Londra, „US Attacks UK's' «constant accommodation» of China", *Financial Times*, 12 martie 2015

Apar puncte de vedere ale unor personalități americane chiar din domeniul finanțelor, cum ar fi cele ale lui Ben Bernanke (fostul președinte al Rezervelor Federale americane) sau Robert Zoellick (al XI-lea președinte al Băncii Mondiale), care se diferențiază de interpretarea oficială pe care Washingtonul a dat-o acestei inițiative chinezești. În cele din urmă, SUA își nuanțează poziția, motivând că ea a fost generată de „preocuparea ca standardele internaționale să fie respectate". Într-o poziție comună, miniștrii de externe și miniștrii de finanțe ai Germaniei, Franței și Italiei încearcă să lămurească aceste temeri subliniind că ei vor lucra astfel încât noua instituție „să respecte cele mai înalte standarde și practici"[1]. Un oficial occidental sintetizează situația: „SUA au crezut că mai multe state se vor opune creării AIIB. Dar au citit în mod eronat situația".[2]

Să mai notăm, pentru cititor, că dintre țările dezvoltate doar Japonia și Canada (evident și SUA) nu și-au exprimat acordul. Ar mai putea fi menționat că, din regiunea noastră, Polonia și Austria au aderat la noua inițiativă. În sfârșit, să mai adăugăm faptul că majoritatea acțiunilor la AIIB sunt deținute de China (30,34%), urmată de India (8,52%), Rusia (6,66%), Germania (4,57%), Australia (3,76%), Franța și Indonezia (câte 3,44% fiecare), Brazilia (3,24%), Marea Britanie (3,11%). Se poate observa o susținere mai importantă din partea emergenților (este adevărat, prin regulamentul de funcționare, țările asiatice au posibilitatea să dețină mai multe acțiuni). Taiwanul a dorit să adere și el, dar solicitarea a fost nu respinsă, ci amânată, pentru că în cerere se vorbea despre „cele două Chine", poziție considerată inacceptabilă de către țara care a inițiat crearea băncii. În sfârșit, pe 16 ianuarie 2016, Banca și-a inaugurat activitatea. Ea urmează să funcționeze la Beijing, va fi condusă de un board de 12 directori, iar primul său președinte va fi Jin Liqun.

---

[1] „US frets as major EU powers join new China-led «World Bank»", www.euractiv.com, 18 martie 2015

[2] Tom Mitchell, „China-led AIIB attracts raft of applicants", *Financial Times*, 2 aprilie 2015

3.2. O afacere echivalentă cu trei PIB-uri ale Germaniei

În continuare, ne propunem să discutăm câteva probleme pe care le considerăm importante, evident toate urmărind să pună în lumină semnificația majoră a evenimentului de care vorbim. Prima: de ce o asemenea reacție? Să menționăm că au mai avut loc inițiative asemănătoare fără a trezi un ecou atât de puternic. De pildă, în iulie 2014, reprezenzanții BRICS au semnat Acordul de înființare a Noii Bănci de Dezvoltare (New Development Bank), care își propunea expres să reprezinte o *alternativă* la sistemul financiar actual alcătuit din Banca Mondială și FMI, „sistem aflat sub control american și vest-european". De altfel, modul de organizare al Noii Bănci de Dezvoltare exprimă deschis acest lucru: fiecare participant are un număr egal de acțiuni și drepturi de vot, nici unul nu are drept de veto etc. Deci, două inițiative în domeniul financiar-bancar: de ce una a generat o asemenea reacție și alta nu?

Banca Asiatică pentru Investiții în Infrastructură este înființată la inițiativa unei singure țări, țara care în ultimii ani a reprezentat, vrem, nu vrem, locomotiva creșterii economice mondiale. Noua instituție bancară este focalizată pe un domeniu bine delimitat: *îmbunătățirea infrastructurii asiatice*. Continent care a avut cea mai dinamică evoluție economică în ultimele decenii, Asia are acum nevoie presantă de crearea unei infrastructuri moderne. De fapt, la rădăcina reacției se află preocupările pe care le generează ridicarea Chinei. Cu sublinierea că, de data aceasta, nu doar China și ridicarea ei se află în prim-planul neliniștilor, ci și eforturile acestei țări de *a se cupla cu interesele altor state asiatice*. Ceea ce, implicit, ar putea însemna o diminuare a influenței societăților dezvoltate în cel mai dinamic continent economic al lumii. Un asemenea înțeles este identificat și scos în evidență și de Martin Wolf: „Adevărata preocupare a SUA este că statul chinez ar putea crea instituții care diminuează influența americană asupra economiei globale".[1] Aici se află cheia problemei. Este

[1] Martin Wolf, „It is folly to rebuff China's bank", *Financial Times*, 25 martie 2015

adevărat că inițiativa chineză dă glas, în mod implicit, unei nevoi resimțite mai larg la nivel asiatic și exprimă, tot implicit, un tip de avertisment, dacă nu de protest: ordinea financiară trebuie să exprime ordinea economică a lumii; cum *ordinea economică s-a schimbat, ordinea financiară trebuie să se schimbe și ea*.

Infrastructura reprezintă o premisă fundamentală a procesului de dezvoltare. Asia a evoluat într-un ritm impresionant până în prezent, dar în momentul de față posibilitățile de dezvoltare sunt oarecum limitate de absența unei infrastructuri moderne, care să lege statele asiatice, să permită fluxuri comerciale rapide, să favorizeze ritmuri înalte de creștere. Cum Asia este un continent imens, cum decalajele dintre infrastructurile statelor componente sunt și ele mari, modernizarea infrastructurii la nivelul continentului solicită fonduri evaluate la cca 12 trilioane de dolari. Deci cam de trei ori mărimea PIB-ului german. O sumă uriașă, o investiție care ar putea fi considerată *afacerea secolului*. După opinia noastră, crearea băncii este așa de importantă pentru că ea este axată pe un domeniu care urmează să cunoască o dezvoltare explozivă. Iar promisiunea de câștig este și sigură, și extrem de tentantă. Pur și simplu, nimeni nu poate face abstracție de o asemenea cifră de afaceri, nimeni nu poate rămâne în afara șanselor de câștig pe care le presupune. În condițiile în care cererea mondială scade, a identifica un domeniu care *amplifică cererea* – și o amplifică în mod spectaculos – reprezintă un fel de mană cerească pentru toată lumea, dar mai ales pentru țările dezvoltate, care au potențial, dar sunt ținute pe loc de lipsa piețelor de desfacere. Cum ar fi putut țările respective să treacă pe lângă o asemenea șansă?

Nu este o reacție din partea țărilor europene împotriva sistemului financiar internațional și, cu atât mai puțin, împotriva SUA. Este o reacție care pornește de la interesele de fond ale țărilor respective. Fiecare stat are propriile evaluări și caută să se cupleze cu situațiile care pot deschide noi șanse pentru propria dezvoltare. Mulți comentatori au relevat chiar că reacția „aliaților europeni" ar trebui „aplaudată".

De acum încolo, fiecare stat va fi tot mai mult preocupat de propria evoluție, de valorificarea șanselor pentru propria

devenire. Nu spunem că de acum aranjamentele existente, alianțele nu mai funcționează sau că își vor diminua, peste noapte, importanța. Nu, vrem să subliniem doar că intrăm într-o *nouă vârstă*, în care statele se vor preocupa cu prioritate de propria dezvoltare. Este posibil să putem vorbi în curând chiar de un *individualism statal*. Va trebui să medităm cu toată seriozitatea la acest moment și la învățămintele sale. Vorbim adesea despre țările dezvoltate ca și când ele ar constitui un grup coerent, care acționează în comun în raport cu diverse probleme și obiective. Reacția față de inițiativa chineză arată că denumirea de „țări dezvoltate" reprezintă o caracterizare convențională. Care răspunde anumitor cerințe, dar care nu ne mai ajută prea mult să ne reprezentăm realitatea de astăzi și realitatea viitoare. Statele avansate vor acționa și reacționa din ce în ce mai puțin în numele intereselor și opțiunilor „lumii dezvoltate" sau a ceea ce credem noi că unește această lume; ele vor *reacționa diferit și diferențiat*, în funcție de ceea ce le dictează interesele propriei dezvoltări. Răspunsul dat inițiativei chineze este o reacție care, într-un fel sau altul, se va permanentiza. Nu o țară sau alta trebuie văzută ca responsabilă pentru această nouă tendință, ci particularitățile procesului dezvoltării declanșat în perioada post-criză. Un proces încordat, pentru că miza lui este poziția statelor respective, pentru că spațiul de manevră al statelor este din ce în ce mai redus. Indiferent dacă sunt „dezvoltate" sau „emergente". De acum înainte realitatea care apare în prim-plan este cea a statelor care se dezvoltă, care și-au construit în timp un făgaș de înaintare, așa cum, pe de altă parte, vor face notă discordantă statele care bâjbâie, care ezită, care încă nu s-au decis cum să asimileze acest nou comandament instituit de perioada post-criză.

3.3. Mutarea Albionului

Am discutat despre gestul ieșit din comun al Marii Britanii de a deveni primul membru european al Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură. Decizia depășește cu mult semnificația unei încuviințări venite din partea unei singure țări. Chiar dacă această țară se numește Marea Britanie. Mai sunt cel puțin

trei semnificații care ar trebui avute în vedere. În primul rând, Marea Britanie este cel mai apropiat partener european al SUA, iar gestul a intervenit în condițiile în care Washingtonul adresase un gen de apel către unele state aliate de a nu da curs invitației făcute de către Beijing. În al doilea rând, Marea Britanie este țara cu cea mai îndelungată experiență în domeniul financiar-bancar, City-ul londonez strălucind pe cerul finanțelor mondiale cu mult înainte de Wall Street. Când o țară cu o asemenea aură ia o decizie în legătură cu o bancă nou înființată, evident respectiva hotărâre are o greutate specială. În sfârșit, acceptarea de către Londra a invitației de aderare a declanșat un lanț de aderări din partea Germaniei, Franței, Italiei, Poloniei, Austriei. Semn că se aștepta doar un precedent. Gestul Marii Britanii a avut loc nu ca urmare a unei slăbiciuni bruște față de inițiativa chineză, ci pe baza unui calcul cât se poate de precis.

La fel de important este și faptul că gestul făcut în martie 2015 și-a găsit continuarea în vizita de stat făcută de președintele Chinei, Xi Jinping, în Marea Britanie, în octombrie același an. Oaspetele chinez a locuit la Buckingham Palace și s-a bucurat de toate onorurile unei asemenea vizite: salve, garda de cavalerie etc. De-a lungul celor patru zile, cât a durat vizita, președintele Chinei a fost însoțit de prim-ministrul David Cameron sau de George Osborne, ministrul de finanțe, în unele situații de ambii lideri; înaltul demnitar chinez a avut discuții cu regina, cu membri ai casei regale, s-a întâlnit cu personalități de primă mărime, cu deținători ai Premiului Nobel, cu staruri ale vieții culturale, a vizitat chiar și clubul de fotbal Manchester City (în China fiind 100 de milioane de suporteri ai sportului rege[1]).

[1] Folosim acest prilej pentru a face cunoscut cititorului o informație care ne-a surprins și pe noi. Clasamentul, pe baza banilor cheltuiți pentru transferuri, al principalelor ligi de fotbal din lume este următorul: Superliga chineză – 136 milioane de euro; Premier League: 116 milioane de euro; Seria A din China – 57 milioane; A doua Ligă chineză – 43 milioane de euro; Bundesliga – 36 milioane. Cu alte cuvinte, prima ligă chineză a depășit Premier League, iar a doua ligă din China a depășit Bundesliga.

A fost, cum s-a spus, o primire „*ultra-royal*", rezervată oaspeților speciali și vizitelor cu semnificație aparte.

Majoritatea comentatorilor au relevat conotația economică și comercială a acestei vizite, pe parcursul căreia s-au semnat cca 150 de acorduri, care se ridică la o valoare de aproximativ 70 de miliarde de dolari. Cel mai important este considerat a fi construirea, la Bradwell, în Essex, a unei noi uzine nucleare, proiectate și realizate de către China. A fost convenit un vast program de investiții în infrastructură, de modernizare a căilor ferate și se va dezvolta o cuprinzătoare activitate de cooperare în domeniul afacerilor. În ceea ce ne privește, am dori să subliniem câteva lucruri care se impun prin semnificația lor, am spune istorică. Da, este o vizită cu reală semnificație istorică. Primirea, întreg traseul vizitei pun în lumină importanța specială a momentului. Nu este doar o vizită cu rezultate deosebite, este o vizită care marchează un punct de răscruce în relațiile bilaterale. Pledează în acest sens pregătirea ei atentă, precedată de o vizită specială în China făcută de către al doilea om în stat, George Osborne. Cu acest prilej, ministrul de finanțe britanic a rostit două întrebări cu care *Financial Times* deschide numărul din 23 septembrie 2015: „China: crisis? What crisis?" și a subliniat: „economia chineză va continua să alimenteze creșterea globală". Tot pe parcursul vizitei sale, Osborne a afirmat și reafirmat intenția guvernului din care face parte de a construi o legătură durabilă între bursa din Shanghai și cea din Londra. Cooperarea în domeniul financiar, chiar dacă nu a ocupat un loc special în cadrul relatărilor vizitei, a constituit poate cel mai important obiectiv al său.

Marea Britanie s-a hotărât să stabilească o relație structural nouă, un cuprinzător parteneriat cu Beijingul. Planul de perspectivă al guvernului britanic este să ajungă al doilea partener comercial al acestuia până în 2025, iar Marea Britanie să devină țara „cea mai deschisă" în raport cu China. Obiectiv care a primit o caracterizare foarte exactă din partea președintelui chinez: „este o alegere strategică și vizionară care vine în întâmpinarea intereselor pe termen lung ale Marii

Britanii"[1]. Un tronson foarte important al relațiilor bilaterale este reprezentat de cooperarea pe terțe piețe. Cum menționa Xi Jinping în interviul acordat agenției Reuters în pregătirea acestei vizite, China a acumulat o experiență valoroasă în construirea lanțurilor de producție globale. Concomitent, ea își propune ca în următoarea decadă să investească în teritoriile „de peste mări" o sumă care se ridică la 1,25 trilioane de dolari. Ce țară mai potrivită putea găsi China pentru un asemenea proiect, date fiind legăturile tradiționale ale Londrei în teritoriile „de peste mări"? Și, mai presus de toate, experiența britanică în domeniul finanțelor. Ne vom da seama că strângerea legăturilor în acest domeniu reprezintă o prioritate de top a Beijingului. Anunțată în interviul la care am făcut referire. „Când condițiile vor fi realizate, China este gata să ia în considerare strângerea legăturilor dintre piețele financiare ale celor două țări. Londra poate folosi capacitatea sa unică în domeniul financiar pentru a contribui la modernizarea și globalizarea pieței financiare a Chinei."

Ceea ce se reține mai puțin în diverse analize consacrate evoluției contemporane este că procesul de refacere a țărilor dezvoltate după criza din 2008–2009 este lent, cu mult sub cel așteptat. Este adevărat că și statele emergente au consemnat un ritm de creștere economică mai scăzut. În cazul Chinei, acest ritm este de 6,9% în 2015. Dar acest ritm, cu mult diminuat, favorizează o creștere care, în valoare absolută, este mai mare decât cea din perioadele cu evoluții spectaculoase. Președintele Chinei sublinia în interviul de care am amintit: „O creștere de 7 procente se aplică unei economii în valoare de peste 10 trilioane de dolari. Creșterea care rezultă este echivalentă cu valoarea PIB-ului unei țări de mărime medie și depășește valoarea care rezulta în urmă cu câțiva ani, când aveam un ritm de creștere cu două cifre". Așa cum se precizează în multe studii de specialitate, China adaugă „o Germanie" la fiecare opt ani. În noul context, s-a declanșat

[1] „Exclusive Q&A with Chinese President Xi Jinping", Reuters, 17 octombrie 2015, http://www.reuters.com/article/us-china-britain-xi-q-a-idUSKCN0SC03920151018

o adevărată cursă pentru dezvoltare chiar în rândul țărilor avansate. Aceasta este cheia potrivită în care trebuie să „citim" și să înțelegem inițiativa britanică. Să nu ne grăbim să o judecăm înainte de a o înțelege. Cum va trebui să luăm aminte la nuanțele foarte importante ale strategiei promovate de Beijing. Dezvoltarea relațiilor cu Marea Britanie este o prioritate indiscutabilă. Dar această nouă prioritate este mereu încadrată priorității mai mari reprezentate de relațiile cu Germania și cu Uniunea Europeană în general. Noul moment – de importanță crucială în dezvoltarea relațiilor bilaterale chinezo-britanice – este considerat un punct de sprijin și pentru consolidarea cooperării de ansamblu cu Europa. Președintele chinez a subliniat explicit – și repetat – acest lucru: „Sunt convins că progresele în relațiile chino-britanice vor da un impuls relației dintre China și Uniunea Europeană în general".[1]

În momentul când citeam diverse relatări ale vizitei la care ne-am referit și numeroasele analize care au apărut pe marginea semnificației sale, ne gândeam ce potop de proteste, de invective ar fi curs dacă o asemenea vizită ar fi avut loc în România: comunism, v-ați dat cu chinezii... Lumea se mișcă, iar ceea ce o pune în mișcare nu sunt vorbele goale, cu atât mai puțin lozincile, ci dezvoltarea. A favoriza dezvoltarea este prima datorie democratică a unui leadership. Iar o modalitate de a favoriza dezvoltarea este reprezentată de conectarea cu centrele unde acest proces consemnează cea mai puternică dinamică. Dacă gestul acesta este făcut de Marea Britanie, țara care a inventat parlamentarismul și democrația, nu credeți că ar trebui și noi să ne trezim, măcar un pic? Da, Marea Britanie are rezerve reale față de respectarea drepturilor omului în China. Dar guvernul Majestății Sale știe foarte bine că bunăstarea propriului popor este prima valoare democratică. Iar bunăstarea înseamnă dezvoltare...

3.4. Îmbrățișarea comercială a Eurasiei

Banca Asiatică pentru Investiții în Infrastructură este punctul de plecare al unor proiecte cu respirație mult mai largă și cu

[1] *Idem*

bătaie mult mai lungă. AIIB nu este doar o bancă, ci parte componentă a unui *plan atent elaborat de expansiune a Chinei*. Dacă ne rezumăm să privim inițiativa chineză doar în perspectivă strict financiar-bancară, atunci vom fi obligați să relevăm semnificația mult mai limitată a respectivei inițiative, subsumată prin forța lucrurilor domeniului în care a apărut. Dacă vom privi la crearea AIIB ca parte componentă a unor proiecte politice și geopolitice, a unui proces amplu de afirmare a Chinei ca putere globală, de *îmbrățișare comercială a supercontinentului euroasiatic*, atunci semnificația sa este de un cu totul alt ordin. În acest sens, am încercat să examinăm înființarea AIIB. Fără să vrem, ne vine în minte matrioșka rusească. Fiecare element (proiect) este înglobat într-unul mai mare, care, la rândul lui, este conținut de un altul și mai cuprinzător ș.a.m.d. Sau, cum precizează un comentator, este „ca un pom de Crăciun". Poți agăța pe fiecare din ramurile lui diverse planuri și scopuri politice. Deocamdată nu sunt prevăzuți bani pentru toate „jucăriile" cu care va fi împodobit pomul. Se mizează pe promisiunea de câștig și pe atracția exercitată de perspectiva profitului asupra capitalului privat.

O bancă având un asemenea profil nu putea să aibă un obiectiv mai potrivit decât un mare plan în domeniul infrastructurii. Nu știm exact dacă el a venit dinspre bancă sau dinspre conducerea politică a țării, cert este că el poartă un nume precis: *One Belt, One Road*, formulă frecvent repetată de președintele Xi Jinping. Publicația *Financial Times*[1] *detaliază ceea ce înseamnă practic formula respectivă: actualizarea celebrului „Drum al Mătăsii" la nivelul secolului XXI. The Belt* (*Centura*) se referă la *drumul pe uscat*, care pornește din regiunea Xinjiang, trece prin Asia Centrală, nordul Iranului, prin Turcia, urcă spre Moscova (traversând teritoriul țării noastre) și, apoi, se îndreaptă spre Europa Vestică, atingând ca punctele cele mai îndepărtate Amsterdamul și chiar Roma. *The Road – Drumul pe mare* – pornește din sudul Chinei, trece prin strâmtoarea Malacca, ajunge la Calcutta (India) și Colombo (Sri

[1] Charles Clover și Lucy Hornby, „China's Great Game", *Financial Times*, 31 octombrie 2015

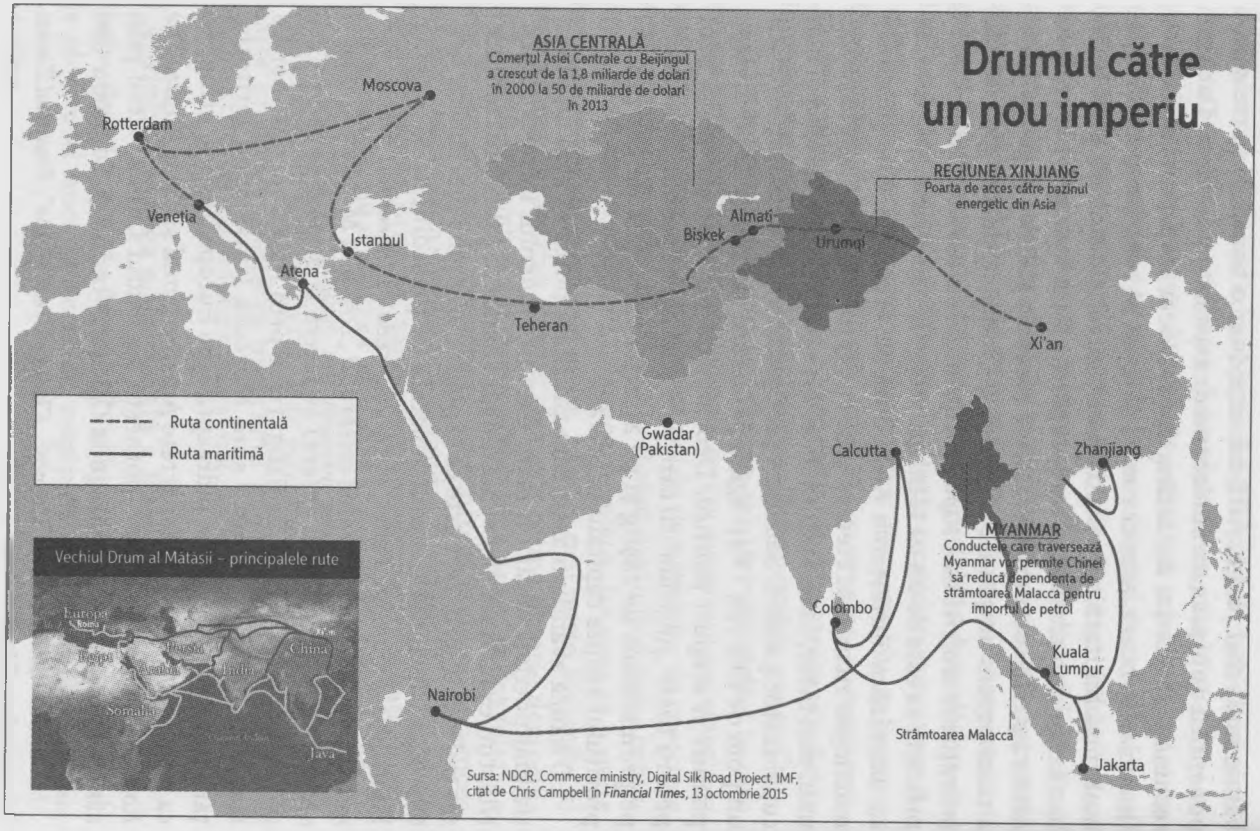
Drumul către un nou imperiu
ASIA CENTRALĂ
Comerțul Asiei Centrale cu Beijingul a crescut de la 1,8 miliarde de dolari în 2000 la 50 de miliarde de dolari în 2013
REGIUNEA XINJIANG
Poarta de acces către bazinul energetic din Asia
MYANMAR
Conductele care traversează Myanmar vor permite Chinei să reducă dependența de strâmtoarea Malacca pentru importul de petrol
Moscova
Rotterdam
Veneția
Istanbul
Atena
Teheran
Almati
Bișkek
Urumqi
Xi'an
Gwadar (Pakistan)
Calcutta
Zhanjiang
Colombo
Kuala Lumpur
Nairobi
Strâmtoarea Malacca
Jakarta
Ruta continentală
Ruta maritimă
Vechiul Drum al Mătăsii – principalele rute
Europa
Persia
China
Egipt
Arabia
India
Somalia
Java
Sursa: NDCR, Commerce ministry, Digital Silk Road Project, IMF, citat de Chris Campbell în Financial Times, 13 octombrie 2015

Lanka), apoi în estul Africii, la Nairobi, traversează Canalul de Suez, ajunge la Atena și are ca punct terminus Veneția. În pagina alăturată, reproducem pentru cititor rutele, așa cum sunt ele înfățișate de publicația amintită.

Firește că o inițiativă de o asemenea amploare are și multe alte conotații. Semnificații geopolitice în sensul plin al termenului. Revista *The Economist*, vorbind despre noul apetit al Chinei pentru infrastructură, pentru refacerea vechiului „Drum al Mătăsii" sau inaugurarea altor trasee comerciale, sublinia că „noua conectivitate" duce până la urmă în Europa. Atât ruta continentală, cât și cea maritimă se întâlnesc pe continentul nostru. Ele urmează, în mare, vechile drumuri pe care circulau caravanele sau ambarcațiunile vremii. Peter Frankopan, într-un impresionant volum consacrat „Drumurilor Mătăsii", semnalează ceva foarte interesant în legătură cu ruta „maritimă". Care nu ar fi decât o refacere a drumului maritim practicat de Marea Britanie, numai că de data aceasta sensul preponderent de circulație va fi dinspre Asia spre Europa, deci invers decât în secolul trecut. Ceea ce reflectă pozițiile economice diferite ale celor două continente: atunci Europa exporta cu preponderență, acum importă. Să-l citățm pe Peter Frankopan: „Până la jumătatea secolului XX, se putea naviga de la Southampton, Londra sau Liverpool până spre cealaltă parte a lumii fără a părăsi teritoriul britanic; te puteai îmbarca în Gibraltar spre Malta ca să ajungi la Port Said; de acolo, către Aden, Bombay și Colombo, cu o pauză în peninsula Malacca, pentru a ajunge în final în Hong Kong".[1]

„Noua conectivitate" fixează două rute comerciale care îmbrățișează, de fapt, Eurasia. Putem vorbi despre o nouă infrastructură comercială a supercontinentului, în care se vor revărsa, cu deosebire, surplusurile comerciale ale marilor exportatori. Automat ne vin în minte Beijingul și Berlinul. Deocamdată, cine inițiază proiectul caută să topească în construcția și funcționarea lui propriile interese și – de ce nu? – să rezolve unele din

[1] Peter Frankopan, *The Silk Roads: A New History of the World*, Bloomsbury, Londra, 2015, pp. 518–519

vulnerabilitățile sale. Așa cum este el conceput, proiectul ne vorbește despre China ca despre o putere continental-maritimă. Tradițional, China a fost o putere prin excelență continentală. Zidul chinezesc reprezintă simbolul acestei vocații istorice. Marea tranziție pe care o face China în momentul de față este cea de la putere continentală la putere continental-maritimă. O singură țară a mai parcurs un asemenea proces, SUA. Stimulate, neîndoielnic, de poziția lor geografică generoasă, dar și de realizarea importanței fundamentale a avantajelor pe care le au controlul și valorificarea comercială a marilor întinderi de apă care „leagă" continentele. Este, dacă vreți, prima mare încercare de combinare a atuului continental cu cel maritim, de folosire a celor două „brațe" în procesul de ridicare și de afirmare a unei superputeri, superputerea americană. Condiția geografică – aproximativ 60% din granițele SUA sunt granițe maritime – a fost doar o premisă. Franța este și ea înconjurată în mare parte de mare, dar nu a inițiat niciodată tranziția de care vorbeam. În zilele noastre, China face mari eforturi să repete cumva traseul urmat cu peste un secol în urmă de către SUA, adică să devină o putere continental-maritimă. Coasta, ca întruchipare a noii vocații oceanice a Chinei, a reprezentat laboratorul economiei de piață chineze. Experiențele reușite pe coastă au primit undă verde să înainteze „pe continent". Concludente în aceeași direcție, a vocației sale maritime, ni se par și eforturile făcute de Beijing pentru construirea flotei sale oceanice. China se află în ultimii ani angajată într-un program de dezvoltare și de modernizare a flotei comerciale și oceanice (1999–2020). Beijingul dispune de trei flote în Pacific (de nord, de est și de sud) și, în momentul de față, construiește o a patra flotă, cea din Oceanul Indian; împreună, ele urmează să pună capăt „*inferiorității sale navale*".

Să urmărim mai întâi traseul continental al Noului Drum al Mătăsii. El traversează în primul rând Asia Centrală, zonă bogată în materii prime, dar nu neapărat o zonă stabilă. O zonă care „tentează și invită la amestecul vecinilor mai puternici", cum preciza Zbigniew Brzezinski. De altfel, autorul american o și numea

„Balcanii Euroasiei"[1], tocmai datorită conflictelor etnice, politice, culturale etc. De ce este importantă regiunea? În primul rând, pentru că este bogată în materii prime, resursă în exploatarea căreia China este direct interesată. În domeniul aprovizionării și, mai ales, al diversificării acestei aprovizionări, Beijingul continuă să aibă o vulnerabilitate reală, iar identificarea unor formule alternative pentru aprovizionarea pe mare constituie o prioritate. Asia Centrală reprezintă „curtea din spate" a două puteri de primă importanță – Rusia și China –, precum și terenul de influență a altor state cu forță economică și culturală: Turcia, Iran, Pakistan, India. Tradițional, în ultimul secol și jumătate regiunea a fost sub influența Rusiei sau chiar înglobată în această țară, în timpul Rusiei țariste și al Uniunii Sovietice. Care este evoluția actuală? Pe parcursul anilor '90, după prăbușirea Uniunii Sovietice, țările din regiune au continuat, cel puțin din punct de vedere comercial, să fie legate de Rusia. Tendința s-a schimbat după anul 2000, iar în momentul de față există o preponderență chineză atât în domeniul investițiilor directe, cât și în cel al schimburilor comerciale.

Doar în ceea ce privește Kazahstanul, influența economică rusească și cea chineză se află în echilibru. În celelalte patru țări din zonă, pătrunderea comercială a Chinei – favorizată neîndoielnic și de existența conductei de gaze care pleacă din Turkmenistan, traversează Uzbekistanul și Kîrgîzstan – este vizibil mai mare. „Comerțul dintre China și cele cinci state ex-sovietice din centrul Asiei – Kazahstan, Kîrgîzstan, Tadjikistan, Turkmenistan și Uzbekistan – a crescut de la 1,8 miliarde de dolari în 2000 la 50 de miliarde în 2013."[2] Poate alimenta această situație și tendințele evolutive care se anunță suspiciuni din partea Moscovei ori chiar tensiuni între cele două puteri care se întâlnesc în Asia Centrală? Deocamdată, deși de ambele părți există un interes clar de extindere a influenței, în regiune există un tip de echilibru convenit, având la bază un gen de „diviziune a muncii". Cum remarca și *Financial Times*, „China va fi principalul motor al dezvoltării

[1] Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 139

[2] Jack Farchy, „In Russia's backyard", *Financial Times*, 15 octombrie 2015

Comerțul cu statele din Asia Centrală

Evoluția comparativă a comerțului Asiei Centrale cu Rusia, respectiv China

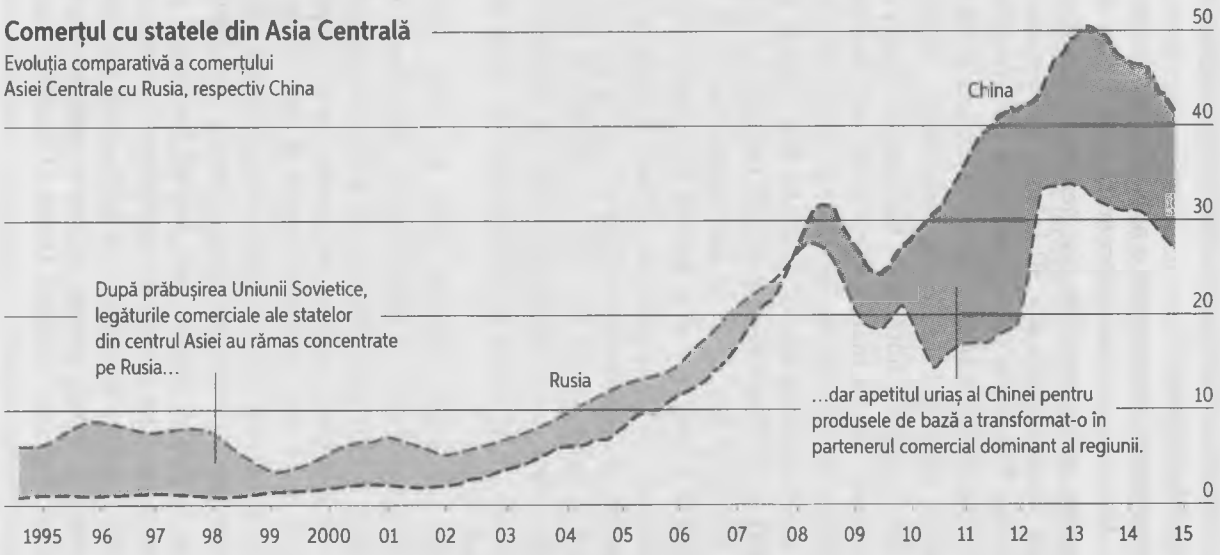
50
40
30
20
10
0
China
Rusia
După prăbușirea Uniunii Sovietice, legăturile comerciale ale statelor din centrul Asiei au rămas concentrate pe Rusia...
...dar apetitul uriaș al Chinei pentru produsele de bază a transformat-o în partenerul comercial dominant al regiunii.
1995 96 97 98 99 2000 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15

Sursa: Petroleum Economist; IMF, citat de Chris Campbell în *Financial Times*, 15 octombrie 2015

economice, în vreme ce Moscova va rămâne principalul motor în ceea ce privește securitatea".[1]

Pe „ruta maritimă" descoperim o altă vulnerabilitate chineză. Strâmtoarea Malacca, cea mai aglomerată strâmtoare din lume, are, de asemenea, un potențial de risc pentru Beijing. Prin această strâmtoare trece aproximativ 70 la sută din petrolul de care China are nevoie. Conducta care urmează să traverseze teritoriul Myanmar va reduce dependența Chinei de această strâmtoare. În Oceanul Indian, Beijingul întâlnește rezistența – și pretenția – Indiei de a avea cuvântul hotărâtor. Răspunsul Chinei este bine dozat, pentru a nu supăra marele vecin de la sud, dar ferm: construiește porturi în țări care nu au cea mai bună relație cu New Delhi. Unul dintre acestea este la Colombo (Sri Lanka), altul este la Gwadar (Pakistan). Este impresionantă tenacitatea Beijingului de a avea o prezență din ce în ce mai semnificativă în Oceanul Indian, întindere de apă care se va bucura de o importanță economică tot mai mare. Salba aceasta de porturi, diverse alte puncte de sprijin menite să securizeze transportul, dar și să impună prezența chineză în zonă poartă un nume – „Șiragul de perle". Deci avem și aici de-a face cu o acțiune eșalonată, cu un proiect care va fi aplicat gradual, cu un Drum al Mătăsii mai mic, adaptat situației din Oceanul Indian.

După cum s-a putut observa, ruta pe uscat tematizează într-un fel relația cu Rusia. O relație bună, dar minată de o anumită preocupare a Moscovei generată de pătrunderea comercială a Chinei în Asia Centrală; regiune care poate deveni, cu timpul, o arie de dispută între cele două mari puteri și chiar între puterile regionale din vecinătate (Turcia, Iran). Vom înțelege, astfel, și de ce China arborează cu atâta insistență steagul comerțului: pentru că este un vector de putere care supără mai puțin și are un remarcabil potențial de a menține suspiciunea în anumite limite. Ruta maritimă tematizează relația cu India, care are preocupări similare cu cele ale Rusiei, numai că într-o regiune maritimă, în Oceanul Indian. Succesul „Noului Drum al Mătăsii" este direct

[1] *Idem*

condiționat de relațiile cu Moscova și cu New Delhi, iar consolidarea și dezvoltarea relațiilor cu cele două capitale reprezintă unul din cele mai importante examene geopolitice ale Beijingului.

3.5. „China exportă propriul model de dezvoltare"

Până acum, China s-a uitat peste granițele sale mai ales pentru a importa diferite materii prime și alte produse; de data aceasta, privirea peste graniță este menită să identifice piețe de export. Potrivit mai multor relatări, primele gânduri și idei referitoare la „Noul Drum al Mătăsii" au apărut în dezbaterile aprinse din cadrul Ministerului Comerțului, confruntat cu supracapacitatea de producție chineză în domeniul oțelului, al sectoarelor manufacturiere în general. Supraproducția de astăzi ar putea alimenta prăbușirea de mâine, dacă nu se găsesc piețe de desfacere. Piața internă chineză în domeniul infrastructurii a început și ea să cunoască un gen de saturație. China a construit un număr impresionant de autostrăzi, căi ferate, porturi și aeroporturi, dar de acum capacitatea depășește cu mult cererea. „Noul Drum al Mătăsii" a fost răspunsul dat acestei crize pe cale de a se instala.

Francis Fukuyama este unul dintre cei mai cunoscuți autori în domeniul analizei, dintr-o perspectivă academică, a unor procese economice și politice actuale. În ianuarie 2016, autorul american ne propune o *lectură diferită* cu privire la înființarea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură[1]. Noutatea punctului său de vedere constă în faptul că părăsește abordarea strict financiară în care este discutată respectiva inițiativă. Noua bancă reprezintă, în cele din urmă, un instrument, un mijloc pentru alt scop: Beijingul dorește „să exporte propriul model de dezvoltare". Deci, am preciza noi, important este să decupăm și să analizăm bine un asemenea scop și de-abia după aceea să revenim la inițiativa respectivă și chiar la poziția SUA în noul context.

Registrul în care autorul american analizează crearea AIIB este cel al dezvoltării. Al *competiției dintre modele de dezvoltare*

[1] Francis Fukuyama, „Exporting the Chinese Model", *Project Syndicate*, 12 ianuarie 2016

dintr-o perspectivă foarte precisă: cum stimulează fiecare dintre ele creşterea economică? AIIB nu este doar o bancă, ci un răspuns, o parte foarte importantă a unui proiect prin care liderii chinezi caută să prevină instalarea unui declin, a unei posibile crize. Este o reacţie de mare anvergură la o serie de procese cu care este confruntat Beijingul: scăderea ritmului de creştere, tranziţia de la un model bazat pe export către unul orientat spre creşterea consumului intern şi stimularea serviciilor etc. Până acum, axul central al politicii chineze a fost reprezentat de diversificarea şi securizarea procesului de aprovizionare cu materii prime. Prezenţa chineză în Africa, în America de Sud, dezvoltarea relaţiilor comerciale cu Rusia şi Asia Centrală au urmărit acest obiectiv. Se poate spune că Beijingul a realizat în cea mai mare parte acest obiectiv strategic. Etapa actuală relevă o *reorientare masivă* şi în acest domeniu. China începe *să exporte propriul model de dezvoltare*, caută să progreseze antrenând şi pe alţii în acest proces, conectându-i într-un fel sau altul la mersul acestei ţări, la interesele ei şi chiar la viziunea ei. De aceea, *One Belt, One Road* are drept scop „dezvoltarea capacităţii industriale şi a cererii în ţări din afara Chinei. Mai degrabă decât să extragă materii prime, China urmăreşte să exporte industria grea către ţări mai puţin dezvoltate, făcându-le mai prospere şi mai ales încurajând cererea de produse chinezeşti".

„China exportă propriul model", spune Francis Fukuyama. Mai degrabă, China caută contracte pentru a rezolva criza de supraproducţie care o ameninţă; în plus, statul chinez intenţionează să facă ceea ce trebuia să fi făcut multe dintre statele situate de-a lungul Drumului Mătăsii. Beijingul se angajează la o operă cu adevărat istorică: să construiască autostrăzi, porturi, căi ferate, aeroporturi, infrastructura cerută de o dezvoltare modernă. Este vorba de o investiţie enormă, dar şi de un câştig pe măsură. Şi nu doar unul financiar. Sunt exportate „premise ale dezvoltării" – nu există dezvoltare fără infrastructură –, iar Beijingul va apărea drept partenerul care aşază statele respective pe făgaşul dezvoltării. Cu ce putea începe procesul de dezvoltare în ţările din Asia Centrală, din Asia de Sud, apoi din Orientul Mijlociu? Cu ceea ce nu există,

sau există la un nivel precar, cu infrastructura. În acest fel, China poate că are în vedere un „export de model".

Nu am accentua însă foarte mult conotația ideologică a termenului „model". În diversele țări situate de-a lungul traseelor comerciale ale „Noului Drum al Mătăsii", Beijingul urmează să înceapă cu ceea ce a început și în propria țară. Deci cu ceva care a fost verificat de istoria și realizările sale din ultimele decenii. În același timp, ar trebui să ne întrebăm, cu ce ar fi putut începe Beijingul în țările despre care vorbim? Cu ceea ce recomandă țările occidentale? Iată ce precizează Fukuyama în această privință: „Prin contrast, strategia SUA și a Europei din ultimii ani a avut în vedere investiții prioritare în sistemul public de sănătate, drepturile femeilor, susținerea societății civile și lupta împotriva corupției".

Chiar și autorul american recunoaște că o asemenea ofertă de dezvoltare este puțin adecvată condițiilor din țările asiatice și, în cele din urmă, nu va conduce la rezultate edificatoare. Deci, dacă este să discutăm ceva aplicat și critic, atunci acest lucru nu poate fi decât consistența modelului occidental și gradul său de adecvare. Să încercăm să ne transpunem în locul elitei politice din Bangladesh, din Pakistan ori de unde vreți dumneavoastră. Cu ce ar putea începe asemenea state procesul de modernizare? De fapt, într-o serie de asemenea țări nu poate fi vorba despre o „competiție între modele", întrucât, pentru ele, nu există mai multe modele. Ele sunt nevoite să înceapă cu măsuri care să asigure un start cât de cât consistent al propriei modernizări. Ele nu pot începe decât cu unele măsuri în domeniul infrastructurii, al sănătății și educației. Modelul înseamnă un stadiu mult mai înalt, când în prim-plan apare nevoia de coerență, de viziune, de eșalonare.

Înțelegem preocuparea lui Francis Fukuyama. Autorul american se întreabă dacă nu va exista un efect de contagiune a unui model care pornește de la crearea și modernizarea infrastructurii și a fost validat de o experiență istorică. „Strategia chineză de dezvoltare a infrastructurii a funcționat remarcabil de bine în primul rând în China și a fost o componentă importantă a strategiilor adoptate de alte țări din Asia de Est, de la Japonia

la Coreea de Sud și Singapore." Faptul că respectivele strategii au fost verificate în estul Asiei nu este neapărat o garanție că ele vor funcționa și în alte țări. Succesul unui model presupune o anume similitudine a condițiilor și premiselor de aplicare. În Asia de Est, procesul a fost condus de state puternice, de lideri autoritari, dar decișii. Pentru a nu mai aminti de acumulările istorice în domeniul disciplinei muncii. Nu este deloc sigur că respectivele condiții vor fi reproduse și în țările unde ar urma să fie aplicate.

Dincolo de particularități, de situații critice care se pot ivi, de tensiuni și blocaje, un lucru poate fi considerat cert: după ani în care comerțul va înflori de-a lungul „Noului Drum al Mătăsii", vor avea loc transformări importante. Putem spune că Asia și China vor ocupa un loc tot mai important în comerțul internațional, că este posibil să asistăm chiar la un schimb de poziții. Asia, periferia de altădată, va deveni centru, iar centrul care a strălucit în ultimele secole poate glisa ușor, ușor spre periferie. Analiza lui Fukuyama prefigurează evoluții chiar mai îngrijorătoare, în care declinul economic occidental va induce și un tip de declin democratic. „Modelul chinez va înflori și în afara granițelor acestei țări; va duce la creșterea veniturilor și a cererii pentru produse chinezești, dislocuind astfel piețele stagnante din diverse părți ale lumii. Departe de a fi la periferia economiei globale, Asia Centrală se va afla chiar în mijlocul ei. Iar modelul autoritar chinez va câștiga un imens prestigiu, exercitând un efect negativ asupra democrației din lume."

3.6. „Strâpungerile prietenoase" ale comerțului

Proiectul „*One Belt, One Road*" poate fi interpretat și ca o ipostază esențială a puterii soft. Cum am menționat, țările dezvoltate, cu deosebire SUA, dețin o supremație netă în acest domeniu. Forța de care se bucură „interpretările dominante" reprezintă un argument indubitabil. Este improbabil ca, în perioada imediat următoare, țările asiatice să ajungă la o putere semnificativă în a-și impune propriile interpretări. Când vorbim despre puterea soft, intervin diferențele de limbă, diferențele de model cultural, iar o modificare vizibilă în ierarhiile lumii pe baza puterii soft nu

este de aşteptat. Unul dintre întemeietorii geopoliticii, Friedrich Ratzel, atrăgea atenţia asupra puterii speciale pe care o deţine comunicarea, cea care poate învinge spaţiile, în ascensiunea şi consacrarea unei puteri. Este vorba despre comunicare în sensul cel mai larg al termenului, ea luând forma schimbului de mărfuri, a schimbului de produse culturale şi de opinii propriu-zise. „Condiţia grandorii unui popor şi, apoi, a oricărei mari puteri este dezvoltarea maximă a comunicării"[1], preciza Ratzel. De aceea, putem spune că infrastructura comerţului care se va ridica în cadrul „Noului Drum al Mătăsii" este, implicit, şi o infrastructură de comunicare. Marfa, produsul care circulă pe întinderea Eurasiei, este purtătoare de „mesaj". Uneori, „mesajul produsului" care circulă este mai instructiv decât o mie de cuvinte. Mai ales că marfa circulă silenţios. Şi favorizează ceea ce tot autorii de început în domeniul geopoliticii numeau „străpungeri prietenoase". Deci, putem privi noua iniţiativă chineză şi sub acest unghi. Iată ce ne spune, cu toată precauţia necesară, Valerie Hansen, profesor de istorie a Chinei la Universitatea Yale, despre percepţia istorică rămasă în mentalul chinez referitor la Drumul Mătăsii. „Este unul dintre puţinii termeni pe care oamenii şi-i amintesc de la orele de istorie şi care nu implică forţa armată [...] şi tocmai pe aceste percepţii pozitive mizează China astăzi."[2]

Intensificarea comerţului este cu totul salutară. Salutară deopotrivă pentru asiatici şi europeni, pentru ţări dezvoltate sau mai puţin dezvoltate. Pentru firmele asiatice, evident cu deosebire chineze, precum şi pentru cele europene, care vor obţine câştiguri imense participând la ridicarea şi modernizarea sistemului de infrastructură a Asiei. Sunt însă câteva consecinţe a căror semnificaţie nu trebuie să scape. Peter Frankopan preciza că, de fapt, „Asistăm la durerile naşterii unei regiuni care a dominat odinioară peisajul intelectual, cultural şi economic şi care acum se ridică din nou. Vedem cum centrul de gravitaţie al lumii se mută înapoi,

[1] *Apud* Ionel Nicu Sava, *Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană*, Info-team, Bucureşti, 1997, p. 40

[2] Citat în Charles Clover şi Lucy Hornby, „Road to a New Empire", *Financial Times*, 13 octombrie 2015

acolo unde a fost de milenii".[1] Este o tendință de lungă durată despre care vorbesc mulți autori de prestigiu, cum ar fi Oswald Spengler sau, mai aproape de timpurile noastre, Angus Maddison. Nu insistăm acum asupra procesului ca atare, asupra *shift*-ului pe care centrul de gravitație economică al lumii îl cunoaște. Am dori să relevăm doar imensa provocare pe care o reprezintă existența acestor artere comerciale moderne pentru Europa. Asia forței de muncă ieftine și Asia produselor competitive va fi față în față cu Europa, iar Europa va fi nevoită să găsească un răspuns. Pe care l-a amânat mereu. Nu de ieri, de astăzi, ci de o sută de ani.

Iată ce spunea Oswald Spengler în perioada imediat următoare Primului Război mondial: „În ziua de astăzi, aproape peste tot – în Orientul Îndepărtat, India, America Latină, Africa de Sud – există sau sunt pe cale să apară regiuni industriale care, beneficiind de costul scăzut al forței de muncă, vor constitui, pentru noi, o sursă de competiție acerbă".[2] Geniul autorului german a întrevăzut acest lucru, chiar într-o perioadă în care nimeni nu vorbea despre ridicarea Asiei; cel mult despre succesele Japoniei. Autorul german a surprins atuurile continentului care urma să fie fecundat de progresele tehnologice ce se întrezăreau. „Competiția pe viață și pe moarte" de care vorbea acum un secol se află de astă dată „în fața porților europene". După ce a trecut prin „porțile americane". Ea ar fi existat și fără rutele comerciale prevăzute a se construi acum. Apariția acestor rute pune „față în față" realitatea economică asiatică și cea europeană. Produsele asiatice ar fi luat cu asalt oricum continentul european, cum au și făcut-o în ultimii ani. Acum însă vor beneficia de infrastructura care le face să năvălească pur și simplu și să supună unui „test de competitivitate" produsele similare europene sau chiar producția de ansamblu a continentului. Într-un discurs rostit la un forum economic germano-portughez, Angela Merkel a fost neobișnuit de dură în a înfățișa această perspectivă de neoprit: „E posibil ca Europa să se afle la o răscruce

[1] Peter Frankopan, *The Silk Roads: A New History of the World*, Bloomsbury, Londra, 2015, p. 509

[2] „Powerhedge Building the BRIC block", *Syndicated Posts*, 4 iunie 2014, http://powerhedgeglobal.com/2014/06/building-the-bric-block-2/

existențială" și a detaliat: „Următorii ani vor decide dacă putem sau nu ține pasul cu țările emergente și cu cele puternic industrializate. Cred că trebuie să le spunem deschis oamenilor din țările noastre, o dată și încă o dată: dacă nu o facem noi înșine, nimeni nu va interveni din exterior pentru a ne ajuta să ne menținem sau să ne creștem nivelul de trai".[1]

Cele două rute comerciale – cea continentală și cea maritimă – cuprind, cum spuneam, o bună parte din continentul euroasiatic. Care parte anume? Cea care deține cea mai mare parte a bogățiilor lumii, cu deosebire bogățiile bazate pe hidrocarburi. Partea de mijloc a supercontinentului, regiune brăzdată de multe conflicte, marcată de instabilitate și confruntări, dar regiune foarte bogată. Să nu uităm că ea cuprinde Peninsula Arabică – prima producătoare de petrol a lumii –, Iranul, a doua țară deținătoare de rezerve de gaz și petrol din lume, Asia Centrală și Marea Caspică. Orientul Mijlociu și cel Apropiat sunt, cum spuneam, instabile, cu adversități politice deschise etc. Dacă există o țară cu rată de acceptabilitate mai ridicată în regiune, atunci această țară ar putea fi China, care promovează relații comerciale bazate pe un pragmatism declarat. Existența rutelor comerciale și a infrastructurii care urmează a se construi va influența, fără îndoială, procesele din regiune, are chiar potențialul de a trezi la o nouă viață zona în ansamblu, de a reînvia tumultul comercial care a existat cândva între țările din acea arie geografică. Fernand Braudel reproduce spusele unui negustor arab al epocii, care vorbesc grăitor despre intensitatea acestui comerț în perioada de înflorire a Islamului (considerată a fi cea în care capitala Islamului a fost Bagdadul). „Vreau să duc șofran persan în China, unde am auzit că are un preț mare, iar apoi porțelan din China în Grecia, brocart grecesc în India, oțel indian la Alep, sticlă de Alep în Yemen și stofe vărgate din Yemen în Persia."[2]

---

[1] Transcriptul oficial al comentariilor Angelei Merkel, http://www.bundesregierung.de/Content?DE/Rede/2012/11/2012-11-12-merkel-lissabon.html

[2] Fernand Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, Editura Meridiane, București, 1994, vol. I, p. 107

Ne place sau nu, proiectele de ridicare și modernizare a infrastructurii din Asia – principalul obiectiv al AIIB – vor crește influența țării care a lansat inițiativa creării acestei bănci. Este semnificativă în acest sens reacția Indoneziei. La început, această țară a avut rezerve față de proiectul chinez. După o vizită la Beijing făcută la sfârșitul lui 2014, președintele Indoneziei a vorbit despre un „parteneriat maritim" și a prezentat viziunea sa și a președintelui Chinei drept „complementare". În general, s-a discutat despre înființarea băncii și despre seismul pe care l-a declanșat aceasta. Cum am încercat să arătăm, AIIB este și interfața unui proces care depășește cu mult crearea propriu-zisă a băncii. Treptat, treptat, China ar putea să devină în domeniul comercial ceea ce este în domeniul producției. În domeniul producției, ea este un *hub* de producție asiatic, în cel comercial, intenționează să devină *un hub comercial* la nivel euroasiatic. Un centru de la care pornesc multe rute comerciale, care cuprind și conectează zone foarte importante ale supercontinentului euroasiatic. Este un pas decisiv, o străpungere prietenoasă, greu de refuzat, cu efecte pe termen lung. Asia și multe țări care vor fi străbătute de rutele respective vor privi tot mai mult la China ca la țara de unde vine o parte din prosperitate.

3.7. „Bancherul discret" declanșează modificarea ordinii financiare

Înființarea AIIB poate fi privită și ca o reacție față de o vulnerabilitate reală a actualei ordini financiare internaționale. Este vorba despre diferențele mari dintre greutatea economică a unor țări sau zone și reprezentarea lor în organismele financiare internaționale. În perioada imediat postbelică, atunci când a fost instituită ordinea financiară internațională actuală, SUA dețineau aproximativ 50% din PIB-ul mondial. Era normal ca această țară să aibă cuvântul hotărâtor în cadrul instituțiilor financiare care reprezentau pilonii acestei ordini: Banca Mondială și FMI. Ca dominația țărilor avansate să fie și mai netă, drepturile de vot din cadrul FMI, de pildă, care nu reveneau Americii au fost

distribuite „aliaților săi", care îndeplineau rolul, după expresia lui Mark Flemming[1], de „locotenenți utili pentru îndeplinirea rolului său de polițist global". Astăzi, ponderea economiei americane în PIB-ul global s-a redus la 22%, dar drepturile SUA în cadrul instituțiilor financiare internaționale au rămas aceleași. Puterea dolarului, de asemenea. A scăzut și ponderea economică a aliaților. În timp ce giganții lumii emergente au făcut adevărate salturi. Numai că aceste puteri în devenire sunt vizibil subreprezentate. China, India, Brazilia, de pildă, aveau până de curând doar 8% din drepturile de vot în cadrul FMI, chiar dacă ele dețin 19% din producția globală[2]. Era o situație care nu putea dura multă vreme.

A existat un moment – 2010 – când propunerile de reformare a sistemului financiar global au luat o formă concretă. Cum precizează Mark Flemming-Williams[3], propunerile de reformă vizau „o anumită redistribuire a drepturilor de vot, mărindu-le pe cele ale Chinei și Rusiei și aducând India și Brazilia în top 10" (evident, din punctul de vedere al drepturilor de vot deținute – n.n.). SUA, „singura țară care deține dreptul de veto", nu a ratificat propunerile respective. Ceea ce a generat o reacție în rândul specialiștilor, dintre care i-am menționa pe Ben Bernanke și Martin Wolf. Acesta din urmă exprima limpede nemulțumirea generată de această amânare: „Lumea încă așteaptă ratificarea de către Congresul SUA a acestor schimbări. Este o abdicare de la responsabilitate".[4] Ca urmare, țările BRICS au recurs la inițierea unor *instituții financiare alternative*, cum ar fi The New Development Bank (NDB), instituție replică la Banca Mondială și FMI, dominate de SUA și Uniunea Europeană; ori AIIB, despre care vorbim acum. Mai mult, la o întâlnire a G–20 din aprilie 2015 au existat

[1] Mark Flemming-Williams, „China and the Changing Global Economic Order", *Geopolitical Weekly* , Stratfor, 1 decembrie 2015

[2] „Getting around Uncle Sam: How to reform the IMF without Congress's help", *The Economist*, 31 ianuarie 2015

[3] Mark Flemming-Williams, „China and the Changing Global Economic Order", *Geopolitical Weekly*, Stratfor, 1 decembrie 2015

[4] Martin Wolf, „A rebuff of China's Asian Infrastructure Investment Bank is folly", *Financial Times*, 24 martie 2015

discuții aprinse și în legătură cu modalitățile prin care s-ar putea lua decizii în instituțiile financiare internaționale fără acordul expres – și decisiv – al SUA.

Ajunși în acest punct, va trebui să abordăm problema centrală pe care o închide în ea crearea AIIB: reprezintă noua bancă o *alternativă* la sistemul financiar existent? Specialiștii semnalează acest înțeles al inițiativei uneori în mod deschis; vocile oficiale din diferite țări, dar cu deosebire din China, neagă acest lucru. În primul său interviu acordat unei publicații străine de când îndeplinește funcția de prim-ministru al Chinei, Li Keqiang subliniază preventiv: „În nici un fel nu este vorba despre o sfidare a ordinii existente".[1]

În acest context, pe 30 noiembrie 2015, FMI a decis ca, din septembrie 2016, moneda chineză – yuanul – să facă parte din coșul de monede folosite de FMI, deci din așa-numitul Special Drawing Rights. Care sunt celelalte monede cu un asemenea statut? Dolarul, euro, lira sterlină și yenul. Deci yuanul ar fi a cincea monedă a lumii acceptată de FMI ca monedă de rezervă în care guvernele și companiile lumii își pot plasa rezervele valutare. Care ar fi semnificația deciziei și cum ar putea fi ea înțeleasă? Unghiurile de analiză sunt numeroase. De pildă, revista *The Economist*[2] consideră că respectiva hotărâre ar sili într-un fel moneda chineză să se alinieze valorii reale, care, în principal, trebuie stabilită de piață. Deci ar preveni situația de până acum, criticată mult de partea americană, în care yuanul ar fi fost subevaluat, ca o modalitate de menținere a competitivității exportului chinez (ceea ce s-a numit *currency manipulator*). Nu intrăm în detaliile tehnice ale unei asemenea hotărâri. Se cuvin relevate câteva aspecte semnificative. Este o hotărâre istorică nu doar pentru China, ci pentru întreg sistemul financiar internațional, care, cum sublinia și Christine Lagarde, beneficiază de un „pilon suplimentar" de susținere. Nu

[1] Lionel Barber, David Pilling și Jamil Anderlini, „There is no such thing as breaking the existing order", interviu cu Li Keqiang, prim-ministrul Chinei, *Financial Times*, 16 aprilie 2015

[2] „The yuan joins the SDR – Maiden voyage", *The Economist*, 5 decembrie 2015

este un gest de bunăvoință, ci recunoașterea unei evoluții, a unor progrese incontestabile. Cum se relevă și în poziția boardului executiv al FMI, publicată imediat după adoptarea hotărârii, moneda chineză a îndeplinit criteriile necesare pentru includerea sa în coșul monedelor recunoscute, dintre care cel mai important este faptul că, astăzi, China se numără printre cei mai mari exportatori ai lumii[1]. În plus, este prima dată când o monedă care nu aparține unui stat „aliat" se bucură de un asemenea statut privilegiat.

Recenta decizie are rostul de a pune de acord greutatea specifică a monedelor de elită ale lumii cu forța și mărimea economiilor pe care le reprezintă. Așa cum precizează boardul FMI, drepturile revizuite de tragere – în urma includerii monedei chineze – vor avea la bază greutatea specifică a fiecărei monede. Care în momentul de față se calculează după o procedură complicată și stabilește următoarea ordine: 41,73% pentru dolarul american; 30,93% pentru euro; 10,92% pentru yuanul chinezesc; 8,33% pentru yenul japonez și 8,09% pentru lira sterlină[2]. Cum spuneam, cel puțin la nivel de principiu, greutatea monedei în cadrul coșului de monede exprimă greutatea economiei pe care ea o reprezintă. *New York Times* avea dreptate să remarce, prin vocea corespondentului său, că revizuirea recentă s-a făcut pe seama euro și exprimă declinul influenței acestei regiuni. „Decizia FMI ne spune multe lucruri despre influența aflată în descreștere a Europei. Yuanul a înlocuit o parte din rolul euro... Dolarul încă domină sfera comercială și financiară, în timp ce yuanul câștigă teren pe seama euro."[3]

Este o decizie luată cu o anumită întârziere, dar este foarte bine-venită. Ea previne nemulțumiri și evită apariția unor

---

[1] „Chinese Renminbi to Be Included in IMF's Special Drawing Right Basket", *IMF Survey Magazine*, 1 decembrie 2015, http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/new120115a.htm

[2] *Ibidem*

[3] Keith Bradsher, „China's Renminbi Is Approved by I.M.F. as a Main World Currency", *New York Times*, 30 noiembrie 2015, http://www.nytimes.com/2015/11/14/business/international/imf-officials-back-inclusion-of-renminbi-in-funds-currency.html

tensiuni care nu fac bine nimănui. Decizia FMI are și un rol simbolic: China este prima țară emergentă a cărei monedă intră în rândul monedelor de elită ale lumii. Un semnal transmis, implicit, lumii emergente, dacă vreți, și o dovadă că țările dezvoltate sunt dispuse la un efort de adaptare într-o lume dinamică. Este un pas decisiv pentru integrarea țărilor emergente în cadrul instituțiilor financiare existente, în sistemul financiar actual. Mark Flemming-Williams fixează cu putere această semnificație, subliniind că, astfel, SUA „doresc să le arate emergenților, chiar și Chinei, că se pot dezvolta în cadrul sistemului existent, sperând că economia chineză va urma și se va adapta sistemului economic global condus de la Washington; în felul acesta, SUA își propun să coopteze China și nu să o transforme într-un competitor"[1].

Întrucât discutăm unele probleme de ordin financiar, nu putem să nu insistăm asupra unui fenomen care preocupă pe toată lumea: căderile de bursă intervenite în China și, la dimensiuni mai mici, în întreaga lume. Temă extrem de delicată, cu multe determinări și influențe. Încât este extrem de dificil, dacă nu imposibil, să identifici analize care să propună interpretări cu grad înalt de acceptabilitate. Este limpede că declinul, uneori prăbușirea de bursă în China exprimă și o serie de dificultăți economice cu care se confruntă această țară. De pildă, o anumită neîncredere a investitorilor, tendințele acestora de a-și retrage investițiile etc., deci probleme aflate în legătură directă cu stadiul în care se găsește reforma economică în cea mai populată țară a lumii. Situație recunoscută de curând de prim-ministrul Chinei, care sublinia: „Atât timp cât China își menține ritmul reformei și politica de deschidere, economia nu se va prăbuși, iar moneda chineză nu se va devaloriza semnificativ".[2] Nu putem să nu exprimăm o nedumerire, a cărei dezlegare o lăsăm la latitudinea cititorului. În luna ianuarie 2016, China a cheltuit 99,5 miliarde de dolari pentru a menține cursul monedei sale. Este adevărat, mai puțin decât în decembrie, când această sumă s-a ridicat la

[1] Mark Flemming-Williams, *art. cit.*

[2] Zhang Yue, „Li stresses stability of renminbi", *China Daily*, 6 februarie 2016

nivelul record de 107,9 miliarde de dolari. Deci China consimte să vândă din imensa sa rezervă de valută[1] (care de la aproape 4 trilioane a ajuns la 3,23 trilioane în ianuarie a.c.) pentru a sprijini propria monedă și a menține încrederea investitorilor în economia chineză.

Nedumerirea crește, dacă avem în vedere că deprecierea monedei ar părea o soluție avantajoasă, ar stimula exportul și competitivitatea acestuia. De ce nu se recurge la ea, cum au procedat, recent, autoritățile de la Tokio și de la Seul? Deși pare avantajoasă, ea ar declanșa un proces și mai riscant. Exprimat în încheierea unui articol din *Financial Times* consacrat tocmai dilemei în care se găsește Beijingul. Da, devalorizarea ar părea o soluție, „dar s-ar adăuga cheltuielilor și ar încuraja pariurile speculative asupra yuanului, punând o presiune mai mare asupra rezervelor valutare"[2]. Expresia-cheie aici este „încurajarea pariurilor speculative și mai mari asupra yuanului". Deci, aceste pariuri există și pot deveni și mai amenințătoare. Înțelegem, prin urmare, că marea temere a Chinei este generată de presiunea speculativă din ce în ce mai mare a piețelor financiare. Fostul cancelar al Germaniei, Helmut Schmidt, explica apariția „gripei asiatice" din 1997–1998 pe baza acestui mecanism: piețele financiare au acordat împrumuturi masive și au pariat de la început pe deprecierea valutelor din zonă. Când a intervenit prăbușirea, piețele financiare au încasat câștiguri enorme, iar statele respective au rămas cu datorii enorme. Din moment ce Beijingul a consimțit să cheltuiască din propriile rezerve valutare cca 600 de miliarde de dolari numai în ultima jumătate de an pentru a menține cursul yuanului, înseamnă că și o economie puternică, și o țară de talia Chinei este înfricoșată de pariul speculativ al piețelor financiare.

Memoria a ceea ce s-a întâmplat în timpul crizei asiatice este încă proaspătă. Liderii țărilor lovite de criză l-au „implorat" pe președintele de atunci al Chinei să nu devalorizeze yuanul, pentru a avea un punct de sprijin în efortul lor de redresare. Jiang

[1] Ben Bland, „China's forex reserves fall to three-year low", *Financial Times*, 8 februarie 2016

[2] *Idem*

Zemin a dat curs rugăminții venite din partea țărilor vecine și, în felul acesta, a contribuit la stoparea devalorizării monedelor din zonă, la reluarea tranzacțiilor bursiere, în ultimă instanță la oprirea procesului de răspândire a crizei. Comentatorii din epocă au apreciat că au fost un moment și o decizie-cheie în afirmarea Chinei ca putere majoră în regiune. Calculul specialiștilor chinezi de astăzi probabil că avertizează: orice, dar să nu repetăm experiența țărilor lovite de criză atunci.

Deci, pe de o parte China are probleme la Bursa din Shanghai, pe de alta acordă împrumuturi și credite, practicând un gen de „diplomație financiară". Va trebui să ne obișnuim cu acest paradox; să fim prevăzători și față de unele relatări de presă alarmante, dar și cu analizele care vorbesc despre adevărate miracole. China este o țară cu probleme reale și presante, dar este o țară care are și progrese remarcabile. Credem că acest lucru l-a exprimat David Pilling, corespondentul pentru Asia al publicației *Financial Times*, când avertiza asupra abordărilor și opiniilor radical-unilaterale, asociate mai mult cu *wishful thinking* decât cu analiza aplicată și realistă. Titlul de pe prima pagină a publicației este mai mult decât semnificativ: „Creșterea și creșterea Chinei, nu-i ascultați pe aducătorii de vești proaste".[1] Iar articolul explicitează afirmația din titlu: „Nici una dintre analize nu a fost greșită. Totuși, concluzia că tensiunile reale vor conduce la haos social și vor contribui la prăbușirea sistemului exprimă mai degrabă un *wishful thinking*... În loc să colapseze, China a devenit tot mai puternică. Producția sa este de două ori mai mare decât cea a Japoniei. În ceea ce privește paritatea puterii de cumpărare, China a depășit SUA anul trecut. În doar 15 ani, PIB-ul per capita a sărit de la 8% la 25% din cel al Statelor Unite..."

A discuta despre ordinea financiară internațională este cea mai delicată problemă. Pentru că această ordine a fost construită într-un anume moment (la sfârșitul ultimului război mondial) și, ceea ce este mai important, a fost construită pe baza intereselor de atunci ale celei mai mari economii a lumii și ale celei mai

[1] David Pilling, „Celebrate the rise of flawed, febrile China", *Financial Times*, 17 decembrie 2015

puternice monede, dolarul. Economia Americii a rămas cea mai mare economie a lumii, dar distanța care o separă de celelalte puteri nu mai este așa de clară. Moneda însă are aceeași poziție, ca și când lucrurile au rămas cumva în stadiul de atunci. De aceea, a pune în discuție această ordine înseamnă a ajunge, mai devreme sau mai târziu, la problema centrală, *poziția privilegiată a dolarului*, care, spun specialiștii, conferă SUA multe avantaje la care celelalte țări nu pot nici aspira. Înseamnă, cu alte cuvinte, a da un *șah direct intereselor fundamentale ale SUA*. China dorește să coopereze în cadrul ordinii existente, dar, în mod legitim, solicită o altă poziție, alte drepturi corelate cu noua sa putere economică. A contesta în acest moment ordinea de care vorbim nu este nici rațional și nici nu exprimă linia de conduită a Beijingului, care preferă pașii mărunți și siguri. Prin inițiativa creării AIIB, Beijingul a lansat un mesaj precis: ordinea financiară actuală trebuie pusă de acord cu noua ierarhie economică a lumii. De la lansare, noua bancă a purtat cu sine *ideea de alternativă*, a reprezentat un gen de element de presiune în direcția schimbării. Cu precizarea, fundamentală, că ideea de alternativă la sistemul financiar existent parcurge un *stadiu de latență*.

În domeniul formării opiniei publice, stadiul de latență joacă un rol fundamental. Este perioada în care opinia publică, în adâncurile „oceanului social", procesează, interpretează și își prefigurează atitudinile. Când iese la suprafață, nu mai este mare lucru de făcut. Pentru că este furioasă și cu atitudini clare. Dacă trebuie modificat sau prevenit ceva, atunci acest lucru se poate face în perioada de latență, când dominantele interpretative nu sunt în întregime structurate. Este foarte important cum procesează China – și, în general, țările emergente – regulile și standardele instituțiilor financiare internaționale, modul în care ele asigură un climat financiar cât de cât echitabil pentru toate statele. Primirea yuanului în rândul monedelor de elită ale lumii este un moment-cheie: *procesul de modificare a ordinii financiare internaționale a început*. Crearea AIIB a grăbit lucrurile în această direcție. Iată de ce am considerat că lansarea acestei inițiative chineze este un moment cu semnificații speciale în

viața internațională. De aceea, i-am și consacrat un capitol de sine stătător. Ponderea economică a puterilor emergente începe să-și găsească o reflectare și în pozițiile deținute de repectivele țări în organismele financiare internaționale și în structurile lor de decizie. S-a început cu China, „vedeta" indiscutabilă a lumii emergente. Cât de departe se va merge în această direcție, vom vedea. Important este să semnalăm că recunoașterea yuanului ca monedă de schimb și de tezaurizare previne acumularea unor nemulțumiri care ar fi putut izbucni și chiar ar fi putut lua forma unei adevărate falii între „clubul bogaților" și „grupul țărilor emergente". Îndrăznim să afirmăm că noua recunoaștere a yuanului este chiar un gen de restartare a ordinii financiare internaționale. De echilibru este nevoie în toate domeniile, dar cu deosebire în cel financiar.

PARTEA A III-A

Șahul geopolitic euroasiatic

Capitolul 1

În anticamera unui nou bipolarism global[1]

1.1. Fierberea regională se revarsă într-o fierbere globală

Cu 15–20 de ani în urmă, nimic nu părea mai stabil și mai durabil decât ordinea internațională instaurată după încheierea Războiului Rece. America trona autoritar. Erau nemulțumiri? Da, dar cel mult sub formă de murmure, bine reținute și ele. Astăzi, confruntările de poziții în acest domeniu sunt deja deschise, rostite de la tribune oficiale, de la înalte foruri și organisme internaționale. Tradițional, ne spune Sir Robert Cooper[2], distins diplomat britanic, ordinea internațională s-a bazat fie pe hegemonie, fie pe echilibrul puterilor. Hegemonia a fost exercitată de către imperii, care asigurau stabilitatea, dar nu privilegiau schimbarea; ceea ce a și condus, în final, la prăbușirea lor. Mai târziu, ordinea internațională s-a bazat pe echilibru, pe conviețuirea centrelor de putere semnificative. Confruntarea militară reprezenta mijlocul de refacere a balanței între puterile momentului, atunci când ea era perturbată. Pe parcursul Războiului Rece, lumea a beneficiat de o ordine bipolară, expresie a confruntării între cele două superputeri noneuropene ale momentului. După prăbușirea Uniunii Sovietice, pentru prima oară în istoria sa modernă, omenirea a cunoscut o distribuție a puterii în care un singur stat exercita cea mai mare parte din puterea culturală, economică și militară globală. S-a și vorbit în epocă despre o „ordine unipolară" sau de

[1] O primă versiune a acestui material a fost publicată în revista *Sociologie românească* nr. 4 din 2015.

[2] Sir Robert Cooper, „The New Liberal Imperialism", *The Guardian*, 7 aprilie 2002, http://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1

un „moment unipolar", întrebarea cardinală a dezbaterilor fiind relaționată cu durabilitatea și stabilitatea pe care un asemenea tip de ordine le putea asigura.

Unul din primii autori care au vorbit despre momentul unipolar, Charles Krauthammer, anunța, în același timp, și momentul de multipolaritate care se întrezărea: „Cea mai izbitoare trăsătură a lumii în perioada post-Războiul Rece este unipolaritatea ei. Nu este nici un fel de îndoială, multipolaritatea va veni în timp. Cam peste o generație, vom avea de-a face cu puteri egale cu SUA, iar lumea se va asemăna, în structura sa, cu cea de dinaintea Primului Război Mondial. Dar încă nu suntem acolo și nici nu vom fi în câteva decenii. Acum trăim momentul unipolar".[1] Dezbaterile au continuat și, chiar la sfârșitul deceniului respectiv, Samuel Huntington vorbea deja despre momentul de uni-multipolaritate, semn că perioada de unipolaritate obosise, începea să se epuizeze. „După încheierea Războiului Rece, a existat un «moment de unipolaritate», evidențiat cu deosebire de Războiul din Golf, dar astăzi lumea traversează unul sau două decenii de uni-multipolarism, înainte de a intra în secolul XXI, care va fi, într-adevăr, multipolar."[2]

Au trecut aproape două decenii. Perioada nu este mare, dar a fost marcată de evenimente importante. Mai întâi, a fost deceniul care a precedat criza. În care statele emergente s-au dezvoltat cu ritmuri „nebune", de câteva ori mai mari decât ritmurile consemnate de către țările dezvoltate. Ceea ce nu doar că a micșorat decalajele dintre cele două grupe de state, dar a și prilejuit un transfer de putere dinspre zona dezvoltată spre cea emergentă. Pur și simplu, statele emergente au dobândit o nouă pondere în economia lumii. La începutul primei decade a acestui secol, ponderea țărilor BRIC în PIB-ul global (calculat pe baza puterii de cumpărare) era de 38 de procente, iar la sfârșitul ei, era de

[1] Charles Krauthammer, „The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, noiembrie 1990, https://www.foreignaffairs.com/articles/1991-02-01/unipolar-moment

[2] Samuel Huntington, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 1999

50 de procente[1]. Criza nu a făcut decât să accelereze tendințele care deja se prefigurau. Mai ales că ea a afectat, cu deosebire, lumea dezvoltată. În dublu sens: lumea dezvoltată a cunoscut cea mai puternică recesiune, iar perioada de refacere a fost mult mai dificilă decât se estimase inițial. Anii din urmă, așa cum sublinia Martin Wolf, au consacrat stadii diferite de refacere a lumii dezvoltate după Marea Recesiune din 2008–2009. „SUA se situează, în privința refacerii, cu ani înaintea zonei euro și se află, prin urmare, într-o etapă diferită a ciclului de politică monetară."[2]

Ipoteza noastră este că prezentul stadiu de uni-multipolaritate este unul scurt, marcat de instabilitate, de multe zgâlțâieli și cutremure de mică intensitate, care alimentează percepția că în lume s-a instaurat un climat de indisciplină geopolitică. Fenomenele de care am amintit sunt generate de ridicarea unor noi hegemoni regionali, de schimbarea „la vârf" a ierarhiei de putere, de micșorarea distanței dintre singura superputere a momentului – SUA – și puterile care se ridică. Dacă vom privi mai atent la procesele de decantare a ierarhiilor care se vor produce în următorul deceniu, nu este greu de observat că se conturează un proces de *revenire la un nou tip de ordine bipolară*. Percepția dominantă, pe care o anunțaseră și Krauthammer, și Huntington, conform căreia ne îndreptăm spre un stadiu de multipolaritate deplin, cu centre de putere cvasiegale ca anvergură și forță de influențare, pare să nu se confirme. Nici nu a apucat bine să se instaleze stadiul de multipolaritate, că deja se prefigurează, pe fundalul multipolarității care se contura din ce în ce mai pregnant, un nou bipolarism. În partea a doua a deceniului care urmează, se vor detașa două puteri importante: SUA și China. SUA, ca lider al lumii dezvoltate, China, ca lider al lumii emergente. SUA, ca lider al emisferei vestice, China, ca lider al emisferei estice. Da, ne aflăm în anticamera unui nou bipolarism. Dacă dorim să ne

[1] Date suplimentare în această direcție se pot găsi în lucrarea lui Paul Dobrescu, *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente*, Editura Comunicare.ro, București, 2013.

[2] Martin Wolf, „The challenges of central bank divergence", *Financial Times*, 9 decembrie 2015

reprezentăm și mai nuanțat stadiul care se anunță în domeniul relațiilor internaționale, atunci putem vorbi de un *dublu bipolarism*: unul americano-chinez în domeniul economic și altul american-rus în domeniul militar.

Bipolarismul despre care vorbim este susținut de evoluții economice verificabile sau previzionate de foruri de specialitate. Deci, care se vor menține în următoarele două decenii. Există și o componentă despre care se vorbește mai puțin, dar cu un rol important în susținerea evoluției spre bipolarism. Anume insatisfacția, am spune chiar nemulțumirea oamenilor – indiferent de meridianul pe care trăiesc –, în legătură cu frecvența conflictelor apărute pe arena internațională, cu instabilitatea de care, parcă, nu mai putem scăpa. Și care – vrem, nu vrem – sunt asociate cu actualul stadiu de uni-multipolarism. Dacă am putea privi de la mare înălțime situația politică a globului, cu siguranță am putea observa o reală fierbere regională. Globalul a scăzut în importanță. Poate și pentru că globalizarea a fost lansată de țările dezvoltate, în principal de America, dar adevărații beneficiari au fost statele emergente. Tumultul s-a mutat la nivelul regiunilor. *Clash*-ul dintre sferele de influență și ordinea globală îl regăsim reprodus mai peste tot. Noutatea este dată de faptul că *fierberea regională se revarsă și alimentează un gen de fierbere globală*. Va trebui să pătrundem la rădăcina acestei situații care generează un fenomen de nesiguranță, câteodată de neîncredere, la nivelul cetățeanului obișnuit.

1.2. „Doctrina Monroe" *vs* „doctrina Sinatra"

Ordinea internațională actuală a fost proiectată la sfârșitul Războiului Rece, când dominația SUA era de netăgăduit în toate sferele puterii: economică, militară, culturală. În proiectarea noului tip de ordine internațională, SUA s-au sprijinit pe propria putere, dar și pe cerințele unui proces aflat în plină afirmare, procesul globalizării. În noul context, ordinea internațională era văzută asemenea unei mantii care cuprindea întreg globul, și ale cărei principale puncte de sprijin erau formate nu atât din state

ori regiuni, cât din *instituții și reguli*. După criza din 2008–2009, mantia care simboliza ordinea internațională a început să se rarefieze, ori chiar să plesnească într-o serie de puncte foarte importante: Europa de Est (spațiul ucrainean), Marea Chinei de Sud și, în sfârșit, erupția de violență din Orientul Mijlociu, unde se întâlnesc „lumile de astăzi", cu interesele lor, cu valorile lor, toate suprapunându-se peste un ghem de complicații etnice, religioase și teritoriale. Ordinea mai păstrează imaginea de mantie care protejează viața internațională și îi asigură funcționarea, dar țesătura ei devine din ce în ce mai puțin rezistentă și, în anumite locuri, este pe cale să cedeze sub presiunea puterilor regionale, aflate într-o vizibilă ascensiune.

Procesul de slăbire a ordinii internaționale se cere pus în relație nu atât cu slăbirea hegemonului global, cât cu micșorarea distanței dintre singura superputere a momentului și principalii ei competitori. În acest context, devine legitimă întrebarea: vor mai putea SUA, țara care deține aproape 5% din populația lumii și 22% din PIB-ul mondial, să-și impună viziunea în orice moment și în orice punct de pe glob? Aceasta este o direcție de analiză. La mijloc, se află o schimbare mai importantă, puțin sesizată și puțin dezbătută. Ordinea internațională instituită după 1990 a fost proiectată ca o ordine globală, cu puține puncte de sprijin locale. Noua ordine pretindea a exprima nu interesele unui stat, ori ale unor regiuni, ci ale lumii în ansamblu; este adevărat, ale unei altfel de lumi, ale unei „borderless world". Pe rețelele sale circulau, fără îndoială, interese (cu deosebire interesele hegemonului global), dar ele erau bine ascunse de substanța globală pe care o revendica ordinea internațională respectivă. Aici este și principalul punct de confruntare între ordinea de până acum și ordinea preconizată de puterile care se ridică: *conotația teritorială a ordinii internaționale*. Gideon Rachman, într-un studiu publicat în *The National Interest*, citează doi autori proeminenți care subliniază relevanța specială a teritoriului, atunci când este vorba despre ordine internațională. Sir Robert Cooper sublinia: „Orice ordine internațională este o ordine teritorială. Dacă nu știi cine deține teritoriul, nu înțelegi nimic din ce înseamnă ordinea

internațională".[1] Thomas Wright de la Brookings Institution are o judecată similară, atunci când remarcă îndreptățit că stabilitatea politică internațională se sprijină pe „aranjamente regionale durabile, mai cu seamă în Europa și Asia de Est. Dacă aceste regiuni se dezintegrează, nimic nu mai poate salva ordinea globală"[2].

Ordinea actuală, spun puterile aflate în ascensiune, nu este cu adevărat o ordine globală; este ordinea dictată de interesele americane învești mântate într-o retorică globală. Și, pentru că SUA nu mai au întotdeauna puterea și prestigiul de altădată, ele apelează la ceea ce se cheamă „regime change", pentru a globaliza propriile valori și propriile opțiuni; este modul concret în care procesul de globalizare este folosit pentru a pune în practică un gen de „americanizare politică" a lumii, de restricționare a diversității. Să nu ne imaginăm că la mijloc este o dispută purtată neapărat în jurul valorilor culturale, de pildă. Nu, ci în jurul valorilor politice, mai precis al modelelor de organizare politică pentru care optează diverse state. Hegemonii regionali prevăd că această mișcare poate să-i vizeze, în ultimă instanță, chiar pe ei înșiși. Cum remarca Gideon Rachman, „Moscova și Beijingul par să se teamă cu adevărat că ar putea cădea pradă strategiei promovate de SUA privind schimbarea de regim".[3] Deoarece imaginea ordinii internaționale instituite după încheierea Războiului Rece este aceea de ordine globală, deci de ordine care nu servește pe cineva anume, dar se află în slujba tuturor, în subsolul confruntării există o dispută acerbă: care dintre competitori poate pune mai repede pe fruntea celuilalt eticheta de „revizionist" al ordinii existente. SUA consideră că pretențiile teritoriale ale Rusiei și Chinei reprezintă adevărate încercări de revizuire a ordinii internaționale globale, pe când acestea acuză mai degrabă America că subminează ordinea internațională, sponsorizând „schimbarea de regim" în diferite zone ale lumii. Când este vorba despre ordinea internațională,

[1] Gideon Rachman, „Preserving American Power After Obama", *The National Interest*, 17 decembrie 2015, http://nationalinterest.org/feature/preserving-american-power-after-obama-14651

[2] *Idem*

[3] *Idem*

confruntarea dintre interpretări este, parcă, mai puternică, mai intensă, mai acerbă decât competiția economică sau militară. Chiar dacă începe să se audă din ce în ce mai insistent zgomotul armelor. Priviți la ceea ce se întâmplă în Orientul Mijlociu. Aici, fărâmițarea abordărilor este maximă. În felul acesta, se verifică faptul că ascensiunea ISIS are la bază și necorelările existente între puterile momentului, slăbiciunile multipolarismului în forma în care există el în momentul de față.

Se bucură de vreun suport real acuzațiile și temerile potențialilor hegemoni regionali? Nu vom putea răspunde la întrebare fără a face trimitere la două procese cu valoare de reper: unicitatea perioadei care a urmat încheierii Războiului Rece („momentul de unipolaritate" despre care am vorbit) și influența acestui moment asupra excepționalismului american. În anii '90, s-a întâmplat ceva ce foarte multă lume spera să nu se întâmple; ca orice superputere aflată la zenit, America a fost prea mult tentată „să instituționalizeze momentul ei de succes", ceea ce i-a diminuat capacitatea de adaptare la o lume diversă, în interiorul căreia existau opțiuni comune, dar și valori diferite, cea mai mare parte a lor provenind din stadiul de dezvoltare în care se aflau respectivele regiuni și zone, din contextele culturale în care evoluaseră mulți ani și, uneori, multe, multe secole; în acel moment, America a devenit un gen de „republică imperială", dispusă să uite ori măcar să nu rețină mult din cugetarea lui Claude Lévi-Strauss, cu valoare de verdict istoric: „Diversitatea culturilor umane se află înapoia noastră, în jurul nostru și în fața noastră".[1]

Așa a apărut paradoxul: lumea a venit la întâlnirea cu America aducând grijile ei, temerile ei, particularitățile ei, iar America, în loc să se aplece asupra lor și să le găsească răspunsuri potrivite, așa cum făcuse după cele două conflagrații mondiale[2], a privit la

[1] Claude Lévi-Strauss, *Rasă și istorie*, în vol. *Rasismul în fața științei*, Editura Științifică, București, 1982, p. 46

[2] După Primul Război Mondial, la 8 ianuarie 1919, Woodrow Wilson afirma deschis: „Pentru prima dată în istorie, liderii omenirii sunt chemați să lucreze împreună și concertat pentru a îmbunătăți condițiile celor ce muncesc – bărbați, femei și copii – din întreaga lume". În aceeași

diversitatea lumii prin lentilele modelului pe care îl urmase națiunea americană; mai mult, a început să judece și să evalueze această diversitate după felul în care se potrivește sau nu cu modelul american, cu valorile și opțiunile sale exprese sau implicite. Iar când, totuși, aceste griji și frământări intrau în retorta în care se configurau obiectivele strategice ale Washingtonului, ele erau examinate și primeau doar acele dezlegări îngăduite de modelul american. Excepționalismul american – caracterizat prin relevanța universală a idealurilor americane și datoria de a le promova („zelul misionar" despre care vorbește Kissinger) – a cunoscut la începutul acestui secol o nouă vârstă de afirmare. Ultima victorie, care încheiase Războiul Rece și se adăuga celorlalte două obținute de America în secolul care tocmai se încheia, a prilejuit nu doar un moment de supraevaluare, poate chiar de supraîncredere, ci a favorizat un gen de absolutizare a modelului, greu de admis în spațiul politic: *propria cale a devenit singura cale.* Ceea ce, în cele din urmă, a imprimat un gen de rigidizare a discursului, poate chiar a comportamentului internațional american. Altminteri nu ne putem explica poziția exprimată de președintele Bill Clinton într-o întâlnire directă cu omologul său chinez. Potrivit relatărilor lui John Micklethwait și Adrian Wooldridge, șeful administrației americane i-ar fi spus lui Jiang Zemin, direct în față, că se situa „pe partea greșită a istoriei"[1]. Ce am putea spune astăzi, dacă ne-am imagina că întâlnirea respectivă ar putea fi reeditată? Istoria este uneori cinică, alteori crudă, iar, câteodată, și una, și alta.

---

lună, dar a anului 1949, deci cu 30 de ani mai târziu, președintele Harry Truman anunța programul de ajutorare a țărilor rămase în urmă: „Mai mult de jumătate din omenire trăiește în condiții care se apropie de sărăcia absolută. Hrana este inadecvată. Bolile fac ravagii. Viața economică este primitivă și stagnantă. Sărăcia este un handicap atât pentru aceste regiuni, cât și pentru zonele prospere ale planetei. Pentru prima dată în istorie, omenirea are capacitatea științifică și priceperea de a elibera această parte a lumii de suferință".

[1] John Micklethwait și Adrian Wooldridge, *The Fourth Revolution: The Global Race to Reinvent the State*, Allen Lane, Penguin Books, Londra, 2014, p. 142

Perspectiva propusă de puterile emergente reprezintă un câștig real: nu poate exista ordine internațională fără a lua în considerare unitățile teritoriale (regiunile), interesele lor, echilibrul și dinamica lor. Adevăratele „cărămizi de construcție" ale ordinii internaționale sunt reprezentate de către regiuni, de gradul lor de integrare, de stabilitatea lor. Nu poate exista ordine internațională stabilă în prezența unor regiuni traversate de tot felul de conflicte. În efortul de a impune regiunile ca principal punct de sprijin al ordinii internaționale, emergenții, de fapt, reduc ordinea internațională la un proces de *conviețuire a sferelor de influență*. Se câștigă, astfel, un punct de sprijin dintre cele mai importante ale ordinii internaționale, dar se pierde o achiziție consacrată de ordinea instituită după încheierea Războiului Rece. Ideea de sferă de influență implică ideea de hegemon regional și de preeminență a drepturilor sale în regiune. În cele din urmă, ceea ce reproșează hegemonii regionali hegemonului global poate fi repetat de către statele din regiune la adresa puterii regionale dominante. Mai precis, ceea ce poate reproșa China Americii cu privire la prezența dominantă în Pacific poate fi repetat de către Vietnam la adresa Chinei. Vrem, nu vrem, dreptul unei comunități naționale de a decide de sine stătător asupra viitorului său este afectat.

De aceea, SUA se opun revenirii în actualitate a viziunii care fixează centrul de greutate al ordinii politice internaționale la nivelul regiunilor. Principala obiecție este legată de limitarea pe care „sferele de influență" o aduc dreptului fiecărei țări de a decide în funcție de interesele și opțiunile sale politice și de securitate. Tony Blinken, fost consilier adjunct pe probleme de securitate al SUA, în momentul de față secretar de stat adjunct, preciza în această privință încă din 2009: „Vom respinge în continuare noțiunea de sferă de influență și vom continua să protejăm principiul potrivit căruia democrațiile suverane au dreptul de a lua propriile decizii și de a alege propriile parteneriate și alianțe".[1] Afirmația

[1] Merle David Kellerhals, Jr, Press Conference, Washington, Biden Visits Ukraine, Georgia for talks, IIP Digital, 20 iulie 2009

a fost după aceea reluată și citată în diferite contexte, mai ales după ce situația din Ucraina a cunoscut evoluția din ultimii doi ani. Este limpede că recunoașterea noțiunii de sferă de influență nu ar mai fi dat posibilitatea Ucrainei de a decide cum crede ea de cuviință; așa cum nici nu ar mai putea face acest lucru Vietnamul sau Filipinele, dacă avem în vedere situația din Marea Chinei de Sud, revendicată tot mai insistent de către Beijing. Apariția acestor noi zone de tensiune între hegemonul global și hegemonii regionali, similitudinea situațiilor au precipitat dezbaterea referitoare la ordinea internațională. De altfel, demnitarul american menționat compară „ceea ce face China în acele insule cu ceea ce a făcut Rusia în Crimeea"[1].

În dezbaterile din ce în ce mai aprinse despre ordinea internațională, descifrăm două planuri distincte. Unul este cel istoric. America simte că are o vulnerabilitate istorică, întrucât a lansat, cândva, „doctrina Monroe", care avea drept postulat ideea că Americile reprezintă sfera naturală de influență a SUA. De aceea, John Kerry a declarat într-un discurs la Organizația Statelor Americane: „Era doctrinei Monroe este încheiată" și a vorbit chiar despre „o prefacere paradigmatică: depășirea paternalismului implicat de doctrina Monroe și formula ei canonică: America este a americanilor"[2]. În alți termeni, America va susține dreptul fiecărui popor de a-și decide propriul viitor. Cum remarca Gideon Rachman[3], nu este altceva decât ceea ce un fost diplomat sovietic numea „doctrina Sinatra"[4]. „Doctrina Sinatra" a fost numele

[1] Mark J. Valencia, „The issue of US neutrality in South China Sea disputes", SPH Websites, 11 august 2015

[2] „Latin America sees straight through John Kerry's'Monroe speech: The centuries-old doctrine has little relevance to the US policy in the region today", *The Guardian*, 21 noiembrie 2013

[3] Gideon Rachman, „China, Russia and the «Sinatra doctrine»", *Financial Times*, 25 noiembrie 2014

[4] Termenul ca atare a fost folosit pentru prima oară de către purtătorul de cuvânt al Ministerului sovietic de Externe, Ghennadi Gherasimov, în octombrie 1989. Ulterior, într-un interviu, el a afirmat: „Noi avem acum doctrina Frank Sinatra. El a avut un cântec, *I Did It My Way*. Așa că fiecare țară decide asupra propriului drum pe care să se îndrepte". Întrebat care

pentru noua orientare a politicii externe sovietice în timpul lui Mihail Gorbaciov. Ca motiv, ea prelua numele unui celebru cântec al lui Sinatra: *My way*. În felul acesta, se sugera că fiecare țară își poate alege drumul, formula de evoluție.

Din perspectivă istorică, ne-a impresionat o similitudine izbitoare. Această confruntare o putem regăsi aidoma în câmp economic, atunci când este vorba despre disputa dintre doctrina liberalismului și cea a mercantilismului. Țările aflate în ascensiune au îmbrățișat, fără excepție, mercantilismul ca doctrină economică, adică și-au protejat propria piață pentru a-și ușura procesul de ascensiune. Așa a făcut Marea Britanie în perioada de ascensiune (când lupta contra Țărilor de Jos), așa au făcut SUA, așa a făcut Germania. De îndată ce au ajuns în „vârf", ele, după expresia lui Friedrich Liszt, au împins scara „mercantilistă" cu ajutorul căreia au urcat în „pod", ca să nu mai poată urca și alți competitori. Și au devenit brusc liberale și anti-mercantiliste. Conflictul se reproduce acum întocmai. Când SUA se aflau în perioada de ascensiune, au îmbrățișat „doctrina Monroe". Acum, când se află „în pod", evident, doctrina nu mai este bună. Deci sunt două abordări care exprimă nu neapărat un atașament la un principiu, ci două interese, două clase de interese diferite. Nu principiul prevalează, ci interesele. Sunt două abordări, două tipuri de perspective hrănite de interese deosebite. Iar *ciocnirea intereselor conține un potențial de risc enorm*. În plus, puterile aflate în ascensiune pot invoca traseul istoric urmat de „hegemonul global": noi nu facem decât ce ați făcut voi; nu procedăm altfel decât ați procedat voi.

1.3. Se ridică nu doar o putere, ci o lume – lumea emergentă

Cum ne-am putea reprezenta mai intuitiv starea actuală a ordinii internaționale? Ea se aseamănă foarte mult cu acele cutremure

va fi poziția Moscovei, dacă o țară socialistă va opta pentru un alt sistem politic decât comunismul, el a răspuns: „structurile politice trebuie decise de oamenii care trăiesc acolo".

mici care apar după, ori care anunță un cutremur mare. Acele reașezări care se succedă la anumite intervale de timp. Luate separat, ele nu ridică probleme deosebite, pentru că, îndeobște, nu pun în pericol viața comunităților. Prin repetare, induc un sentiment de insecuritate greu de suportat. În plan psihologic, sunt extrem de tracasante, pentru că se grefează pe sensibilitatea creată fie de cutremurul mare, fie de acumulările prilejuite de tot felul de conflicte, zdruncinări, încordări, amenințări etc. Încât oamenii sunt tentați să spună: era mai bine când lumea era bipolară. Era cel puțin ordine...

Încercăm să răspundem la o nedumerire a cititorului: dar care este „cutremurul mare"? Aici este și particularitatea perioadei pe care o trăim. Este un „cutremur" faptul că ierarhia „la vârf" a lumii se schimbă spectaculos. Evident, este o schimbare care urmează să se înfăptuiască într-un deceniu sau mai mult. Nu cumva evaluăm ceea ce are loc astăzi cu măsura pe care o propune ziua de mâine? Schimbările de ierarhie economică sunt în curs și în plină afirmare. Ca să se producă „seisme mici", nu este nevoie neapărat să se încheie această evoluție. Puterile care se ridică încep să-și pună interesele pe masă. Chiar să bată, din când în când, cu pumnul în masă; ori măcar să ridice tonul nemulțumirii. Cutremurele mici, zgâlțâielile de aici provin. Puterile care se ridică încep să aibă obiecții că instituțiile actualei ordini internaționale nu le recunosc noul statut, așa cum este el astăzi. Se simt din ce în ce mai îndreptățite să aibă un cuvânt greu de spus, dacă nu cuvântul hotărâtor în regiunea unde se află. Sunt *noii hegemoni* care își cer drepturile. În felul acesta, ia naștere tensiunea tot mai vizibilă dintre puterea globală și puterile regionale, dintre hegemonul global și hegemonii regionali.

Îndeobște, lucrurile sunt tratate în ecuația – reală, dar insuficient de reprezentativă pentru magnitudinea transformării – alcătuită de superputerea care este – America – și superputerea care „vine" – China. Avem de-a face nu doar cu ridicarea unei puteri, ci cu ridicarea unei lumi, lumea emergentă. Potrivit lucrării publicate de specialiștii de la *The Economist*, în 2050, în afară de SUA, nici o țară din Grupul G7 nu se va mai califica pentru primele

7 locuri, care vor fi ocupate de India, Brazilia, Rusia, Indonezia și Mexic[1]. Firește, totul trebuie privit cu prudență; prudența trebuie să însoțească efortul de a examina modul cum va arăta lumea în 2050. Tendințele mari nu pot fi puse la îndoială. Nu poate fi pus la îndoială faptul că în următoarele două–trei decenii vor exista două puteri care vor domina din punct de vedere economic lumea: America și China. Începând cu mijlocul deceniului viitor, China se va instala pe prima poziție, dacă avem în vedere mărimea PIB-ului. Cum remarca și Joseph S. Nye, Jr, atunci când ne referim la superputerile lumii de astăzi, este obligatoriu să avem în vedere și alte componente ale puterii, cum ar fi cea militară și cea culturală (puterea soft)[2]. Preocuparea rândurilor de față nu este aceea de a evalua atuurile și slăbiciunile fiecăreia dintre cele două puteri, ci mai ales de a arăta că aceste puteri încep să devină dominatoare, că în competiția care se naște apar riscuri de conflict care nu trebuie subevaluate.

Vorbim de ridicarea Asiei de Est, sau de afirmarea emergenților. În spatele celor două procese se află o țară-fanion, China. Ea are o pondere de cca 50 de procente în PIB-ul emergenților și o pondere asemănătoare în PIB-ul Asiei de Est. Este puterea care vine. Pentru noi, important este să subliniem că, în ierarhia economică a lumii, se detașează din ce în ce mai pregnant două puteri dominatoare din punct de vedere economic. China a depășit PIB-ul american calculat pe baza puterii de cumpărare, iar în prima parte a deceniului care vine urmează să-l depășească și în valoare nominală. Să privim la graficul de mai jos, calculat pe baza a patru indicatori. Deci un calcul mai complex făcut de specialiștii de la National Intelligence Council, agenția de specialitate a CIA. China va consemna o tendință ascendentă, așa cum America va cunoaște una descendentă. Există însă un interval de timp cuprins între momentul actual și anii 2040, în care cele două puteri

[1] Simon Cox, „The age of emerging markets", în Daniel Franklin și John Andrews (ed.), *Megachange: The World in 2050*, The Economist Newspaper, 2012, p. 157

[2] Joseph S. Nye, Jr, *Is the American Century Over?*, Polity Press, Cambridge, 2015

domină. Nici un alt competitor nu se apropie măcar de anvergura lor. De-abia începând cu 2040, India va lua cu asalt o poziție de pe podiumul ierarhiei economice a lumii.

Indicele global al puterii[1]

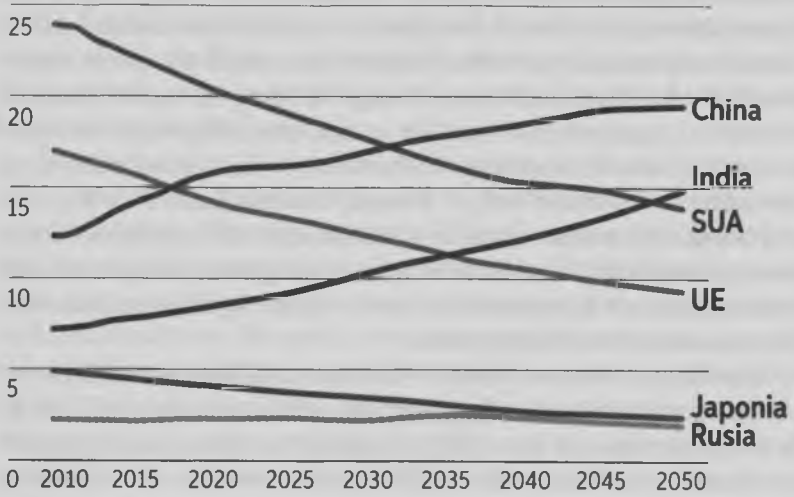

Sursa: Global Trends 2030, *Alternative Worlds*, a publication of the National Intelligence Council, https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/globl-trends-2030-november1012, p. 7

Cine urmărește ceea ce se întâmplă cu adevărat important pe arena internațională va observa că cele două superputeri se pregătesc de pe acum pentru rolul pe care urmează să-l joace. Pentru China, prioritatea reală este „Asia mai întâi". China își propune să apropie continentul căreia îi aparține. Un argument foarte important în această direcție este chiar faptul că imensa piață

[1] Indicele global al puterii, calculat pe baza PIB-ului, populației, cheltuielilor militare și tehnologiei. Raportul citat precizează că acest indice este unul clasic; important de subliniat că aceeași sursă propune și un indice actualizat care include datele despre sănătate, educație și guvernanță. Chiar și indicele actualizat relevă că pe primele locuri se situează tot statele emergente.

internă a Chinei este deschisă mai întâi țărilor de pe continent, în această ordine: Japonia, Coreea de Sud, țările din sud-estul asiatic, și numai după aceea Germania. La rândul lor, SUA au promovat două inițiative care vor să coaguleze lumea dezvoltată în jurul Washingtonului. Este vorba despre cele două acorduri comerciale, transpacific și transatlantic. Primul deja încheiat, cel de-al doilea aflat în curs de negociere. Primul, deși este transpacific, nu cuprinde China – fapt care a adus și multe critici inițiativei americane; cel de-al doilea pare că exclude Rusia de la anumite cooperări și schimburi comerciale. Deci avem de-a face cu două parteneriate care își propun să intensifice cooperarea, dar numai pe trasee clar precizate: în jurul puterii americane și fără participarea multor emergenți.

Într-un fel, mai semnificativă este interpretarea pe care George Friedman o dă situației din Ucraina. Ne-am obișnuit să tratăm ceea ce se întâmplă în Ucraina prin prisma dreptului acestei țări de a-și decide soarta. Aserțiune care rămâne valabilă. Analistul american integrează situația din această țară unei abordări mai largi, geopolitice; nu doar la nivel regional, ci global. Iată care ar fi în viziunea sa prioritatea strategică numărul unu a politicii externe americane. „Interesele externe ale SUA în primul secol după Primul și al Doilea Război Mondial și după Războiul Rece au vizat relațiile dintre Germania și Rusia. Deoarece, unite, ele reprezintă singura forță care poate să ne pună în pericol. Scopul nostru principal este să ne asigurăm că acest lucru nu se va întâmpla niciodată."[1]

În acest context, specialistul american readuce în prim-plan ideea mai veche formulată în perioada interbelică de fostul prim-ministru al Poloniei, Józef Klemens Piłsudski, privind crearea unei zone-tampon reprezentate de teritoriul dintre mări (*intermario*), dintre Marea Neagră și Marea Baltică. Cu precizarea clară: este soluția preferată de SUA. „Pentru SUA, este important să împiedice unirea capitalurilor și tehnologiei nemțești cu resursele și

[1] George Friedman, Speech to The Chicago Council, *Global Affairs*, 9 octombrie 2015, https://www.youtube.com/watch?v=I4-hSBRs4Qw&feature=youtub.be

capacitățile rusești [...] Cel care îmi va spune ce va face Germania în această situație îmi va spune care va fi istoria următorilor 20 de ani."[1]

1.4. Confruntarea este și va fi între modelele de dezvoltare

Henry Kissinger preciza semnificativ: „Mai devreme sau mai târziu, orice ordine internațională va fi confruntată cu impactul a două tendințe care pun sub semnul întrebării coeziunea sa: fie o redefinire a legitimității, fie o prefacere în balanța puterii".[2] Apare limpede că impactul asupra ordinii internaționale a venit în ultimii ani mai ales din perspectiva pilonului reprezentat de schimbarea raporturilor de putere. Kissinger diferențiază între aspectele de legitimitate și cele de schimbare a raporturilor de putere, pentru a ni le putea reprezenta mai bine. Un proces de creștere economică, mai ales când are loc pe o perioadă îndelungată și asigură promovarea țării respective în rândul puterilor lumii, nu poate să nu împrumute și elemente de legitimitate respectivei puteri și traseului pe care l-a urmat. Ne-am obișnuit să asociem legitimitatea doar cu existența procedeelor democratice de desemnare a reprezentanților puterii. Criteriu care rămâne întru totul valabil. Va trebui să admitem însă că *legitimitatea trebuie asociată și cu performanța*, că performanța economică reprezintă un pilon din ce în ce mai semnificativ, de o importanță asemănătoare cu respectarea procedurilor și valorilor democratice. Un for de conducere ales pe baza regulilor democratice, dar care nu este performant, pierde din legitimitate. Indiferent dacă acest lucru este recunoscut sau nu, dezbătut sau nu.

Este obligatoriu să limpezim aceste aspecte pentru a ne reprezenta mai bine complexitatea conflictului existent între ordinea globală și cea regională, precum și natura noului bipolarism. Ordinea internațională nu este pusă sub semnul întrebării doar

[1] *Idem*

[2] Henry Kissinger, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Allen Lane, Penguin Books, Londra, 2014, p. 365

pentru că anumite țări s-au dezvoltat mai rapid, prilejuind o prefacere a raporturilor de putere la nivel global. În această contestare sunt angajate și valori, opțiuni asociate nu atât cu respectarea normelor democratice, ci cu performanța, cu modul în care *organizarea unei societăți contribuie la dezvoltarea sa*. Cu alte cuvinte, sunt probleme asociate mai mult cu ceea ce Kissinger numește „legitimitate". Ordinea globală a fost instituită de țările occidentale pornind de la premisa caracterului universal al valorilor și opțiunilor democratice.

Multe țări asiatice au încorporat aceste valori, dar le *dispun într-o altă configurație*. Nu neagă importanța vieții democratice, dar consideră că valoarea cea mai importantă este dezvoltarea. Și judecă totul prin această prismă. În acest context, ele conferă o cu totul altă semnificație statului și îl transformă în principalul instrument al dezvoltării. Cele mai multe dintre țările emergente, cu deosebire cele asiatice, consideră că *modernizarea precedă și întemeiază democratizarea*. Ele nu neagă valoarea democrației, dar o percep mai curând drept un rezultat. Iar rezultatul, pentru a fi stabil și a dura, trebuie construit, înrădăcinat. Atât democrația, cât și libertatea trebuie să se afirme în anumite condiții sociale, economice și culturale. *Rezultatul trebuie privit laolaltă cu drumul către acel rezultat*. Va trebui să recunoaștem că aici identificăm o opțiune cu reală substanță strategică. Cum poate proceda o țară care a inițiat procesul de modernizare și dezvoltare mult mai târziu? Succesele economice pe care le-au consemnat țările asiatice sunt interpretate și ca o *validare* a modelului lor de dezvoltare. Prin urmare, *conflictul dintre ordinea globală și cea regională este, implicit, și un conflict între modelele de dezvoltare promovate de lumea occidentală și de cea emergentă*.

Mai toată lumea este de acord că, în ultimele decenii, a avut loc o *mișcare de translație geopolitică*: centrul de greutate al Eurasiei a început să se mute de pe coasta vestică a supercontinentului pe cea estică. Comentatorii relevă o mișcare ciclică: istoria, după o acoladă de câteva secole, se întoarce în Asia. Mai instructiv este să ne întrebăm cu ce vehicul a călătorit istoria atunci când s-a hotărât să-și mute centrul de greutate euroasiatică. Cu același

vehicul cu care se ridicase până atunci Europa, cu *vehiculul dezvoltării*. Regândit și adaptat la condiții naționale și readaptat la condițiile regionale și globale. Centrul de greutate al unui supercontinent nu se mută doar pentru că se fac mai mari eforturi, pentru că există un mai mare angajament. Întotdeauna, efortul și determinarea trebuie să beneficieze de suportul unui *model* care reordonează elementele dezvoltării într-o matrice mai bine adaptată cerințelor unei anumite etape a evoluției istorice. Statele din Estul asiatic au postulat dezvoltarea ca valoare fundamentală într-o perioadă în care lumea avansată părea că a abandonat sau, în orice caz, că nu mai este așa de mult interesată de acest obiectiv central. Ultimii ani au relevat și o altă dimensiune a acestui proces. De pildă, John L. Campbell și John A. Hall[1] spun că multe dintre aceste poziții ale statelor dezvoltate care vorbeau despre dezindustrializare, despre importanța (supraevaluată) a schimburilor comerciale în creșterea economică au fost mai mult „produse de export", că, în realitate, nici în Marea Britanie, nici în SUA nu s-a privatizat cât s-a pretins, în timp ce fondurile uriașe alocate pentru cercetare tehnologică și inovație reprezentau dovada limpede a preocupării pentru construirea vectorilor adevărați ai dezvoltării în zilele noastre.

În același timp, țările asiatice au învestit statul cu răspunderea înfăptuirii acestei opțiuni strategice. Astfel, ele au constituit un nou binom *stat–dezvoltare* pentru accelerarea propriilor evoluții. Este foarte important de subliniat acest lucru, pentru că, fără un for de coordonare, țările asiatice nu aveau cum să se modernizeze, nu și-ar fi valorificat atât de bine potențialul pe care l-a reprezentat, la un moment dat, forța de muncă ieftină și, apoi, nu ar fi deschis la timp și cu atâta hotărâre „lacătul relației dintre tehnologie și dezvoltare", nu ar fi valorificat cu atâta promptitudine potențialul reprezentat de extinderea globalizării.

Când vorbim despre evoluția economică a Asiei de Est și a Chinei, se cuvine să readucem în atenție o corelație peste care

[1] John L. Campbell și John A. Hall, *The World of States*, Bloomsbury, Londra, 2015

se trece, îndeobște, cu vederea: cea dintre creștere economică și creștere demografică. De-a lungul istoriei, nici o putere economică semnificativă nu s-a ridicat decât pe fundalul unei evoluții demografice pozitive. Așa s-a ridicat Franța lui Ludovic al XIV-lea (când această țară deținea aproape 40 la sută din populația Europei), așa s-au ridicat Germania și Rusia în partea a doua a secolului al XIX-lea, ori SUA în același interval de timp și, apoi, în prima parte a secolului XX. Asia a beneficiat întotdeauna de o pondere demografică semnificativă. De ce tocmai acum populația a devenit un factor semnificativ al creșterii economice? Pentru că, de data aceasta, populația a beneficiat de un ghidaj strategic și a putut să-și pună în valoare atuurile. Se menționează puțin sau nu se menționează deloc un aspect cardinal: adevăratul factor care a fecundat potențialul Chinei este reprezentat de *strategia de dezvoltare a acestei țări*. A fost o etapă în care forța de muncă ieftină a reprezentat un element de acumulare primitivă a capitalului (existența forței de muncă ieftine a făcut ca și producția să fie ieftină și, deci, competitivă). În spatele ascensiunii Chinei există și multă suferință umană, sacrificiu, dar cel puțin ele s-au valorificat în procesul de ridicare spectaculoasă a acestei țări.

În cadrul strategiei despre care vorbim se distinge opțiunea pentru industrie, orientare care particularizează cu deosebire ridicarea Asiei de Est, a Chinei cu deosebire. Într-o perioadă în care lumea dezvoltată renunța într-un fel sau altul la industrie și recurgea la delocalizări, China a pariat pe capacitatea de transformare a industriei, pe forța ei de modernizare. Așa a devenit această țară „atelierul lumii", după ce, în secolul al XIX-lea, acest rol fusese îndeplinit de Marea Britanie, iar în secolul XX de SUA. Nu dorim să insistăm acum asupra virtuților pe care dintotdeauna le-a învederat industrializarea (cu particularitățile ei actuale), ci vom sublinia că subestimarea acestui domeniu de către lumea dezvoltată s-a cuplat cu supraestimarea rolului finanțelor, proces cunoscut sub denumirea de „financializare", cu tendința speculativă, cu preocuparea „de a face bani din nimic". De aceea, criza recentă a întâlnit o anumită robustețe în cazul lumii asiatice – iar efectele negative au fost limitate – și un caracter poros al

construcției economice în cazul lumii dezvoltate – ceea ce a făcut ca și impactul să fie devastator.

Asia nu a dat prioritate dimensiunii supranaționale, ci intensificării relațiilor dintre *entități suverane*. A creat celebrele lanțuri de producție regionale, în fond o altă formă de integrare, ca modalitate de creștere a eficienței și de adaptare la particularitățile producției globale. De fapt, dacă ne gândim bine, rezultatul este dacă nu același, atunci mult asemănător cu cel al modelului supranațional; cu deosebirea, fundamentală, că modelul asiatic conservă identitatea actorilor și menține centrul de greutate al deciziilor strategice la nivelul națiunilor reprezentate de către state. Astfel, Asia de Est a reconfigurat o nouă ecuație a modernizării și, printr-un efort impresionant – impresionant prin energia anagajamentului, dar și prin inteligența cu care a fost ghidat –, a grăbit mișcarea de translație de care am vorbit: *shift*-ul geopolitic de la vest la est. Ca urmare, estul asiatic a devenit nu doar regiunea cea mai dinamică a Eurasiei, ci chiar *epicentrul dezvoltării globale*.

La suprafața vieții economice internaționale, se conturează din ce în ce mai limpede două puteri care se detașează prin forța și anvergura lor: SUA și China. Autorii consacrați ai domeniului – Henry Kissinger, John Mearsheimer etc. – vorbesc despre o similitudine între ridicarea Germaniei în secolul al XIX-lea, a SUA în secolul XX și cea a Chinei din zilele noastre. „Ridicarea Germaniei a reprezentat o asemenea sfidare la adresa sistemului în Europa secolului XX, declanșând două războaie catastrofale în urma cărora Europa nu s-a refăcut niciodată."[1] „Este puțin probabil ca ridicarea Chinei să aibă loc într-un mod liniștit", precizează la rândul lui John Mearsheimer. „Ea va încerca să domine Asia în aceeași manieră în care SUA domină emisfera vestică."[2] În multe privințe, analogia se justifică. Numai că, de data aceasta, cum am subliniat, situația este mai complexă. Ridicarea Chinei are

[1] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 367

[2] John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2014, p. 368

loc concomitent cu ridicarea unei lumi. Ridicarea puterii chineze simbolizează procesele de dezvoltare ale Asiei de Est, dacă vrem să localizăm geografic respectivul proces, ale emergenților, dacă dorim să punem în lumină țările care au avut un dinamism economic remarcabil. Ceea ce nu doar că amplifică nebănuit magnitudinea realizării propriu-zise, ci îi mărește și forța de radiere.

Deosebirile pot merge mai departe. Germania era un lider european, iar ridicarea ei a perturbat echilibrul de forțe pe bătrânul continent. China s-a ridicat dintr-odată ca o putere a lumii, afirmată în plin proces de globalizare. Germania, oricât de performantă, era o putere regională, China are mărimi continentale și este cea mai populată țară a lumii. Dar, poate mai presus de toate, tronează un adevăr, repetat adesea, dar în cu totul alte contexte. Germania s-a ridicat într-o perioadă în care confruntarea militară era posibilă. Dovadă că ridicarea sa a și generat două conflagrații. China se ridică într-un context în care confruntarea militară deschisă nu mai este de imaginat. Ar fi prea devastatoare pentru toată lumea. Da, pregătirea pentru confruntarea militară se menține, ca element de presiune sau de descurajare. Dar adevăratul centru de greutate al confruntării s-a „mutat" în câmpul competiției economice. În această competiție se folosesc armele economice în general, cele financiare cu deosebire: „Principiul de fond care trebuie avut în minte mereu este că, astăzi, câmpul financiar este asemenea unui câmp de confuntare din care lipsesc doar armele".[1] Noul context conferă o cu totul altă importanță dezvoltării, competiției în acest domeniu și învățămintelor pe care acest proces le degajă. Dintotdeauna dezvoltarea a fost importantă. Astăzi, parcă ea a „furat" cumva din greutatea pe care o avea, altădată, puterea hard, puterea militară; mai mult, evoluțiile economice bune se recomandă prin ele însele, se impun cu de la sine putere și capătă, astfel, caracteristici ale puterii soft. Dacă avem în vedere că procesul dezvoltării are loc în condițiile

[1] Michel Hudson, „IMF pushes Ukraine to «voluntarily commit suicide»", RT Question more, 7 iulie 2014, https://www.rt.com/op-ed/170960-economy-imf-ukraine-oligarchs/

globalizării, ceea ce-i conferă particularități și îi deschide alte orizonturi de înaintare, putem vorbi de un relief aparte, de o forță dominatoare a dezvoltării, chiar de o *poziție imperială* în câmpul caracteristicilor clasice care definesc puterea.

Prin urmare, nu este vorba doar despre competiția între două puteri – reală –, ci și între două modele de dezvoltare, care propun două trasee de evoluție diferite pentru țările angajate în efortul de modernizare. China vorbește deschis în numele său, dar ridicarea spectaculoasă a țării vorbește, în mod indirect, și în numele celor care ar vrea să beneficieze, fie și parțial, de o asemenea evoluție. Ca să ne dăm seama de anvergura confruntării, este suficient să menționăm că, în perspectiva anilor 2050, Asia va asigura aproximativ 50 la sută din PIB-ul global. Deci vom putea vorbi de Asia și restul lumii. Ceea ce ne ajută să înțelegem – dacă mai aveam vreo îndoială – că principala confruntare a anilor ce vin va avea loc în Pacific. Să realizăm cu mai mare acuitate de ce SUA se intitulează putere a Pacificului, mai mult, de ce au mutat centrul de greutate al politicii lor externe în acest ocean. Deci acolo unde fierbe istoria...

Capitolul 2

America ascultă și nu ascultă de Brzezinski

2.1. Istoria și-a relocat centrul de comandă

Într-o lucrare-reper a gândiri sale, *Marea tablă de șah*, Zbigniew Brzezinski fixează un adevăr care, adesea, ne scapă. Istoria mare a lumii s-a desfășurat pe continentul euroasiatic, indiferent că vorbim de Imperiul Mongol, de cel Chinez, de contemporanul său european, Imperiul Roman, de afirmarea strălucită a Europei din epoca modernă, a centrelor sale de putere: englez, francez, german sau rus. Pe această masă compactă de pământ au durat imperiile, s-au purtat marile războaie, de aici a pornit procesul de emancipare socială și umană pe care îl numim Renaștere, Iluminismul, organizarea democratică a statului modern; tot de pe pământ european s-a lansat prima revoluție tehnologică, proces care avea să consacre bătrânul continent drept principala putere a lumii pentru aproape două secole. Specialiștii se întreabă dacă secolul în care trăim va fi un „secol chinez" sau tot unul american, ca și secolul XX. Europenii au toată îndreptățirea să privească înțelegători – înțelegători, dar nu liniștiți! – la această dispută, întrucât continentul pe care locuiesc nu a dat numele unui secol anume, ci mileniului pe care, pe bună dreptate, îl putem numi „mileniul european"[1].

Ne trebuie neapărat o privire asupra secolului XX pentru a înțelege sub ce auspicii geopolitice a debutat secolul XXI și pentru a ne da seama de marile reconfigurări pe cale să aibă loc la nivelul Eurasiei. Prima parte a secolului trecut a oferit o lecție unică în istorie: cum puterea detașată a lumii de atunci, Europa, s-a putut

[1] Romano Prodi, *O viziune asupra Europei*, Polirom, Iași, 2001, p. 93

secătui în două mari conflagrații care s-au extins la nivelul globului, cum a putut deveni în numai câteva decenii din subiect central al istoriei *obiect de dispută* între puterile momentului. Așa a apărut o nouă realitate geopolitică globală. Este ca și când istoria, supărată de magnitudinea conflagrațiilor mondiale declanșate pe pământ european, a hotărât să realoce centrul său de comandă pe un alt continent, într-o altă emisferă. „Pentru prima oară în istorie, o putere noneuroasiatică s-a impus nu numai ca principal arbitru în relațiile de putere din Eurasia, dar și ca putere supremă în lume. Destrămarea Uniunii Sovietice a fost ultima treaptă în ascensiunea rapidă a unei țări din emisfera vestică – Statele Unite ale Americii – ca singura și, de fapt, prima putere cu adevărat globală. Cu toate acestea, Eurasia își păstrează importanța geopolitică. Prin urmare, problema modului în care America, angajată la scară planetară, poate face față complexelor relații de putere din Eurasia rămâne fundamentală pentru capacitatea ei de a-și exercita supremația mondială."[1]

Evenimentul care a consacrat încheierea celui de-al Doilea Război Mondial a fost Congresul de la Paris, dar forul care a organizat viața economică și financiară a „lumii libere" în perioada postbelică a fost reprezentat de Bretton Woods; aici s-au stabilit pilonii noii ordini economice a lumii: Banca Mondială, Fondul Monetar Internațional și GATT (astăzi Organizația Mondială a Comerțului, OMC). Este adevărat că ordinea internațională era bipolară, dar, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, SUA asigura cca 50 la sută din PIB-ul mondial. Deci era de departe puterea economică cea mai importantă a lumii. Chiar deținând o asemenea pondere, îndrăznim să afirmăm că nu doar forța economiei sale a consacrat America drept prima putere a lumii, ci cu deosebire modul cum a înțeles această țară să-și exercite răspunderile internaționale. O superputere trebuie să strălucească, iar America nu doar că a dominat cea de-a doua parte a secolului trecut, dar *a dominat strălucind*. Imediat după război, a inițiat planul

[1] Zbigniew Brzezinski, *Marea tablă de șah: Supremația americană și imperativele sale strategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 12

Marshall, cel care a scos Europa Vestică din marasmul economic. În deceniul următor, s-a opus menținerii colonialismului, înfruntând un prieten apropiat, Marea Britanie; după aceea, în anii '60, a revoluționat drepturile civile ale cetățenilor săi, eliminând discriminările de tot felul, ceea ce a transformat fizionomia socială a Americii și, apoi, a lumii; în sfârșit, America a devenit leagănul inovației tehnologice, al inovației sociale și manageriale care au modelat existența noastră. Faceți un exercițiu de imaginație și vedeți ce ar însemna viața noastră fără computerul american, fără muzica americană, fără filmul american și chiar fără elemente ale stilului de viață american. Da, ordinea internațională postbelică a fost bipolară, dar America a fost adevăratul lider al lumii. Încât prăbușirea Uniunii Sovietice nu a făcut decât să consacre noua poziție a Washingtonului: forța politică numărul unu a lumii, beneficiind de atuurile clasice ale oricărei puteri, la care adăuga nimbul *atractivității și al seducției*.

2.2. Supremația americană poate fi contestată doar de către alianțe!

Din caracterizarea autorului american reprodusă mai sus, pentru tema de față este foarte importantă aprecierea ultimă, care stabilește o relație directă între exercitarea supremației americane și capacitatea Statelor Unite de a gestiona complexele relații de putere din Eurasia. Lumea și-a mutat „capitala" pe pământ american, dar multe din premisele dezvoltării, ale *apariției ori reapariției unor centre de putere* importante au rămas pe vechiul supercontinent: aproape trei pătrimi din populația globului trăiește pe „Marea insulă a lumii", tot aici se află o proporție asemănătoare din resursele energetice ale globului, se produce peste 60 la sută din PIB-ul mondial; mai presus de toate, aici găsim *istoria, cu toate acumulările ei*. Dispunând de asemenea date, supercontinentul a cunoscut puncte de înaltă temperatură, chiar și când masa aceasta compactă de pământ consemna, în ansamblu, o prestație istorică modestă.

La scara evoluțiilor de termen lung discutând lucrurile, nu putem să nu observăm că, în decurs de un secol, Europa consemnează două mari reculuri istorice: primul generat de încleștările militare pe care le-a declanșat și care au condus la o prăbușire dramatică, la dispariția bătrânului continent *ca subiect al istoriei*; cel de-al doilea, generat de criză și care a favorizat *pierderea poziției de actor de prim rang al puterii globale*. După un efort încordat de a se smulge din situația dramatică apărută în urma celui de-al Doilea Război Mondial, de a lansa un nou model de dezvoltare care să integreze statele într-o regiune politico-economică prosperă și dinamică, Europa parcă a obosit; criza nu a mobilizat-o, ci a favorizat o întoarcere către problemele specifice fiecărui stat. Dimensiunea supranațională, cea care era specifică modelului, a intrat în declin. Toate acestea, indiferent dacă ne dăm sau nu seama, împing Uniunea către *statutul de putere secundă*.

Pe acest fundal, în ultimele decenii, a avut loc o *mișcare de translație geopolitică*: centrul de greutate al Eurasiei a început să se mute de pe coasta vestică a supercontinentului pe cea estică. Indiferent pe ce coastă a supercontinentului s-a mutat dinamismul economic, *Eurasia în ansamblu* a cunoscut un puternic proces de evoluție pozitivă. Vorbim de epoca emergenților, sau chiar de secolul lumii emergente. Dar uităm că trei din cei patru mari emergenți se află pe masa compactă de pământ euroasiatic[1]. Reamintim, analiza lui Zbigniew Brzezinski referitoare la Eurasia și importanța ei geopolitică a fost realizată la sfârșitul secolului trecut. Astăzi, ponderea Eurasiei a crescut în mod impresionant. Dintotdeauna, ea a fost importantă. Astăzi, însă, partea estică a Eurasiei, cu deosebire, a devenit „motorul creșterii globale", cum aprecia Christine Lagarde[2]. În noul context, analiza lui Zbigniew Brzezinski capătă o cu totul altă greutate, politică și geopolitică.

[1] Mai multe amănunte în această privință în lucrarea *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente*, Editura Comunicare.ro, București, 2013

[2] Christine Lagarde, „Brothers and Sisters, There is much to do", 2015 IMF-World Bank Annual Meetings Plenary, Lima, 9 octombrie 2015, https://www.imf.org/external/np/speeches/2015/100915.htm

Concluziile și, mai presus de toate, semnalul formulat fără echivoc: *atenție la evoluțiile de pe supercontinentul euroasiatic*!

Obiectivul de fond al Americii – cel puțin, așa cum a fost el definit de Brzezinski – este să „consolideze și să continue pluralismul geopolitic predominant pe harta Eurasiei", să prevină apariția „unei coaliții ostile care ar putea, în cele din urmă, căuta să conteste supremația Americii"[1]. Acesta este miezul strategiei recomandate de autorul american. O putere de sine stătătoare este puțin probabil că se va putea opune supremației americane, cel puțin în orizontul de timp al următorilor ani. O alianță, evident o alianță între puteri semnificative ale supracontinentului, da! Mișcarea de contestare a puterii americane va fi decisă nu de puteri individuale, ci *de alianțe și forța acestora*. Dacă avem în vedere *doar* cazul Ucrainei, pare că America l-a ascultat pe Brzezinski; nu același lucru putem spune atunci când este vorba despre obiectivul strategic fixat de autorul american pentru politica Washingtonului în Eurasia, anume *consolidarea pluralismului geopolitic*. Dacă acesta este obiectivul prim și fundamental, atunci lui trebuie să-i fie subsumate toate mișcările importante, inclusiv politica față de Kiev. Echilibrul pe scena centrală a lumii este esențial pentru America și, am spune, pentru lume, și nu poate fi egalat de nici o altă situație. Da, Ucraina are o importanță strategică aparte, iar răspunsul dat de Washington pornește de la o asemenea poziție. Dar aceasta nu ne împiedică, ci ne obligă să ne întrebăm: care este prețul acestei mișcări? Când am intitulat acest capitol „America ascultă și nu ascultă de Brzezinski" am avut în vedere tocmai acest lucru: America a ascultat de unul din marii săi autori în domeniul geopoliticii, atunci când a sprijinit Ucraina. Dar nu a mai ascultat, atunci când a împins prea departe lucrurile și, vrem, nu vrem, a accelerat procesul de apropiere a Moscovei de Beijing. A apărut, astfel, un cost geopolitic, deci un cost evaluat la nivelul supercontinentului, al Eurasiei. Cost care poate deveni riscant și care poate intra într-un tip de coliziune cu principiul fundamental formulat de către Brzezinski: *prevenirea formării de alianțe între puteri semnificative ale supercontinentului*.

[1] Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 219

2.3. O proto-alianță: China-Rusia. Cum va evolua?

Puțină lume se mai întreabă: de ce o fi mutat Petru cel Mare capitala Rusiei la Sankt Petersburg? Rusia avea deja o capitală, Moscova, construcția Kremlinului începuse de pe timpul lui Ivan al III-lea. De ce a ținut să ridice din temelii o nouă capitală pe un loc mlăștinos, la vărsarea Nevei în Marea Baltică? Noua capitală exprima noua deschidere a Rusiei. Deschidere către Europa, deschidere către mare, către lume. Petru cel Mare construia nu doar o capitală, ci și o vocație a țării sale, vocația maritimă, vocația comerțului. Eram la 1700. Europa se afla în plin proces de afirmare și țarul Rusiei a ținut să se cupleze cu regiunea lumii care, atunci, se ridica.

„Dacă ar trăi astăzi, fără îndoială că Petru cel Mare, fondatorul orașului Sankt Petersburg, ar muta capitala nu la Baltică, ci la Oceanul Pacific." Evident, este vorba despre cel mai mare oraș al acelei regiuni, despre Vladivostok. Profesorul Sergei Karaganov își motivează și își nuanțează afirmația. Moscova ar rămâne capitala politică, Sankt Petersburg capitala culturală, dar Vladivostok ar trebui să devină adevărata capitală economică. Ar fi o mișcare la fel de îndrăzneață ca și cea inițiată de Petru, pentru că ar face din Rusia „parte a lumii care se ridică" și i-ar asigura „o ieșire către piețele vibrante ale Asiei și Orientului Îndepărtat"[1].

Ceea ce ar fi făcut Petru cel Mare fac, astăzi, liderii de la Moscova, dar sub presiune. Este presiunea declanșată de urmările crizei din Ucraina. Nu doar sancțiunile care au urmat, dar și răceala care s-a instalat în jurul Federației Ruse, decizia Uniunii și a SUA de a revedea relațiile cu Moscova, chiar de a le regândi pornind de la evoluțiile situației din Ucraina, au contribuit la o adevărată reorientare a politicii Rusiei către China. „Cartea chineză" a devenit o adevărată dominantă a politicii externe rusești. Cum subliniau Margaret Klein și Kirsten Westphal, nu este vorba despre o reacție de moment generată de un context particular,

[1] Isabel Gorst, „Russia: a capital in Vladivostok?", *beyondbrics*, 17 mai 2012, http://blogs.ft.com/beyond-brics/2012/05/17/russia-a-capital-in-vladivostok/

ci de o rescriere a priorităților ruseşti: „Numai după ce relațiile cu Occidentul s-au deteriorat de-a lungul crizei ucrainene, discursul politic rusesc a început să capete note de convergență cu Beijingul, şi asta nu doar ca o reacție conjuncturală la respectiva deterioare, ci cu o reorientare de termen lung, care include şi o anumită îndepărtare de Occident".[1]

Henry M. Paulson[2], fost secretar al Trezoreriei americane, surprindea cu acuitate influența pe care conflictul din Ucraina o poate avea asupra relațiilor ruso-chineze: „Anexarea Crimeii de către Rusia în martie 2014 și acțiunile sale ulterioare de a destabiliza Ucraina de Est ne pun în gardă cu privire la riscul de a lua statu-quoul ca de la sine înțeles și, concomitent, de a subestima importanța relațiilor chino-americane. Cu siguranță nu ne dorim să facem față unui front strategic Rusia – China, care ar afecta interesele americane. [...] Relațiile Chinei cu Rusia sunt, din nou, pe un făgaș stabil, alimentat de legături comerciale înfloritoare, de o neîncredere împărtășită față de puterea americană și de o opțiune comună pentru multipolarism; toate acestea determină ambele state să adopte, periodic, poziții și acțiuni aflate în contradicție cu politica noastră externă".[3] Cei care gândesc adânc, indiferent de profesie, ajung la judecăți similare. Atunci când Paulson vorbește despre un front strategic ruso-chinez parcă îl citim pe Brzezinski. Fără îndoială, nu avem de-a face cu o alianță propriu-zisă, ci cu una, după expresia lui Alexander Gabuev, „soft"[4]. Dar totuși alianță; sau, cel puțin, o apropiere semnificativă, o cooperare economică strânsă. Care oricând poate căpăta *atribute strategice*. Mai ales că la mijloc este un interes reciproc:

---

[1] Margaret Klein şi Kirsten Westphal, „ Russia: Turn to China", *Stitfung Wissenschaft und Politik* , SWP Comments, 7 ianuarie 2016

[2] Henry M. Paulson, *Dealing With China: An Insider Unmasks the New Economic Superpower*, Twelve – Hachette Book Group, New York, 2015

[3] Henry M. Paulson, *op. cit.*, p. 389

[4] Alexander Gabuev, „A «soft Alliance»? Russia-China Relations after the Ucraine Crisis", www.ecfr.eu, 10 februarie 2015, http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_soft_alliance_russia_china_relations_after_the_ukraine_crisis331

Rusia a găsit o alternativă la închiderea, fie și parțială, a porților comerciale europene. China nu absoarbe marea cantitate de petrol și gaze pe care le absoarbe Europa (aproape două treimi din petrolul rusesc și o jumătate din producția de gaz sunt exportate în Europa). Pentru Moscova, intensificarea relațiilor comerciale cu China asigură o foarte importantă „ancoră de salvare". Până în 2025, exportul rusesc de petrol și gaze către Asia se va dubla. În același timp, Beijingul are o șansă, la care probabil nici nu spera, de a avea acces la imensul bazin de materii prime rusesc și central-asiatic.

Crizei din Ucraina și implicațiilor sale îi vom consacra subcapitolul următor. Acum dorim doar să relevăm că situația din această țară a avut o contribuție semnificativă la reconfigurarea unor relații, chiar la regândirea unor raporturi la nivelul supracontinentului. Evident, evoluția spectaculoasă a Asiei „trăgea" cumva Rusia spre Pacific, o îndepărta încet, încet de „vocația europeană". Era un proces care urma să evolueze treptat, cu suișuri și coborâșuri. Acum, dintr-odată, în mai puțin de doi ani relațiile ruso-chineze au evoluat rapid, „împinse", fără îndoială, de interese reciproce, dar „împinse" cu deosebire de decizia Moscovei de a arăta că nu este o țară izolată, că are o mișcare alternativă la răceala care s-a instalat pe relația cu Occidentul. Că nu Occidentul „dictează" Moscovei. Trebuie neapărat să distingem în evoluția relațiilor ruso-chineze cel puțin două niveluri suprapuse: este nivelul reprezentat de interese economice precise – Rusia avea nevoie de o mare piață de desfacere, iar China de un mare furnizor –, dar mai este și nivelul construit din ambiții, din dorința venită și dintr-o parte și din alta de a arăta că Moscova și Beijingul pot forma un parteneriat care va merge până unde este nevoie să meargă. Ambele țări sunt țări emergente. Ambele au făcut progrese considerabile în planul propriei dezvoltări economice. Am spune că aproape se căuta un prilej care să le dea posibilitatea să arate cine sunt și ce reprezintă. Fiecare în dreptul său, dar și prin intermediul unui parteneriat, care, vrem, nu vrem, reprezintă o cumulare de potențial, de proiecte, chiar de gânduri nu neapărat în întregime exprimate.

Margaret Klein și Kirsten Westphal vorbesc expres și de un tronson simbolic al parteneriatului pe care chiar așa îl intitulează: „politică încărcată de simbolism, dar cuplată cu un conținut solid". Crește în mod vizibil numărul studiilor și articolelor consacrate impactului pe care criza ucraineană și, mai ales, măsurile luate de Occident la adresa Rusiei îl au asupra relațiilor la nivelul Eurasiei. Dacă avem în vedere doar primele luni ale anului 2016, am menționa studiul celor doi autori germani, precum și două articole publicate de revista *Foreign Affairs*, în primul său număr din 2016. Semn că problematica la care ne referim preocupă. Avertismentul dat de Brzezinski intră într-o actualitate de netăgăduit.

S-a spus că Acordul comercial pe termen lung în valoare de 400 de miliarde de dolari referitor la exportul de gaz rusesc în China ar fi dezavantajos din punct de vedere economic pentru Rusia. Poate fi adevărat! Uităm însă că Moscova întotdeauna a operat cu o viziune geopolitică. Dacă a pierdut în plan economic, sigur a mizat pe un câștig în alt domeniu. Cum ar fi acordul privind livrarea de armament Beijingului, de care amintește Paulson. Să ai un cumpărător de armament de talia Chinei este un *deal* economic la care puțină lume poate spera. Henry Paulson relatează și un alt fapt semnificativ: mulți chinezi ar admira gestul lui Putin privitor la Crimeea și ar privi cu admirație rezistența liderului rus la presiunile Vestului. Ceea ce capătă un înțeles aparte, întrucât se grefează pe o anumită sensibilitate cu privire la „drepturile istorice" ale Chinei față de teritorii și ținuturi aflate în dispută în zona Asia–Pacific.

Nu știm cum vor evolua relațiile ruso-chineze. Este cert că, dacă ele vor evolua pozitiv, multe puteri existente sau în devenire vor lua aminte la acest lucru și-și vor regândi prioritățile. Avem în vedere o țară precum India, care a avut relații tradiționale cu Moscova. Sau o țară ca Germania, aflată în căutarea de piețe de export. Pe termen scurt și mediu, principalul câștigător al crizei ucrainene este China. Situația din Ucraina parcă a fost concepută pentru a avantaja Beijingul. Henry Paulson avea dreptate să releve că „aventurismul rusesc este un adevărat cadou pentru

chinezi". Just, dar este numai o parte din adevăr. Nu trebuie subestimată nici contribuția americană în această privință; avem în vedere izbucnirea crizei (Xi Jinping preciza: „criza nu a căzut din cer"), cât și măsurile și sancțiunile care au urmat. Lucrurile s-au derulat ca și când Moscova și Washingtonul ar fi făcut un pact de nimeni știut prin care să grăbească procesul de consacrare a puterii Beijingului. Este o consecință neintenționată, ar putea veni replica. Da, fără îndoială, dar istoria se constituie adesea din consecințele și urmările neintenționate ale unor mari decizii.

Din punctul nostru de vedere, America a supraestimat mereu în ultima vreme „pericolul rusesc". L-a supraestimat în anii '70, când a invitat China la masa mare a politicii mondiale și și-a construit, singură, adevăratul competitor. Nu spunem că Rusia nu ar fi întrunit multe dintre trăsăturile unui competitor de primă mărime. Dar îi lipsea ceva fundamental: *performanța economică*. Din acest punct de vedere, Rusia a fost adversarul ideal. Acum America are un competitor cu performanță economică aflată în plină evoluție. A supraestimat pericolul rusesc și atunci când a sprijinit mai mult decât era necesar mișcările de nemulțumire din Ucraina. Da, Rusia este într-o situație dificilă, economică și politică. Dar o Rusie apropiată de Beijing este cea mai defavorabilă variantă pentru America. Acum și, mai ales, în perspectivă. America va trebui, într-un fel sau altul, să aducă modificările necesare strategiei sale pentru Eurasia. Să schimbe din accentele politicii față de Moscova, să prevină consolidarea relației ruso-chineze. Pentru binele Americii și, deopotrivă, pentru ceea ce „va lăsa America lumii ca moștenire durabilă a supremației sale".

Nu există adevăr, ci percepții asupra adevărului. Știm că realitățile de astăzi sunt foarte complicate. În ceea ce ne privește, ne temem nu atât de aceste realități complicate, cât de percepțiile care există asupra lor. Percepții diferite, uneori având accentele de inflexibilitate proprii abordărilor ideologice. Interpretările o iau înainte, devansează realitatea propriu-zisă și ne așază pe nas „ochelarii" prin care să privim la aceste realități. În acel moment, nu mai discutăm despre realități la care privim, ci operăm cu ceea ce ne-au sădit în minte interpretările respective. *Clash*-ul

interpretărilor poate fi mai puternic și mai riscant decât cel generat de conflictele din realitate. Și să nu uităm, aici nu avem de-a face cu disputa obișnuită dintre „interpretările dominante" și cele aflate în plină afirmare. De data aceasta, interpretările sunt strâns asociate cu interese strategice de primă importanță. Dacă vreți, și cu orgolii de aceeași anvergură. Deci, înainte de toate, când vorbim despre evoluția lumii, să privim la distribuția puterii pe „scena centrală a lumii" reprezentată de Eurasia.

2.4. Teama de „revoluțiile portocalii", combustia parteneriatului ruso-chinez

Ar fi cu totul sărăcăcios să tratăm saltul din ultima vreme al relațiilor ruso-chineze doar în legătură cu efectele crizei ucrainene. Criza ucraineană a dat un impuls hotărâtor în anumite privințe relațiilor bilaterale, a făcut ca ele să fie mai clar structurate, iar tronsoanele comercial, energetic și de securitate să capete profiluri aparte. Fu Ying[1] prezintă un tablou economic în măsură să ilustreze această evoluție graduală și cumulativă. De pildă, în 2011, China a devenit cel mai mare partener comercial al Rusiei. În 1990, relațiile comerciale bilaterale se ridicau la o valoare de 5 miliarde de dolari, pentru ca în 2014 să ajungă la cca 100 de miliarde de dolari. Totuși, ultimii doi ani alcătuiesc perioada semnării unor acorduri foarte importante, cu deosebire în domeniul energiei și securității.

Avem de-a face cu o mutare comercială, dar ale cărei rădăcini sunt de ordin geopolitic. Ambele țări au fost foarte preocupate de victoria „revoluției portocalii" în Ucraina. A fost, să nu uităm, o succesiune de asemenea revoluții: „revoluția galbenă" în Kîrgîzstan, „revoluția roșie" în Georgia, „revoluția verde" în Liban. Zona de predilecție a acestor revoluții a fost spațiul ex-sovietic și Orientul Mijlociu. Indiferent de culoarea avută, asemenea mișcări au urmat același pattern și au urmărit un țel comun. De aceea, Moscova a calificat aceste „colour revolutions" forma principală

[1] Fu Ying, „How China sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

de schimbare a regimului politic. La o asemenea preocupare nu putea să nu rezoneze şi China. Deci cele două puteri s-au întâlnit pe acest teren care devenise un tronson extrem de important al securităţii naţionale. Aşa ne putem explica şi importanţa pe care o deţin în cadrul relaţiilor bilaterale problemele relaţionate cu securitatea şi protejarea ordinii interne.

Este important să subliniem acest lucru şi din altă perspectivă. Atât pe parcursul analizei de faţă, cât şi în alte studii, revine aproape în mod obsedant întrebarea: până unde va merge parteneriatul ruso-chinez? Va lua el forma unei alianţe? Fu Ying este clar în această privinţă. „Unii specialişti din China sau din alte părţi au subliniat că, în cazul în care SUA insistă pe crearea unui bloc condus de Washington, atunci China şi Rusia ar trebui să îşi creeze propriul lor bloc. Însă conducerea chineză respinge astfel de recomandări. China nu susţine politica blocurilor sau a alianţelor, aranjamentele de acest tip neîncadrându-se în cultura sa politică. Nici Rusia nu intenţionează aşa ceva. China şi Rusia ar trebui să rămână la principiul parteneriatului şi nu să formeze o alianţă."[1] Noi nu am fi chiar atât de apodictici. Parteneriatul se va transforma sau nu în alianţă în funcţie de frecvenţa cu care se va apela la „revoluţiile portocalii" şi de apropierea acestor revoluţii de graniţele celor două state. Este limpede că Beijingul are în multe privinţe o poziţie diferită faţă de Washington, comparativ cu Moscova. „Cooperarea Chinei cu SUA nu va fi afectată nici de poziţia Rusiei, nici de tensiunile dintre Moscova şi Washington. China nu ar trebui să formeze o alianţă bazată pe politica blocurilor şi nici să se lase folosită, ca aliat, de către alte state."[2] China nu doreşte o alianţă, care ar înăspri relaţiile cu SUA. China are răbdare şi ştie că timpul lucrează în favoarea ei. De ce să se grăbească? Dacă se va grăbi sau nu, o va face pe drumul ei. Un lucru nu cred că poate accepta Beijingul: o destabilizare care să afecteze direct China. Preocuparea pentru stabilitate internă apropie mai mult decât ne putem da seama Moscova şi Beijingul. De aceea, noi am preferat să vorbim despre proto-alianţă. Nu avem de-a face

[1] Fu Ying, *art. cit.*

[2] *Idem*

cu o alianță, ci cu o proto-alianță. Totul depinde și de cum vor proceda SUA. Stadiul acesta de proto-alianță include cooperarea presupusă de parteneriat, dar conține și un element suplimentar, un avertisment potențial la adresa politicii SUA: „Nu revoluțiilor portocalii".

Dacă amenințarea este comună – sau este percepută astfel –, atunci evident că reacția este și ea comună. Sub spectrul acestei amenințări, relațiile dintre cele două state nu doar că se strâng, ci capătă o dimensiune strategică neîndoielnică, un obiectiv comun. Care nu este – atenție – doar unul de apărare în fața a ceea ce Moscova și Beijingul numesc o „ordine internațională dominată de către SUA", ci și de distanțare față de Vest. Distanțare imperceptibilă, dar anunțată. Ea nu se va mări, pentru că Vestul reprezintă, deocamdată, principala sursă a inovației și tehnologiei. Cel puțin când vorbim despre China, prioritatea pe care ea nu o va neglija niciodată este aceasta: legătura cu inovația occidentală. Deoarece China dorește să devină o putere modernă, competitivă și își dă seama că un asemenea obiectiv poate fi realizat doar cu inovația și tehnologia din Vest. China va consimți la multe lucruri de dragul acestui preț, dar, evident, nu va putea consimți la ceva care să-i afecteze stabilitatea internă.

Dacă presupunem că această cooperare se consolidează, care ar putea fi impactul în rândul puterilor vecine? De pildă, Iranul are statutul de invitat al Organizației de Cooperare de la Shanghai. Teheranul este legat prin rațiuni economice de Beijing și prin rațiuni de securitate de Moscova. Dar India, țară a cărei importanță geopolitică în zonă va crește exponențial? New Delhi are relații strânse cu Teheranul, relații aflate în ascensiune cu Beijingul și relații pe care le-am putea numi tradiționale cu Moscova. Nu am menționat aceste lucruri pentru a sugera un răspuns pozitiv din partea Indiei, ci pentru a evidenția forța de radiere pe care o are formarea unui asemenea tandem economic. Forța de radiere în regiune, dar și în orizonturi geografice mai largi. Margaret Klein și Kirsten Westphal[1], de pildă, se întreabă în

[1] Margaret Klein și Kirsten Westphal, *art. cit.*

legătură cu impactul asupra Germaniei şi al Uniunii Europene în general. Din două perspective esenţiale. Este Uniunea Europeană avantajată de faptul că Rusia înclină din ce în ce mai mult balanţa relaţiilor sale spre Asia de Est, spre China cu deosebire? Nicidecum! Dacă Uniunea mai are o tresărire geopolitică, ea ar trebui să (a)tragă Rusia cu o forţă de sens contrar înspre vest. Care ar fi interesul Uniunii ca greutatea economică, geografică şi culturală a Rusiei să se aşeze pe talerul şi aşa foarte greu al estului asiatic? Dezechilibrul dintre cele două coaste ale supercontinentului, aflat în creştere, ar deveni de-a dreptul şocant. Europa ar risca să se înscrie pe traseul unui gen de periferie mândră doar de trecutul său. Există o sărăcie de abordare în procesul de examinare a acestor procese şi mişcări „mari". Pe care nu o putem explica decât prin inserţia masivă a filonului ideologic.

Tensiunea care a apărut pe relaţia cu Europa şi SUA a forţat Rusia „să joace cartea Chinei". Am mai subliniat că, potrivit lui George Friedman[1], unul din obiectivele politicii externe a SUA este să prevină formarea unei coaliţii între Berlin şi Moscova, întâlnirea dintre capitalul şi inovaţia germană, pe de o parte, cu potenţialul rusesc, pe de alta. De înţeles. Nu ştim însă de ce proto-alianţa Moscova–Beijing ar putea fi de mai mică importanţă decât potenţiala alianţă Berlin–Moscova. Ambele cupluri economice au importanţa lor, potenţialul lor de evoluţie. Ambele însă au ceva în comun: Rusia. Deci un joc geopolitic de o anumită anvergură la nivel euroasiatic trebuie să includă Moscova. Cu aproape un secol în urmă, Karl Haushofer vorbea despre o troică euroasiatică, alcătuită din Germania şi Japonia, având la mijloc, între ele, „calul nărăvaş", Rusia. De data aceasta, a fost înlocuit „calul" asiatic, dar Rusia îşi păstrează poziţia centrală.

Ne întoarcem din nou la o problemă geopolitică. Fireşte că atunci când a recomandat ca prioritate de fond a SUA pe supercontinentul asiatic prevenirea formării de alianţe care să reprezinte o contrapondere la puterea Washingtonului, Zbigniew Brzezinski

[1] George Friedman, Speech to The Chicago Council on Global Affairs, 9 octombrie 2015, https://www.youtube.com/watch?v=I4-hSBRs4Qw&feature=youtub.be

realiza o analiză din perspectiva intereselor țării sale. Ca orice autor de anvergură în domeniul geopoliticii, el îl cunoștea bine pe Halford Mackinder, studiase atent istoria imperială a Rusiei (Brzezinski este de origine poloneză) și avea ca premisă fundamentală a analizei sale *capacitatea de combinație* a Rusiei. Care provine din poziția sa geografică, din centralitatea geopolitică, dar și dintr-o politică dusă mai mereu cu perspectivă de către Moscova. Noi am vorbit despre relațiile Rusiei cu Vestul și cu Estul. Rusia are relații bune, îndelung cultivate, și cu țări importante din sudul Eurasiei, cu India și cu Iranul, de pildă, state aflate într-un proces de ascensiune care nu poate fi pus la îndoială. Cu ambele regiuni, oricând pot apărea relații preferențiale cu posibilitatea de transformare în adevărate parteneriate sau chiar protoalianțe. De orice putem acuza Rusia, dar nu că nu a avut în toate timpurile viziune geopolitică și o elită în măsură să-i amplifice forța și să-i valorifice atuurile, când a fost puternică, ori să o scoată din încurcătură, când a fost slabă.

Lucrul cel mai important de relevat este următorul: China începe din ce în ce mai mult *să stabilească agenda*. Am vorbit de lansarea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură. Este un punct din ce în ce mai important al agendei internaționale. Generat de înființarea băncii, dar mai ales de proiectul pe care îl servește: Noul Drum al Mătăsii (*One Belt, One Road*). Rusia caută să se cupleze într-un fel sau altul cu noua inițiativă chineză. În iunie 2015, la reuniunea comună a BRICS și a Organizației de Cooperare de la Shanghai, Rusia a făcut o propunere surprinzătoare: Uniunea Economică Euroasiatică (proiectul Moscovei) să fie integrat cu „Noul Drum al Mătăsii" (proiectul Beijingului). Propunerea se află „în analiză". Nu știm dacă va fi un răspuns pozitiv, dar e sigur că nu poate fi unul în întregime negativ (un asemenea răspuns ar genera o deteriorare a relațiilor bilaterale și ar proiecta o perspectivă riscantă asupra prezenței chineze în Asia Centrală, segment esențial al Noului Drum al Mătăsii). Vom vedea, dar este limpede că Beijingul va avea un cuvânt hotărâtor în decizia finală. Această decizie va „urca" automat pe un loc de frunte al agendei globale. Chiar dacă este

o problemă de perspectivă, joncțiunea a două proiecte de asemenea anvergură nu poate lăsa indiferent Washingtonul. Și astfel, Beijingul mai urcă un loc în ierarhia actorilor care scriu agenda lumii. Este în interesul Americii o asemenea evoluție?

Să mai insistăm asupra unei probleme. În 2015 au avut loc două exerciții comune ale forțelor navale ruse și chineze: unul în Mediterană (în luna mai), altul în Marea Japoniei (în august). Cum remarcau Margaret Klein și Kirsten Westphal, spectrul de operații s-a lărgit vizibil: de la lupta împotriva terorismului la dezvoltarea capacității de a reacționa în cazul unui atac inamic; a apărut și un punct nou: pregătirea de operațiuni ofensive[1]. Cel puțin la fel de important pare a fi Acordul semnat în 2015 referitor la cooperarea în domeniul securității cibernetice. Părțile au convenit o serie de măsuri și acțiuni comune împotriva tehnologiilor care pun în pericol „securitatea" și „stabilitatea" unuia dintre statele semnatare și menționează „expres controlul statului asupra internetului, ca măsură de a preveni destabilizarea socio-economică" și apariția unor „revoluții portocalii". În domeniul militar, Rusia are un avans considerabil față de Beijing. De altfel, Rusia este din anii '90 cel mai important furnizor de arme pentru China. În perspectivă privind lucrurile, avansul acesta strategic poate deveni problematic. Să nu uităm că bugetul de apărare al Chinei (129 de miliarde de dolari) este aproape de două ori mai mare decât cel rusesc (70 de miliarde de dolari). În plus, PIB-ul chinez este cel puțin de patru ori mai mare decât cel rusesc. Prin urmare, și posibilitățile de alocare a unor fonduri în domeniul militar și de securitate vor crește considerabil.

Dacă vom examina relațiile ruso-chineze în perspectiva următoarelor decenii, apare limpede că Rusia poate deveni partenerul „junior". Rusia are multe atuuri, dar are o slăbiciune fundamentală: *slăbiciunea demografică*, cel mai important vector al puterii unui stat, al forței sale geopolitice. Rusia ar trebui să aibă un PIB pe cap de locuitor de 10 ori mai mare decât cel al Chinei ca să se poată menține în cursa cu gigantul asiatic. Ceea ce este de

[1] Margaret Klein și Kirsten Westphal, *art. cit.*

neimaginat. Poziția de „junior" a Rusiei ar trebui să îngrijoreze pe toată lumea, dar mai ales America și Uniunea Europeană. În perspectiva deceniului care vine, China va deveni puterea economică numărul 1 a lumii. Este cineva interesat ca noua superputere economică să adauge într-un fel și greutatea Rusiei? Nimeni, dar mai ales Europa. Pentru că jocul acesta geopolitic se face în defavoarea sa direct. Cu cât relațiile ruso-chineze se intensifică, Uniunea apare tot mai marginală. Paradoxul este că noua evoluție nu doar că nu dă de gândit, dar este etichetată deontologic și superficial: puterile autoritare își dau mâna... Nu se îndepărtează Rusia, ci mijlocul continentului, „inima lumii", după expresia lui Halford Mackinder, centrul său de greutate, cel care, vrem, nu vrem, ne place, nu ne place, asigură echilibrul laturilor. Când se îndepărtează Rusia, „fuge" un subcontinent, mai mult de o optime din suprafața locuibilă a planetei, cu materiile sale prime, cu întreg potențialul său. Europa sărăcește brusc în urma acestei mișcări. Pe toate planurile. A confunda regimurile politice cu arealurile geografice și însemnătatea lor, a nu înțelege că marile conflicte de-a lungul istoriei s-au datorat și distribuției inegale a bogățiilor naturale, a lăsa principalul bazin de materii prime al lumii să se cupleze cu alt centru de dezvoltare înseamnă a asista pasiv la propria marginalizare istorică.

S-a vorbit despre *short-termism*-ul în domeniul economic. El este pe drept cuvânt incriminat pentru că alimentează o iluzie, un gen de alchimie: să câștigăm bine astăzi, mâine vom vedea ce va fi. Dispar perspectiva, predictibilitatea și chiar liniștea pe care le alimentează. Când se instalează în domeniul geopolitic, short-termism-ul devine de-a dreptul catastrofal. Concentrate prea mult pe jocul „la zi" al politicii, pe seducția exercitată întotdeauna de câștigul politic obținut de azi pe mâine, puteri și superputeri pot descoperi că lucrează împotriva propriilor interese de durată. Ceea ce anunță, într-o primă instanță, declinul și, apoi, chiar prăbușirea. Încet, silențios, dar ineluctabil.

Revenind la ordinea internațională – subiectul acestei părți a lucrării –, va trebui să subliniem că apariția mai multor actori regionali nu înseamnă, neapărat, trecerea la o „ordine multipolară".

De-abia în acest stadiu puțin definit și puțin reglementat, când toată lumea crede că dreptatea este de partea sa, riscul conflictului se amplifică până la limita de la care el poate scăpa de sub control. Îngrijorător este nu atât numărul conflictelor, care se apropie de un punct critic, ci faptul că ele angajează *prima și a doua putere economică* ale lumii – dacă avem în vedere conflictul din Marea Chinei de Sud –, *prima și a doua putere militară ale lumii* – dacă avem în vedere conflictul din Ucraina – și pe toate la un loc în cel mai complicat conflict din ultimele decenii, conflictul din Orientul Mijlociu. Acestor trei zone le consacrăm cele trei subcapitole care urmează.

Capitolul 3

Partiturile geopolitice ale conflictului din Ucraina

3.1. Jocul de domino al granițelor

Cum a debutat conflictul din Ucraina? Parcă tras la indigo cu ceea ce s-a întâmplat în Egipt și urma să se întâmple în Turcia. Maidan, proteste, convulsii, în cele din urmă președintele în funcție abdică. Protestele își atinseseră scopul. Un nou regim intra în funcțiune. Ucraina are o însemnătate asemănătoare cu cea a Egiptului; ambele sunt sau pot fi considerate state-pivot; au o populație asemănătoare, o greutate economică de importanță comparabilă. De ce lucrurile nu au urmat același parcurs? Pentru că *vecinătățile sunt diferite*. Inițial, în Ucraina s-au întâlnit vecinătățile. O întâlnire scrâșnită, plină de reproșuri și revendicări. A fost o întâlnire dintre parteneriatul estic al Uniunii[1] și Uniunea Euroasiatică, prin care Moscova încearcă să recupereze multe din teritoriile care au alcătuit cândva Uniunea Sovietică ori să mențină controlul asupra a ceea ce un fost ministru de externe al acestei țări numea *„near abroad"*. După cum s-a văzut ulterior,

[1] Proiectul Parteneriatului a fost inițiat de ministrul de externe al Suediei, Carl Bildt, și omologul său polonez, Radosław Sikorski, în mai 2008 și aprobat la nivelul Consiliului UE în martie 2009. Proiectul în cauză a fost susținut pe diverse căi și de către Țările Baltice, Ungaria, dar și de către Germania. La început, România și Bulgaria au fost rezervate, întrucât mizau pe un alt proiect, Sinergia Mării Negre. Ulterior, cele două state au devenit susținătoare ale Parteneriatului Estic. Parteneriatul presupune o colaborare strânsă între Uniunea Europeană și Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Moldova și Ucraina. Parteneriatul prevede semnarea de Acorduri de Asociere cu aceste state, dar diferite de cele încheiate cu statele din Balcani, care au perspectivă de aderare la UE.

a fost, de fapt, o întâlnire între Rusia și SUA. Într-un teritoriu apropiat de Moscova, în vechea Rusie, în Rusia kieveană. Este foarte important să subliniem acest lucru. Pentru că de la început s-a subestimat reacția previzibilă a Rusiei. Care s-a dovedit dură, decisă, atât de decisă încât nu excludea conflictul militar deschis. Ceea ce a înfiorat în primul rând Germania, Europa Centrală și de Est, dar și Uniunea în ansamblu.

Am menționat deja că, potrivit lui Brzezinski, Ucraina este nu doar interfața europeană a Rusiei, ci și țara care condiționează statutul de imperiu al Rusiei. Replica apărută într-o publicație rusească este și ea semnificativă: „fără Ucraina, Rusia continuă să fie un imperiu, dar nu mai este Rusia". Deci nu ar mai fi țara obișnuită să se extindă, să-și împingă granițele cât mai departe de nucleul său vital, ori, cel puțin, obișnuită să nu piardă, să nu cedeze teritorii. Nu vom putea înțelege situația din Ucraina și miza pe care o are acest teritoriu dacă nu vom analiza totul într-o cheie geopolitică și de securitate. Deci să privim la Ucraina atât de la Berlin și de la Washington, cât și de la Moscova.

Orice analiză geopolitică trebuie să pornească de la situația internă, de la *potențialul de stabilitate internă* al fiecărui stat. Când vorbim de stabilitate, trebuie să avem în vedere cu predilecție structura demografică a țării și particularitățile tabloului său economico-social. În cazul Ucrainei, se poate observa un adevărat *meridian* care desparte țara în două: partea de est (preponderent rusofonă și ortodoxă) și partea de vest (preponderent catolică și proeuropeană). La începutul conflictului, o jumătate a țării a primit satisfacție, neglijându-se opțiunile celeilalte jumătăți; după aceea, s-a întâmplat exact invers. Ecuația clasică a conflictului durabil! Situație la care se adaugă dispunerea la fel de asimetrică a activității economice: în partea de est se găsesc cele mai multe din bogățiile naturale ale țării, partea de vest fiind mai săracă în bogății naturale, dar mai doritoare să însușească modelul occidental de dezvoltare.

Există o sfâșiere, pe care am numi-o structurală, în istoria acestei țări. Ucraina s-a unit cu Rusia la 1654, pe timpul lui Bogdan Hmelnițki. Aproximativ 60 de ani mai târziu, are loc,

chiar pe teritoriul Ucrainei, bătălia de la Poltava (1709), în care Petru cel Mare îl înfruntă pe regele suedez Carol al XII-lea. În oastea suedeză luptau și căpetenii ucrainene, cum ar fi hatmanul Ivan Stepanovici Mazepa, care nu au consimțit niciodată la unirea cu Rusia. Mai târziu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, majoritatea ucrainenilor au luptat de partea Armatei Roșii, dar a fost creată și o formațiune antisovietică în Galiția, care s-a remarcat prin cruzimea actelor ei – pe front, dar și în rândul populației civile. În 1954, cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la unirea celor două țări, Ucraina a primit un frumos cadou din partea Uniunii Sovietice, conduse la acea vreme de Nichita Hrușciov, ucrainean de origine: peninsula Crimeea. Teritoriu cu o mare importanță strategică pentru Rusia (a treia poziție ca importanță strategică din Marea Neagră, după strâmtorile Bosfor și Dardanele și Gurile Dunării).

Aflate la mică distanță una de cealaltă, Crimeea și Gurile Dunării au fost de multe ori asociate în pofta de expansiune a Rusiei. Războiul Crimeii (1853–1856), purtat de Anglia, Franța și Imperiul Otoman împotriva Rusiei, a urmărit și împingerea acestei țări din regiune. Victoria obținută a redat României sudul Basarabiei și, implicit, controlul asupra Gurilor Dunării. Cu 20 de ani mai târziu, victorioasă în Războiul Ruso-Turc din 1877–1878, Rusia a luat de la România sudul Basarabiei și a recâștigat, în felul acesta, influența la Gurile Dunării. Iar după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin a luat sudul Basarabiei (ca și nordul) și le-a încorporat Ucrainei, tocmai pentru a securiza accesul fostei Uniuni Sovietice la Gurile Dunării. Numai că la începutul anilor '90, Uniunea Sovietică s-a dezmembrat, iar teritoriile care aparțineau Ucrainei au rămas acestei țări.

Pentru autorul acestor rânduri, atenția cu totul specială de care s-a bucurat Kievul în abordările euroatlantice a fost ilustrată și de construcția canalului Bâstroe. Început în anul 2004, canalul, în lungime de 10 km, face legătura dintre Dunăre și Marea Neagră. În timpul construcției, a fost afectată granița de est (pe apă) a Uniunii Europene și a NATO. Nu s-a consemnat nici o reacție. România a solicitat întreruperea construcției, care aduce

serioase prejudicii ecologice în Delta Dunării. Fapt recunoscut de Comisia Economică a ONU. Cu toate acestea, în 2007, Kievul inaugurează canalul Bâstroe, iar reacția occidentală a fost extrem de palidă. Semn că Ucraina s-a bucurat de mai multă vreme de o atenție și de o protecție speciale.

Divizarea în plan demografic și economic a țării este accentuată de faptul că puterile de astăzi vorbesc, fiecare, *în numele jumătății ucrainene* pe care o susțin. De aceea, nu numai confruntarea internă, ci și disputa internațională pe marginea situației din Ucraina prezintă o sfâșiere greu de depășit. Ceea ce ne avertizează că situația din această țară nu poate fi soluționată decât treptat și prin negociere; în orice caz, rar găsim contexte ca acesta care să ne spună atât de limpede: conflictul deschis nu poate fi o soluție. Pentru Vest, deci pentru puterile care susțin partea occidentală a Ucrainei, criza din această țară a fost generată de nerespectarea libertăților și drepturilor omului; pentru Rusia, este o problemă „creată", menită a destabiliza țara. De aceea, Moscova o privește ca pe o problemă de securitate. Ulterior, ea a fost trasformată într-o problemă de securitate și din partea Vestului, tocmai spre a egaliza intensitățile – diferite până atunci – ale angajamentului. „Rusia va ataca", s-a spus, și „va invada". O asemenea eventualitate nu ar fi posibilă decât într-o situație-limită. Care a părut că se apropie după întâlnirea dintre Vladimir Putin și cei doi lideri europeni: Angela Merkel și François Hollande, în februarie 2015, la Minsk. Zborul direct al liderului german la Washington, imediat după convorbiri, arată un efort special pentru a împiedica o asemenea evoluție care părea iminentă.

Deci Vestul și Estul se întâlnesc pe teritoriul Ucrainei. Se întâlnesc ca sfere de influență, dar lucrul cel mai important este că populația care trăiește în estul și în vestul țării sprijină, prin opțiunile lor, una dintre aceste influențe. Ceea ce instituie și poate permanentiza conflictul. În momentul de față, Ucraina este țara-simbol a acestei întâlniri și a acestei dispute. Particularitatea este dată de divizarea internă pe care nu o mai întâlnim cu o asemenea claritate în nici o țară din jur. Presiunile externe – prezente, sub diferite intensități, în întreaga regiune – cunosc

un moment de maxim pe teritoriul Ucrainei. Parcă se adună din toată întinderea Europei, Americii, Rusiei pentru a se întâlni – și a se confrunta – deasupra Ucrainei. Și nu neapărat de ieri, de azi.

Comentatorul de politică externă al publicației *Financial Times* Gideon Rachman înfățișa extrem de sugestiv situația unui oraș din Ucraina, Lvov, și, prin extensie, situația Ucrainei în ansamblu. Iată relatarea. „Cineva care s-a născut în Lvov în 1914, a murit în 1992 și nu s-a mutat niciodată din acea localitate ar fi trăit în cinci orașe diferite pe parcursul vieții. În 1914, Lvov, numit atunci Lemberg, făcea parte din Imperiul Austro-Ungar; în 1919, făcea parte din Polonia, sub numele de Lwow; în 1941 a fost ocupat de germani; după 1945, orașul a fost încorporat în Uniunea Sovietică; iar în 1991 a devenit din nou parte din Ucraina independentă."[1] Soarta orașului Lvov este, într-adevăr, singulară. În proporții diferite însă, toate țările din Europa Centrală și de Est au cunoscut *mișcări de translație geopolitică*, în funcție de raportul de forțe dintre cele două puteri vecine: Rusia și Germania. Nu știm dacă în altă parte a lumii s-a verificat mai bine decât în această regiune formularea geopoliticii clasice, potrivit căreia granița nu este linia despărțitoare dintre două state, ci expresia unui *raport de forțe*. Când Germania a fost puternică, statele din regiune au fost „împinse" spre est. Dimpotrivă, când Rusia a fost puternică – așa cum s-au întâmplat lucrurile după cel de-al Doilea Război Mondial –, am asistat la o mișcare inversă, de la est la vest. Așa se face că Lvovul, care a aparținut, de-a lungul istoriei, Poloniei[2], acum este parte a Ucrainei. Dar ce se întâmplă când cele două puteri vecine ale regiunii – Germania și Rusia – sunt în relații bune, fie și temporar? Situația nu se schimbă prea mult; de data aceasta, cum ne arată tot istoria, mișcarea de modificare a granițelor poate avea loc sub semnul „acordului" comun.

[1] Gideon Rachman, „Ukraine, Russia and Europe's bloody borders: If nations were allowed to claim bits of their neighbours, it could convulse the continent", *Financial Times*, 28 octombrie 2014

[2] De pildă, cronicarii noștri Grigore Ureche și Miron Costin au învățat la Lvov, pe atunci oraș polonez.

Soarta pe care a avut-o orașul Lvov în ultimul secol mai degajă un serios motiv de meditație, surprins foarte bine de subtitlul articolului citat. Granițele în Europa au fost trasate – și nu doar în ultimul secol – cu sânge; o modificare a acestor granițe, chiar și într-un punct mai puțin semnificativ, poate declanșa o mișcare de domino care ar fi în măsură să genereze nu doar un nou val de conflicte brutale, ci chiar o prăbușire din interior a Uniunii și a Europei în ansamblu. UE a fost confruntată în ultima vreme cu multe crize. Dintre toate, aceasta ar fi de departe cea mai costisitoare. Pentru că ar aprinde flacăra disputelor interne la nivel național fără speranța de a mai ajunge la *stabilitatea atât de necesară dezvoltării*; ar fi nu doar o măcinare în van a energiilor, ci și *o secătuire a încrederii*, care ar pune capăt construcției europene. Rostul acestor rânduri este, între altele, și acela de a arăta că divizarea Ucrainei reprezintă o adevărată dramă pentru Europa, întrucât poate declanșa *un joc de domino al granițelor*. Iar o reacție de domino în ceea ce privește granițele ar scufunda Europa în coșmarul disputelor interne din care tocmai credea că ieșise.

3.2. Europa Centrală și de Est: spațiu de dispută geopolitică

Analiza din perspectivă geopolitică a situației din Ucraina impune o trimitere oricât de sumară și la posibile repercusiuni asupra zonei învecinate, Europa Centrală și de Est. Zonă importantă a Europei, Europa Centrală și de Est este parcă programată să repete într-un fel experiențele triste care i-au marcat istoria recentă. Din motive care țin de ea, de această regiune, dar și din rațiuni asociate cu inexistența unei viziuni a Europei față de această zonă. S-ar putea spune că Uniunea Europeană a fost și ea surprinsă de rapiditatea cu care s-au prăbușit regimurile comuniste în Europa Centrală și de Est. Altfel nu ne putem explica tăcerea prelungită a Bruxellesului, lipsa de reacție de la începutul anilor '90. Avem, desigur, în vedere o reacție coerentă cu valențe strategice. Când a apărut, această viziune a fost de la început preferențială și a divizat oarecum regiunea. Grupul de la Visegrád a exprimat

o asemenea fractură. Nu spunem că nu existau deosebiri, dar nu era oportun ca ele să fie relevate și consacrate printr-o astfel de *instituționalizare a diferențelor*. După aceea, viziunea inițială a fost corectată până la un punct, în sensul că Bulgaria, România și Croația au fost primite în Uniune, dar nu și în spațiul Schengen. Argumente în favoarea deosebirilor și pentru o tratare „în trepte" a regiunii existau, dar ele erau de importanță secundă în raport cu obiectivul mare, ridicarea regiunii în ansamblu, ca o realitate care să se impună prin obiective comune și nu prin diferențele specifice, încă o dată reale.

Adevăratul obiectiv strategic al Uniunii față de partea sa centrală și estică ar fi trebuit să fie transformarea acestei regiuni într-o *zonă emergentă*, cu ritmuri înalte de creștere economică și programe ambițioase de modernizare. Era formula cea mai eficientă de diminuare a diferențelor dintre estul și vestul Europei și modalitatea cea mai sigură de emancipare față de experiența pe care o trăise regiunea în perioada postbelică. Când cineva dorește cu adevărat să construiască, este nevoit să construiască pe ceea ce există, nu pe ceea ce i-ar plăcea lui să existe. Acest principiu, cu o arie de valabilitate mult mai largă, are în domeniul de care ne ocupăm o motivație specială, dacă vreți de ordin sociologic. Cei aproximativ 50 de ani de viață petrecuți de țările din regiune sub regim totalitar au marcat o serioasă rămânere în urmă din punctul de vedere al evoluției democratice, al valorilor libertății și, în general, al statului de drept. Această perioadă nu a fost lipsită de progrese în ceea ce autorul american Dani Rodrik numește *premisele interne ale dezvoltării*: calificarea forței de muncă, o bază industrială considerabilă și un stadiu rezonabil al infrastructurii. Or, pattern-ul aplicat regiunii a avut o dominantă – dezindustrializarea – prezentată uneori ca formă de emancipare de valorile regimului comunist – care urma să fie continuată de o reindustrializare modernă. Partea a doua a acestui pattern – reindustrializarea – a fost vizibil influențată de apariția crizei. Astfel, regiunea la care ne referim se află între procesul de deconstrucție care a avut loc și cel de reconstrucție care ar fi urmat să demareze, dar care a fost suspendat de apariția și prelungirea crizei.

Firește, procesul de care vorbim este diferențiat de la țară la țară. El a fost *filtrat* de clasa politică din țara respectivă. Polonia, de pildă, este singura țară care a menținut o bună parte din capacitatea sa industrială, mai mult, a continuat să investească în dezvoltarea acesteia. Așa se și explică faptul că această țară a consemnat o creștere economică pozitivă chiar și în timpul crizei. Pe când, în România, dezindustrializarea a cunoscut proporții alarmante, iar reindustrializarea întârzie să se configureze ca un proces închegat. Putem privi și putem face reproșuri întemeiate viziunii venite dinspre Vest; dar centrul de greutate al analizei trebuie situat în context național. Procesul de dezindustrializare s-a făcut *cu mână autohtonă*, am spune chiar cu un entuziasm local, cu o lipsă de preocupare pentru viitor, cu o superficialitate care, acum, nu poate decât să înfioare. Este votul de blam istoric care va apăsa pe o clasă politică – ne jenăm să vorbim despre elită – de-a lungul unei perioade de peste un sfert de secol care a avut drept stindard deconstrucția, fără o minimă preocupare pentru construcție. Ceea ce a rezultat este trist, este deprimant, nu doar prin lipsa performanței interne, ci și prin contrastul pe care îl pune în lumină.

Ultimele două decenii au reprezentat perioada în care s-a reconfigurat ierarhia lumii de mâine. Emergenții sunt importanți nu atât prin ponderea lor economică aflată în creștere, ci prin exemplul oferit, prin hotărârea cu care au îmbrățișat obiectivul propriei dezvoltări. Emergenții au anunțat că vine o perioadă febrilă a dezvoltării pe care ei au pregătit-o din vreme. Acest adevărat asalt al dezvoltării reprezintă cea mai importantă trăsătură a epocii pe care o trăim. Cu excepția Poloniei, a unor mici tresăriri prezente în celelalte țări, putem spune că regiunea în ansamblu nu s-a conectat la această tendință care urma să devină dominantă. Iar acum urmează să plătească prețul decuplării. Vorbim – cu drept cuvânt – despre perioada totalitară, despre anii când regiunea se afla sub influența directă a Moscovei. Uităm să menționăm că acești ani au fost marcați de revolte (1956, în Ungaria), de încercări deschise de emancipare de o tutelă care obtura viitorul (1968, Cehoslovacia, acțiunea Solidarității în Polonia, politica de

independență promovată în anii '60 și '70 de București). Acum, când propria dezvoltare a fost neglijată, uneori chiar abandonată, Europa Centrală și de Est riscă să fie percepută ca un gen de povară chiar de către Bruxelles, să revină la statutul de teren de dispută, de adevărat dominion modern al puterilor care se înalță pe flancuri: Germania și Rusia.

Europa Centrală și de Est avea toate temeiurile să se despartă de trecutul care a marcat-o după cel de-al Doilea Război Mondial. Să se despartă și să o facă în mod hotărât. Despărțirea este o problemă, modul cum se realizează ea este cu totul altceva și prezintă datele unui proces de sine stătător. Nu discutăm dacă trebuia să se despartă râzând ori cu mânie. Acest proces fundamental trebuia făcut cu gândul la viitor. Deci cu înțelepciune. Este ceea ce a lipsit. El a fost străbătut uneori de bucurie, alteori de mânie, dar foarte puțin de gândul la ziua de mâine. Perioada ultimilor 26 de ani este marcată de o abordare săracă din perspectivă sociologică. Epocile istorice nu pot fi dislocate, pur și simplu. Cum nu poți construi arcuri de timp peste ele, ci doar folosi elementele lor viabile.

Ridicăm această problemă și pentru că orice proces de emancipare față de trecut presupune o perioadă, sau măcar apropierea de o perioadă de propășire economică și socială. Ca să uite, să se îndepărteze de ceva, oamenii trebuie să trăiască mai bine. Or, Europa Centrală și de Est, urmând traseul de care am amintit, cunoaște o întârziere vizibilă a procesului de reindustrializare și modernizare; prin urmare, și a celui de afluență socială. Cu riscul de a deveni un teren prielnic pentru mișcări interne centrifuge, radicale. Recent, publicația online *Convorbiri europene* semnala un fenomen care ar trebui să dea de gândit: în țările occidentale, populismul este preponderent discursiv, pe când în statele din Europa Centrală și de Est el este deja o problemă politică efectivă, întrucât partide cu o pregnantă coloratură populistă au câștigat alegerile și au format guverne. Deci acest curent este prezent în câmpul deciziei politice prin guvernul Tsipras în Grecia (susținut de Syriza, partid populist de stânga), prin guvernul Orban în Ungaria (susținut de FIDESZ, partid considerat de analiști

ca populist de dreapta) și prin guvernul conservator în Polonia, unde PiS – Prawo i Sprawiedliwość (Lege și Justiție) a câștigat recent alegerile parlamentare[1].

Se știe, urmările recentei crize s-au resimțit puternic în Uniunea Europeană, cel mai puternic din întreaga lume dezvoltată. Principala consecință a acestei situații este revenirea în actualitate a neîncrederii, a unor divizări și falii pe trupul Uniunii. S-a vorbit mult în timpul crizei euro de diviziunea nord–sud. În ultima vreme, se discută tot mai intens despre diviziunea vest-est. Cum menționa și Andrew A. Michta, „nu este vorba despre dihotomia Vechea Europă/Noua Europă a lui Rumsfeld; ci mai degrabă despre fragmentarea Europei de azi după criterii culturale și istorice, cu «Europa reală» sfârșindu-se la râul Oder, «Europa semi-reală» întinzându-se de la Oder la râul Bug cu două ramificații, periferia baltică în nord-est și cea croato-bosniană în sud; urmează «non-Europa», care se extinde din Ucraina către est și sud"[2]. Că dorim sau nu să recunoaștem, preocupările centrale ale Uniunii s-au focalizat în ultimii ani pe zona euro, considerată „adevărata Uniune".

Criza va soma într-un fel Europa să facă alegeri dureroase. Să nu uităm că extinderea spre est a Uniunii a avut loc într-un moment în care Europa consemna un *boom* economic. Acum ea este confruntată cu efectele recesiunii și cu multe, multe alte probleme. Cum se va raporta UE la regiunea central și est-europeană în noul context? Avem de-a face cu diviziunea „mare" Est-Vest, dar nu este deloc exclus ca în interiorul „Estului" să apară subdiviziuni. Este posibil ca grupul Visegrád să se bucure, în continuare, de o atenție mai mare, iar interesul Bruxelles-ului să se diminueze pe măsură ce se înaintează spre est. Deși, din punctul de vedere al securității, ar trebui ca atenția să fie maximă la extremitatea (granița) estică a Uniunii. Nu numai pentru că la frontieră pulsiunile

[1] Elena Negrea-Busuioc, „Populismul – o «nouă» maladie în Uniunea Europeană", *Convorbiri europene*, 16 decembrie 2015, http://www.convorbirieuropene.ro/populismul-o-noua-maladie-in-uniunea-europeana/

[2] Andrew A. Michta, „The Buyer's Remorse on NATO Enlargement", On Europe & Security, *The American Interest*, 6 aprilie 2015

centrului sunt mai slabe, ci și pentru că presiunea Rusiei începe să crească în mod vizibil. Din nou apare riscul ca Europa Centrală și de Est să repete destinul său istoric, acela de spațiu de dispută între puterile care o străjuiesc.

3.3. Șansa ratată a regiunii în care ne aflăm

Abordarea zonei central și est-europene preponderent prin prisma diferențelor a fost întărită și consolidată de reacția statelor din regiune. Care nu au înțeles că trăiesc o șansă istorică unică. Regiunea, cum am arătat într-un studiu publicat în acei ani de început ai tranziției[1], a avut de-a lungul secolelor o *valoare geopolitică de împrumut*, cea derivată din raportul de forțe între puterile care străjuiau zona, Germania și Rusia. Șansa unică de care vorbim avea în vedere faptul că ambele puteri erau confruntate cu probleme interne: prima cu problemele survenite după reunificare, cea de-a doua cu cele apărute în urma prăbușirii Uniunii Sovietice. Era contextul potrivit, nu doar favorabil, ci istoricește unic, în care puteau fi impuse *valoarea geopolitică intrinsecă a zonei*, valențele comune ale sale. Mai ales că era o problemă de ani până când Germania și Rusia urmau să se ridice. Cum, de altfel, s-au și întâmplat lucrurile. Într-un moment în care fie că nu au existat puteri mari cu interese directe în zonă, fie că aceste puteri erau ocupate cu propriile probleme, Europa Centrală și de Est s-a prezentat în fața lumii în mod fragmentat, punând pe prim-plan *diferența* dintre state și interesele lor, întârziind poate nepermis de mult să arate că ceea ce le apropie și le unește este mai important decât ceea ce le deosebește. Situația din regiune implică și această componentă a *supralicitării diferenței* dintre state, venită atât din partea Bruxelles-ului, cât și din partea capitalelor din regiune. Concomitent cu subestimarea acțiunii coordonate pe probleme comune ale regiunii. Ceea ce, vedem bine, va condamna regiunea să-și repete destinul, ca *spațiu de dispută*. Destin care s-ar putea accentua odată cu trecerea anilor.

[1] Paul Dobrescu, „Nu este loc de utopie", studiu introductiv la volumul *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Editura Diogene, București, 1995, pp. 21–22

Încheiem această parte spunând: moștenirea crizei din Ucraina nu este atât conflictul, deși este un conflict dureros, care angajează cetățenii aceluiași stat; nu este nici tensiunea pe care o aduce nu doar în țară, ci în regiune, o regiune care numai de tensiune nu avea nevoie; nu este nici chiar retematizarea conflictului dintre Est și Vest, care într-o formă sau alta se prefigura; moștenirea dureroasă, chiar alarmantă, constă în posibilul joc de domino al granițelor pe care încorporarea Crimeii îl poate declanșa. Cum Bruxelles-ul privește cu o detașare din ce în ce mai vizibilă la Europa Centrală și de Est, cum acest joc al granițelor de care vorbim nu se referă la situația din Peninsula Iberică ori din vestul bătrânului continent, el va putea declanșa procese de sfâșiere internă în „prima linie", în regiunea în care trăim. Există riscul real ca Europa Centrală și de Est să recadă în disputele sale tradiționale, teritoriale, să nu prindă trenul dezvoltării tocmai într-o perioadă în care dezvoltarea devine preocuparea centrală a lumii, forma esențială de a te depărta de criză și de urmările ei.

3.4. Conflictul din Ucraina: privirea dinspre Washington

Examinarea situației din Ucraina este clar influențată și de unghiul din care se face analiza, mai precis de capitala de unde privim la această țară. Deci cum se văd lucrurile de la Washington, de la Moscova și de la Berlin?

Țară pluralistă prin excelență, America ne propune mai multe interpretări cu privire la situația din Ucraina. Sunt abordările promovate de personalități academice şi politice ale vieții americane. Inspirate de opțiuni teoretice diferite, de apartenența la diverse şcoli de gândire (şcoala liberală, realistă etc.), aceste interpretări luminează din diferite unghiuri situația atât de complicată creată în Ucraina, potențialul de risc pe care îl prezintă conflictul apărut la granița de est a Uniunii Europene. Evident, cea mai importantă dintre aceste interpretări este cea oficială. Care este rodul unei proiecții modelate în anii '90 şi urmate, după aceea, pas cu pas.

Atitudinea oficială a SUA a fost mult influențată de analizele lui Zbigniew Brzezinski, care atrăgeau atenția asupra poziției

geopolitice cheie a Ucrainei: „Nu poate fi subliniat îndeajuns faptul că, fără Ucraina, Rusia încetează să fie un imperiu, dar, împreună cu Ucraina, mai întâi momită și, apoi, subordonată, Rusia devine, automat, un imperiu".[1] Evident, problema Ucrainei este tratată ca parte a problemei mai mari, problema rusă, ea însăși componentă a unei probleme mai cuprinzătoare, relația Europei cu Rusia și pericolul pe care l-ar reprezenta refacerea „imperiului rus" pentru existența Uniunii Europene. S-ar putea spune că politica americană față de Kiev a ținut cont de concluziile lui Brzezinski. Ucraina a fost „ajutată" să se desprindă din îmbrățișarea Rusiei, să basculeze spre Uniunea Europeană. Unul dintre motivele principale este chiar poziția sa geopolitică, de „interfață europeană" a Rusiei.

Atât de cunoscută a devenit interpretarea pe care Brzezinski o propune în legătură cu Ucraina, încât ea a devenit paradigmatică pentru unele cancelarii occidentale, cu deosebire pentru cea americană. Emmanuel Todd, antropolog francez, privește la Ucraina nu din perspectiva Moscovei, ci din cea a Berlinului, a noii puteri care se ridică și care ar reprezenta pentru Europa un pericol mult mai mare decât Rusia, și exclamă: „bietul Brzezinski"[2]. Autorul francez consideră că politica americană în regiune este greșită, tocmai pentru că pornește de la premisa „pericolului rusesc" și nu observă noua putere care se ridică în Europa, Germania (vom reveni asupra analizei propuse de autorul francez).

Politica americană față de Ucraina are câteva puncte nodale care o precedă. Cel mai important este reprezentat de hotărârea din 1998 a Congresului american privind extinderea NATO către est, care a avut loc în trei „valuri" succesive și a cuprins 12 țări[3].

---

[1] Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 1994

[2] Emmanuel Todd, *„L'Allemagne tient le continent europeen"*, http://www.youscribe.com/catalogue/tous/interview-emmanuel-todd-l-allemagne-tient-le-continent-europeen-2493433

[3] Prima extindere a cuprins țările de la Visegrád, cea de-a doua alte zece state est-europene – Țările Baltice, România, Bulgaria, Slovenia și Slovacia; ultimele state care au devenit membre ale Alianței sunt Albania și Croația.

În legătură cu această decizie şi cu acţiunile care i-au urmat, există o vie dispută în rândul liderilor politici de rang înalt, cât şi al analiştilor. Dezbaterea este aşa de încinsă deoarece are drept obiect o problemă fierbinte, dar şi pentru că, se pare, nu a existat un acord scris între America şi fosta Uniune Sovietică privind extinderea NATO spre est. Mary Elise Sarotte precizează acest lucru clar: „Contrar acuzaţiilor din partea Rusiei, nu a existat un acord formal privind extinderea NATO".[1] Este adevărat, aşa cum precizează acelaşi autor, că nici nu s-au deschis toate arhivele care ar putea lămuri lucrurile. Ar mai trebui menţionat că o parte din discuţiile purtate în acea perioadă între administraţia americană, Mihail Gorbaciov şi Helmut Kohl aveau în vedere *două agende*: extinderea NATO şi reunificarea germană. Sarotte relatează în articolul citat faptul că Helmut Kohl era interesat mai mult de a doua agendă, iar când liderul sovietic a dat „unda verde" pentru reunificarea monetară a celor două state germane (ceea ce însemna începutul reunificării politice), cancelarul german, de bucurie, s-a plimbat până mult după miezul nopţii prin Piaţa Roşie[2]. Evident că, în acest context, el nu putea insista asupra problemei extinderii NATO. Mai ales că, potrivit relatării secretarului de stat James Baker, Gorbaciov ar fi precizat: „Cu siguranţă, orice extindere a NATO este inacceptabilă".[3]

Dezbaterea este complicată şi, probabil, va continua multă vreme. Nouă ne rămâne să relevăm cîteva aspecte. Învingătorul scrie întotdeauna istoria. Mai ales în condiţiile în care nu a existat un acord precis referitor la extindere. Întrebarea cardinală este următoarea: până unde scrie învingătorul istoria, astfel încât să asigure o anumită stabilitate a ordinii instituite, un tip de acceptare de ambele părţi? În această lumină, ni se par de actualitate opiniile formulate de una dintre cele mai luminoase personalităţi americane, George F. Kennan, cel care a fondat strategia containment-ului, strategia care a ghidat întreaga politică

[1] Mary Elise Sarotte, „A Broken Promise?", *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2014

[2] *Idem*

[3] *Idem*

externă americană de-a lungul Războiului Rece. După hotărârea Congresului american privind extinderea NATO spre est, Thomas L. Friedman a avut inspirata idee de a-l contacta telefonic pe George F. Kennan, care, la vremea interviului, deci în 1998, avea 95 de ani. Sunt câteva precizări pe care eminentul diplomat le-a făcut cu acest prilej. Prima punea sub semnul întrebării raţiunea profundă a extinderii şi semnala riscul generat de acest proces pe relaţia cu o putere care la acea vreme traversa un moment dificil, dar care rămânea o putere semnificativă. „Cred că este începutul unui nou Război Rece [...] Cred că ruşii vor reacţiona negativ şi din ce în ce mai puternic, culminând cu schimbarea poziţiei lor. Cred că este o greşeală dramatică, lipsită de orice fel de temei. Nimeni nu ameninţă pe nimeni."[1]

Diplomatul american mai menţionează un lucru, care are mult de-a face cu ceea ce noi am numit „interpretări dominante". „Extinderea NATO ilustrează o foarte sumară înţelegere a istoriei Rusiei şi a Uniunii Sovietice. Bineînţeles că va exista o reacţie negativă din partea Rusiei, iar apoi susţinătorii extinderii NATO vor spune: «V-am avertizat, acesta este felul de a fi al ruşilor»; dar recursul la un asemenea tip de argument este pur şi simplu greşit." Deci se anticipa o reacţie negativă din partea Moscovei. Totul era ca unei asemenea reacţii să i se răpească îndreptăţirea, să fie deformată într-un fel sau altul. În cazul de faţă, acest lucru s-a realizat asociind-o cu reacţia tradiţională, conservatoare a Moscovei. Astfel, discuţia aşezată şi raţională a derapat: conţinutul problematic a fost substituit cu o etichetă. Dacă această etichetă face apel la un lucru cunoscut publicului – de pildă faptul că ruşii ar fi nu doar conservatori, ci ar reprezenta şi un pericol –, atunci succesul este asigurat. Iată importanţa decisivă a „încadrării" unui gest, a unei reacţii, a unei poziţii. Întrucât am făcut de mai multe ori referire la „interpretări dominante" ori, cel puţin, la lansarea şi „omologarea" unui punct de vedere cât mai răspândit despre o situaţie sau alta, ne luăm îngăduinţa de

[1] Thomas L. Friedman, „Foreign Affairs: Now a Word From X", *The New York Times*, 2 mai 1998, http://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-x.html

a sistematiza puțin. Este importantă într-o asemenea operație promptitudinea reacției, deci cine lansează primul interpretarea respectivă. Apoi, forța de a o difuza, de a o răspândi, în cele din urmă de a o impune. Cu alte cuvinte, de a o transforma în „interpretare dominantă", la care celelalte interpretări sunt nevoite să se raporteze și de care trebuie, într-un fel sau altul, să țină seama. Succesul este condiționat de cele mentionate mai sus, la care se mai adaugă ceva esențial: cât ești de pregătit să „încadrezi" reacția previzibilă a părții celeilalte, în cazul de față a Rusiei. S-o încadrezi astfel încât s-o distorsionezi suficient de mult pentru a o despărți de înțelesul ei.

Potrivit lui George Kenan, în momentul în care s-a hotărât extinderea NATO, s-a hotărât și „încadrarea" reacției previzibile a Rusiei în termenii unei reacții ostile, care avea rădăcinile în istoria acestei țări, în comportamentul tradițional al Moscovei, în opoziția sa față de orice măsuri de întărire a securității popoarelor din zonă. Acum să ne întrebăm. Cetățeanul obișnuit ce va reține? Puțin probabil să fie convins de argumentele „de securitate" aduse în dezbatere de oricare dintre părți. Dar un mesaj de felul „Vin rușii peste noi" – mai ales că lucrul acesta s-a întâmplat de-a lungul istoriei – prinde mult mai repede. Orice opinie ar mai fi avansată în legătură cu situația din Ucraina, cel puțin în spațiul central și est-european va fi întru câtva redusă la „pericolul rusesc". Vedeți marea importanță a „interpretărilor dominante"?

Sunt mai multe planuri de analiză care se întâlnesc în ceea ce numim procesul de extindere a NATO în regiunea central și est-europeană. Când Congresul SUA a hotărât extinderea, trei țări – Polonia, Cehia și Ungaria – primiseră acordul de a deveni membre ale acestei organizații de securitate. Stoparea, în acel moment, a procesului de extindere echivala cu trasarea unei linii despărțitoare chiar prin centrul Europei Centrale și de Est. În același timp, recunoașterea unei situații de fapt: țările care nu fuseseră primite în NATO intrau automat în sfera de influență a Rusiei. Ceea ce însemna, implicit, abandonarea unui principiu: dreptul fiecărui popor de a decide asupra viitorului său. Principiu fundamental al noii ordini internaționale instaurate după încheierea Războiului

Rece. Poate principiul despre care vorbim să cunoască limitări? Doar în cazuri precise și doar în momentul în care el intră într-un tip de conflict cu cerințe fundamentale de securitate ale altui stat. Cerințe reale, și nu imaginate sau invocate. Întâlnirea dintre dreptul unui popor de a decide asupra viitorului său și cerințele de securitate ale unui stat vecin – în acest caz ale Rusiei – formează paradigma în care este analizată și dezbătută criza ucraineană. Apare și aici o sfâșiere pe care am întâlnit-o când am discutat situația internă a Ucrainei.

3.5. Vocile realismului politic

Este semnificativ că mari personalități intelectuale ale SUA au opinii diferite de poziția oficială a Washingtonului și avansează unele argumente asemănătoare cu cele folosite de Moscova. Sunt argumente care vizează probleme de securitate, soluții care să asigure o anumită stabilitate a statului ucrainean și a zonei în ansamblu. În 2003, deci cu mult înainte de izbucnirea crizei ucrainene, chiar înainte și de Revoluția Portocalie, Saul Cohen, autor american de relief în domeniul geopoliticii, sublinia limpede: „Ar fi bine atât pentru Occident, cât și pentru guvernul de la Kiev să recunoască faptul că viitorul cel mai bun pentru Ucraina este acela de a deveni o punte de legătură între Rusia și Occident, iar nu un vârf de lance al NATO".[1] Dacă la Cohen argumentele sunt asociate mai ales cu ideea de stat-tampon, de punte de legătură, John Mearsheimer vizează direct argumentele de securitate, aduse în prim-plan și de către Moscova. „Poate că Washingtonul nu este de acord cu poziția Moscovei, însă ar trebui să îi înțeleagă rațiunea [...] Marile puteri sunt mereu sensibile la posibilele amenințări de la propriile lor granițe. În definitiv, Statele Unite nu tolerează amplasarea de forțe militare de către alte puteri niciunde în Emisfera Vestică, cu atât mai puțin la granițele sale. Imaginați-vă furia Washingtonului în cazul în care

[1] Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2003, p. 218

China ar decide să înființeze o puternică alianță militară care ar include Canada și Mexicul."[1]

Dacă ne menținem în interiorul poziției americane, atunci este nevoie să răspundem la o eventuală nedumerire a cititorului: cum pot să apară deosebiri atât de mari între poziția unui stat într-o problemă așa de importantă și pozițiile exprimate de personalități intelectuale de prim rang ale acelei țări. Opiniile reproduse mai sus aparțin unor autori care, direct sau indirect, împărtășesc viziunea realismului politic în domeniul relațiilor internaționale. Viziune care solicită din partea decidentului un calcul exact, aplicat, am spune chiar nemilos al consecințelor. În această perspectivă, decizia politică are puține puncte de contact cu judecata morală. Henry Kissinger a acordat un interviu cunoscutei reviste germane *Der Spiegel*. Întrebat în legătură cu situația din Ucraina, el răspunde: „Este important ca Ucraina să rămână un stat independent și să aibă dreptul de a dezvolta relații economice și comerciale așa cum crede de cuviință. Dar nu cred că este o lege a firii ca fiecare stat să aibă neapărat dreptul de a deveni un aliat în cadrul NATO. Atât eu, cât și dumneavoastră știm că în cadrul NATO nu va exista niciodată unanimitate în ceea ce privește admiterea Ucrainei ca membru.

Der Spiegel: Dar noi nu le putem spune ucrainenilor că nu sunt liberi să-și decidă propriul viitor.

Kissinger: De ce nu?"[2]

Deci, vocile „realiste" presează Ucraina să „accepte realitatea". Poziția oficială a SUA are la bază o viziune care dă întâietate principiului, idealului, în general dimensiunii morale a deciziei politice. Sunt multe studii și analize care subliniază că, în Ucraina, SUA nu au aplicat principiile dure ale realismului politic, ci, mai curând, au recurs la o proiecție inspirată de valorile noii ordini internaționale, care pornește de la premisa că fiecare comunitate

[1] John J. Mearsheimer, „Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2014

[2] „Do We Achieve World Order Through Chaos and Insight?", interviu luat de Juliane von Mittestaedt și Erich Follath, *Der Spiegel online*, 13 noiembrie 2014

națională își poate hotărî de sine stătător viața. Cum am mai arătat, SUA consideră că noua ordine globală are drept puncte de sprijin instituții internaționale, se bazează pe reguli și valori asumate. În această viziune, puterile regionale și influența lor în zonă urmează să aibă un rol, prin forța lucrurilor, de importanță secundă. Or, în Ucraina întâlnirea cu puterea regională, cu Rusia, reprezintă miezul conflictului.

În Ucraina, America a împins prea mult în față principiul și a neglijat realitatea accidentată pe care urma să se aplice respectivul principiu. A consemnat două reacții adverse. Prima a fost din partea Rusiei. Hotărâtă și chiar având o componentă de contrareacție: ocuparea Crimeii. În comentariile publicate pe marginea situației din Ucraina, totul este asociat cu acțiunea lui Vladimir Putin. Putin a putut să imprime o serie de note particulare reacției, dar liderul de la Kremlin nu ar fi avut și la începutul lui 2016 susținerea a 82% din populația țării, dacă nu ar fi exprimat atitudinea împărtășită a Rusiei.

Cea de-a doua, apărută mai târziu, formulată mai pe ocolite, dar totuși întrunind notele unei reacții, a venit din partea Europei în general, a Germaniei cu deosebire. Sancțiunile aplicate Rusiei se întorc împotriva celor care au avut un comerț intens cu Moscova. E o notă de plată economică, dar care, peste un timp, se va evidenția și ca o notă de plată politică. De ambele ne vom ocupa în cele ce urmează.

Nu înainte de a mai face o precizare. O superputere joacă mai tot timpul un gen de *simultan politic și geopolitic*. Este nevoită, în alți termeni, să facă față mai multor situații dificile, mai multor crize concomitente. De data aceasta, sunt trei crize de mare anvergură: cea din Ucraina, cea din Marea Chinei de Sud și cea din Orientul Mijlociu. Am spune crize structurale, pentru că ele angajează puteri care se ridică; deci cer regândiri și restructurări, ori măcar adaptări ale ordinii existente. În fiecare din aceste situații este nevoie de noi strategii și noi priorități. Deci de o activitate de elaborare care să devanseze probleme politice reale și presante. Or, tocmai această activitate de elaborare – fundamentală pentru momentul actual – este întârziată. Și va mai trebui să întârzie un timp, întrucât în SUA sunt alegeri.

3.6. Conflictul din Ucraina: privirea dinspre Moscova

Imaginați-vă un U culcat și îndreptat spre Europa. „Gura" literei respective este poarta de intrare dinspre Apus în Rusia. Marea Câmpie Europeană, cea mai întinsă formă de relief fără munți de pe continent, pleacă din vestul continentului, traversează partea sa nordică și apoi se „revarsă" în imensitatea geografică a Rusiei. Pe întinderea acestei câmpii nu sunt forme de relief care să bareze ori măcar să îngreuneze circulația dinspre Europa spre Rusia și invers. Din punct de vedere strategic, „poarta" geografică despre care vorbim este mereu deschisă. Prin acest spațiu au pătruns polonezii în Rusia (la începutul secolului al XVII-lea), francezii conduși de Napoleon (la 1812), germanii în Primul și cel de-al Doilea Război Mondial. Deci ea trebuie apărată. Chiar în mijlocul acestui spațiu se află Ucraina. Astfel, această țară împrumută importanța strategică a locului în care este plasată. Este ca și când Kievul ar deține – alături de Minsk (Belarus) – cheile unei „cetăți", cetatea numită Rusia. Este o interfață geografică și, deopotrivă, una economică: Ucraina este tranzitată de marile conducte care alimentează Europa cu petrol și gaz. Pentru a nu mai aminti că Rusia, ca stat, a ființat prima dată pe Nipru, sub denumirea de Rusia Kieveană.

Am prezentat acest tablou pentru a releva că reacția Moscovei la schimbarea de regim de la Kiev are o întemeiere strategică. În dublu sens. Mai întâi, în cel militar și de securitate. Era greu de presupus că Rusia ar fi admis prezența unui regim la Kiev care avea strânse legături cu Occidentul și putea gestiona situația din Ucraina în așa fel încât să accelereze o evoluție ce putea viza chiar aderarea la NATO. Apoi, este vorba despre „schimbarea de regim" pe care Moscova o percepe ca pe o mișcare prin care Washingtonul exportă modelul său politic de organizare. O schimbare de regim la Kiev putea, în fond, pregăti o schimbare de regim și la Moscova. Efectul de contagiune în acest domeniu nu poate fi subestimat. Deci un risc de securitate în cel mai plin sens al termenului. Libertatea, dreptul la exprimare liberă, statul democratic, apreciază Kremlinul, sunt vectorii prin intermediul cărora oamenii sunt antrenați la schimbarea propriilor conducători și a regimurilor pe

care aceştia le conduc. De aceea, Moscova nu doar că a reacţionat, ci a făcut o mişcare-surpriză: a anexat Crimeea. Firește, organizând un referendum, folosind în acest scop un arsenal mediatic, făcând trimitere la structura demografică a peninsulei – populaţia rusofonă se apropie de 60% din întreaga populaţie a Crimeii. Şi neuitând să amintească de „precedentul Kosovo".

Pentru observatorul atent, neobişnuită este nu reacţia Rusiei, ci surprinderea Occidentului faţă de promptitudinea şi diapazonul larg pe care s-a dispus răspunsul Moscovei: incursiunea în estul Ucrainei, ocuparea Crimeii, la care se adaugă poziţia dură la convorbirile care au urmat. Anatole Kaletsky portretizează expresiv – şi ironic – nedumerirea occidentală. „Oscar Wilde a descris căsătoria drept triumful imaginaţiei asupra inteligenţei, iar a doua căsătorie, triumful speranţei asupra experienţei. În finanţe şi geopolitică, prin contrast, experienţa trebuie să prevaleze întotdeauna asupra speranţei, iar realismul asupra iluziilor."[1] Nu putem spune că „politica Statelor Unite şi a Europei în Ucraina pare a fi motivată în întregime de dorinţă şi *wishful thinking*"; putem însă afirma că Occidentul nu a evaluat din vreme reacţia, pentru că a subestimat importanţa pe care Moscova o acorda schimbării de regim în Ucraina; a nesocotit faptul că realităţile geopolitice sunt durabile, că ele păstrează ceva din perenitatea raporturilor naturale. Prefacerile politice pot adăuga sau diminua din forţa constrângerilor geopolitice, dar acestea rămân „în picioare" pentru multă vreme şi influenţează decizia politică, uneori chiar o comandă, indiferent dacă ea este luată de un regim alb sau roşu, de un lider autoritar sau democratic. Nu doar Rusia lui Putin, ci Rusia dintotdeauna a dat o atenţie specială conotaţiilor geopolitice ale deciziilor şi măsurilor sale.

Zbigniew Brzezinski relatează o scenă instructivă pentru problema pe care o discutăm. De fapt, cu ea începe lucrarea *Game Plan*[2]. În prima parte a anului 1985, „un ministru de externe

[1] Anatole Kaletsky, „Realpolitik in Ukraine", http://www.zerohedge.com/news/2014-03-03/realpolitik-ukraine

[2] Zbigniew Brzezinski, *Game Plan: How to Conduct the US-Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, Boston, 1986

dintr-o țară NATO" – noi bănuim că era chiar Brzezinski – face o vizită la Moscova. Titularul portofoliului de externe sovietic – Andrei Gromîko –, poate presimțind că îndelungata sa carieră în fruntea Ministerului de Externe nu va mai dura mult, invită oaspetele într-o mică încăpere, alăturată biroului său. Pe unul din pereți era o hartă a lumii văzute de la Moscova, iar în fața hărții un fotoliu. Demnitarul moscovit mărturisește cu un aer de mândrie: de câte ori am un răgaz, vin aici. „Cam pentru o oră. Nu fac nimic altceva decât să privesc la această hartă și să reflectez."[1] Oaspetele, surprins, se întreabă în sinea lui: oare câți miniștri de externe ai țărilor occidentale au în birourile lor o asemenea hartă și stau să reflecteze în fața ei? Harta, în acest caz, sugera prioritatea dată continuității, constantelor unei linii politice, tabloului „mare" al vieții diplomatice, ideii de strategie proiectată pe o perioadă îndelungată. Discuția care a urmat a beneficiat de o altă mărturisire care adaugă la semnificația gestului de a reflecta în fața hărții: „Lectura mea preferată sunt memoriile predecesorului meu la Ministerul de Externe". O conștiință a istoriei pe care o întâlnești rar, foarte rar. Care nu este doar a unui fost ministru de externe, ci a elitei ruseşti în acest domeniu.

Nu ne-am putut stăpâni gândul: la noi, prima preocupare a unui demnitar este cum să dărâme ceea ce a făcut predecesorul, uitând că, astfel, pregătește rețeta ca succesorul să procedeze la fel cu el însuși. Adăugați la aceasta faptul că, o dată la 20–25 de ani, oricum în istoria României vine un val care mătură ceea ce se înjghebase până atunci. Uneori, valul vine din străinătate, alteori îl pornim noi și, culmea, cu o bucurie nici măcar temperată. Din nou mi-am adus aminte de ceea ce spun specialiștii: pentru a construi o elită ai nevoie de cel puțin trei generații, fiecare dintre aceste generații urmând să adauge ceva la cea mai importantă construcție politică și sociologică: o elită performantă, fără de care nimic durabil nu poate lua naștere în viața unui popor. Mișcarea aceasta sacadată de întrerupere a unui proces, a unei idei, a unui gând și când trebuie, și când nu trebuie pulverizează nu doar condiția performanței, ci chiar a identității. La începutul

[1] *Idem*, p. 3

anilor '90, însoțeam o delegație oficială la cel mai înalt nivel în Chile. Era o ceremonie oficială. Urma să se intoneze imnurile de stat. Primele acorduri ale imnului României: am rămas cu toții uimiți. Era imnul care se cânta în anii '50. Care a fost schimbat în anii '60 și din nou schimbat la începutul anilor '90. Mă întrebam dacă s-ar fi putut întâmpla ceva asemănător la o vizită oficială a unei delegații franceze. Nicidecum, pentru că imnul acestei țări durează de peste 200 de ani. Încât se confundă cu Franța.

Deci reacția Rusiei la situația din Ucraina are întemeieri istorice și întemeieri geopolitice clare. După opinia noastră, criza din Ucraina nu a făcut decât să confirme ceea ce devenise clar încă din 2008. Conflictul din Georgia a fost edificator pentru determinarea Moscovei de a nu mai face concesii înaintării occidentale în spațiul ex-sovietic. O înaintare politică, dar care putea fi urmată de o extindere a NATO. Avem de-a face cu două „lecturi greșite" în ceea ce privește Rusia: prima se referă la reacția sa față de criza din Ucraina. Inițial, probabil că se mizase pe o reacție mult mai slabă. Ea s-a dovedit nu doar foarte hotărâtă, dar și bine calculată, întrucât a prilejuit ocuparea unui punct strategic la Marea Neagră și a creat un conflict înghețat în coasta Europei. Cea de- a doua are în vedere rolul pe care dorește să-l joace și poate să-l joace Rusia pe arena internațională. S-a spus că Rusia este o „putere regională". Judecata are temeiuri, dar are și slăbiciuni. Una dintre ele este pusă în lumină de rolul jucat de Moscova în Orientul Mijlociu, rol care arată valențe globale de netăgăduit. Atitudinea rațională ar fi aceea de a antrena, de a atrage Rusia. Henry Kissinger fixează acest adevăr într-o formulă clară: „Rusia trebuie percepută ca un actor esențial în menținerea echilibrului global"[1].

Un capitol aparte – prin semnificații și urmări – în evaluarea conflictului din Ucraina este reprezentat de ceea ce numim „sancțiunile economice împotriva Rusiei". Măsură care se impunea. Era un gen de reacție la reacție. Nu împărtășim neapărat punctul de vedere – destul de răspândit în ultima vreme – care critică

[1] Henry A. Kissinger, „Russia should be perceived as an essential element of any new global equilibrium", *The National Interest*, 4 februarie 2016

sancțiunile aplicate Moscovei. Nici noi nu credem în valoarea pe termen lung a măsurii, dar ea trebuia luată. Sancțiunile nu pot să joace un mare rol pentru că trăim cu toții în epoca globalizării. A aplica sancțiuni împotriva Moscovei înseamnă, implicit, a-i pedepsi și pe exportatorii europeni în Rusia. Deci, una este să aplici sancțiuni, cu totul altceva să fii conștient de impactul lor. Perioada dificilă pe care o traversează acum Rusia se datorează și aplicării acestor sancțiuni. Devalorizarea rublei, scăderea rezervelor valutare, penuria de produse alimentare cu care se confruntă cetățeanul, situațiile disperate pe care le cunosc unele bănci, toate acestea vorbesc de o criză reală în viața Rusiei; generată de sancțiuni, dar și de prăbușirea prețului petrolului. Există voci oficiale care vorbesc despre faptul că aceste sancțiuni vor fi înăsprite dacă va continua comportamentul de până acum al Rusiei. În același timp, crește și valul criticilor și nemulțumirilor la adresa acestei inițiative occidentale. Emma Ashford chiar așa își intitulează un articol: „Not-So-Smart Sanctions"[1]. Sancțiunile au fost inițiate ca o măsură de a constrânge Rusia să se retragă din Crimeea. A fost, evident, o supraevaluare a impactului respectivei măsuri.

Politica lucrează mult și cu psihologia, mai ales când este vorba despre țări mari, țări cu trecut imperial, cu ambiții, țări animate și de un mesianism istoric. Rusia a pierdut Războiul Rece. Și-a retras forțele armate de la o distanță de 1 000 de kilometri (de pe Elba), a promovat în primii ani după prăbușirea Uniunii Sovietice o politică pe care unii autori o numesc „atlanticistă". În anii '90 se discuta despre parteneriate între Rusia și NATO, între Rusia și Europa. În ultimii ani, Rusia a cooperat cu America la încheierea acordurilor nucleare cu Iran, la finalizarea diverselor tratate care au soluționat „moștenirea nucleară a Războiului Rece". Lupta împotriva terorismului va trebui cu deosebire să antreneze și Rusia. Politica de izolare a acestei țări nu este folositoare nimănui. Este adevărat, prima țară care trebuie să contribuie la modelarea unui nou făgaș de evoluție este Rusia însăși.

[1] Emma Ashford, „Not-So-Smart Sanctions: The Failure of Western Restrictions Against Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

3.7. Criza din Ucraina: privirea dinspre Berlin

În ultimii zece ani, Germania a fost nevoită să ducă la îndeplinire două misiuni foarte importante. Care au relevat anumite slăbiciuni şi indecizii ale Berlinului. Este vorba, în primul rând, de numeroasele probleme ridicate de soluționarea crizei euro. Germania îşi construise un imperiu *„by accident"*[1]. Imperiul îi convenea Berlinului, pentru că reprezenta prima piață pentru maşina de export germană. Dar prețul menținerii imperiului nu a mai surâs liderilor germani. Opoziția Berlinului față de înființarea unor bonduri europene şi, mai ales, hotărârea cu care a promovat austeritatea ca metodă de a depăşi criza şi efectele ei au ilustrat o Germanie „dual㔠, după expresia lui George Friedman[2]. O Germanie înclinată mai mult spre interese proprii, în strategia căreia problemele europene continuau să fie importante, dar nu mai aveau greutatea de altădată. Sau, poate, prioritățile germane urcaseră atât de mult, încât le puneau într-un gen de penumbră pe cele europene.

Al doilea moment a fost reprezentat de precipitarea situației din Ucraina. Şi de data aceasta, Germania a jucat tot un rol dual. În sensul că, la început, Berlinul a sprijinit evoluțiile de la Kiev, chiar anumite fațiuni din cadrul mişcărilor de protest. Noi nu putem refuza altora dreptul la alegere, de care am beneficiat şi noi, a fost, în esență, mesajul transmis de Angela Merkel. Pe parcurs, poziția Germaniei s-a flexibilizat. George Friedman consideră că apariția în prim-plan a dimensiunii militare a conflictului este adevărata explicație a acestei schimbări. La fel de importantă este şi consecința economică a crizei ucrainene. Germania nu este în nici un fel avantajată de menținerea sancțiunilor, chiar dacă le acceptă.

Cunoscutul istoric şi antropolog francez Emmanuel Todd a acordat publicistului Olivier Berruyer un amplu interviu în care a analizat situația continentului european aflat din ce în ce mai vizibil sub influența Germaniei. Titlul este sugestiv: „L'Allemagne tient le continent européen". Nu este o analiză de sine stătătoare

[1] Ulrich Beck, „Germany Has Created An Accidental Empire", *Social Europe*, 25 martie 2013

[2] George Friedman, „Germany Emerges", *Geopolitical Weekly*, Stratfor, 10 februarie 2015

a Germaniei, ci o încercare de a descifra rolul Berlinului în criza ucraineană, în evoluția de ansamblu a continentului. Gândurile specialistului francez sunt formulate într-o manieră dură – „nu avem timp să fim curtenitori" – și susțin fără echivoc faptul că Germania a făcut din Europa un adevărat imperiu, harta continentului ilustrând diferitele cercuri concentrice de dominație și influență ale Berlinului: „Este o hartă care creează imaginea realității Europei și care încearcă să ne scoată din ideologia hărților neutre, care ascund ceea ce Europa este pe cale să devină: un sistem de națiuni inegale, prinse într-o ierarhie care include țări dominate clar, țări agresive, o țară dominantă, precum și o țară care este rușinea Europei – Franța". Ulterior, articolul la care ne referim a apărut și în variantă online[1], însoțit de o hartă pe care o reproducem mai jos, întrucât este menită să ilustreze viziunea autorului francez despre „sistemul Germania":

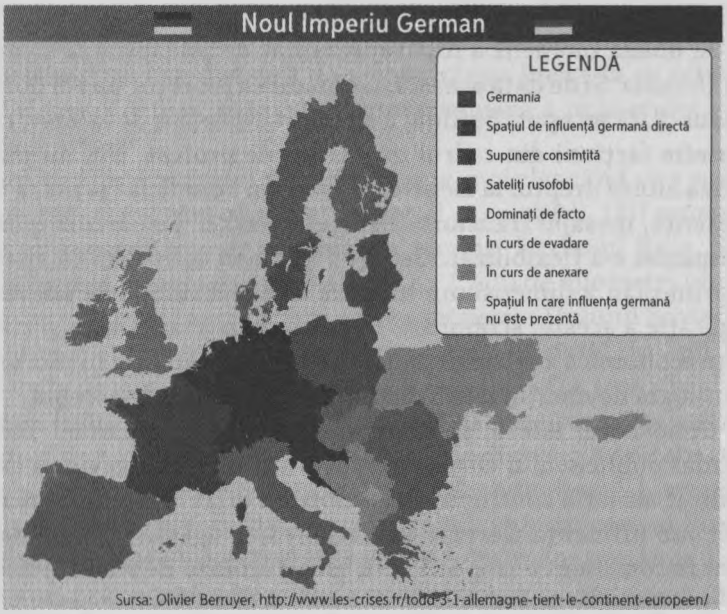

Sursa: Olivier Berruyer, http://www.les-crises.fr/todd-3-l-allemagne-tient-le-continent-europeen/

[1] Emmanuel Todd, „L'Allemagne tient le continent européen", *Les Crises*, 3 septembrie 2014, http://www.les-crises.fr/todd-3-l-allemagne-tient-le continent-europeen/

Ideea imperiului european al Germaniei nu este nouă. Atrag atenția însă considerațiile de ordin geopolitic asupra mișcărilor care au favorizat nu doar ascensiunea, ci chiar instituirea dominației. Prima dintre ele: lectura geopolitică greșită din partea SUA a situației reale din Europa, lectură hrănită și ea de interpretările unor autori prestigioși, care, accentuând, uneori excesiv, „pericolul rusesc", nu mai sesizează că Germania este adevărata putere care se ridică și nu Rusia; sau îngăduința vinovată a elitelor franceze, mulțumite de confortul pe care îl oferă „colivia de aur a monedei euro" („Germania nu ar fi fost niciodată capabilă să preia controlul continentului fără cooperarea Franței").

Este limpede că, astăzi, Germania are o influență cu mult mai mare decât cea la care ar îndreptăți-o populația sa – 82 de milioane de locuitori. Emmanuel Todd consideră că acest lucru a devenit posibil prin constituirea de către Germania a unor cercuri concentrice de influență. Primul este un cerc de dominație, alcătuit din țări care depind aproape total de economia germană, așa-numitul „spațiu german direct" (Elveția, Olanda, fosta Cehoslovacie); al doilea este format din ceea ce autorul numește „sateliții rusofobi ai Germaniei" (Suedia, Polonia sau statele baltice); în sfârșit, al treilea a luat naștere prin aservirea sudului Europei și, în general, a continentului, utilizând criza datoriilor suverane. Mai degrabă am spune că puterea și influența Germaniei – mult mai mari decât mărimea populației – se datorează performanței sale și prestației din timpul crizei. Cercurile despre care vorbim nu existau, ori nu existau așa de clar conturate înainte de criză.

Într-adevăr, Emmanuel Todd își expune gândurile fără menajamente. Sunt câteva nuanțări, care nouă ni se par strict necesare. Cel puțin în primii ani după reunificare, nimeni nu poate nega atașamentul Germaniei la ideea construcției europene, atașament ilustrat de renunțarea la marcă – „bomba atomică germană", după expresia lui Mitterrand – și de adoptarea monedei unice. La fel de relevant este un alt fapt. În 1994 – după cum precizează Jacques Attali – Germania a propus Franței „federalismul

fiscal"[1], pe care aceasta a făcut „teribila greșeală" de a-l refuza. Când o putere se formează, ea are nevoie de un tip de perspectivă, de un azimut politic și strategic. Împlinirea construcției europene prin introducerea federalismului fiscal ar fi putut constitui o asemenea perspectivă. Ea a fost refuzată. Puterea în ascensiune nu poate aștepta să se risipească nehotărârea altora.

Momentul decisiv în afirmarea puterii germane îl reprezintă anul 2003, când guvernul Schröder a lansat Agenda 2010. Ce este determinant în ascensiunea unei puteri? Mai mulți factori. Aici Emmanuel Todd are toată îndreptățirea să vorbească despre „sistemul Germania", capabil să genereze o energie extraordinară, ca și alte culturi și organizări, „cum ar fi cea niponă, evreiască, bască sau catalană". Mai presus de toate, ideea. Chiar și energia extraordinară despre care vorbește autorul francez are nevoie de un ghidaj strategic. Germania a avut capacitatea să-și proiecteze într-un context de triumfalism care trona în lumea dezvoltată un viitor și un făgaș în acord cu cerințe la care alte puteri europene nu au cutezat să ia aminte. Dacă Germania și-a dat seama că nu există alternativă de a face față unei epoci marcate de existența piețelor financiare, atunci noi, astăzi, trebuie să realizăm că nu este suficient să criticăm Germania și nici să invităm alte puteri să i se opună, ci să preluăm ceva din drumul ei, din parcursul ei, din efortul ei de modernizare. Germania s-a ridicat printr-o mare încordare. Un proces asemănător trebuie să parcurgă fiecare națiune europeană. Ceea ce spunea David Cameron, și anume că avem nevoie „să înscriem competitivitatea în ADN-ul întregii Uniuni Europene", înseamnă, implicit, preluarea a ceva din experiența Germaniei, experiență reușită, confirmată și care ne stă la îndemână. Berlinul a descifrat la timp rolul piețelor financiare și s-a conformat din vreme cerințelor acestora, noi acum trebuie să descifrăm traseul german. Este adevărat, într-o perioadă mult mai dificilă. Împrejurările de astăzi sunt cu mult diferite de cele

[1] Jacques Attali, „Understand Germany", preluat din *L'Express*, publicat în *Macro Economy*, 13 decembrie 2010, http://www.attali.com/en/actualite/blog/macro-economie/comprendre-l%E2%80%99allemagne

dinaintea crizei. Ca să ajungi la un rezultat asemănător, este nevoie de un efort dublu, pentru că astăzi nu mai există cererea și, în general, contextul favorabil dinaintea crizei. Este bonusul pe care cei prevăzători îl primesc de la istorie.

Ultima cucerire pe care o face Germania, potrivit autorului francez, este chiar Ucraina, o țară de 50 de milioane de locuitori; cucerire care declanșează conflictul clasic germano-rus. „Populațiile de limbă, de cultură și identitate rusă sunt atacate în Ucraina de est cu aprobarea, sprijinul și deja, fără îndoială, cu armele UE. Cred că rușii știu deja că sunt, de fapt, în război cu Germania." Iar America, în loc să perceapă puterea care se ridică, a delegat-o să facă aranjamentele în regiune. Revenim la ideea de început a acestui subcapitol. La izbucnirea crizei ucrainene, Germania a avut o anumită poziție, care, pe parcurs, s-a nuanțat. Nu este exclus ca, la început, Berlinul să fi „citit" situația din Ucraina ca o nouă posibilitate de extindere a influenței sale. Cum nu este exclus ca Berlinul să fi considerat că este oportun să ofere lumii o poziție cu nuanțe deontologice clare, în care să se audă toate formulele „la modă". Momentul întâlnirii de la Minsk dintre Angela Merkel și François Hollande, pe de o parte, și Vladimir Putin, pe de alta, a fost decisiv în regândirea politicii germane față de zona estică. Poate că discuția a fost de o duritate neobișnuită, care nu excludea conflictul deschis. Poate că dimensiunea militară a apărut în prim-plan, cum remarca și George Friedman. Și nimic nu sperie mai mult o putere comercială decât perspectiva conflictului violent. Poate că Putin nu a scăpat prilejul să reamintească Berlinului că Germania nu ar fi fost Germania de astăzi fără acordul Moscovei pentru reunificare. Cert este că de atunci lucrurile s-au înscris pe o altă traiectorie.

Nu împărtășim deloc ideea că „germanii sunt deja în război cu rușii". Dimpotrivă, după opinia noastră, au o relație cu mare potențial de evoluție. În spatele acestei relații sunt argumente comerciale, argumente geopolitice, o anumită adversitate – de intensități complet diferite – față de superputerea de peste ocean etc. Dar rușii și germanii sunt și vor fi întotdeauna, chiar și când au cea mai bună relație, într-un gen de competiție, de dispută.

Am putea să identificăm motive. Mai ușor ar fi să spunem: așa s-au întâmplat lucrurile de când aceste popoare joacă un rol semnificativ pe scena politicii europene și mondiale; ele s-au atras și s-au respins cu forțe oarecum egale. De aceea, perioadele de apropiere și bună colaborare au alternat cu cele de tensiune și chiar de conflict. Nu vedem de ce lucrurile ar sta diferit acum. Din punctul nostru de vedere, Rusia acordă deja o atenție cu totul specială evoluției Germaniei, cum și reciproca este la fel de valabilă. Fiecare urmărește pașii celeilalte peste tot, dar cu deosebire în Europa Centrală și de Est.

Capitolul 4

Europa, prima putere care decontează conflictul din Orientul Mijlociu

4.1. Dominația globală se înfăptuiește dacă „ai Europa în mână"!

În august 1980, Oriana Fallaci, celebră ziaristă italiană a momentului, a publicat un interviu cu Deng Xiaoping. Din aprecierile făcute de către liderul chinez, ceva ne-a rămas în minte: miza pe care o reprezenta Europa pentru o putere care dorea să exercite o dominație globală. Să redăm aprecierea liderului chinez.

> Î: Așadar războiul ar putea izbucni în Europa? Am înțeles bine?
> R: Nu, nu neapărat în Europa: *pentru* Europa. Ceea ce spun este că al treilea război mondial va izbucni *pentru* Europa. Deoarece Europa are economia puternică, are influența politică, are forța militară și tot ceea ce este necesar pentru a domina lumea. Pot să ocupe China sau restul planetei, sovieticii nu vor avea dominația globală dacă nu au Europa. Monopolul global se înfăptuiește doar atunci când ai Europa în mână. În fine, când afirm că obiectivul strategiei sovietice este Europa, desigur am în vedere și Orientul Mijlociu, coasta de nord a Africii, Mediterana[1].

Altă epocă, alte dispute, alte priorități. Cea mai importantă schimbare este că războiul deschis între puteri semnificative nu mai este posibil. El se poartă prin intermediari și în terțe teritorii. Problemele și tensiunile au rămas însă. Nu mai poți apela la confruntare militară, dar există alte modalități de a împiedica

[1] Oriana Fallaci, *Intervista con il potere*, BUR Rizzoli, Milano, 2010

dezvoltarea unei țări sau alteia, a unei puteri sau alteia. Se construiesc tot felul de piedici, se creează probleme, în ultimă instanță se modifică sau chiar se „scrie" agenda priorităților. Nu ne propunem să analizăm aprecierea liderului chinez, ci marea importanță pe care o au pentru Europa asemenea ținuturi, cum sunt Orientul Mijlociu, nordul Africii și, evident, Marea Mediterană. Într-un sens mai larg, *semnificația strategică a vecinătăților*. În fond, conflictul din Ucraina este un adevărat „ghimpe" pentru Europa. Ceea ce se întâmplă în Orientul Mijlociu este o bombă detonată în coasta continentului nostru. Nu spunem că aceste evenimente au fost puse la cale pentru a crea probleme Europei. Fie și pentru că Uniunea a fost, într-un fel sau altul, implicată în declanșarea tensiunilor din respectivele zone, uneori chiar în amplificarea lor. Ceea ce putem afirma este că Europa *decontează* cea mai mare parte din consecințele negative ale acestor conflicte.

Situația din Orientul Mijlociu este, îndeobște, tratată într-o ecuație de securitate. O asemenea perspectivă, legitimă, nu este de o importanță centrală pentru volumul de față. Impactul celor ce se întâmplă în această regiune asupra Europei ne interesează însă foarte mult; este un impact care poate afecta serios mersul construcției europene, supune Uniunea unui nou test, chiar mai sever decât cel reprezentat de criză. De aceea, nu vom face o analiză de sine stătătoare a situației din Orientul Mijlociu, ci vom încerca să examinăm conflictul din această regiune – parte a Eurasiei, lucru care nu ar trebui uitat – din perspectiva implicațiilor asupra continentului nostru. Îndeobște, când vorbim despre vecinătăți, avem în vedere sensul geografic al termenului. Pentru o putere, vecinătatea înseamnă *mediul politic înconjurător*, deci totalitatea proceselor sociale și economice care au loc în respectivul perimetru. Rânduiala dinăuntrul unui sistem nu are mare valoare dacă nu se cuplează și cu o anumită rânduială, cu o stare cât de cât echilibrată, ferită de mari izbucniri, tensiuni și dezechilibre majore în interiorul acestui mediu. Într-un asemenea plan judecând lucrurile, Uniunea s-a lăsat surprinsă de evoluții care ar fi putut fi întrevăzute chiar și la nivelul simțului comun.

4.2. Hărțile încep să se redeseneze

Ultimul aranjament care a asigurat o anumită stabilitate în Orientul Mijlociu a fost cel intervenit după războiul arabo-israelian de la sfârșitul anului 1973. Firește, conflicte au mai existat, dar ordinea aceasta a funcționat aproape patru decenii. Cum remarca și Henry Kissinger, era un aranjament regional în care Rusia nu era implicată[1]. De altfel, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, cu încheierea Războiului Rece, Moscova nu a mai avut o prezență semnificativă în regiune. Pe când în anii '60 era principala putere în respectiva zonă.

Încet, încet, mai ales în acest secol, aranjamentul de care vorbim a început să se degradeze. El a fost creat de America și erodat tot de către America. Au fost câteva puncte nodale ale acestui proces de degradare, care, în final, au condus la situația de astăzi. Zugrăvită de Kissinger astfel: „Patru state în regiune au încetat să mai funcționeze ca state suverane: Libia, Yemen, Siria și Irak. Ele au devenit ținte ale unor mișcări nonstatale care caută să-și impună regula. Pe largi porțiuni din Irak și Siria, o armată care a îmbrățișat o doctrină religioasă radicală s-a autodeclarat Stat Islamic (numit de asemenea ISIS sau ISIL) și inamic neîmpăcat al ordinii internaționale actuale. El încearcă să înlocuiască sistemul multipolar existent cu un califat, un singur imperiu Islamic guvernat de Șaria".[2]

În portretul actual al situației din Orientul Mijlociu, mai figurează trei noutăți importante. În primul rând, revenirea Rusiei, ca putere care va avea un cuvânt greu de spus în ceea ce se va întâmpla în regiune. Reducerea prezenței militare în Siria, anunțată de Vladimir Putin, nu trebuie să inducă în eroare. Cum a declarat liderul rus, misiunea și-a atins obiectivele. În primul rând, este vorba de faptul că, în momentul de față, Assad controlează o zonă

[1] Henry Kissinger, „A Path Out of the Middle East Collapse. With Russia in Syria, a geopolitical structure that lasted four decades is in shambles. The U.S. needs a new strategy and priorities", The Wall Street Journal, 16 octombrie 2015, http://www.wsj.com/articles/a-path-out-of-the-middle east-collapse-1445037513

[2] *Idem*

PYD – Teritoriu controlat (Rojava)
KRG – Teritoriu controlat din 2016
Extinderile oficiale ale Kurdistanului irakian
TURCIA
IRAN
Qamishli
Hasaka
Sinjar
Mosul
Erbil
Sulaymaniyah
Halabja
Kirkuk
Tikrit
Râul Tigru
Fallujah
Bagdad
Ramadi
Nou stat (Rojava) menționat de Patrick Cockburn
Râul Eufrat
Tal Abyad
Raqqa
Kobani
Afrin
Alep
Idlib
Homs
Palmira
SIRIA
IRAK
Damasc
LIBAN
Marea Mediterană
Sursa: Patrick Cockburn, „End Times for the Caliphate?", London Review of Books, 3 martie 2016, http://www.lrb.co.uk/v38/n05/patrick-cockburn/end-times-for-the-caliphate

mult mai întinsă din Siria, cca 70%, după unele evaluări. Apoi, puterea de la Damasc participă la negocierile de la Geneva, lucru de neimaginat cu o jumătatate de an în urmă. În sfârşit, nu este exclusă nici o înţelegere prin intermediul căreia Rusia să aibă un cuvânt mai mare de spus în Ucraina şi, poate, în Moldova. Moscova şi-a redimensionat capacitatea militară în Siria, dar ea este prezentă, am putea spune puternic prezentă, în regiune şi în Marea Mediterană. În al doilea rând, este vorba despre creşterea neaşteptată a rolului jucat de Turcia în ultimele evoluţii. Turcia este temătoare în legătură cu noile posibilităţi de afirmare a mişcării kurde, pe teritoriul său trăind peste 10 milioane de kurzi. „Jocul" pe care şi-a propus să-l iniţieze Ankara a fost cel de a transforma în inamici doi actori: kurzii şi Statul Islamic. Emigraţia din Siria i-a amplificat capacitatea de manevră şi forţa de influenţă în raport cu Uniunea Europeană. Totuşi, considerăm că Turcia va fi depăşită de forţa jocului strategic din Orientul Mijlociu. Care, în fond, este un joc de redesenare a graniţelor. Cea mai bună dovadă: chiar în momentul când volumul de faţă merge la tipar, pe harta regiunii a mai apărut un stat nou, cum reiese şi din harta de mai jos. Patrick Cockburn[1] menţionează clar că este vorba despre apariţia unei formaţiuni statale în nordul Siriei, de-a lungul graniţei cu Turcia. În fruntariile noului stat ar intra teritorii din care armata siriană s-a retras, precum şi altele dobândite în urma victoriilor obţinute de către armata kurdă asupra Statului Islamic. După cum se ştie, în Irak fiinţează deja o regiune autonomă kurdă, care şi-a mărit mult teritoriul profitând de slăbiciunile Bagdadului. În orice caz, apariţia mişcării kurde în prim-plan este a treia noutate în peisajul actual al Orientului Mijlociu. Kurzii beneficiază de sprijinul Israelului şi al Rusiei. Nu este exclus ca ei să se numere printre beneficiarii mişcărilor tectonice din regiune. Este o situaţie în plină evoluţie. Ordinea stabilită cu patru decenii în urmă, de fapt, nu mai există. Orientul Mijlociu ar avea nevoie de o nouă viziune strategică. Lucru puţin probabil a se întâmpla în viitorul apropiat.

[1] Patrick Cockburn, „End Times for the Caliphate?", *London Review of Books*, 19 februarie 2016, http://www.lrb.co.uk/v38/n05/patrick-cockburn/ end-times-for-the-caliphate

Anul acesta au loc alegeri în SUA. Ceea ce înseamnă că de-abia de la mijlocul lui 2017 se va pune problema elaborării unui nou aranjament în zonă. Până atunci, redesenări parțiale pot apărea cu un anumit grad de certitudine.

4.3. Islamul, o lume în expansiune

La sud, Europa se învecinează cu Marea Mediterană. Potrivit abordărilor clasice ale geopoliticii, marea unește. Cu cine este unită, în acest caz, Europa? Cu o „lume", cu lumea islamică. Care pornește din nordul Africii traversează zonele geografice ale Orientului – Apropiat, Mijlociu și Îndepărtat – și ajunge până în cea mai populată țară islamică, în Indonezia, tocmai pe întinderea Pacificului. Lumea islamică este *brâul geopolitic al lumii*, mijlocul ei. Atuurile acestei lumi sunt numeroase. În primul rând, bogățiile. Cineva spunea, jumătate în glumă, că acolo unde se descoperă petrol, trebuie să fie o țară islamică. Sau pozițiile geografice cheie pe care multe state locuite de musulmani le dețin (Indonezia, Egiptul, Iran etc.). În contextul de față, ne propunem să insistăm pe cea mai importantă bogăție a unui stat: pe populație. Dacă vom urmări mai atent succesiunea de conflicte din ultimele decenii, vom observa că multe dintre ele se situează la granițele lumii islamice. Este o lume locuită de o populație cu o rată înaltă de creștere demografică. Printre cele mai înalte din lume. De aceea, lumea islamică este o lume în expansiune. A intrat mult în teritoriul, altădată nelocuit de musulmani, al Africii. Deține poziții foarte importante în India – unde locuiesc peste o sută de milioane de credincioși musulmani –, chiar și în China, unde, pe lângă populația uigură, de religie islamică, mai trăiesc câteva milioane de musulmani pe toată întinderea acestei țări. Ca să avem o imagine clară, în momentul de față populația musulmană deține peste 23 de procente din populația lumii, iar până în 2030 ea va ajunge la 29 de procente[1]. Deci, practic, unul din trei locuitori ai planetei va fi musulman peste numai 15 ani.

Cum s-a raportat lumea dezvoltată și cu deosebire Europa la această lume în expansiune? O eroare sau chiar o superficialitate

[1] Pew Research Center, 26 martie 2015, http://www.pewforum.org/

geopolitică nu este rezultatul unei singure cauze. Ele sunt, întotdeauna, un *punct de întâlnire* între mai multe cauze, elemente favorizante, contexte delicate. Am spus mai înainte că ordinea instituită de americani în Orientul Mijlociu după 1973 este adusă în pragul colapsului. De-a lungul mai multor ani și prin intermediul unor acțiuni, poziții, inițiative adoptate în momente-cheie, a luat naștere *o nouă raportare* la lumea islamică. Primul asemenea moment este cel reprezentat de atacul terorist din septembrie 2001 și de reacția americană la respectiva acțiune teroristă. De curând, un fost lider al serviciilor secrete americane, Michael Flynn, care a activat în Orientul Mijlociu și, apoi, a făcut parte din echipa de specialiști pe probleme de securitate a lui Barack Obama, a acordat un interviu revistei germane *Der Spiegel*. O idee ni s-a părut extrem de actuală: rolul emoțiilor, mai ales al emoțiilor intense, în orientarea deciziei strategice. Specialistul american analizează această influență toxică pe cazul situației create în urma evenimentelor din 11 septembrie și, apoi, al intervenției în Irak. Cu toate consecințele care au decurs de aici (inclusiv apariția ISIS). Arareori am întâlnit o analiză mai sinceră, mai pătrunzătoare, concluzii mai percutante. Să-l ascultăm: „Când au avut loc evenimentele din 11 septembrie, emoțiile ne-au copleșit, iar răspunsul nostru a fost «De unde vin aceşti ticăloşi? Să mergem să-i nimicim. Să-i capturăm». În loc de a ne întreba de ce ne-au atacat, noi ne-am întrebat de unde vin. În felul acesta, din punct de vedere strategic, am urmat o direcție greșită". „Oricât de brutal a fost Saddam Hussein, a fost o greșeală eliminarea lui [...] Aceasta este lecția istorică: a fost un eșec strategic să mergem în Irak. Istoria nu va fi și nu trebuie să fie îngăduitoare cu această decizie."[1]

Există o deosebire clară între cele două momente – atacul terorist din septembrie 2001 și invadarea Irakului (2003) –, chiar dacă ele sunt examinate doar din perspectiva intensității emoțiilor pe care le-au generat. În 2001, emoțiile nu aveau cum să nu fie prezente și nu aveau cum să nu influențeze decizia. Ele

[1] Michael Flynn, „We Were Too Dumb", interviu realizat de Matthias Gebauer și Holger Stark, *Der Spiegel*, 29 noiembrie 2015

direcționau într-un fel comportamentul politic, iar liderul nu se putea opune prea mult mâniei, îndreptățite, a oamenilor. Era un act care a răscolit societatea americană și lumea întreagă. Ceea ce nu înseamnă că – poate nu în acel moment, ci în lunile și anii care au urmat – nu trebuia pusă, răspicat, întrebarea: „De ce ne-au atacat?" Întrebare care ar fi lărgit cu mult orizontul politic și geopolitic al analizelor și răspunsurilor oferite de către experții americani. În 2001, emoțiile au fost justificate și naturale, în 2003 am avut de-a face cu o emoție indusă, creată și, prin urmare, în bună măsură artificială. Administrația Bush a justificat intervenția prin existența, pe teritoriul Irakului, a armelor de distrugere în masă și prin posibilitatea folosirii lor împotriva SUA. Ulterior, s-a dovedit că asemenea arme nu au existat. Administrația George W. Bush conducea SUA în ambele momente. Au fost critici și în legătură cu reacția față de atacul terorist. Dar critici temperate și făcute cu nuanță. În cel de-al doilea caz, criticile au fost prezente din chiar momentul pregătirii acțiunii militare și, apoi, s-au accentuat. Pe măsura trecerii anilor, istoria va fi din ce în ce mai puțin îngăduitoare cu decizia de atunci, pentru că parte din evoluțiile actuale din Orientul Mijlociu se leagă direct de intervenția militară în Irak. „Apariția ISIS este, într-o anumită măsură, consecința neintenționată a intervenției occidentale în Irak."[1]

4.4. „Primăverile arabe": invitații la schimbare sau la prăbușirea ordinii regionale?

Al doilea moment în slăbirea ordinii instituite în regiune, am putea spune în răvășirea zonei, a fost reprezentat de succesiunea „primăverilor arabe". Au fost mișcări sociale ample, care au condus la prăbușirea unor regimuri și lideri, la schimbarea peisajului politic în multe state. Cum se întâmplă de obicei în asemenea situații, reașezările pe cale de a se înfăptui aduc în prim-plan dispute istorice, reactivează conflicte aflate până atunci într-o stare de latență. Situație fixată sugestiv de către Ilan Goldenberg

[1] *Apud* Hisham Melhem, „Keeping Up With the Caliphate: An Islamic State for the Internet Age", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

şi Melissa G. Dalton: „Invadarea Irakului de către SUA în 2003 a declanşat un adevărat val de dezordine în Orientul Mijlociu, amplificat semnificativ de revoltele arabe din 2011. Protestele masive au condus la instaurarea a două procese: prăbuşirea sau cvasiprăbuşirea vechilor republici arabe (Egipt, Irak, Libia, Siria, Yemen) şi intensificarea competiţiei dintre Iranul shiit şi monarhiile arabe sunnite din Golf. Ambele procese se alimentează şi întăresc tensiunile care zdruncină întreg Orientul Mijlociu".[1]

Există o ierarhie şi în cadrul superficialităţilor. Cele mai costisitoare sunt superficialităţile geopolitice, întrucât pot avea forţa fenomenelor naturale. Iar în cadrul acestei clase de superficialităţi, mai periculoase sunt cele asociate cu mişcările demografice. În faţa cărora nu există apărare, cum nu există apărare în faţa unei viituri devastatoare. Cum au putut Germania şi Europa să stea liniştite când în imediata lor vecinătate fierbea un cazan demografic? Ce este, ce poate fi mai tentant pentru o populaţie săracă, dar care cunoaşte o dezvoltare explozivă, decât atracţia exercitată de vecinătatea unui continent bogat şi cu o populaţie aflată într-un accentuat process de îmbătrânire? Ce a făcut Europa? A participat la organizarea „primăverilor arabe", la prăbuşirea unor regimuri – e adevărat – dictatoriale. Dar care aveau avantajul că asigurau o anumită ordine şi menţineau acele populaţii pe loc. Adică au contribuit la distrugerea „barajului" care ţinea valurile de populaţii departe de ţărmurile sale. Faptul că Europa nu a avut în vedere această ameninţare care se profila din ce în ce mai clar în ultimele decenii – şi pe care conflictul din Orientul Mijlociu a amplificat-o dramatic, dar nu a creat-o – este ilustrat de poziţia adoptată de Angela Merkel. Cancelarul german a făcut o invitaţie la accelararea unui proces cu mari riscuri pentru Uniune. Astfel, valuri de populaţie au pornit spre continent. Este doar începutul unui adevărat val migrator asupra bătrânului continent, care va afecta liniştea de care avea atât de mult nevoie Uniunea pentru refacerea după criză şi pentru propria dezvoltare. Este ca

[1] Ilan Goldenberg şi Melissa G. Dalton, „Bridging the Gulf", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

și când continentului și Germaniei li s-a livrat o problemă care va figura mulți ani de acum înainte în topul preocupărilor. Deja în Europa au ajuns peste un milion de refugiați. Atunci când excedentul demografic ia amploare, când se cuplează cu sărăcia, opreliști eficiente în calea valului migrator nu pot fi ridicate. Soluția este asociată cu stabilizarea situației în țările respective și nu cu „oprirea" unei mase de oameni care își caută propria salvare.

Sunt două distincții care se cer făcute. Este strictă nevoie să fie clarificată relația dintre *stabilitate politică și libertate* în contexte speciale, cum este și cel de față. Firește, libertatea este o valoare supremă, împărtășită, dorită, uneori și asumată. Când pune sub semnul întrebării stabilitatea politică, chiar o stabilitate autoritară, libertatea trebuie privită cu prudență. Sunt situații geopolitice în care stabilitatea poate și trebuie să fie preferată. Cel puțin pentru o anumită perioadă. Să luăm exemplul Libiei, unde Europa a fost implicată direct. Fostul lider libian era, indiscutabil, un dictator. Dar, sub conducerea lui, Libia reprezenta un tampon între Europa și populațiile de la sud de Maghreb, care doreau să migreze în Europa. În plus, Gaddafi se angajase prin înțelegere expresă să lupte împotriva terorismului. O prefacere se cerea avută în vedere în Libia. Dar una treptată, și în nici un caz una care să lase țara fără guvern și să prilejuiască instalarea haosului. Lucruri asemănătoare se pot spune despre Irak. Cui folosește o asemenea situație? Ce putere semnificativă a momentului ar fi îngăduit așa ceva la granița sa? Singura țară în care primăvara arabă a izbucnit, dar nu a reușit până la capăt a fost Siria. Locul de unde provin și cei mai mulți dintre refugiați. Bashar al-Assad a recurs la represiuni, mii de oameni au fost uciși, țara a fost serios amputată. Assad a rezistat cu un preț care nu trebuia acceptat de lumea democratică. Existența lui ca lider al țării formează obiectul unei vii dispute. Mulți autori consideră că prioritatea este nu răsturnarea lui, ci lupta împotriva ISIS și a terorismului din zonă. SUA cuplează cele două priorități și nu consimte la ierarhizarea lor.

Alan Greenspan, vorbind despre problemele dezvoltării, amintea de „combinația potentă" reprezentată de întâlnirea dintre investițiile străine masive și abundența forței de muncă. Mai există

şi o altfel de combinaţie, combinaţia devoratoare; cea întruchipată de joncţiunea dintre o populaţie numeroasă, aflată în creştere, şi sărăcie. Este devoratoare pentru că generează instabilitate, o continuă stare de nemulţumire, revoltă, care, la un moment dat, este foarte greu de potolit. Într-o alocuţiune rostită în toamna lui 2015, Christine Lagarde[1] preciza că o treime din populaţia care trăieşte în Orientul Mijlociu are o vârstă cuprinsă între 15 şi 29 de ani. Nu este de mirare, adăuga domnia sa, că mulţi dintre aceşti tineri simt că nu au altă alegere decât să caute de lucru în altă parte. „În altă parte" înseamnă, în primul rând, Europa. Studiile de demografie istorică arată că o asemenea pondere a populaţiei tinere generează oricând şi oriunde posibilitatea unor seisme sociale. Când totul se cuplează şi cu lipsa locurilor de muncă, situaţia devine explozivă. Unde? În imediata vecinătate a Europei.

Dacă bătrânul continent nu s-a decis să facă unele investiţii în regiune – pentru a stabiliza ce se putea stabiliza şi a mai diminua din presiunea demografică –, atunci măcar nu trebuia să umble nici cu cea mai mică flacără pe lângă cazanul demografic reprezentat de Orientul Mijlociu. Ce a făcut Europa? A aprins chibritul. Şi, culmea, a făcut-o cu satisfacţie, parcă aşteptând aplauze. Succesiunea de „primăveri arabe" a reprezentat efectul acestui chibrit aprins atât de imprudent. Criza refugiaţilor răvăşeşte Europa pentru că zdruncină, în primul rând, încrederea. O ceartă într-o familie scoate la suprafaţă ce are mai urât fiecare membru al acelei familii. Cine a stabilit „cotele obligatorii"? Puterile Uniunii. Dar când puterile Europei au îngăduit, chiar au participat la schimbarea de regim în Libia şi în alte ţări din regiune – deci când au declanşat de fapt valul actual de refugiaţi –, au instituit „cote de răspundere" pentru consecinţe? Gândiţi-vă că această „ceartă" va fi reluată cu fiecare val de refugiaţi. Şi de fiecare dată vom privi la efecte şi vom întoarce spatele adevăratelor cauze. Aşa se erodează încrederea.

[1] Christine Lagarde, „Brothers and Sisters, There is Much to Do", IMF – World Bank Annual Meetings Plenary, Lima, 9 octombrie 2015, https://www.imf.org/external/np/speeches/2015/100915.html

Cum spuneam, Uniunea Europeană este a doua putere economică a lumii (înainte de criză era prima economie a lumii). Comportamentul ei geopolitic nu este acela de pol de putere globală, ci de putere secundă şi nesigură pe ea însăşi. Avem în vedere comportamentul din timpul crizei, caracterizat prin nesesizarea la vreme a pericolului real reprezentat de aceasta, şi, apoi, prin întârzierea măsurilor care să ajute la depăşirea crizei euro. Dar avem cu deosebire în vedere politica externă a Uniunii şi, mai ales, politica faţă de vecinătăţile imediate. Prima grijă a unei puteri este să se îngrijească de propria sănătate, apoi de stabilitatea vecinătăţilor. De ce a vecinătăţilor? Pentru că o vecinătate instabilă este al doilea mare risc după o instabilitate internă. Când apare o problemă de instabilitate internă, guvernul are cel puţin prerogativa de a interveni, de a influenţa nemijlocit lucrurile. O instabilitate în vecinătate nu poate fi tratată astfel; ea trebuie *prevenită*. De aceea, vecinătatea stabilă pretinde viziune, influenţare indirectă, răspunsuri care să aibă în vedere evoluţiile pe termen mediu şi lung.

Arcul de instabilitate din jurul Europei este prima ilustrare a suferinţei geopolitice existente la Bruxelles. Mai pot fi date multe alte exemple. Pentru Europa, geopolitic vorbind, Africa este „curtea sa din spate". Foarte importantă nu doar pentru că se află în apropiere, ci şi pentru că Africa este un adevărat rezervor de materii prime. Într-o epocă în care se vorbeşte despre o criză iminentă a materiilor prime, această calitate conferă Africii o semnificaţie geopolitică aparte. Mai ales că Europa este săracă în materii prime. Cine domină acum Africa? China şi, parţial, America. Unde a fost Europa când „curtea sa din spate" era ocupată de alte puteri ale momentului? Europa are acum un acces mai dificil la materiile prime ale Africii, dar ea este accesată prioritar de către valurile de imigranţi veniţi din acest perimetru. Europa plăteşte preţul vecinătăţii, dar nu valorifică, neapărat, şi avantajele acesteia. Ce se mai poate înţelege?

Astăzi, nimeni nu se îndoieşte că în Orientul Mijlociu avem de-a face cu o încleştare geopolitică de proporţii. Puterile momentului, cu deosebire puterile militare, se întâlnesc pe acest loc

extrem de accidentat și caută să-și impună interesele. Prin intermediul forței proprii și, mai ales, cu ajutorul actorilor din zonă. Dar principalele consecințe geopolitice ale conflictului se răsfrâng asupra Europei. Vehiculul cu care călătoresc ele? Exodul demografic. Care va continua și nimeni nu poate să știe dacă în viitoarele manuale de istorie situația pe care o trăim astăzi nu va fi menționată ca un caz clasic în care „periferia" înghite „metropola".

4.5. Ca să fie durabilă, puterea trebuie să fie completă

Ajunse la un anumit nivel de dezvoltare, țările sau regiunile economice se îngrijesc să aibă atuuri în toate cele trei domenii care alcătuiesc structura unei puteri: puterea militară, puterea economică și puterea soft (puterea culturală). Modul cum a luat naștere Uniunea a obligat-o să se concentreze pe *componenta economică*. Avea nevoie de performanță ca să convingă și să se convingă de valoarea modelului de dezvoltare pe care îl inaugurase. *Puterea culturală* o moștenise. Mai rămânea să se ocupe de puterea ei militară. Problemă care nu a fost niciodată clarificată până la capăt. Uniunea – indiferent de numele sub care a existat de-a lungul vremii – a făcut parte, de la început, din NATO. Numai că greul cheltuielilor NATO este suportat de SUA. Iar cine plătește, acela comandă și muzica. Nu spunem că gândirea strategică este dezvoltată doar în strânsă legătură cu existența puterii militare. Apare limpede însă că deținerea unei puteri militare de o anumită anvergură obligă la clarificări strategice.

Puterea militară are și ea riscurile ei. Este, în primul rând, foarte costisitoare. Apoi, poate sta pentru perioade bune într-un gen de „adormire". Numai că în situații-limită se dovedește a fi decisivă. Spațiul european dispune de o considerabilă putere de apărare, numai că ea este „distribuită" pe țări. Fiecare putere europeană a avut, de pildă, propria politică față de Orientul Mijlociu. Dar nu putem vorbi despre o politică, despre o viziune a Uniunii față de această zonă situată în imediata ei vecinătate. Există poziția Franței, există poziția Marii Britanii... După atacul terorist de la Paris din toamna lui 2015, François Hollande a făcut

un turneu prin mai multe țări pentru a identifica sprijin în vederea „campaniei neîndurătoare" împotriva terorismului pe care o promisese conaționalilor săi. În acest „turneu al cooperării", a mers și la Washington. Sprijinul solicitat s-a finalizat doar cu promisiunea unor schimburi de informații. America, chiar și după aceste atacuri sângeroase, nu a consimțit la schimbarea propriei strategii. Cum preciza Barack Obama, „Strategia noastră este cea corectă și o vom promova până la capăt".[1]

În domeniul apărării, Uniunea cunoaște același paradox, dar mult mai accentuat decât în zona economică: fiecare stat membru important este puternic, dar nu suficient de puternic pentru a conta la nivel global, iar Uniunea în ansamblu ar putea fi foarte puternică, dar nu are poziții coerente și unitare care să exprime poziția ansamblului. Repetăm, în aria economică lucrurile au mai evoluat. În cea a apărării, divizarea este așa de mare, încât nu putem vorbi despre Uniune ca pol de putere global. Fapt exprimat, într-un registru ironic, de doi autori de relief. De pildă, Jean-Claude Juncker preciza în octombrie 2015: „Față de politica europeană de apărare, puii de la o cloșcă par o unitate de luptă bine organizată".[2] Robert Kaplan sesiza aceeași fărâmițare și aceeași întoarcere a statelor către problemele lor interne, cu riscul enorm ca prioritățile Uniunii să fie trecute într-un plan secund: „Dincolo de declarații, fiecare stat membru își urmează interesul național fără a-și pune problema ce e cel mai bine pentru Europa. Pur și simplu, nu există scopuri mai înalte și nimic pentru care merită să lupți în afară de a asigura un trai bun într-un stat al bunăstării".[3]

---

[1] „In Russia's defeat he trusts: The attacks in Paris have not changed Barack Obama's course on Syria", *The Economist*, 28 noiembrie 2015, http://www.economist.com/news/united-states/21679189-attacks-paris-have-not-changed-barack-obamas-course-syria-little-could

[2] Robin Emmot, „Risk of «Brexit» deals further blow to EU defense hopes", Reuters UK, 9 decembrie 2015, http://uk.reuters.com/article/us-europe-defence-analysis-idUKKBN0TS1Q720151209

[3] Robert D. Kaplan, „A continent of appeasers has abandoned its own defence", *Financial Times*, 8 aprilie 2015

Mai relevăm o problemă pe care o considerăm foarte importantă în contextul de față. Puterea militară proprie dezvoltă și un tip de siguranță, de încredere, chiar de optimism. Realitatea este că Europa a acumulat un gen de dependență față de Washington. Poate că s-a obișnuit cu un rol secundar în raport cu SUA, poate nu și-a mai exercitat capacitatea de a lua decizii, de a se îngriji de perspectivă, de securitatea proprie; cert este că, în momentul de față, cu fiecare criză, Europa ne apare ca fiind depășită de evenimente; este mereu surprinsă de evoluțiile care apar, arătându-ne chipul unei puteri aflate într-o permanentă derută. America are și ea dreptate când acuză contribuțiile europene scăzute la cheltuielile presupuse de funcționarea NATO. Securitatea costă și costă din ce în ce mai mult. Precum în alte domenii, și în cel al apărării Europa trebuie, mai întâi, să se decidă. Într-o epocă de reașezări geopolitice majore, ea nu poate juca un rol semnificativ având capacitatea de apărare și politica externă distribuite pe țări. Așa cum regulile și procedurile recomandate de Bruxelles nu pot înlocui convingerile, nici puterea de apărare a Uniunii nu se poate constitui prin simpla însumare a capacităților de apărare naționale. Ansamblul va trebui să aibă un tip de preeminență asupra părților. Altminteri, ideea de Uniune nu va mai avea viitor.

4.6. O lume cu „nevoi puține și credințe tari"[1]

În legătură cu evoluțiile din Orientul Mijlociu, cu impactul pe care situația din această regiune îl exercită asupra Europei și asupra

[1] Sintagma aceasta, „populații cu nevoi puține și credințe tari", am descoperit-o în articolul „Integrarea imigranților – «următorul mare proiect european»?", publicat de Grigore Georgiu în revista *Convorbiri Europene* din 12 octombrie 2015. Formula este folosită în următorul context: „Regimurile dictatoriale din lumea arabă țineau sub carapacea lor aceste populații cu nevoi puține și credințe tari. Când zidurile s-au dărâmat, ele și-au căutat adăpost în țările din jur". Într-adevăr, s-au dărâmat zidurile exterioare, înțelegem, dar cele interioare, cele construite de cultura în care ne formăm? Dărâmarea zidurilor exterioare a generat exodul, dar menținerea zidurilor interioare poate sta la baza unor conflicte culturale viitoare. De fapt, centrul de greutate al problemei aici se situează.

lumii, se ridică unele întrebări incomode, chiar triste. Asociate cu disponibilitatea puterilor de a învăța ceva din istorie, chiar de a înțelege particularitățile lumii de azi. Ai, uneori, impresia că pe glob circulă nu hărți elaborate pe baza realităților – geografice, economice, sociale, culturale – din continentele, regiunile și țările la care se referă, ci doar hărți mentale proiectate la Washington, la Moscova, la Bruxelles ori la Beijing. Firește, orice proiecție poartă amprenta locului, a realităților, a interpretărilor, a judecăților predominante în capitala unde a fost elaborată. Problema este că aceste proiecții nu se mai întâlnesc cu realitatea pe care pretind că o surprind, mai mult, că vor să o transforme. Cel care va încerca să înțeleagă – fără prejudecată, fără patimă, fără propensiuni inutile – ceea ce s-a întâmplat în Orientul Mijlociu în ultimii ani nu avem îndoială că va ajunge la o concluzie asemănătoare cu cea de mai sus. Orientul Mijlociu este – înainte de orice – o *realitate culturală*. O regiune locuită de oameni cu „nevoi puține și credințe tari". Deci situându-se oarecum la antipodul cetățenilor cu nevoi multe și credințe puține din țările dezvoltate. Oameni atașați unor valori. Cu totul particulare, e adevărat! Unde credința religioasă a modelat un profil uman. Pe care noi putem să-l acceptăm sau nu. Dar el există și face corp comun cu religia de la care se revendică. Transformarea aici înseamnă în primul rând emancipare economică și socială. Iar ritmul acestei eventuale transformări nu se va îndepărta prea mult de cel imprimat de istorie. O veche zicală evreiască spune că arabii trebuie conduși de arabi. Adevăr cu atât mai valabil atunci când vorbim despre transformări.

Ce s-a învățat atunci din „experiența Irak"? Dacă ar fi să avem în vedere judecata făcută de Max Boot, nu putem decât să îmbrățișăm o variantă pesimistă: „Cele mai bune și mai strălucite minți au făcut în Afghanistan și Irak greșeli tot la fel de monumentale precum cele făcute de predecesorii lor în Vietnam".[1] Dar nu este nevoie să mergem atât de mult în istorie. Astăzi, mai toți analiștii consideră că invazia din Irak a fost „o afecțiune autoprovocată", o acțiune fără temei, greșit calculată și greșit desfășurată.

[1] Max Boot, „More Small Wars", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2014

La numai câțiva ani după Irak, au venit „primăverile arabe", la care ne-am referit și care au extins instabilitatea în alte state din regiune.

Majoritatea evaluărilor orientează analiza spre perioada post-intervenție și nu spre cea care precedă intervenția. Sunt două perspective diferite, care conduc la două tipuri de concluzii. Este importantă, desigur, concentrarea pe problemele care urmează unei intervenții militare. Pot fi relevate o serie de învățăminte referitoare la dimensiunea intervenției, momentul retragerii, comportamentul din perioadele în care trupele se află pe teritoriile respective etc. După opinia noastră, cea mai fertilă analiză este însă cea prilejuită de focalizarea pe perioada premergătoare intervenției. Ce se așteaptă de la respectiva intervenție? Puterea care pregătește intervenția este „echipată" și cu proiecte adecvate pentru țara sau regiunea respectivă? Pregătirea din punct de vedere militar a operației este foarte importantă, dar mai important este proiectul în numele căruia se face respectiva intervenție.

O asemenea perspectivă este esențială. În primul rând, ea ne dă prilejul să observăm dacă puterea care inițiază intervenția are o privire adaptată asupra zonei, asupra particularităților regiunii respective. În Irak, intervenția a avut drept scop declarat dărâmarea dictaturii și instaurarea unui regim democratic. Cele două laturi erau corelate: una o întemeia pe cealaltă. Primul scop a fost realizat, dar cel de-al doilea? Era realist, era adecvat un asemenea obiectiv? Astăzi, mai toată lumea este de acord că nu. De pildă, Richard K. Betts o spune limpede: „Concluzia este de domeniul evidenței: liderii politici nu ar mai trebui să supraestimeze capacitatea SUA de a crea sisteme politice viabile și ar trebui să fie mult mai precauți în lansarea unor campanii de combatere a mișcărilor insurgente într-o țară în care guvernul este prea slab și prea corupt să facă acest lucru cu forțele sale".[1] Este o problemă de adecvare a proiectului la o realitate culturală diferită. Este necesar să subliniem mereu că democrația nu este un produs de

[1] Richard K. Betts, „Pick your Battles", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2014

export. Ea trebuie să „crească" pe un sol social și cultural; este o încoronare și nu neapărat un punct de plecare. În asemenea intervenții militare descoperim credința, implicită, că democrația ar putea fi sădită cumva în grabă, urmând să răsară în primăvara următoare. Popoarele cu vechi tradiții democratice pur și simplu nu pot împărtăși asemenea superficialități.

Apoi, aceeași perspectivă prilejuiește o analiză comparativă a proiectului inițial cu rezultatele la care s-a ajuns. Deci o analiză prin consecințe, cea mai bună formă de analiză. Astăzi, apar oarecum secundare întrebările legate de caracterul întemeiat al intervenției militare, de pierderile umane și financiare pe care le-a generat (chiar dacă, în Irak și Afghanistan, SUA au cheltuit trei trilioane de dolari, sumă uriașă). Astăzi, problema reală o reprezintă urmările, consecințele. Atât în Irak, în Afghanistan, cât și în Siria sau Libia, s-a ajuns ori este pe cale să se ajungă la război civil. S-au reaprins vechi dispute, iar stabilizarea regiunii este o problemă de termen mediu, dacă nu de termen lung. În răstimpul care va urma, Europa va fi confruntată cu efectele instabilității și – indiferent că va dori sau nu – va trebui într-un fel sau altul să le deconteze.

4.7. Riscurile confruntării „prin intermediari"

Întrucât vorbim despre impactul situației din Orientul Mijlociu asupra Europei, va trebui să relevăm o serie de *complicități* ale Uniunii în multe din procesele cu care se confruntă regiunea. Campania aeriană împotriva Libiei din 2011 a inclus și forțe europene. Nu este singura situație. De pildă, Hubert Vedrine face o precizare, pentru noi stupefiantă: „Chiar dacă Europa nu a contribuit la răsturnarea liderilor despotici, unele țări europene au adoptat poziții ferme. Franța și Marea Britanie au spus: «Assad trebuie să plece». Dar noi nu purtăm nici o responsabilitate directă pentru ceea ce s-a întâmplat în regiune".[1] O greșeală mai

[1] Hubert Vedrine, „Brexit would be a catastrophe", *Euractiv*, 9 februarie 2016, http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/interview/hubert-vedrine-brexit-would-be-a-catastrophe/

poate fi iertată, dacă este recunoscută, asumată. Americanii au dreptate când spun că europenii trebuie, în primul rând, să se decidă ce vor. Nu ni se pare cea mai elegantă soluție ca, după ce la situația creată în Orientul Mijlociu au contribuit într-un fel sau altul și țările importante ale Uniunii, acum arătătorul să fie îndreptat doar spre superputerea de peste ocean.

Mai este o situație asupra căreia am dori să insistăm. Conflictul din Siria este unul tipic „războiului prin intermediari". Iată ce spune în această privință Loretta Napoleoni: „În Siria, Iranul a sprijinit regimul lui Bashar al-Assad, în special prin ramura sa libaneză, Hezbollah, în vreme ce Arabia Saudită, Kuweitul și Qatarul au finanțat o pletoră de grupuri insurgente sunnite, inclusiv ISIS, pentru a submina puterea iraniană în regiune... În completarea acestui tablou, Rusia înarmează regimul lui Assad din Siria, în vreme ce Washingtonul îi înarmează pe rebelii anti-Assad cu arme pe care, ca o ironie, Statul Islamic le confiscă după fiecare victorie".[1] Pe acest fond, notează autoarea, ISIS a profitat și, în loc să folosească banii dați de CIA pentru a-l doborî pe Assad, i-a pus la bătaie pentru a crea propriul stat: „Conducerea Statului Islamic s-a folosit cu succes, în propriul avantaj și aproape pe neobservate, de conflictul sirian – o versiune contemporană a tradiționalului război prin intermediari, la care iau parte o mulțime de sponsori și grupări armate. Pentru că doreau să provoace schimbarea regimului din Siria, kuweitienii, qatarienii și arabii saudiți au finanțat numeroase organizații armate, una dintre ele fiind ISIS. Totuși, în loc să se angajeze în războiul prin intermediari, întreținut de sponsorii săi, Statul Islamic s-a folosit de banii lor pentru a-și stabili propriile bastioane teritoriale în regiuni strategice din punct de vedere financiar, cum ar fi bogatele câmpuri petroliere din estul Siriei. Nici o altă grupare din Orientul Mijlociu nu reușise până atunci să se impună ca noul lider al regiunii folosindu-se de banii bogaților susținători din zona Golfului Persic".[2]

[1] Loretta Napoleoni, *ISIS, Califatul terorii*, Corint, București, 2015, pp. 46–47

[2] *Ibidem*, pp. 18–19

Ar putea cineva spune că Uniunea Europeană nu a fost la curent cu evoluțiile din zonă, că nu a știut că la granița sa a apărut nu doar un stat, ci o țară? O țară mai mare, ca suprafață, decât Marea Britanie? ISIS a instituit reguli de guvernare, un sistem educațional, un sistem de colectare a impozitelor, a ocupat zone de importanță strategică, bogate în materii prime, a valorificat aceste bogății obținând venituri considerabile etc. etc. Cum am putea explica existența acestui nou stat care a apărut și a funcționat sub privirile îngăduitoare ale statelor occidentale? Indirect, el a fost o creație a unei strategii folosite de țările occidentale, anume „războiul prin intermediari". ISIS a *fost tolerat ca să poată fi folosit*. Iar noua organizație a știut cum să valorifice acest context prielnic pentru îndeplinirea propriilor scopuri. Pentru noi, este cu totul surprinzător faptul că ISIS s-a născut de la început, așa cum remarca și Wolfgang Ischinger, „ca o organizație cu adevărat globală"[1]. De pildă, cine observă prezența în mediul online a noii organizații își poate da seama că o asemenea performanță nu a putut lua naștere fără un anume sprijin, fără un tip de consultanță. De-abia când a devenit prea important, când acțiunile sale de extindere în zonă au atins un anumit nivel, când Rusia a intervenit militar în regiune, de-abia atunci ISIS a devenit obiectiv deschis al luptei împotriva terorismului. Chiar simbolul său.

Am vorbit despre valul masiv de imigranți pe care l-a generat situația din Siria și, în general, conflictul din Orientul Mijlociu, adevărat exod demografic nemaiîntâlnit de la cel de-al Doilea Război Mondial. Am menționat că această adevărată migrație se îndreaptă, în principal, spre Europa, silind-o să găsească o soluție. O soluție care să nu contravină unor reguli democratice și umanitare larg acceptate, dar nici să bulverseze viața și activitatea bătrânului continent. La toate acestea, Wolfgang Ischinger adaugă o constatare care ar trebui să preocupe mai mult: „Orientul Mijlociu

[1] Wolfgang Ischinger, „Boundless Crises, Reckless Spoilers, and Helpless Guardians", Munich Security Report 2016, februarie 2016, https://www.securityconference.de/en/discussion/monthly-mind/single-view/article/monthly-mind-february-2016-boundless-crises-reckless-spoilers-and-helpless-guardians/

a ajuns să întruchipeze acel tip de conflict ale cărui consecințe se resimt la mare depărtare de câmpul de luptă propriu-zis".[1] Cu alte cuvinte, este un conflict purtat „de la distanță". Prin lovituri aeriene, prin sponsorizări, prin încurajarea unor forțe locale etc. De ce este extrem de periculos un asemenea tip de conflict? Pentru că există posibilitatea să nu se mai încheie. El se poartă, de fapt, între puterile momentului, dar prin intermediul grupurilor și statelor din zonă. Tensiunea între puteri durează cam cât durează și puterile respective. Să nu uităm, încheierea unui conflict este grăbită mult de numărul victimelor și de costul financiar ridicat al unei confruntări militare deschise. Acum a apărut o nouă viziune: „bătălia fără a pune cizma pe pământ". Deci confruntarea prin intermediul loviturilor aeriene sau folosind populațiile locului. Ceea ce poate transforma Orientul Mijlociu într-un adevărat poligon de încercare; într-o zonă unde conflictul poate dura oricât. Tocmai această durată este problema care ar trebui să îngrijoreze cel mai mult Europa. Să o someze să devină putere deplină: economică, militară și culturală.

Pentru că ne aflăm în spațiul Orientului Mijlociu, am solicita cititorului îngăduința de a prezenta, în încheiere, cugetarea unui mare om politic european în legătură cu o realitate a lumii arabe. Napoleon obișnuia să spună: un mameluc învinge întotdeauna un francez. Cinci mameluci se luptă de la egal la egal cu cinci francezi. Zece mameluci sunt întodeauna învinși de zece francezi. Ce anume decide rezultatul diferit al confruntărilor dintre războinicii celor două tabere? Organizarea. Ca indivizi, mamelucii erau mai buni luptători decât francezii; ca grup, nu. Grupul consacră importanța organizării. Este ca și când organizarea ar absorbi energiile fiecărui membru al grupului, le-ar combina într-o retortă numai de ea știută și rezultatul ar fi superior sumei energiilor individuale.

Fără să vrem, cugetarea respectivă ne-a adus în minte remarca recentă a unui publicist de relief, Tony Barber, făcută în legătură cu Europa. „Uniunea Europeană este condamnată să fie

[1] *Idem*

întotdeauna mai puțin decât suma părților care o compun."[1] Nu e vorba aici numai de faptul că Uniunea vorbește, în principal, prin actorii, prin membrii săi proeminenți, ci că aceștia împing *în plan secund construcția*. Ori, dacă doriți, nu-i pun în valoare avantajele. Statele membre repetă, la altă scară, experiența mamelucilor. Și își amputează avantajele pe care ar trebui să le evidențieze crearea Uniunii; își diminuează avantajele potențiale în cursa cu alți competitori. Dacă Bruxellesul nu face eforturi pentru a valorifica avantajele care decurg dintr-o organizare superioară a forțelor europene, atunci Uniunea chiar că nu are nici o șansă în competiția ce se anunță atât de severă.

Pentru Europa, Orientul Mijlociu este vecinătatea apropiată. Putem să avem abordări diferite când este vorba despre atitudinea Rusiei față de evenimentele, prefacerile din țările care compun fostul spațiu sovietic. Dar nu putem să nu reținem preocuparea Moscovei în legătură cu evoluțiile care au loc în apropierea propriilor granițe. Acestea sunt legi geopolitice perene. Nu știm care va fi atitudinea SUA față de Orientul Mijlociu în următoarea perioadă. Jeffrey Goldberg relevă într-un adevărat document intitulat „Doctrina Obama" că președintele american era de multe ori doritor să discute teme de politică externă, cu deosebire despre „acelea care nu aveau de-a face cu Orientul Mijlociu"[2]. Noi credem că nu atât omul, cât președintele nu se simțea comod în vecinătatea unei asemenea problematici. Atitudinea ambivalentă față de Orientul Mijlociu se va prelungi cumva și în perioada următoare. Cum remarcau Steven Simon și Jonathan Stevenson[3], „SUA nu trebuie și nu pot să se retragă, literal vorbind, dar ele trebuie să

[1] Tony Barber, „Europe's decline is a global concern", *Financial Times*, 22 decembrie 2015

[2] Jeffrey Goldberg, „The Obama Doctrine. The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, aprilie 2016, http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/

[3] Steven Simon și Jonathan Stevenson, „The End of Pax Americana: Why Washington's Middle East Pullback Makes Sense", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

continue să fie mai puțin prezente [...] Perioada îndelungată de dominație a Americii în Orientul Mijlociu ia sfârșit".

Ce va urma? Greu de spus. Un lucru este sigur. Nimeni nu poate ști la această oră ce se va întâmpla mâine în regiune. Gideon Rose avea dreptate să sublinieze: „Noul Orient Mijlociu se află în plină prefacere; din Irak și Siria până în Libia și Yemen, nimeni nu știe cum vor arăta lucrurile după ce va trece furtuna".[1] Orientul Mijlociu va fi nu doar „pântecul moale" al lumii, dar și locul unde previziunea nu are cum să funcționeze.

[1] Gideon Rose, „The Post-American Middle East", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

Capitolul 5

Marea Chinei de Sud: primul conflict care pune față în față America și China

Dacă este să detașăm o caracteristică a conflictului din Marea Chinei de Sud, atunci trebuie spus că el pune pentru prima oară față în față SUA și China. Puterea economică numărul unu a lumii și puterea sa competitoare. După opinia noastră, conflictul din Marea Chinei de Sud va domina prima parte a acestui secol. El ne va vorbi cu o anumită fidelitate despre evoluția celor doi protagoniști, despre capacitatea lor de a forma alianțe, de a-și amplifica într-un fel sau altul forța proprie. Acolo se întâlnesc primele două puteri economice ale globului, cu greutatea și prestigiul lor, dar se întâlnesc și alianțele pe care SUA și China vor fi capabile să le construiască. Conflictul mocnea de mai mult timp. El a fost restartat de hotărârea Chinei de a construi insule pe structurile de corali existente în această mare, de a amenaja chiar o serie de piste de aterizare. Care este motivația adâncă a acestui gest? Dacă o insulă aparține unui stat, atunci statul respectiv are drepturi și asupra apelor maritime înconjurătoare etc. Dacă statul deține mai multe insule, atunci poate deține, la limită, marea întreagă, controlul asupra ei. Un conflict foarte important, dar și foarte complicat. Un gen de *Orient Mijlociu maritim*.

Cerem îngăduința cititorului să facem o paranteză ceva mai mare. Situația din Marea Chinei de Sud este, în multe privințe, un efect al situației mai largi din regiunea Asia–Pacific. Prin urmare, dacă dorim să înțelegem mai bine situația din Marea Chinei de Sud, va trebui să „ieșim în larg" și să examinăm raporturile de putere din regiune, precum și o mică parte din

„oceanul" de literatură apărută pe marginea ridicării Chinei și a consecințelor acestui proces.

5.1. Consensul lui Bertrand Russell

Imediat după Primul Război Mondial, în 1920, Bertrand Russell a făcut o vizită în China. În urma căreia a scris o carte, publicată în 1922: *The Problem of China*[1]. Am parcurs lucrarea lui Russell cu o anumită emoție. Aveam și un motiv personal. Cu ani în urmă, am descoperit volumul lui Walter Lippmann, *Opinia publică*, apărut tot după Primul Război Mondial, și tot în anul 1922, carte fundamentală, care pe noi ne-a influențat mult.

În 1922, nimeni nu vorbea despre „ridicarea Chinei", iar marele logician și epistemolog englez afirmă: „Lumea în ansamblul ei va fi fundamental influențată de dezvoltarea economiei chineze, care se va dovedi un factor decisiv, în sens bun sau nu, pentru următoarele două secole"[2]. Bertrand Russell caută să se transpună în pielea unui intelectual public chinez și, din această poziție, să vadă ce reforme ar fi necesare pentru această țară și în ce ordine. El consideră că, pentru China acelor ani, trei obiective erau decisive:

1. O guvernare bine rânduită.
2. Dezvoltarea industrială în viziune chineză.
3. Îmbunătățirea educației.

Trei obiective, dar, lucru foarte important, în această ordine! Iată care este justificarea oferită de autor. Statul are o mare răspundere în ridicarea industrială a țării și acest lucru este imposibil de făcut atâta vreme cât „anarhia politică va continua". Fondurile necesare unui proces educativ de anvergură iarăși nu pot fi procurate fără a exista o bună guvernare. Iată de ce un guvern capabil este nu doar primul dintre cele trei obiective, ci *precondiția*

[1] Bertrand Russell, *The Problem of China*, George Allen & Unwin Ltd., Londra, 1922, The Project Gutenberg Ebook, http://www.gutenberg.org/files/13940/13940-h/13940-h.htm

[2] *Ibidem*, pp. 2–3

celorlalte două reforme. Ultimele două obiective sunt foarte strâns legate între ele și este greu să fie plasate într-o ierarhie de importanță. Autorul mărturisește, totuși, că a dat întâietate industrializării, întrucât, „dacă nu va fi încurajată rapid de către chinezi, străinii vor dobândi o poziție atât de puternică în acest domeniu, încât va fi cu adevărat foarte dificil să fie dislocuiți".

Chiar dacă nu este menționat în această ierarhie a condițiilor dezvoltării, Bertrand Russell rezervă un loc important patriotismului. Spiritul patriotic „este necesar", dar autorul englez are în vedere „atitudinea luminată, doritoare să învețe de la alte națiuni, fără a le îngădui acestora să domine". Pericolul pe care îl include patriotismul este că, de îndată ce devine prea încrezător, „el poate lua forma agresiunii externe". „Cred cu adevărat că patriotismul este absolut necesar regenerării Chinei", afirmă fără echivoc autorul englez, dar precizează că „acest patriotism trebuie să fie numai defensiv și nu agresiv".

Nu vi se pare că în câteva rânduri este prefigurat un adevărat program de modernizare? Încercați să scoateți din această construcție simplă și luminoasă o singură „cărămidă" și vedeți că totul se surpă. Care să fie „cărămida"? Patriotismul? Fără el nu se poate. Dezvoltarea industrială? Doar ce a fost învederată și de recenta criză. Guvern capabil? Este „mâna vizibilă" fără de care orice proces de dezvoltare nu va putea avea nici cadență, nici coerență, nici perspectivă. Educația? Toată lumea este de acord că educația este fundamentală pentru dezvoltare. De ce am insistat supra acestei lucrări publicate acum aproape o sută de ani? Pentru că este clară și directă. Suntem contemporani cu zeci de Consensuri: „Consensul de la Washington", „Consensul de la Berlin", „Consensul de la Shanghai"... Avem Consensuri, dar nu prea avem dezvoltare. „Consensul" propus de Bertrand Russell are simplitatea gândurilor înalte și esențializate. Atât cât ne este nouă îngăduit, l-am propune multor guverne, multor autorități, inclusiv autorităților de la București. Pentru că, pe lângă calitățile menționate mai sus, poate fi reținut de orice om. Să nu uităm niciodată că dezvoltarea trebuie să fie asumată. Adică să „răsară" din mai fiecare suflet. Dezvoltarea nu este a altora, ci a

unei comunități precise și trebuie împărtășită de membrii acelei comunități. Iată de ce ne-am luat îngăduința să numim gândurile autorului englez scrise acum un secol „Consensul lui Bertrand Russell". Cititorii vor hotărî dacă am avut sau nu dreptate.

Mai este un lucru foarte important. „Problemele pe care le ridică condiția prezentă a Chinei se împart în trei mari categorii: economice, politice și culturale. Nici una dintre aceste categorii nu poate fi examinată în mod izolat, ci numai în strânsă legătură cu celelalte două. Din punctul meu de vedere, problemele culturale sunt cele mai importante, atât pentru China cât și pentru omenire."[1] Arareori pătrundem la nivelul rădăcinilor culturale ale situației de astăzi. Discutăm despre crize de tot felul, despre indicatori de tot felul, dar uităm în mod vinovat că orice criză este în primul rând și în mod fundamental o criză culturală. Ca să fie depășită criza economică, totul trebuie regândit. Adică trebuie proiectat un nou model cultural. Reconfigurată condiția culturală a societății de astăzi. Suntem pe un traseu al consumerismului din care, se pare, nu mai putem ieși. Societatea modernă își va regăsi echilibrele când va reuși să construiască un *model cultural alternativ*.

Ca un geopolitician de anvergura contemporanului și conaționalului său, Halford Mackinder, Bertrand Russel subliniază: „Pe termen lung, toate marile puteri, fără excepție, au interese incompatibile cu bunăstarea Chinei și cu dezvoltarea civilizației chineze. Prin urmare, China ar trebui să caute salvarea în ea însăși, iar nu în bunăvoința altei puteri străine".[2] Şi, totuşi, China s-a ridicat. Iar astăzi este a doua putere economică a lumii. Va trebui să recunoaştem, indiferent de modul cum ne raportăm la parcursul chinez din ultimele decenii, că politica acestei țări a fost ghidată de un realism emblematic, am spune. Cunoaştem o singură experiență similară: ridicarea Germaniei conduse de Bismark. Nici o putere europeană nu avea interes ca Germania (pe atunci, Prusia) să se ridice şi, totuşi, Germania s-a ridicat.

[1] *Ibidem*, p. 1
[2] *Ibidem*, p. 119

Diferența este de anvergură: nici o putere globală nu avea interes ca o țară de dimensiunile Chinei să se ridice. Şi, totuşi, China s-a ridicat. China s-a ridicat, dar cum se va comporta ea în perioada următoare?

5.2. Schimbă puterea țările, așa cum îi schimbă pe oameni?

Ar fi greu să admitem că până acum China s-a comportat într-un fel și, de acum înainte, atitudinea sa va fi total diferită. Fracturile de asemenea proporții apar extrem greu în viața unei superputeri economice. Mai ales că drumul urmat a asigurat succesul. De ce ar schimba China constantele evoluției de până acum? Doar pentru că a ajuns o superputere? Iar, după expresia lui Geoff Dyer, „Puterea schimbă țările, așa cum schimbă și oamenii?".[1] Este limpede că schimbări vor interveni, în acord cu noua sa putere, cu noul său statut. Ar fi nerealist să ne așteptăm ca în perioada următoare pozițiile Beijingului în Marea Chinei de Sud, de pildă, să nu crească în determinare și asertivitate. Dispunând de o economie de 10 trilioane de dolari, o putere din ce în ce mai mare, China va avea cu deosebire pe scena politică asiatică și, mai ales, în zonele de mare interes pentru ea – de la Marea Chinei de Sud la Marea Chinei de Est – o poziție din ce în ce mai fermă, să sperăm că nu și precipitată, nervoasă, ori mai puțin înțeleaptă. Sunt autori care subliniază că Beijingul nu va mai fi atât de mult preocupat „să aștepte răbdător ivirea momentului potrivit pentru afirmarea interesului național". Prioritatea detașată a Beijingului rămâne dezvoltarea economică și îmbunătățirea performanțelor sistemului său de organizare. Ni s-a părut semnificativă în acest sens următoarea relatare pe care o face Henry Paulson în urma unei discuții cu președintele țării, Xi Jinping. Șeful statului chinez îi spune demnitarului american că în 2013, în urma unei plenare a forurilor de conducere chineze, a inițiat mai mult de 300 de măsuri de reformă. „Pentru fiecare dintre ele există termene

[1] Geoff Dyer, *The Contest of the Century: The New Era of Competition with China*, Allen Lane - Penguin Books, New York, 2014, p. 8

precise. Ne propunem să le ducem la îndeplinire aproape pe toate până în 2017 și, în orice caz, să încheiem întreg programul adoptat atunci până în 2020. 80 dintre aceste reforme urmează să fie finalizate numai în acest an"[1] [n.n. – discuția a avut loc în 2014].

Faptul că a avut o evoluție spectaculoasă, că a ajuns pe o culme poate nesperată a puterii sale economice nu înseamnă în nici un fel că Beijingul nu se va ocupa, în continuare, de modernizări și reforme. Prin urmare, China *are nevoie de stabilitate pentru a-și putea continua dezvoltarea*. Acest obiectiv sintetizează, după opinia noastră, întreaga politică a Beijingului în următoarea perioadă. PIB-ul chinez se apropie de cel american, îl poate chiar depăși în perspectiva următorilor ani, dar PIB-ul *per capita* este de 4–5 ori mai mic decât cel american. China câștigă foarte mult prin *număr*. Având o populație de 4–5 ori mai mare decât cea americană, ea își îngăduie să aibă, deocamdată, un PIB *per capita* modest. Dar acest indicator fundamental al productivității nu poate rămâne astfel. Am dat un exemplu, dar raza lui de valabilitate este mai mare. Nu înțelegem de ce de acum încolo China nu ar fi întâmpinată cu aceeași rezistență din partea puterilor vremii. Poate chiar cu o rezistență mai mare. Ceea ce înseamnă că și doza de realism, de abilitate a Beijingului va trebui să atingă alte cote.

Într-o lucrare mult citată, publicată chiar la începutul secolului în care ne aflăm, dar revizuită și republicată în 2014, cunoscutul politolog de la Universitatea din Chicago John Mearsheimer[2] face o paralelă între ascensiunea SUA, ca hegemon al emisferei vestice, și ascensiunea Chinei, ca potențial hegemon al emisferei estice. După opinia autorului american, SUA nu este un hegemon global. Ar fi imposibil ca o singură putere să poată avea o influență determinantă în orice punct al globului. Influența sa globală decurge nu atât din capacitatea de a proiecta puterea pe orice meridian, cât din absența unei rezistențe semnificative în

[1] Henry M. Paulson, *Dealing with China*, Twelve – Hachette Book Group, New York, 2015, p. 329

[2] John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York, 2014

vreo altă regiune a lumii. Hegemonul regional care nu întâmpină rezistență din partea altui hegemon regional induce percepția că am avea de-a face cu un hegemon global. În realitate, SUA este un autentic hegemon regional, care s-a îngrijit să nu se mai ridice un alt hegemon competitor. Şi care are, prin urmare, câmp liber de acțiune. De aceea, el poate fi întâlnit peste tot şi este considerat hegemon global.

În ultima sută de ani, precizează Mearsheimer, au fost câteva tentative de ridicare a unui hegemon regional. Germania wilhelmiană, Japonia imperială, Germania nazistă şi Uniunea Sovietică. În cazul primilor trei hegemoni, SUA au intervenit şi militar. Aşa se explică, potrivit autorului, participarea SUA la cele două Războaie Mondiale. „Şi ele au jucat un rol-cheie în învingerea şi în dezmembrarea acelor hegemoni potențiali." Este de aşteptat ca şi de această dată SUA să aibă aceeaşi atitudine hotărâtă pentru a preveni ridicarea altui hegemon regional. Dar este de aşteptat, în acelaşi timp, ca şi China să procedeze într-o manieră asemănătoare cu SUA, să „urmeze paşii făcuți de Unchiul Sam". Deci să împingă din zona Asia–Pacific puterea americană, aşa cum Statele Unite, la rândul lor, au împins Marea Britanie din zona Caraibelor. „De ce ar trebui să ne aşteptăm din partea Chinei să acționeze altfel decât SUA? Sunt chinezii mai atașați principiilor decât noi? Mai morali? Sunt ei mai puțin naționaliști? Mai puțin preocupați de propria supraviețuire? Desigur, nimic din toate acestea nu este adevărat; iată de ce China, cu mare probabilitate, va urma logica de bază a realismului şi va încerca să devină un hegemon regional în Asia."[1]

5.3. Containment ori „echilibru dinamic"?

Raporturile care se vor institui în regiunea Asia–Pacific vor depinde de greutatea economică proprie protagoniştilor, dar şi de forța aliaților. Deocamdată, SUA au construit un sistem de alianțe mai puternic. Punctul său principal de sprijin îl reprezintă Japonia, a treia putere economică a lumii şi un aliat fidel al SUA.

[1] *Ibidem*, p. 375

Alianța sa cu puterea americană este hrănită de compatibilitatea de valori cu această țară și, deopotrivă, de o anumită adversitate față de China, pe care ultimii ani nu au estompat-o, ci, mai mult, au pus-o în lumină. Un alt aliat stabil este Vietnamul, adversarul din anii '70 al SUA și adversarul de mai multe secole al Chinei. În acest caz, temerea față de puterea care se ridică, tensiunile concrete care există între Vietnam și China legate de revendicări teritoriale în Marea Chinei de Sud vor menține pentru multă vreme Hanoiul în sfera de influență americană. Kevin Rudd, fost prim-ministru al Australiei, personalitate care a jucat un rol important în convingerea SUA de a se implica mai mult în regiune, recunoștea deschis: „Sunt anumite țări nervoase în legătură cu ridicarea Chinei – cum ar fi Vietnam, Filipine și chiar Singapore – și ele salută angajamentul repetat al SUA. Așa cum există alte forțe care trag în direcția opusă".[1] Prin urmare, nu trebuie să înțelegem că toate statele est-asiatice s-au grupat în spatele Americii. Nu, o serie de țări din sud-estul asiatic sunt suporteri deschiși sau discreți ai Chinei. „Sateliții", cum mai sunt numiți (observați distincția, care reprezintă un efect al confruntării mai largi dintre interpretarea dominantă și cea aflată în ascensiune: când te situezi de partea Americii, ești „aliat", iar când te plasezi de partea Chinei, ești „satelit").

În proporții diferite, mai toate țările est-asiatice doresc echilibru strategic, dar nu doresc neapărat o putere dominantă. Ele vor ca SUA să vină în regiune, dar, așa cum sublinia președintele Indoneziei, Susilo Bambang Yudhoyono, „nu mai există nici dorința ca regiunea să fie dominată doar de o singură superputere". Dezirabil nu ar fi nici chiar un bipolarism pacific, ci mai degrabă un *multipolarism*, caracterizat printr-un „echilibru dinamic". Să nu uităm, este un punct de vedere exprimat de Indonezia, a „doua Indie", țara care, potrivit evaluărilor, este o putere asiatică în devenire. Deci ei nu-i convine, la limită, nici dominația americană netă, nici chiar un bipolarism pacific. Pentru că ambele nu ar lăsa

[1] Kevin Rudd, „How America Should Adjust to the Pacific Century", *Financial Times*, 16 noiembrie 2011

suficient loc unei puteri care se ridică. De aceea a recurs la această caracterizare generală: „echilibru dinamic". Cum remarca și David Pilling[1], este un concept greu de definit, dar el exprimă în fond o dorință: să nu mai vorbim nici de un secol american al Pacificului, nici de un secol chinez al Pacificului, ci de un secol al Pacificului care aparține tuturor țărilor din regiune.

Ceva anume ne face să credem că și India are o poziție asemănătoare. Nici ea nu dorește ca jocurile să fie făcute acum, înainte ca această țară să atingă un anumit nivel al propriei puteri. Un Pacific multipolar este dorința puterilor asiatice care se ridică, dar, paradoxal, ar trebui să fie și dorința SUA. Pe termen scurt, dominația americană nu este pusă de nimeni în mod serios la îndoială. Pe termen mediu și lung, discuția rămâne absolut deschisă. America ar trebui să joace *cartea viitorului*. Oricum, termenul lung va favoriza, într-un fel sau altul, un proces treptat de dislocuire a influenței sale în zonă în favoarea Chinei. A juca acum această carte, a construi un sistem multipolar real în regiune este soluția care ar permite Americii să rămână pe termen lung în Pacificul de Vest și, foarte important, să rămână pe locul înconjurat de respect și de prestigiu al celui care a creat un sistem acceptat și, deci, durabil în regiune. Implicit, un asemenea sistem ar bara drumul Chinei spre o hegemonie regională fără echivoc.

Mai prezentăm un punct de vedere care are și o conotație geopolitică. El este exprimat de Lee Hsien Loong, prim-ministru al statului Singapore. Pentru SUA, Asia este doar o regiune; pe când China este aici tot timpul[2]. Este un punct de vedere care ne-a amintit de cugetarea unui specialist francez, care la începutul anilor '90 afirma: Cu Rusia împărțim un continent, cu SUA o ideologie. Asemenea cugetări privesc lucruri care au impact pe termen lung; ele nu funcționează și nu prilejuiesc atitudini politice decât dacă există un teren destins, un climat care să prilejuiască proiecții de largă respirație. Deocamdată, nu sunt întrunite aceste condiții.

[1] David Pilling, „How America Should Adjust to the Pacific Century", *Financial Times*, 17 noiembrie 2011

[2] *Apud* David Pilling, *art. cit.*

Peste ani, este posibil să asistăm la o „răzbunare a geografiei", dar, deocamdată, interesele politice și strategice primează.

Cel mai mare pericol atunci când încercăm să examinăm situația din regiunea Asia–Pacific ar fi să întâmpinăm acele realități cu mentalitatea, dacă vreți și cu prejudecata noastră occidentală. Care, îndeobște, împarte lucrurile în alb și negru. Asia este mai nuanțată. Un exemplu. Am mai făcut referire la faptul că la începutul acestui an a fost semnat Parteneriatul Transpacific (TPP). El este condus de SUA, dar exclude China, a doua putere economică a lumii. De aceea, a fost interpretat ca un gen de updatare a politicii de containment, de îngrădire, din perioada Războiului Rece. Cum am spus când am discutat depre această inițiativă, sunt multe țări asiatice care nu au aderat la TPP. Între care, evident, China, dar și Coreea de Sud sau Indonezia. Semnarea TPP a dat un impuls special unei alte inițiative asiatice: Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). Care cuprinde, în principal, țări asiatice care nu fac parte din TPP. „S-a divizat Asia de Est", ar veni, grăbită, interpretarea occidentală. Iată că Asia a găsit un alt răspuns. Punctul de pornire al noului Parteneriat este format din cele 10 țări din Asia de Sud-Est, deci cele care formează ASEAN, la care se adaugă „partenerii comerciali ai regiunii", incluzând Australia, China, India, Japonia, Noua Zeelandă și Coreea de Sud. Deci Japonia, Australia și Noua Zeelandă fac parte și din TPP, și din Regional Comprehensive Economic Partnership. Dacă va fi semnat, noul Parteneriat va crea un bloc economic cu o populație de 3,4 miliarde (să nu uităm că el include China și India) și cu un volum al comerțului care se ridică la 30 de procente din volumul global al activității în acest domeniu[1]. Apare limpede că motorul noii organizații este China. Cum este clar că el reprezintă o replică la TPP. Prezența celor trei țări pe care le-am menționat în ambele organisme estompează ideea de competiție, de replică, de

[1] Kit Tang, „RCEP: The next trade deal you need to know about", CNBC, 14 octombrie 2015, http://www.cnbc.com/2015/10/14/tpp-deal-pressures-rcep-trade-talks-in-busan-china-keen-for-progress.html

Sursa: CNBC http://www.cnbc.com/2015/10/14/tpp-deal-pressures-rcep-trade-talks-in-busan-china-keen-for-progress.html

încordare. Aceeași sursă ne oferă o imagine de ansamblu a marilor inițiative economice existente la nivelul Asiei.

Observați răspunsul asiatic? Este adevărat că parteneriatul pe cale de a se naște nu are un contur foarte bine definit, dar este la fel de adevărat că existența lui estompează cumva relieful celuilalt parteneriat, condus de America, TPP. Și dacă privim încă o dată la imaginea alăturată, vom observa că Asia este traversată de tot felul de parteneriate și acorduri comerciale, încât o întrebare devine iminentă: în Asia cine are cuvântul cel mai greu de spus? Economiile naționale, puterea lor! Deocamdată, economia cea mai puternică prezentă în regiune este America.

Mai este ceva cuprins în schema prezentată mai sus. Este posibil ca, în perspectivă, China să devină puterea economică numărul unu a lumii. Va însemna acest lucru că ea va domina clar? Ea va lupta pentru *a deține condițiile victoriei* și nu pentru a obține victoria. Este particularitatea de fond a excepționalismului chinez, care îl deosebește clar de cel american. Acesta din urmă are ca punct de plecare relevanța universală a valorilor americane și obligația de a le răspândi; excepționalismul chinez se mulțumește cu recunoașterea importanței valorilor și a realizărilor Chinei.

5.4. Când „mările" intră în conflict

O primă înțelegere a ceea ce înseamnă Marea Chinei de Sud putem căpăta pornind de la modul cum este ea denumită în regiune: vietnamezii o numesc Marea de Est, filipinezii Marea de Vest, iar chinezii Marea de Sud. Fiecare privește la această întindere de apă din perspectiva propriei poziții geografice și o definește în consecință. Dar undeva aceste proiecții se întâlnesc și „mările" respective pot intra în conflict. Se poate ridica, imediat, întrebarea: toate mările din lume au mai mulți vecini. Apar conflicte, dar nu un CONFLICT așa de mare. Conflictul principal din Marea Chinei de Sud nu are loc între vecinii acestei întinderi de apă, deși el există și are un grad de intensitate real. În marea de care vorbim se întâlnesc SUA și China. Vecinii? Vecinii se situează de partea unei puteri sau a alteia. Îngrijorați de ridicarea Chinei, ei solicită prezența Americii

în regiune. Existența unei mari puteri nu a declanșat niciodată o mare bucurie printre vecini. Pe orice meridian s-a întâmplat să fie respectiva putere ori superputere. Țara puternică este bună, dar e bine să fie și departe, cât mai departe.

Prima particularitate a Mării Chinei de Sud: este străjuită la nord de o țară mare, mult mai mare decât ceilalți vecini. Dovadă că istoria a reținut denumirea pe care o propune vecinul cel mare de la nord, China. Lucru pe care îl întâlnim și în alte situații. Marea Neagră a fost denumită „lac turcesc" în perioada de apogeu a Imperiului Otoman, apoi „lac rusesc", atunci când Rusia a dislocuit influența Turciei la Marea Neagră. Deci vecinătatea unei mari puteri întotdeauna consacră și influența dominantă a respectivei puteri pe marea care îi scaldă țărmurile. Chiar dacă, uneori, denumirea rămâne „neutră", geografică, fără a prelua numele țării respective.

În Marea Chinei de Sud se întâlnesc *interesele regionale chineze cu cele globale americane*. Conflictele cu vecinii – reale – sunt de o importanță secundară. Ele sunt folosite mai ales pentru a înclina balanța de o parte sau de alta. Conflictul principal este strategic și el pune față în față America și China. Au mai fost tensiuni, mici conflicte, amenințări între China și America, dar ele au avut în vedere probleme economice, cu deosebire financiare; iar când au fost de ordin geografic, au avut o semnificație mai restrânsă. De data aceasta, confruntarea s-a mutat în câmp strategic, iar axul este format din „întâlnirea" celor doi protagoniști. Întâlnirea dintre puterea care există şi puterea care se ridică. Puterea care există, situată de cealaltă parte a Oceanului, şi puterea care se ridică, vecină directă cu această întindere de apă.

Avem de-a face, într-adevăr, cu o confruntare strategică? Noi considerăm că nu este vorba despre o confruntare strategică obişnuită, ci despre una care va marca evoluția situației în zona Asia – Pacific în următoarele decenii. Mai este un punct de tensiune foarte important în zonă: Taiwan; cum, la nord de Taiwan, se află Marea Chinei de Est, unde disputa are loc în jurul unor insule revendicate atât de Japonia, cât şi de China: insulele Senkaku, denumite şi Diaoyu. Nu dorim să facem o ierarhie de

importanță între situațiile amintite. Fiecare cu particularitățile ei. Subliniem doar că situația din Marea Chinei de Sud are o *capacitate de radiere* mult mai mare. O eventuală unire a Taiwanului cu China amplifică puterea Beijingului și, indirect, are un ecou greu de evaluat în mai toate capitalele asiatice. Fără să mai vorbim de Washington. În Marea Chinei de Sud interesele vecinilor acestei întinderi de apă sunt *angajate direct*. Ceea ce înseamnă și un potențial de conflict regional mai mare. Robert Kaplan începe volumul consacrat Mării Chinei de Sud[1] chiar cu această remarcă: „Europa este un peisaj continental; Asia de Est, unul maritim". Viața în context maritim prezintă această particularitate: este marcată de o circulație intensă. Apariția unui conflict într-o zonă maritimă prezintă riscul extinderii rapide, chiar al generalizării. Cu atât mai mult când este vorba despre un nod comercial așa de important cum este Marea Chinei de Sud.

Avem de-a face cu un conflict strategic și pentru că regiunea în care este plasată Marea Chinei de Sud, regiunea Asia–Pacific, a devenit cea mai dinamică zonă a lumii. În această zonă se întâlnesc primele trei puteri economice ale planetei: SUA, China, Japonia, care, împreună, dețin aproape jumătate din PIB-ul global. Când o zonă se conturează din ce în ce mai limpede ca epicentrul economiei globale, apare limpede că nu poți fi lider mondial dacă nu ai o poziție specială în respectiva regiune. Fareed Zakaria preciza că în mai multe convorbiri avute cu fostul lider al statului Singapore, Lee Kuan Yew, acesta îi spunea: „America va rămâne puterea dominantă a lumii în secolul XXI numai dacă va fi puterea dominantă și în Pacific".[2]

5.5. „Mediterana Orientului"

[1] Robert Kaplan, *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*, Random House Papaerbacks, New York, 2015, p. 5 (trad. rom. *Butoiul cu pulbere al Asiei*, Editura Litera, București, 2016)

[2] Fareed Zakaria, „Whatever happened to Obama's pivot to Asia?", *Washington Post*, 16 aprilie 2015, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-forgotten-pivot-to-asia/2015/04/16/529cc5b8-e477-11e4-905f-cc896d379a32_story.html

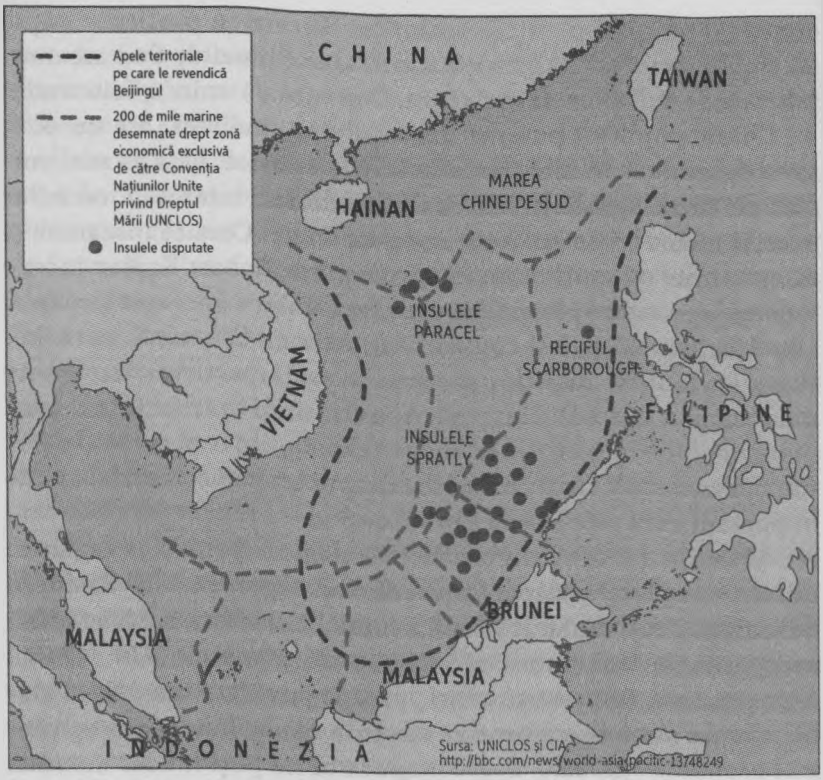

Nu putem vorbi despre Marea Chinei de Sud fără a examina puțin harta regiunii și a spațiului maritim respectiv. Vecinii care se mărginesc pe o lungime considerabilă cu Marea Chinei de Sud sunt, în afară de China, Vietnamul și Filipine, iar la sud, pe lungimi mai mici, Malaysia, Singapore și Brunei. O primă remarcă: toate țările care se învecinează cu Marea Chinei de Sud, cu excepția Filipinelor, sunt cuprinse în TPP. Ceea ce vorbește de la sine despre temerile și tensiunile pe care le generează în zonă ridicarea Chinei. În cazul de față, marea care poartă numele acestei țări exprimă cu o anumită fidelitate relațiile Beijingului cu vecinii săi maritimi de la sud.

Marea Chinei de Sud are o suprafață de 3 500 000 km pătrați, deci cam de 10 ori mai mare decât Marea Neagră. Se întinde de la

strâmtoarea Malacca, în sud, până la strâmtoarea Taiwan în nord, iar pe țărmurile sale trăiesc aproximativ 500 000 000 de locuitori. Pe întinderea mării se află cca 250 de insule, recife de corali etc., în majoritate nelocuite. Foarte importante sunt hărțile pe care fiecare dintre statele vecine le elaborează cu privire la drepturile lor, la liniile de delimitare dintre apele teritoriale ale unui stat de cele ale altui stat ori de cele internaționale. Aici apare, de fapt, problema centrală, unde istoria vine cu un anumit tip de abordare, realitățile de astăzi cu un altul, iar linia de mediere nu a fost încă găsită. China vorbește despre drepturile sale istorice asupra celei mai mari părți din această mare. Ea revendică insulele Paracel, pe care le mai revendică Vietnamul și Taiwanul, așa cum consideră că are drepturi legitime asupra insulelor Spratly, situate în partea de sud a mării, aproape de țărmurile Filipinelor, Bruneiului și Malaysiei. Poziția ei este exprimată în ceea ce se numește *U-shaped line* (ori *nine shaped-line*), o linie de demarcație care ar urma să aibă o formă asemănătoare literei U, având deschiderea îndreptată spre țărmurile chineze. Ceea ce ar însemna controlul Beijingului asupra celei mai mari părți a mării, a mijlocului mării, să spunem.

Asia–Pacific reprezintă, într-adevăr, epicentrul dezvoltării contemporane. Orice asemenea regiune tumultuoasă are nevoie de o bază cât mai solidă de materii prime. În timp, s-a construit un gen de *binom comercial* cu Golful Persic și Orientul Mijlociu, principalul bazin de aprovizionare cu materii prime al statelor din Pacific. Ruta comercială care leagă Orientul Mijlociu de Asia de Sud și, apoi, de marii consumatori din bazinul Pacificului reprezintă un adevărat *meridian al comerțului* de astăzi. Orice discuție poate fi acceptată, negociată, dar nu întreruperea sau afectarea acestei artere comerciale, care ar sufoca pur și simplu țările plasate de-a lungul ei. Robert Kaplan vorbește despre Marea Chinei de Sud în spiritul celor discutate mai sus: „Marea Chinei de Sud funcționează ca o pâlnie între Pacificul de Vest și Oceanul Indian, densitatea rutelor maritime globale furnizând un simbol de

conectivitate economică. Este inima ţărmului navigabil al Eurasiei, marcat de strâmtorile Malacca, Sunda, Lombock şi Makassar".[1]

Datele comerciale vin în sprijinul afirmaţiilor de mai sus. Volumul petrolului transportat dinspre Orient prin Malacca şi, apoi, prin Marea Chinei de Sud este de trei ori mai mare decât cel care trece prin canalul Suez şi de 15 ori mai mare decât cel care traversează canalul Panama. Mai bine de jumătate din tonajul flotelor comerciale din lume trece prin aceste puncte înguste, aşa cum o treime din traficul maritim global se desfăşoară în regiunea de care vorbim[2]. Bill Hayton oferă date asemănătoare. „Mai mult de jumătate din comerţul maritim mondial trece prin strâmtoarea Malacca, împreună cu jumătate din gazul lichefiat şi o treime din petrolul neprelucrat. Dacă traficul s-ar opri, nu ar dura mult şi luminile în multe zone ale lumii ar începe să se stingă."[3] Discuţiile din ultima vreme au în vedere nu doar intensitatea comerţului din regiune, ci şi avantajele financiare pe care cel care controlează rutele respective le poate avea. De pildă, Harry J. Kazianis foloseşte cifrele într-adevăr impresionante ale transportului comercial în zonă pentru a face reproşuri deschise administraţiei Obama, care ar fi prea concesivă faţă de China şi i-ar „face cadou", anual, 5 trilioane de dolari. „O cale de transport maritim pe care tranzitează, anual, un volum de mărfuri şi bunuri în valoare de 5 trilioane de dolari (numai mărfurile şi bunurile americane transportate pe această mare se ridică la 1 trilion de dolari) este preluată de către China."[4] Evident, suma de 5 trilioane exprimă valoarea mărfurilor tranzitate. Ca şi în cazul unei rute comerciale terestre, transportul de mărfuri aduce beneficii certe ţării pe teritoriul căreia trece ruta

[1] Robert Kaplan, *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*, Random House , New York, 2015, p. 9

[2] *Ibidem*

[3] Bill Hayton, *The South China Sea: The Struggle for Power in Asia*, Yale University Press, New Haven, 2014, p. XVI

[4] Harry J. Kazianis, „Obama's $5 Trillion Dollar Gift to China: The South China Sea?", *The National Interest*, 6 decembrie 2015, http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/obamas-5-trillion-dollar-gift-china-the south-china-sea-14530

respectivă. Deci controlul asupra Mării Chinei de Sud îşi relevă şi din această perspectivă importanţa.

De prisos să mai menţionăm interesul ţărilor din regiune – China, Japonia, Coreea de Sud – pentru protecţia şi funcţionarea rutelor comerciale din zonă. Peste 60% din cantitatea de petrol pe care Japonia o importă trece prin Marea Chinei de Sud. Deci *centralitatea poziţiei geografice şi comerciale* conferă acestei mări şi o *centralitate strategică*. Pe măsură ce Asia–Pacific va evolua ca o regiune din ce în ce mai semnificativă a lumii de astăzi, este limpede că şi Marea Chinei de Sud va creşte în importanţă. Tensiunile care au loc aici exprimă nu doar diferenţele de interese şi de abordări prezente, ci anunţă şi formele pe care le pot îmbrăca, mâine, aceste potenţiale conflicte. Am putea chiar spune că perspectiva de evoluţie este într-un anume fel mai importantă şi ea atrage atenţia că situaţia din Marea Chinei de Sud se poate apropia de una critică.

Potrivit ultimelor evaluări, Marea Chinei de Sud ar conţine mari rezerve de petrol şi gaze naturale, ceea ce adaugă la importanţa respectivei mări şi la potenţialul de conflict care se instalează în regiune. Potrivit evaluărilor făcute de autorităţile chineze şi citate de Robert Kaplan, în această mare s-ar găsi rezerve de petrol evaluate la 7 miliarde de barili şi 900 de trilioane de metri cubi de gaze naturale. Dacă acest lucru se dovedeşte corect, atunci Marea Chinei de Sud ar deveni a doua producătoare de petrol şi gaze, după Arabia Saudită. De aceea, mulţi comentatori au şi denumit această mare „al doilea Golf Persic". Pentru China, acest lucru ar rezolva două mari probleme. Una ţinând de aprovizionarea propriu-zisă cu petrol. Cea mai mare importatoare de hidrocarburi a lumii, China ar vedea dintr-odată „puţurile" cu asemenea materie primă chiar în curtea sa din spate. Nu doar că ar rezolva imensa problemă a importului, dar aşa cum exploatarea gazelor de şist în SUA a dat un impuls neaşteptat economiei americane, tot aşa petrolul din marea situată la sudul ţării ar ajuta enorm ascensiunea economică a Chinei.

Mai este un motiv: China s-ar elibera de „dilema Malacca". Cea mai aglomerată trecătoare a lumii, Malacca se află sub control

malaysian și american. O eventuală blocare a strâmtorii pur și simplu ar sufoca economia chineză. De altfel, riscurile potențiale pe care le prezintă strâmtoarea Malacca au și determinat oficialitățile chineze să diversifice sursele de aprovizionare cu petrol și gaze, să adauge surselor maritime, deci celor care vin prin această strâmtoare, și surse continentale (îndeobște din spațiul rusesc sau ex-sovietic).

Am vorbit de importanța comercială a Mării Chinei de Sud, care reprezintă *o prelungire a strâmtorii Malacca*. Intensitatea comerțului dintre Orientul Mijlociu și regiunea Asia–Pacific „leagă" Oceanul Indian de Oceanul Pacific și consacră o nouă realitate geopolitică: apariția unei noi regiuni – *regiunea indo-pacifică*. Oceanul Indian, cu tot ceea ce înseamnă el – existența rutelor maritime de transport, siguranța lor, dar și stabilitatea țărilor situate pe țărmurile lui –, devine tot mai important. Până la punctul de a forma un tandem comercial cu Oceanul Pacific. Prin urmare, inclusiv un tandem geopolitic. Dacă acest proces se va accentua, atunci să nu ne mirăm că țara cea mai importantă din Oceanul Indian, India, va deveni o țară „pacifică", va avea o relevanță anume și în cel mai întins ocean al lumii. Sunt țări care au interese strategice în „aducerea" Indiei în Pacific, în transformarea ei într-un actor politic al regiunii. Eforturile pornesc de la un element natural, existența rutei comerciale din ce în ce mai importante, dar și de la unul „construit": implicarea celuilalt gigant al Asiei, India[1], în procesele complicate din regiunea Asia–Pacific, asigurarea unei *contraponderi geopolitice* la puterea tot mai impresionantă a Beijingului.

[1] Despre acest lucru a vorbit președintele Barack Obama în discursul rostit în fața Parlamentului australian. Subiectul a fost, apoi, reluat de către specialiști. De pildă, Bill Hayton dezvoltă o analiză centrată pe problema rolului Indiei în Pacific, iar Kurt Campbell și Brian Andrews subliniază clar: „India este pivotul acestui sistem și va avea o prezență semnificativă, un rol important în Asia de Est." – Kurt Campbell și Brian Andrews, „Explaining the US «pivot» to Asia", Programme paper, Chatham House, august 2013, http://www.chathamhouse.org/ publications/papers/view/194019

De altfel, dacă ar fi să identificăm o explicație pentru care reacțiile chineze cu privire la Marea Chinei de Sud au ieșit din tiparul obișnuit al pașilor mici, aceasta ar putea fi legată și de posibila „venire" a Indiei în regiune. Fiecare putere caută să-și maximizeze avantajele pe care le deține la un moment dat, în raport cu restul competitorilor. SUA sunt absorbite de problemele sale interne, de preocuparea de a restarta un proces robust de refacere economică. Japonia traversează o perioadă asemănătoare. Relațiile Chinei cu țările din Asia de Sud-Est sunt tot mai intense. Probabil că Beijingul a considerat că este oportun să-și reafirme drepturile în Marea Chinei de Sud înainte ca situația să se schimbe, iar acest moment favorabil să se depărteze. În orice caz, construirea de către China a unor insule pe recifele de corali existente, amenajarea unor piste de aterizare au alarmat vecinii și puterile din zonă. Parcă a apărut o altă Chină, mult mai asertivă, hotărâtă să-și impună interesele.

5.6. Pax Americana ori Pax Sinica?

Superputerile nu se nasc din senin. Ele absorb tumultul unei regiuni sau al unei epoci istorice. De aceea, „călătoresc" acolo unde istoria își mută centrul de greutate. La începutul perioadei moderne, a fost Franța. Apoi, pentru un secol și jumătate, Marea Britanie s-a aflat la cârma lumii. Germania, după expresia lui Raymond Aron, se anunța „puterea culturală a secolului XX". S-a întâmplat ceea ce știm cu toții. În noile condiții, superputerea lumii a trecut Atlanticul și de aproape un secol s-a instalat la Washington. Epoca noastră inaugurează și în acest domeniu un paradox. Toată lumea este de acord că regiunea cea mai dinamică a lumii este Asia de Est, dar superputerea momentului se află pe alt continent. Iată una dintre întrebările cardinale care a frământat America în ultimii ani. Washingtonul nu poate nega ridicarea Asiei de Est și faptul că ea devine „motorul" economiei mondiale. Cu timpul, ar putea furniza chiar liderul. Nu în ani, dar în decenii! Care este răspunsul Americii la această provocare teribilă pentru o superputere? „Mutarea" în regiune, integrarea în procesele și

transformările de aici, influențarea lor într-un mod concordant cu interesele Washingtonului. Este o mișcare viabilă? Nu știm, dar ea pare singurul răspuns realist la o situație cu totul nouă. Cât de înțeleaptă va fi politica Washingtonului în Asia de Est, vom vedea; deocamdată, este cert că prezența americană este obligatorie pentru scopul pe care și l-a propus. Menținerea poziției de lider mondial a Americii trece în zilele noastre și prin Asia, se bazează pe influența, am spune și pe acceptarea, Washingtonului în regiune.

Răspunsul acesta a fost conturat când a apărut clar că ascensiunea regiunii est-asiatice nu mai este reversibilă. Schimbarea de poziție a venit în urma unei dezbateri publice intense care a criticat poziția administrației Bush pentru concentrarea excesivă pe problemele Orientului Mijlociu și neglijarea evoluțiilor trepidante din Asia. Analiști de primă mărime au sesizat costurile reacției întârziate a Americii față de ridicarea Chinei. Semnificativ în această privință este punctul de vedere exprimat de Kurt Campbell: „Campania fulminantă în Orientul Mijlociu a avut drept urmare distragerea atenției SUA de la prefacerile masive intervenite în peisajul asiatic, atunci când China a făcut adevărate salturi strategice în modernizarea sa militară, în cucerirea de noi poziții în comerțul internațional, în regândirea relațiilor sale diplomatice și în utilizarea instumentelor puterii soft. De puține ori în istorie o putere în ascensiune a cucerit atât de mult din sistemul internațional, ca o consecință a acțiunilor și lipsei de atenție a puterii dominante. Într-adevăr, Washingtonul nu și-a dat seama de marile salturi ale Chinei din ultimii ani, în ciuda faptului că acestea s-au relizat, în mare parte, în detrimentul Statelor Unite".[1]

Reașezarea politicii externe americane a intervenit în 2011, iar centrul ei de greutate a fost reprezentat de noua strategie cu privire la Asia. Caracterizarea cea mai expresivă a motivației care a stat la baza reorientării a fost făcută chiar de Barack Obama:

[1] *Apud* Thomas J. Christensen, *The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power*, W.W. Norton & Company, New York, 2015, p. 247

„Statele Unite au mutat centrul de greutate al politicii lor externe în regiunea cu cea mai rapidă dezvoltare din lume... o regiune pe care noi am neglijat-o în ultimul deceniu, datorită concentrării intense pe situațiile din Irak, Afghanistan și Orientul Mijlociu".[1] Și până atunci se spunea că America este o națiune a Pacificului. Dar, din acel moment, Washingtonul stabilește că Asia–Pacific este prioritatea sa nu pentru un deceniu, ci pentru un întreg secol. „Pentru a spulbera orice îndoială: SUA vor fi implicate total în regiunea Asia–Pacific pentru întreg secolul XXI."[2] Ca națiune a Pacificului, Statele Unite înțeleg să participe la modelarea viitorului acestei regiuni. „Interesele noastre de durată în regiune solicită prezența noastră de durată în această regiune. Statele Unite sunt o putere a Pacificului și aici vom rămâne." Era anul în care SUA au procedat la o reducere severă a cheltuielilor bugetare și, în acest context, la diminuarea cheltuielilor militare și de securitate. Precizarea care urmează întărește importanța ieșită din comun pe care America o acordă regiunii de care vorbim: „Am atras atenția echipei care se ocupă de securitatea națională în administrația mea să facă din prezența și misiunea noastră în regiunea Asia–Pacific o prioritate de top. Ca urmare, reducerea cheltuielilor militare ale SUA nu va afecta – repet, nu va afecta – și cheltuielile implicate de prezența noastră în Asia–Pacific."[3]

Acesta este contextul în care au loc apariția și intensificarea conflictului din Marea Chinei de Sud. După reorientarea de politică externă a SUA au urmat multe alte mișcări inițiate atât de partea americană, cât și de cea chineză. Pe care comentatorii le prezintă ca alimentându-se unele pe altele. De fapt, avem de-a face cu mișcări ce compun jocul strategic în care sunt angajate

[1] Fareed Zakaria, „Inside Obama's World: The President talks to TIME About the Changing Nature of American Power", interviu cu președintele Barack Obama, TIME, 19 ianuarie 2012, http://swampland.time.com/2012/01/19/inside-obamas-world-the-president-talks-to-time-about-the-changing-nature-of-american-power/

[2] Alocuțiune a președintelui Obama în fața Parlamentului australian, The White House Office of the Press Secretary, 17 noiembrie 2011

[3] *Idem*

cele două puteri. De pildă, SUA au inițiat TPP (Transpacific Partnerhip), din care nu face parte și China. Răspunsul Beijingului a fost lansarea Băncii Asiatice pentru Investiții în Infrastructură (AIIB), despre care am vorbit. În ceea ce privește situația din Marea Chinei de Sud, declarațiile alternează, unele ca răspuns la alte declarații, altele ca replică la unele acțiuni concrete. De pildă, China a construit șapte insule pe recifele de corali existente; unele dintre aceste insule dispun și de piste de aterizare, inițiativă prezentată drept „o expresie a suveranității" pe care Beijingul o reclamă. SUA au trimis vase de război în interiorul apelor teritoriale ale respectivelor insule, pentru a ilustra că „în marea respectivă, circulația este liberă".

Marea Chinei de Sud concentrează, în momentul de față, tensiunea și disputa existente în regiune. Tensiunea dintre China și unii dintre vecinii săi, peste care se situează „disputa mare" dintre SUA și China. Pe lângă importanța pe care o deține în plan economic și comercial, Marea Chinei de Sud reproduce într-un fel amalgamul de probleme care există între multe țări ale Asiei de Est, la care mai adaugă ceva foarte important. Cine domină această întindere imensă de apă, cu o densitate impresionantă de rute maritime, deține într-un fel *cheile strategice ale Asiei de Est*. Este ca și când cele două puteri și-au dat întâlnire în Marea Chinei de Sud și acum se află față în față. Nu este doar o întâlnire între puteri gigantice, ci și între orgolii gigantice. În „tribune" se află toate statele asiatice, preocupate de rezultatele confruntării, pentru că sunt foarte preocupate de propriile alegeri. Exagerând, am putea spune că acestă întâlnire de gradul zero „se transmite în direct". Prestigiul fiecăruia dintre protagoniști poate fi consacrat sau, dimpotrivă, spulberat. Firește că este o întâlnire cu multe, multe „reprize". Care se va întinde pe durata primei părți a acestui secol. Ca la orice întâlnire între actori de categorie supergrea, „spectacolul" nu este foarte vizibil. Se schimbă replici, se adoptă câte o poziție mai dură, dar centrul de greutate al confruntării este situat în interiorul procesului de pregătire a fiecărei superputeri. De creștere a forței proprii, dar și de consolidare a unui

sistem de alianțe care să favorizeze o parte sau alta. Ceea ce iese la suprafață este rodul acestor eforturi din ce în ce mai febrile.

China invocă „drepturile istorice", America „respectarea legii", a „reglementării". Uităm însă că și un argument, și altul depind de puterea – economică, militară și de influență – a statelor respective. Prin urmare, disputa despre care vorbim va cunoaște o evoluție în funcție și de „mersul" puterilor care se întâlnesc în Marea Chinei de Sud. Deocamdată, este o ciocnire de avangărzi. Dacă vreți, o tatonare a pozițiilor. Dar aceste mișcări ne spun foarte multe lucruri. Ele sunt instructive în primul rând pentru ceea ce vrea cu adevărat China. Ce semnificație poate să aibă construirea unor insule pe recifele de corali existente? Unii analiști vorbesc de șapte, alții de mai multe. Între miile de insule din zonă, 10 sau 20 nu contează foarte mult, dar ele ne vorbesc despre determinarea chineză de a transmite un mesaj clar: Marea Chinei de Sud intră în sfera de influență chineză. Se va întâmpla acest lucru astăzi, mâine? Nicidecum! Este o poziție care se va menține mulți ani de acum înainte, cu perspectiva de a-și accentua inflexibilitățile.

Poziția oficială a Beijingului în ceea ce privește Marea Chinei de Sud este neobișnuit de fermă. Îndeobște, pozițiile chineze conțin nuanțe, lasă loc pentru dialog, eventual pentru alte puncte de vedere angajate în dezbatere. Diplomația chineză are o flexibilitate recunoscută. În ceea ce privește Marea la care ne referim, întâlnim o poziție pe care am numi-o standard, reluată pe diferite voci și în diferite contexte, care nu lasă loc nici unei rezerve, nici unei alte interpretări. „Insulele și recifurile din Marea Chinei de Sud sunt teritorii chineze primite moștenire de la străbuni. Poporul chinez nu va permite nimănui încălcarea suveranității Chinei în legătură cu drepturile și interesele sale în Marea Chinei de Sud. Acțiunile întreprinse de China în Marea Chinei de Sud sunt reacții legitime de apărare a suveranității sale teritoriale. Expansionismul înseamnă revendicarea zonelor din afara propriului teritoriu. China nu a făcut niciodată așa ceva;

prin urmare, aceste îndoieli ori acuzații sunt nefondate."[1] Din mai multe motive am selectat acest pasaj din interviul acordat Agenției Reuters cu ocazia vizitei pe care președintele chinez a făcut-o în Marea Britanie. Era vizita în Marea Britanie, aliatul cel mai fidel al SUA. Deci mesajul are o conotație specială; el se adresează Marii Britanii, dar și SUA. După cum se poate observa, nu este vorba, simplu, doar despre un teritoriu chinez, ci despre unul „primit moștenire de la străbuni". Deci în legătură cu care există obligații suplimentare, pe care această țară va căuta să le respecte întru totul. Se vorbește despre vecini, dar nu se amintește nimic despre SUA. Ceea ce înseamnă, în alți termeni, că eforturile din regiune pentru a face din Marea Chinei de Sud „o mare a păcii, a prieteniei și a cooperării" reprezintă o problemă a statelor din acest areal și nu a altor puteri.

Observați similitudinea dintre situația din Ucraina și cea din Marea Chinei de Sud? Precum și deosebirea dintre ordinea internațională, așa cum a fost ea gândită și realizată după încheierea Războiului Rece, și ordinea regională, preponderent teritorială, care consacră un rol special pentru hegemonul regional? Întrucât se bazează pe reguli și instituții internaționale și are în vedere garantarea unor valori și drepturi universal valabile, ordinea internațională „cheamă" hegemonul global oriunde pe planetă, pentru a vedea dacă toate aceste valori sunt respectate. Prezența și intervenția hegemonului global sunt întotdeauna asociate cu drepturi și libertăți general valabile. În Marea Chinei de Sud, de pildă, SUA sunt preocupate de „libertatea de navigație", de „securitatea comerțului", de eventuale încălcări ale legilor internaționale. Deci puterea americană este prezentă în regiune nu atât în numele propriilor interese, ci pentru a asigura respectarea acestor drepturi și obligații prevăzute de reglementări internaționale. Ordinea regională pune sub semnul întrebării dreptul de intervenție al hegemonului global. „În regiunea noastră", noi hotărâm.

[1] „Exclusive Q & A with Chinese President Xi Jinping", *Reuters US*, 17 octombrie 2015, http://www.reuters.com/article/us-china-britain-xi-q-a-idUSKC N0SC03920151018

Aici este principalul punct de conflict al zilelor noastre. Dintr-o asemenea perspectivă, pozițiile Rusiei și Chinei sunt izbitor de similare. Firește, nici hegemonii regionali nu pot face abstracție de drepturile general valabile de care aminteam.

De pildă, Xi Jinping ține să sublinieze că acestea vor fi respectate: „China va continua să colaboreze cu vecinii săi din Marea Chinei de Sud pentru a soluționa disputele în mod pașnic prin dialog instituționalizat, prin negociere și consultare; va continua să coopereze și să exploreze în comun soluții reciproc avantajoase, să protejeze libertatea navigației și a zborurilor aeriene în acord cu legea internațională." În alți termeni, liderul chinez dorește să releve că nu doar Beijingul, dar toți vecinii din zonă au angajamentele lor față de aceste valori și drepturi, că au – lucru foarte important – nu doar dorința, ci chiar capacitatea, disponibilitatea de a le duce la îndeplinire. Prin urmare, îndemnul apare clar: să creditățm mai multe țări cu acest atașament, să distribuim răspunderile față de respectarea unor reguli, a unor angajamente general valabile și la nivelul diverselor zone ale lumii. Evident, înaltul demnitar chinez nu o spune deschis, dar întrebarea sa plutește: de ce ar avea cineva *monopolul evaluării* unei situații sau alteia?

Cum spuneam, nuanțele, caracteristice pozițiilor diplomatice chineze, dispar atunci când este vorba despre Marea Chinei de Sud. Astfel, escaladarea inflexibilității apare ca iminentă. De pildă, la începutul lunii martie 2016, ministrul de externe al Chinei, Wang Yi, a exprimat o poziție considerată de comentatori „foarte dură" în legătură cu evoluțiile din zonă. Referindu-se la prezența altor puteri în regiune, la unele acuzații potrivit cărora partea chineză dezvoltă capacități militare în jurul insulelor recent construite, el a precizat: „China nu va permite altor națiuni să încalce drepturile sale suverane în această zonă de vitală importanță".[1] Nu discutăm adevărul celor exprimate. Așa cum remarca și Daniel Russel, asistentul secretarului de stat al SUA

[1] Christopher Bodeen, „China says it won't budge on South China Sea Sovereignty", *Associated Press*, 8 martie 2016, http://www.military times.com/story/military/2016/03/08/china-says-wont-budge-south-china sea-sovereignty/81484796/

pentru problemele Asiei de Est și Pacificului, inflexibilitatea, cea care suspendă, de fapt, dialogul real, este marea problemă. „Avem de-a face cu o poziție politică rigidă, adoptată de unele țări care consideră că propriile revendicări asupra unor teritorii – situate, totuși, la mare distanță de țărmurile lor – sunt de «nediscutat», întrucât respectivele teritorii sunt «moștenite de la străbuni», fapt care le obligă să nu renunțe nici măcar la un centimetru."[1]

Robert Kaplan vorbește despre China ca de o putere prin excelență continentală. „Când vine vorba despre mare, ea gândește teritorial."[2] Într-adevăr, aceasta este moștenirea cu care China vine din istorie. Noi considerăm că această țară a inițiat o tranziție istorică și dorește să devină, ca și America în secolul trecut, putere continental-maritimă. Pentru noul său statut, controlul asupra Mării Chinei de Sud este de importanță strategică. Așa cum de importanță strategică este această mare și pentru prezența semnificativă a Americii în regiunea Asia–Pacific. Istoria a ales ca Marea Chinei de Sud să decidă asupra perioadei care vine. Dacă această mare va fi dominată de către China, atunci Beijingul va domina regiunea în ansamblu și va avea o poziție globală tot mai proeminentă. Invers, dacă marea despre care vorbim va fi dominată de America, evoluțiile vor fi în favoarea acestei puteri. Oricine va câștiga, nu va fi pace. Ar mai fi o variantă. Ca Marea Chinei de Sud să fie una a „păcii și colaborării". Nu știm însă dacă istoria a ajuns în stadiul în care să recurgă la o asemenea măsură de înțelepciune...

---

[1] Mark J Valencia, „South China Sea: Apparent, Contradictions in the US Position As Wrangling Continues", *Straits Times*, 11 august 2015

[2] Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei: Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului*, Editura Litera, București, 2014, p. 292

Concluzii

Dezvoltarea nu se primește cadou!

1.1. Economia financiară sus, economia reală jos

Dezvoltarea a fost și va fi întotdeauna o încununare. Ea nu poate fi despărțită de efortul încordat, bine ghidat și asumat. Și nici nu se poate importa. Pot fi contexte favorabile sau mai puțin favorabile. Rădăcina ei adevărată este efortul propriu. Nu e de mirare că dezvoltarea furnizează unul dintre principalele elemente care definesc profilul identitar al unei națiuni sau unui grup social: ea ne vorbește mai bine decât orice altceva despre ceea ce suntem și ceea ce vrem să devenim. Prioritatea acordată dezvoltării distinge țările, regimurile, epocile istorice.

În ultimă instanță și simplificând, dezvoltarea unei țări se sprijină pe trei piloni fundamentali: pe eficiența statului (inclusiv a administrației), pe competența elitelor, pe numărul și calificarea populației. Când spunem stat, avem în vedere statul ca strateg al înălțimilor și responsabil de perspectivă, statul ca organizator, cel învestit cu datoria de a da o direcție energiilor unei comunități. Elita asigură, dacă vreți, „softul" oricărui proiect de modernizare, calitatea lui. Statul și elita, consistența și mai ales colaborarea lor stau la baza oricărui proces de dezvoltare. Așa cum mediocritatea dezvoltării ne vorbește prin ea însăși despre mediocritatea activității statale și cea a elitelor. Despre apariția unor dereglări în echilibrele mari ale unei societăți, dintotdeauna fundamentale.

Mervyn King, guvernator al Băncii Angliei între 2003–2013, deci actor în drama economică din 2008–2009, precizează ceva semnificativ. Aflat la Banca Centrală Chineză, el adresează o întrebare unui senior al respectivei instituții despre Revoluția Industrială din Anglia secolului al XVIII-lea. „În China, am învățat

mult în legătură cu modul în care Occidentul a folosit competiția și economia de piață pentru a promova industrializarea și a asigura un nivel de trai tot mai ridicat. Dorim să facem și noi la fel." Apoi, după câteva secunde de tăcere, interlocutorul chinez continuă: „Dar nu cred că ați desluşit până la capăt ce înseamnă banii și sistemul bancar".[1] Precizează Mervyn King: „Remarca sa a fost o sursă de inspirație pentru această carte". Semn că gândul specialistului chinez picase pe o sensibilitate anume, sensibilitatea unui mare bancher, care își dă seama că sistemul din care face parte „a căpătat puteri care sfidează realitatea".

Într-adevăr, sistemul financiar-bancar a fost în amontele Marii Depresiuni (1929–1933), cât și al Marii Recesiuni (2008–2009). Între timp, a mai apărut un factor care nu a făcut decât să amplifice forța – dar și riscurile – aceluiași sistem. Este vorba despre decizia luată la începutul anilor 1970 de America, de a nu mai garanta echivalentul în aur al dolarului. Astfel, valoarea principalei monede a lumii a devenit „flotantă". Din acel moment, capitalul a început să crească, iar *commodity money* (moneda care are acoperire într-un bun cu valoare intrinsecă) au devenit *fiat money*. Cărora, cum precizează Richard Duncan, le spunem bani pentru că așa a hotărât guvernul să facem. Până în 1970, capitalul era „ținut pe loc" prin mecanisme naturale. După această dată, el a crescut în principal prin tipărirea de bani. Problema fundamentală nu este că a crescut capitalul – pentru că acest proces are și valențe pozitive –, ci că a crescut nesănătos de mult. Același autor precizează că, în ultimii 50 de ani, creditul în SUA a crescut de 50 de ori.[2] În plus, creditul a fost orientat, preponderent, spre consum.

Firește, în timpul crizei s-au tipărit masiv bani, nu se mai putea respecta regula ca masa monetară să evolueze în același ritm cu PIB-ul mondial. Masa monetară a crescut mai accentuat și înainte de criză. De pildă, Patrick Artus și Marie-Paule Virard

[1] Mervyn King, *The End of Alchemy: Money, Banking and the Future of the Global Economy*, Little Brown, Londra, 2016

[2] Richard Duncan, *The New Depression, The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012, Prefață, p. IX

precizează că, în perioada 2000–2008, masa monetară a crescut cu 17 procente, dublu față de ritmul PIB-ului mondial.[1] Au crescut, de asemenea, datoriile, valoarea asset-urilor financiare. Valoric vorbind, economia financiară este de câteva ori mai mare decât economia reală. Criza a mai corectat lucrurile, dar nu le-a schimbat radical. Economia financiară este, în continuare, sus, pe când economia reală se află încă jos și este confruntată cu mari dificultăți. Dezechilibrul se menține. Și, odată cu el, riscurile care planează nu doar asupra respectivului sistem, ci asupra noastră a tuturor. Astăzi, una dintre cele mai importante forțe ale societății este reprezentată de piețele financiare. Aceste piețe nu au o activitate transparentă și nu se subsumează unui centru de decizie democratică. Pe cine servesc ele? Societatea contemporană nu-și va găsi liniștea până când nu o va scoate la capăt cu banii și sistemul financiar. Până nu va pune capăt excesului din sectorul financiar-bancar și nu va stăpâni „alchimia acestui sistem".

1.2. Bătălia pentru piețe: o altă formă a bătăliei pentru existență

Se vorbește insistent, în ultima vreme, despre iminența unei noi crize. Pentru țările fragile din punct de vedere economic, precum și pentru mulți dintre cetățenii ei, este ca și când o nouă criză ar fi venit deja. Perioada care urmează va fi una foarte dură, la limita suportabilității. În cazul în care o nouă criză ar veni, statul este aproape în imposibilitatea de a mai interveni. Pentru că și-a epuizat deja mijloacele. A tipărit bani și a contractat datorii mari, care se situează în jurul acelui prag critic de 90 de procente din PIB. Dobânzile au fost scăzute – în unele situații ele se apropie de zero sau au devenit chiar negative – tocmai pentru a stimula creșterea. Dar creșterea nu survine. Vestea cea mai rea, în opinia noastră, este că, *în termeni relativi, scade cererea globală*. Ceea ce va imprima competiției la nivel internațional caracteristicile luptei pentru existență. Cei puternici vor deveni și mai puternici, cei slabi, și

[1] Patrick Artus și Marie-Paule Virard, *La folie des banques centrales, Pourquoi la prochaine crise sera pire*, Fayard, Paris, , 2016, pp. 159–160

mai slabi. Scăderea relativă a cererii echivalează cu un gen de „sufocare" a creșterii economice. Se creează premisele unui „război comercial" deschis, indiferent de numele pe care îl va purta: „protecționism", „războiul valutelor", „negocierea tarifelor" etc.

Când vorbim de cerere, accentul nou, în ultima vreme, privește „furtul de cerere", dacă dorim să recurgem la o expresie dură, ori „cumpărarea de cerere", „importul de cerere", „deposedarea de cerere". Doi autori importanți – Michael Pettis și Martin Wolf – analizează balanțele comerciale ale celor mai mari exportatori ai lumii: China, respectiv Germania. Ce se întâmplă în cazul țărilor *investment-oriented*, cum spune Pettis că sunt țările asiatice? După un timp, ele dislocă cererea din alte țări; nu contribuie la mărirea cererii, ci, dimpotrivă, la micșorarea ei. China și-a dezvoltat capacitatea de producție „importând" piața americană. Este adevărat că, pe termen scurt, acest lucru a părut – și chiar a fost – avantajos pentru americani. Prețurile mici chinezești au contribuit la bunăstarea americană. Dar pe termen lung? Pe termen lung, capacitatea chineză de producție va ocupa, va „cumpăra" aceste piețe și va contribui la scăderea cererii. „Lumea are nevoie de creșterea cererii, iar țările cu mari surplusuri comerciale sunt consumatoare ale cererii globale și nu motoare ale creșterii."[1]

Martin Wolf semnalează același fenomen, dar pe cazul Germaniei.[2] Suntem tentați să asociem surplusul la export doar cu nivelul competitivității. Dar surplusul de care vorbim se mai corelează cu ceva, cu „un exces al producției" care este proiectată să „ocupe" o cerere externă la care statul respectiv nu a contribuit în nici un fel. Excesul de producție din partea unei țări se cuplează, în felul acesta, cu un *deficit de producție* din partea țării partenere (dacă putem să-i spunem așa). Țările care au exces de producție, subliniază Martin Wolf, vor avea mereu un surplus comercial, cele cu deficit de producție vor înregistra mereu un deficit comercial. Potrivit autorului englez, avem de-a face cu

[1] Pettis, Michael, *The Great Rebalancing: Trade, Conflict, and the Perilous Road Ahead for the World Economy*, Princeton University Press, 2014, pp. 181–182

[2] Martin Wolf, „Germany is a weight on the world", *Financial Times*, 6 noiembrie 2013

un deficit organic, structural, care nu mai poate fi recuperat. Așa a apărut diviziunea între „țări creditoare" și „țări debitoare" la nivel european. De aceea, Wolf numește importul cererii de către țările cu surplus comercial drept „politica de pauperizare a vecinului" (*„beggar-thy-neighbour" policy*).[1] Iar o țară nu poate plăti datoria decât dacă are surplus comercial. Pe de altă parte, țările importatoare sunt luate cu asalt de o ofertă generoasă, o ofertă ieftină, tentantă, care îți dă sentimentul că faci o afacere dacă vei cumpăra, în loc de a produce. Oferta este, într-adevăr, ieftină, dar *generează dependență economică*. Probabil, unul din fenomenele cel mai frecvent întâlnite în următorii ani.

1.3. Capitalism latifundiar

Cel mai zguduitor mesaj pe care l-am citit în ultima vreme este cel lansat de Thomas Piketty, potrivit căruia secolul în care trăim va repeta experiența inegalitară a secolului al-XIX-lea[2]. De ce ne-a înfiorat? Pentru că este adevărat! A fost un secol frumos, poate veni replica, a avut o literatură bogată, evenimente palpitante. Da, dar dacă ne vom întoarce în istorie, o facem cu sensibilitatea noastră de acum, care a fost modelată în partea a doua a secolului XX (abia acum ne dăm seama ce frumoasă a fost acea parte a secolului trecut; parcă se grăbea să se încheie știind că vine o altă epocă). Ființa noastră socială se revendică mult de la ideea de egalitate și echitate. De acum vom trăi laolaltă cu ceea ce se numește „un sindrom sud-american care a trecut Rio Grande": distribuția inegală, revoltător de inegală, a bogăției.

Cerem îngăduința cititorului să insistăm asupra a două lucruri. Ambele sunt preponderent tehnice, dar ne influențează direct viața. În mod normal, creșterea economică ar fi cheia, leacul, dacă vreți, pentru toate suferințele majore despre care am vorbit: dacă ar fi creștere, plata datoriei, diminuarea inegalităților, ridicarea standardului de viață și-ar găsi dezlegări firești. Dacă

[1] Martin Wolf, *art. cit.*, *Financial Times*, 6 noiembrie 2013

[2] Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard Press, Cambridge, 2014

am avea de-a face cu un ritm de 3–3,5 procente, din valoarea nou creată capitalul își poate recupera investiția, iar partea care rămâne ar fi suficient de mare pentru remunerarea mai bună a forței de muncă și sporirea cheltuielilor sociale. În condițiile în care ritmul de creștere este mic, partea care revine forței de muncă, societății în general, este prin forța lucrurilor mult mai mică. În momentul de față, știm cu destulă precizie că ritmul de creștere economică – *driver*-ul dezvoltării de ansamblu – nu va fi mare. Iată, în mod simplificat, baza economică a previziunii făcute de Thomas Piketty.

„Motorul" real al creșterii este reprezentat de productivitatea muncii. Care va scădea și ea în țările dezvoltate. Vestea rea pe care ne-o transmite Alan Greenspan, mulți ani președinte al Rezervelor Federale americane, este că „expansiunea tehnologică" va cunoaşte un gen de reflux.[1] Este vorba despre inovațiile revoluționare, de felul electricității, mașinii cu abur, informaticii etc., cele care deschid o perspectivă de dezvoltare pentru ani de zile. Or, tehnologia influențează direct productivitatea, iar aceasta, la rândul ei, creșterea economică. Iată de ce până în orizontul anilor 2030, spune autorul american, vom avea ritmuri de dezvoltare modeste. Mervyn King vorbește chiar despre instalarea unui „nou pesimism în legătură cu capacitatea economiilor de piață de a genera creștere economică".[2]

Tehnologia nu va mai fi un aliat permanent al societăților avansate. Populația, nici atât. Deci singurul factor pe care societățile avansate pot miza cu adevărat este capitalul. Tocmai de aceea, societatea este tentată să supraliciteze atuul aflat la îndemână. Intrăm într-o epocă în care capitalul şi cerințele sale vor fi dominatoare. Regimurile politice vor privilegia din ce în ce mai mult capitalul. Secolul XXI va repeta experiența secolului al XIX-lea în sensul că atunci exista o pătură privilegiată a nobilimii, pătura latifundiară. Acum vom putea avea de-a face tot cu

[1] Alan Greenspan, *The Age of Turbulence, Adventures in a New World*, Penguin Books, Londra, 2007

[2] *Ibidem*

o pătură, dar o pătură de capitaliști care se vor bucura de aceleași privilegii ca și feudalii de atunci. Un gen de *capitalism latifundiar*.

1.4. Statele dezvoltate joacă „în deplasare"

Am vorbit despre „interpretări dominante" și de forța reală pe care America și, în general, țările dezvoltate o au în a impune asemenea interpretări. Este de mirare că atunci când vorbim despre dezvoltare, statele avansate joacă „în deplasare", pe terenul statelor emergente. Avem în vedere faptul că atunci când se întocmesc ierarhii, se evaluează progresele statelor, se apelează aproape invariabil la mărimea PIB-ului și la ritmul său de creștere. Perspectivă care convine de minune emergenților. Aici nu este vorba doar despre faptul că menținându-ne în acest plan, statele avansate sunt automat dezavantajate, ci mai ales despre o întârziere în sesizarea unei tendințe, care își cere dreptul la viață. Este vorba despre o nouă paradigmă privind dezvoltarea, care să asigure deschidere către laturile calitative ale evoluției, o nouă viziune care ar conveni nu doar lumii avansate, ci omenirii în ansamblu.

Istoria care ne-a obișnuit cu dezvoltări spectaculoase s-a terminat, cel puțin în statele avansate. Va trebui deci să distingem între factorii asociați cu recenta criză și cei care țin de evoluția de ansamblu a omenirii. În statele în curs de dezvoltare se pot consemna ritmuri înalte, ritmuri chiar „extravagante", dar în Europa, în America de Nord, chiar în Asia Orientală, nu. Indicatorul numit creșterea PIB-ului va rămâne un indicator de bază, dar el nu trebuie fetișizat. Este timpul ca lumea dezvoltată să se emancipeze de propria „interpretare dominantă", cea care măsoară progresul în mod cvasiexclusiv prin intermediul unor indicatori cantitativi. Ritmurile înalte de „dezvoltare" exprimă de multe ori un stadiu de *creștere extensivă* din partea țărilor care trebuie să umple multe „goluri" economice din istoria lor colonială sau de periferie subordonată metropolelor. După parcurgerea cu succes a acestui traseu extensiv, emergenții vor intra și ei – cum deja China a început să o facă – *în faza dezvoltării intensive*,

fază în care cei dezvoltați sunt instalați de mult. Iar dezvoltarea intensivă, indiferent de perimetrul geografic unde are loc, nu poate avea ritmuri înalte, măsurabile cantitativ. Deci este *un alt ciclu al vieții economice și sociale.*

Criza și, cu deosebire, perioada post-criză ar trebui folosite pentru lansarea unui nou model al dezvoltării. Care are temeiuri din ce în ce mai evidente. Și, nu avem nici o îndoială, ar fi îmbrățișat de toată lumea: dezvoltată, emergentă, în curs de dezvoltare. Un model care să ferească dezvoltarea de perspectiva economicistă și să o asocieze cu aspectele calitative ale vieții sociale și umane. Cu câțiva ani în urmă, în spațiul public francez, s-a inițiat o dezbatere despre modul cum ar trebui evaluată și chiar „măsurată" fericirea. Odată cu apariția crizei, s-a stins și dezbaterea respectivă, deși ea lumina un aspect esențial al vieții noastre. De care nu trebuie să ne ferim. A venit criza, cu urmările sale, ar putea veni replica. Da, a venit, dar această perioadă dură și confuză nu ar fi oare foarte potrivită pentru a discuta și alte probleme care să favorizeze, în cele din urmă, o schimbare de paradigmă? Dezvoltarea nu poate fi redusă la creștere economică, iar una dintre cauzele crizei este și acest reducționism fără perspectivă reală.

Suntem ceea ce măsurăm. Cum noi măsurăm doar aspecte cuantificabile, putem deveni mai bogați, dar, în același timp, mai săraci. Tot mai săraci ca viață interioară, ca nivel de aspirații, ca orizont axiologic. PIB-ul măsoară consumul, exportul etc. Dacă mergem cu mașina, contribuim la creșterea PIB-ului, pentru că mașina are nevoie de benzină. Dar dacă merg cu bicicleta? Din punctul de vedere al PIB-ului, nu este activitatea cea mai indicată, întrucât nu generează consum. Deși, din punctul de vedere al sănătății, este cel mai sănătos obicei. Observați diferența? Autorul acestor rânduri a scris – admirativ – despre progresele spectaculoase ale Chinei. Astăzi suntem informați însă că în Beijing cei care au dare de mână își cumpără pungi cu aer curat pentru a putea supraviețui într-un oraș suprapoluat. Acum ne putem întreba: nu este momentul să construim o altă paradigmă despre dezvoltare, o dezvoltare care să nu ducă la o asemenea poluare, o dezvoltare care să țină un echilibru între laturile materiale și

cele spirituale ale vieții, o dezvoltare care să ferească planeta și pe noi înșine de un colaps ecologic?

1.5. Nevoia de viziune și abundența de „fatal fictions"

Istoria a ajuns la un punct de inflexiune. Are nevoie de o regândire a ansamblului, și aceasta nu mai vine. La timona lumii sunt lideri charismatici, tocmai într-o vreme când este nevoie de lideri cu viziune. Lucrurile nu se pot așeza până când viziunea și gândirea pe termen lung nu-și vor ocupa locul care se cuvine. Multă vreme, am crezut că aceste suferințe sunt mai prezente în România. Nicidecum, ele sunt repartizate oarecum omogen pe toate meridianele. Societățile occidentale au contractat de la o vreme o suferință tot mai vizibilă: *boala corectitudinii politice*. S-a construit un adevărat depozitar de formule, judecăți și poziții. Analiza nu se mai face cu fața la realitate, ci, în primul rând, la aceste judecăți și principii. Contrazic ele realitatea? Cu atât mai rău pentru realitate. Noi le-am numit „interpretări dominante". Cu aproape 100 de ani în urmă, Oswald Spengler le numea *„fatal fictions"*, construcții mentale care se substituie realității. Firește, noi operăm pe baza propriilor reprezentări. Problema este că fiecare construcție mentală trebuie să se raporteze la realitatea aflată totdeauna în mișcare, să încorporeze semnalele acestei realități, să se transforme în acord cu transformarea realității. Altminteri, devine o ficțiune fatală.

Unul dintre conceptele fundamentale ale ultimilor ani este cel de *multiculturalism*. Oameni de diferite culturi, rase și religii, respectându-și diversitatea, pot conviețui, pot construi, împreună, o viață comună, pot asuma un destin comun. Exodul demografic dinspre Orientul Mijlociu spre Europa, potențialul de conflict pe care îl poate conține impun o rediscutare a multiculturalismului. Care nu-și propune să nege ideea sa de bază, ci să aducă nuanțe, pentru a preveni atitudinea de respingere pe cale de a se constitui. Am menționat pe parcursul volumului un articol în care se preciza: „Regimurile dictatoriale din lumea arabă țineau sub carapacea lor aceste populații cu nevoi puține și credințe tari. Când

zidurile s-au dărâmat, ele și-au căutat adăpost în țările din jur."[1] „Primăverile arabe" au dărâmat, într-adevăr, „zidurile exterioare", dar cele interioare? Cele modelate de cultura și religia din zonă? Acestea au rămas neschimbate. Problema fundamentală este că multiculturalismul presupune un efort de adaptare din partea tuturor celor care trăiesc împreună. Întrebarea de fond rămâne: există disponibilitate în direcția adaptării? Repetăm, din toate direcțiile, dar cu deosebire din partea populației care vine în țările primitoare. Fără asemenea nuanțe, la care se pot adăuga multe altele, se fetișizează înțelesul cu care am operat până acum al multiculturalismului și, chiar dacă nu ne dăm seama, se pot favoriza atitudinile de respingere a sa.

Considerații asemănătoare se pot face despre democrație, mai ales când este vorba de raporturile ei cu procesul dezvoltării. Tema nu este deloc nouă. A fost dezbătută de autori celebri de-a lungul timpului. Recent, Ben Bernanke atrage atenția asupra unui lucru fundamental: capacitatea – pierdută în ultima vreme – a vieții politice americane de a construi consensul în jurul unor probleme mari. „Este greu să nu stărui asupra faptului că astăzi avem nevoie de mai multă cooperare și mai puțină confruntare la Washington. Ca guvernul să îndeplinească rolul său vital în crearea unei economii performante, este nevoie să refacem buna înțelegere, compromisul și deschiderea față de lucruri care se impun de la sine. Dacă nu vom face acest lucru, economia americană va fi întotdeauna în urma extraordinarului ei potențial."[2]

Există un permanent examen al democrației în fața dezvoltării și al dezvoltării în fața democrației. Este un raport clasic, dar care cunoaște noi ipostaze, ce se cer mereu examinate în spirit critic. A semnala sincope intervenite în capacitatea de a construi consens, de a găsi linia de echilibru între consens și confruntare – mai ales când este vorba despre o putere de talia Americii – exprimă atașament la valorile democratice, disponibilitatea de

[1] Grigore Georgiu, „Integrarea imigranților – «următorul mare proiect european»?", *Convorbiri Europene*, 12 octombrie 2015

[2] Ben Bernanke, *The Courage to Act: A Memoir of a Crisisand Its Aftermath*, W. W. Norton & Company, New York, 2015, p. 579

a nu lăsa să se cronicizeze practici care pot transforma idei și proceduri generoase în „ficțiuni fatale".

1.6. Forțele emergente sunt în marș

Este esențial să existe o ierarhie a priorităților, pentru a nu supraestima ori subestima anumite pericole și amenințări. După opinia noastră, forțele emergente sunt în marș: dovada fiind ocuparea Crimeii, creșterea tensiunii în Marea Chinei de Sud etc. Aceasta este disputa fundamentală a momentului. De aceea, ordinea internațională începe să devină o ficțiune. Ea este luată cu asalt din toate direcțiile de către hegemonii regionali, care au drept portdrapel ideea sferelor de influență. Mantia globală pe care pretinde că o asigură ordinea internațională actuală este pur și simplu sfârtecată și va continua să fie sfârtecată de ridicarea masivă a emergenților. Anii și, am putea spune, deceniile care vin vor fi martorele acestui permanent asalt. Principala victimă? Liniștea noastră a tuturor. Am intrat deja nu într-o epocă turbulentă, ci într-o adevărată fierbere globală care nu se va liniști până când nu se va găsi o formă de coexistență între cele două viziuni despre ordinea internațională. Dacă se va găsi...

Disputa în jurul ordinii internaționale este, la rândul ei, un efect. Cursa adevărată, vrem, nu vrem, se desfășoară în jurul dezvoltării. Problema este mascată în diferite feluri: se vorbește despre statul de drept, despre capitalism de stat, despre *crony capitalism*, dar în cele din urmă realitatea ne va ajunge din urmă. Există riscul ca încet, încet lumea dezvoltată să piardă din prestigiu, din atractivitate. Important în această ecuație este și cum se raportează lumea în curs de dezvoltare la disputa dintre țările dezvoltate și emergenți. Pentru lumea în curs de dezvoltare, o întrebare va deveni cardinală: ce model îmbrățișăm? Ce variantă de dezvoltare urmăm? La o asemenea întrebare se gândește toată lumea; puțini însă au curajul să o mărturisească. Nu este însă nici o îndoială că ea va apărea din ce în ce mai frecvent în spațiul public. Geoff Dyer remarca întemeiat: „Dacă SUA doresc să conserve rolul de autentic centru al relațiilor internaționale,

ele trebuie să convingă suficient de multe țări că ideile americane își păstrează actualitatea".[1] Cursa reală aici se desfășoară, pe tărâmul dezvoltării. De aceea și devine foarte importantă și foarte presantă. Nimeni nu o va putea evita; iar cei care o vor ocoli nu fac decât să o amâne. În acest caz, dezvoltarea joacă rolul foiței de turnesol: *legitimează modelul*. Dacă există dezvoltare, înseamnă că modelul funcționează. Când dezvoltarea întârzie sau este prea modestă, atunci umbrele, îngrijorările care se proiectează asupra modelului nu mai pot fi evitate.

Vorbind despre o eventuală ierarhie a riscurilor și pericolelor, terorismul este primul fenomen care ne vine în minte. Totuși, ținem să relevăm că adevărata rădăcină a terorismului este radicalismul. Dacă vom face o radiografie atentă a ultimelor acte de terorism, vom descoperi că principalii actori implicați în asemenea acțiuni traversează, mai întâi, o perioadă de radicalizare severă. Numai după aceea, ei își asociază elemente ale religiei și ale diverselor mișcări fundamentaliste. Pentru a consolida și justifica pornirea inițială. Este foarte important să ne reprezentăm acest traseu, să înțelegem importanța momentului în care se instalează radicalismul, frustrarea, care, apoi, pot stimula comportamentele deviante. În orice caz, întrebarea fundamentală când discutăm despre terorism trebuie să fie, în continuare, aceasta: de ce? Pe măsură ce vom oferi răspunsuri la această întrebare, vom pătrunde și la nivelul cauzelor care alimentează acest adevărat flagel al societății contemporane.

De ce s-a radicalizat lumea? Aceasta este întrebarea. Pentru că radicalismul poate fi întâlnit peste tot. Este adevărat, în diferite stadii. Când Ben Bernanke vorbește despre capacitatea – pierdută – a elitei politice americane de a construi consensul pe probleme mari, răspunsul se impune: este o formă de radicalism, un radicalism mai *soft*, totuși puțin dispus la negociere. Când euroscepticismul îmbracă forme exacerbate și hrănește tendințele centrifuge ale unor persoane, comunități, chiar țări de a părăsi

[1] Geoff Dyer, *The Contest of the Century: The New Era of Competition with China*, Allen Lane – Penguin Books, New York, 2014, p. 15

Uniunea, avem de-a face cu o altă fațetă a aceleiași suferințe: capacitatea mult diminuată de a construi consensul în interiorul UE. Firește că este vorba despre un radicalism de altă factură, dar el este conectat cam la aceleași surse. Radicalismul este expresia socială/politică a unor frustrări, asociate îndeobște cu inegalitatea care se accentuează, cu predominanța atitudinilor „corecte politic", dar aflate în contradicție cu realitatea imediată, și nu în ultimul rând cu lipsa de perspectivă reală.

Sursele durabile ale radicalismului nu par a se estompa. Competiția economică în perioada post-criză îmbracă forme la care nu puteam gândi numai cu câteva decenii în urmă. Performanței economice i se va consacra de acum aproape totul. Apare din ce în ce mai limpede că, atât pe plan intern, cât și internațional, capitalismul va prevala, cel puțin pentru o perioadă, asupra democrației. Ori, dacă vreți, *valorile economice vor subsuma sau vor integra valorile politice*. Deși acest lucru va fi negat în toate formele cu putință. Va fi o cursă dezlănțuită între state, al cărei final nu-l cunoaștem. Și nu am putea spune că îl cunoaște cineva. Plutim în sfera evaluărilor. Cum se vor adapta statele la noua situație? Criza recentă s-a deosebit de cea de acum aproape o sută de ani prin intervenția statului. Dacă a existat un tratament diferit în timpul crizei, va exista unul asemănător și în perioada post-criză, pentru a putea evita dezastrul de atunci, care a dus în ultimă instanță la cea de-a doua conflagrație mondială? Cu alte cuvinte, va fi un răspuns preocupat de diminuarea suferinței, de menținerea evoluției sociale în anumite limite de stabilitate, de prevenirea unor conflicte care să pună în pericol securitatea de ansamblu? Aceasta este problema cardinală a perioadei care vine. Cum se va adapta hegemonul? Ce loc vor ocupa înțelepciunea hegemonului și înțelepciunea hegemonilor regionali care se ridică?

1.7. Contraelita într-o țară fără stat

S-a încetățenit formula „împrumuturi de la viitor", care semnifică transferul unor dificultăți către generația viitoare, chemată să le dezlege și să le deconteze. România postdecembristă s-a

împrumutat de la viitor? România nu s-a împrumutat de la propriul viitor, ci și-a vândut viitorul. L-a amanetat, l-a amputat și a transferat urmașilor drept moștenire un car de vorbe, dar extrem de puține posibilități materiale de a trăi bine. Puține sunt exemplele de oameni și țări care să fi renunțat într-un timp atât de scurt la acumulări proprii, la atuuri proprii, la resurse naturale fără nici o grijă pentru propria evoluție. Dacă vreți, pentru propriii copii.

Cum „fără stat"? Orice societate se organizează în jurul unui stat. Folosim termenul „stat" cu înțelesul de chintesență a gândirii strategice a unei comunități naționale, de întruchipare a unei viziuni în marș. Puteți numi un moment din ultimii 26 de ani când România a beneficiat de o viziune clară și de o susținere hotărâtă a unei viziuni? Când a fost vorba despre aderarea la Uniunea Europeană, ar putea fi răspunsul. Dar a lipsit continuarea. Adică, valorificarea aderării. Pe noi ne-a interesat mai mult să devenim membri decât să valorificăm noua calitate. Pentru valorificarea noilor oportunități, am fi avut nevoie de un stat inteligent care să știe cum să administreze resursele societății, cum să le înmulțească, un stat care să pregătească ziua de mâine, un stat care să fie pavăză corectă pentru toți cetățenii săi. Nu să fie „mamă" ori „tată", ci să vadă dincolo de unde bat privirile obișnuite ale cetățenilor săi, să creeze un cadru și o atmosferă în care aceștia să se simtă deopotrivă stimulați și apărați. În acest sens, putem spune că România în perioada post-decembristă, cu nuanțe și gradații, nu a avut stat. Ori, dacă preferați, a avut un stat care nu a adăugat, ci a risipit; care a servit anumite interese și a neglijat interesele societății în ansamblu; dacă statul român a adăugat într-un domeniu, atunci el a adăugat, a răspândit și a generalizat confuzia, încât societatea românească se apropie îngrijorător de granițele a ceea ce putem numi o confuzie în mișcare.

Statul s-a arătat mai prejos de rolul pe care trebuia să-l joace în două momente cruciale, când procesul dezvoltării a cunoscut un semnificativ proces de restartare. Primul este situat în perioada imediat următoare încheierii Războiului Rece. A fost o restartare silențioasă, am putea spune neanunțată. Ea a fost observată

când deja se împlinise. Statul român – și liderii săi, de elite este jenant să vorbim – pur și simplu nu era contemporan cu ceea ce se întâmpla în lume. El era angajat pe alte fronturi și avea alte priorități. Nimeni nu se îndoiește că destructurarea sistemului economic și politic existent înainte de '89 trebuia să constituie o prioritate. Privatizarea, ca formulă de construire a unei economii de piață funcționale, de creștere a competitivității, de asemenea. Problema fundamentală este că statul român și liderii săi au rămas la nivelul acestei faze a destructurării, fără a avea, totuși, în vedere un proiect privind modul cum ar trebui să arate România. Nu doar că această fază a destructurării s-a prelungit mușcând din cea a construcției, dar totul a fost proiectat și derulat pe un fundal ideologic paseist: lupta împotriva comunismului. Fostul președinte al țării Emil Constantinescu se întreba pe drept cuvânt: care a fost programul de țară elaborat de intelectualii români? Nu există așa ceva, pentru că intelectualii români erau angajați și ei pe fronturi îndreptate cu fața la trecut. De aceea, am folosit termenul de contraelită, și nu de elită. Prima grijă a unei elite este cea de a simți nevoile reale ale țării și de a se angaja în spiritul lor. Dezvoltarea ca preocupare de stat a României nu a existat în toți acești ani, pentru că ea nu a figurat nici pe agenda intelectualității.

După 1990, România nu doar că a abandonat „opera neterminată a burgheziei române" – industrializarea –, reluată și amplificată din anii 1960 de regimul totalitar, ci pur și simplu a întors spatele singurei direcții de ridicare a unei țări cu nivel mediu de dezvoltare, încurajarea producției industriale. Nu numai că nu ne-am conectat și nu ne-am situat într-o linie de continuitate cu propria tradiție, cu lecțiile statelor dinamice ale lumii, dar am inaugurat un *proces de dezindustrializare* care echivalează cu plasarea iremediabilă a țării pe o traiectorie secundară a evoluției globale. România și-a amputat potențialul și a întâmpinat noul secol fără viziune, fără obiective mari și voința de a le susține. Se pot face, cu temei, diverse considerații despre influența externă în promovarea acestor orientări. Un lucru nu poate fi pus la îndoială: aceste măsuri s-au îndeplinit cu mână autohtonă, uneori

cu un tip de entuziasm la nivelul liderilor, în orice caz în absența oricărei preocupări pentru a conserva o serie de atuuri de care beneficia România.

În perioada imediat următoare crizei, toată lumea a început să strige „dezvoltare", dar între timp ne distruseserăm cea mai mare parte a industriei, dezorganizaserăm agricultura și abandonaserăm piețele de desfacere. Nu este vorba despre faptul că s-au pierdut unități de producție, că s-au vândut active și când trebuia, și când nu. Ci de faptul că am distrus *premisele dezvoltării*. Va trebui să spunem că, evaluată în această perspectivă, țara noastră era mult mai bine poziționată la începutul anilor 1990 decât acum. Atunci, România nu avea datorii. Dispunea de o bază industrială. Era creditată cu un sistem educațional performant. Astăzi, nivelul educației a scăzut – atât calitativ, cât și din punctul de vedere al capacității de cuprindere –, baza industrială a fost sever amputată (în 1989, industria contribuia cu 46,2% la formarea PIB-ului, astăzi cu 25%), iar datoriile au crescut. Prin forța lucrurilor, articularea unei strategii de dezvoltare devine mult mai dificilă.

Într-o expunere făcută la Academia de Ştiințe Economice, Florin Georgescu, prim-vicepreşedinte al BNR, oferă câteva date semnificative privind tabloul economic actual al României. În ultimii 26 de ani, au fost privatizate 7 500 de întreprinderi pentru care s-au încasat 7 miliarde de euro. Dacă lăsăm deoparte contravaloarea unei bănci importante a României (BCR privatizată cu suma de 2,3 miliarde de euro), rezultă că prețul mediu al societăților privatizate a fost de 667 000 de euro. La nivelul pieței din România, această sumă înseamnă prețul obținut pe o casă bună. Deşi societățile dispuneau de suprafețe de pământ considerabile, iar unele prestau activități profitabile.[1]

[1] Florin Georgescu, „În România, costul crizei a fost transferat asupra salariaților; legislația muncii a fost contrară intereselor salariaților", 24 noiembrie 2015, http://www.agerpres.ro/economie/2015/11/24/georgescu-bnr-in-romania-costul-crizei-a-fost-transferat-asupra-salariatilor-legislatia-muncii-a-fost-contrara-intereselor-salariatilor-15-25-55

Concludent este și modul cum se face împărțirea valorii nou create între muncă și capital. Potrivit specialistului român, este o împărțire care privilegiază mult capitalul și care particularizează România nu numai în raport cu țările dezvoltate, ci și cu cele din regiune. În țările dezvoltate, capitalului îi revine din valoarea nou creată 40%, iar muncii 60%. În România, situația este inversă: peste 60% din valoarea nou creată este însușită de capital, iar muncii îi revine sub 40% (deși în 2000, raportul era echilibrat: 50%, 50%, iar în 2008, capitalul lua 52%). Ceea ce înseamnă că, în final, costul crizei a fost suportat în primul rând de către salariați. Cum spuneam, situația din România nu se mai întâlnește în nici una dintre țările vecine: în Ungaria, muncii îi revine 52%, în Bulgaria 48%, iar în Polonia 44%.[1]

„Imperiile se întâlnesc acolo unde există România", sublinia George Friedman[2]. Ne-am obișnuit, am putea spune. Istoria a venit în țara noastră mai tot timpul prin intermediul imperiilor. Problema este că, de data aceasta, imperiile par și nervoase, și nerăbdătoare. Cine privește mai atent la România poate exclama: *noua Casablanca*. Greșeala mare a acestei perioade de peste 26 de ani este că nu a ținut cont de nici o lecție mai importantă a geopoliticii. În primul rând, nu s-a construit din interior. Rezistența la orice amenințare externă se poate face mai ales prin forță și coerență internă. Nu a construit o politică externă coerentă de bună vecinătate. Oricât de costisitoare sunt prăbușirile de care am vorbit, cea mai importantă se arată a fi *dezbinarea internă*. Parcă nu ne mai putem regăsi pe nici o platformă, pe nici un program. Părem că nu mai rezonăm, împreună, la nici un fel de pericol. Harta spațiului public românesc pare brăzdată doar de trasee individuale, de soluții individuale. Aceasta este principala prăbușire: prăbușirea încrederii, care erodează pe zi ce trece valorile supreme ale unei comunități naționale: sentimentul apartenenței și nevoia de identitate.

---

[1] *Idem*

[2] George Friedman, „Geopolitical Journey, Part 3: Romania", *Geopolitical Weekly*, 16 noiembrie 2010

Bibliografie

***, „College debt", *The Economist*, 15 august 2015

***, „Did Hyman Minsky find the secret behind crashes?", *BBC News Magazine*, 24 martie 2014, www.bbc.co.uk/news/magazine

***, „Exclusive Q & A with Chinese President Xi Jinping", *Reuters US*, 17 octombrie 2015, http://www.reuters.com/article/us-china-britain-xi-q-a-idUSKCN0SC03920151018

***, „Forget the 1%. It is the 0,1% who are really getting ahead in America", *The Economist*, 8 noiembrie 2014

***, „Getting around Uncle Sam: How to reform the IMF without Congress's help", *The Economist*, 31 ianuarie 2015

***, „In Russia's defeat he trusts: The attacks in Paris have not changed Barack Obama's course on Syria", *The Economist*, 28 noiembrie 2015, http://www.economist.com/news/united-states/21679189-attacks-paris-have-not-changed-barack-obamas-course-syria-little-could

***, „Latin America sees straight through John Kerry's'Monroe speech: The centuries-old doctrine has little relevance to the US policy in the region today", *The Guardian*, 21 noiembrie 2013

***, „Out of fashion: Investors have become pessimistic about emerging markets", *The Economist*, 24 octombrie 2015

***, „Powerhedge Building the BRIC block", *Syndicated Posts*, 4 iunie 2014, http://powerhedgeglobal.com/2014/06/building-the-bric-block-2/

***, „Railing against bailing", *The Economist*, 16 mai 2015

***, „The future of Factory Asia, A tightening grip", *The Economist*, 14 martie 2015

***, „The pendulum swings to the pit", *The Economist*, 25 octombrie 2014

***, „The yuan joins the SDR – Maiden voyage", *The Economist*, 5 decembrie 2015

***, „US frets as major EU powers join new China-led «World Bank»", www.euractiv.com, 18 martie 2015

Artus, Patrick și Marie-Paule Virard, *La folie des banques centrales, Pourquoi la prochaine crise sera pire*, Fayard, Paris, 2016

Ashford, Emma, „Not-So-Smart Sanctions: The Failure of Western Restrictions Against Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

Atkinson, Anthony B., *Inequality: What Can Be Done?*, Harvard University Press, Cambridge, 2015

Attali, Jacques, „Understand Germany", preluat din *L'Express*, publicat în *Macro Economy*, 13 decembrie 2010, http://www.attali.com/en/actualite/blog/macro-economie/comprendre-l%E2%80%99allemagne

Ban, Cornel, „The Euro Is In Trouble. But Romania Still Wants In", *Huffington Post*, 24 iulie 2015, http://www.huffingtonpost.com/entry/romania-euro-greek-crisis_us_55b14617e4b0a9b948541edc

Barber, Lionel, David Pilling și Jamil Anderlini, „There is no such thing as breaking the existing order", interviu cu Li Keqiang, prim-ministrul Chinei, *Financial Times*, 16 aprilie 2015

Barber, Tony, „Europe's decline is a global concern", *Financial Times*, 22 decembrie 2015

Beck, Ulrich, „Germany Has Created An Accidental Empire", *Social Europe Journal*, 25 martie 2013, http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/

Bernanke, Ben S., *Bernanke On Milton Friedman: „I Think He Would Have Supported What We Are Doing"*, Real Clear Politics Video, 1 octombrie 2012

Bernanke, Ben S., *On Milton Friedmans Ninetieth Birthday*, Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the Conference to Honor Milton Friedman, University of Chicago, Chicago, Illinois, 8 noiembrie 2002, http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2002/20021108/default.htm

Bernanke, Ben S., „Germany's trade surplus is a problem", 3 aprilie 2015, http://www.brookings.edu/blogs/ ben-bernanke/ posts/2015/04/03-germany-trade-surplus-problem

Bernanke, Ben S., *The Courage to Act: A Memoir of a Crisis and Its Aftermath*, W.W. Norton & Company, New York, 2015

Betts, Richard K., „Pick your Battles", *Foreign Affairs*, noiembrie/ decembrie 2014

Bland, Ben, „China's forex reserves fall to three-year low", *Financial Times*, 8 februarie 2016

Bodeen, Christopher, „China says it won't budge on South China Sea Sovereignty", *Associated Press*, 8 martie 2016, http:// www.militarytimes.com/story/military/2016/03/08/china-says-wont-budge-south-china-sea-sovereignty/81484796/

Boot, Max, „More Small Wars", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2014

Bradsher, Keith, „China's Renminbi Is Approved by I.M.F. as a Main World Currency", *New York Times*, 30 noiembrie 2015, http://www.nytimes.com/2015/11/14/business/international/imf-officials-back-inclusion-of-renminbi-in-funds-currency.html

Braudel, Fernand, *Gramatica civilizațiilor*, Editura Meridiane, București, 1994, vol. I

Brzezinski, Zbigniew, „The Premature Partnership", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 1994

Brzezinski, Zbigniew, *Game Plan: How to Conduct the US-Soviet Contest, The Atlantic Monthly Press*, Boston, 1986

Brzezinski, Zbigniew, *Marea Dilemă: a domina sau a conduce*, Editura Scripta, București, 2005

Brzezinski, Zbigniew, *Marea tablă de șah: Supremația americană și imperativele sale strategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000

Campbell, John L. și John A. Hall, *The World of States*, Bloomsbury, Londra, 2015

Campbell, Kurt și Brian Andrews, „Explaining the US «pivot» to Asia", Programme paper, Chatham House, august 2013,

http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/194019

Christensen, Thomas J., *The China Challenge: Shaping the Choices of a Rising Power*, W.W. Norton & Company, New York, 2015

Clover, Charles și Lucy Hornby, „China's Great Game", *Financial Times*, 31 octombrie 2015

Clover, Charles și Lucy Hornby, „Road to a New Empire", *Financial Times*, 13 octombrie 2015

Cockburn, Patrick, „End Times for the Caliphate?", *London Review of Books*, 19 februarie 2016, http://www.lrb.co.uk/v38/n05/patrick-cockburn/end-times-for-the-caliphate

Cohen, Saul Bernard, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Boston, 2003

Cooper, Sir Robert, „The New Liberal Imperialism", *The Guardian*, 7 aprilie 2002, http://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1

Cowen, Tyler, „Capital Punishment: Why Global Tax and Wealth Won't End Inequality", *Foreign Affairs*, mai/iunie 2014

Cox, Simon, „The age of emerging markets", în Daniel Franklin și John Andrews (ed.), *Megachange: The World in 2050*, The Economist Newspaper, 2012

Davies, Howard, *Can Financial Markets Be Controlled?*, Polity Press, Cambridge, 2015

Diez, George, „Habermas, the Last European. A Philosopher's Mission to Save the EU", *Spiegel online*, 25 noiembrie 2011, http://www.spiegel.de/international/europe/habermas-the-last-european-a-philosopher-s-mission-to-save-the-eu-a-799237.html

Disraeli, Benjamin, în „German Revolution", GHDI-Document, Forging an Empire: Bismarckian Germany, Sursa: Hansard, *Parliamentary Debates*, ser. III, vol. cciv, februarie/martie 1871, discursul din 9 februarie 1871, pp. 81–82, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1849

Dobbs, Richard, Susan Lund, Jonathan Woetzel și Mina Mutafcieva, „Debt and (not much) deleveraging", McKinsey Global Institute Report, februarie 2015

Dobrescu, Paul, „Nu este loc de utopie", studiu introductiv la volumul *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Editura Diogene, București, 1995

Dobrescu, Paul, *Un deceniu cât un secol: secolul lumii emergente*, Editura Comunicare.ro, București, 2013

Duncan, Richard, *The New Depression, The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012

Dyer, Geoff în Washington și George Parker în Londra, „US Attacks UK's' «constant accommodation» of China", *Financial Times*, 12 martie 2015

Dyer, Geoff, *The Contest of the Century: The New Era of Competition with China*, Allen Lane – Penguin Books, New York, 2014

Easterly, William, *The Tyranny of Experts, Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor*, Basic Books, New York, 2013

Eichengreen, Barry, *Hall of Mirrors: The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History*, Oxford University Press, Oxford, 2015

Eichengreen, Barry și Kevin O'Rourke, „A tale of two depressions. What do the new data tell us?", VOX CEPR's Policy Portal, 8 martie 2010

Ellwood, Wayne, *The No-Nonsense Guide to Globalization*, ed. a III-a, New Internationalist, Toronto, 2011

Emmot, Robin, „Risk of «Brexit» deals further blow to EU defense hopes", Reuters UK, 9 decembrie 2015, http://uk.reuters.com/article/us-europe-defence-analysis-idUKKBN0TS1Q720151209

Fallaci, Oriana, *Intervista con il potere*, BUR Rizzoli, Milano, 2010

Farchy, Jack, „In Russia's backyard", *Financial Times*, 15 octombrie 2015

Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest*, Penguin Books, New York, 2011

Flemming-Williams, Mark, „China and the Changing Global Economic Order", *Geopolitical Weekly* , Stratfor, 1 decembrie 2015

Flynn, Michael, „We Were Too Dumb", interviu realizat de Matthias Gebauer și Holger Stark, *Der Spiegel*, 29 noiembrie 2015

FMI, World Economic Outlook, 2015, https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx

FMI, „Chinese Renminbi to Be Included in IMF's Special Drawing Right Basket", *IMF Survey Magazine*, 1 decembrie 2015, http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/new120115a.htm

Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World*, Bloomsbury, Londra, 2015

Friedman, George, „Geopolitical Journey, Part 3: Romania", *Geopolitical Weekly*, 16 noiembrie 2010

Friedman, George, „Germany Emerges", *Geopolitical Weekly*, Stratfor, 10 februarie 2015

Friedman, George, Speech to The Chicago Council on Global Affairs, 9 octombrie 2015, https://www.youtube.com/watch?v=I4-hSBRs4Qw&feature=youtub.be

Friedman, Milton, „The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits", *The New York Times Magazine*, 13 septembrie 1970

Friedman, Thomas L., „Foreign Affairs: Now a Word From X", *The New York Times*, 2 mai 1998, http://www.nytimes.com/1998/05/02/opinion/foreign-affairs-now-a-word-from-xhtml

Fukuyama, Francis, „Exporting the Chinese Model", *Project Syndicate*, 12 ianuarie 2016

Gabuev, Alexander, „A «soft Alliance»? Russia-China Relations after the Ucraine Crisis", www.ecfr.eu, 10 februarie 2015, http://www.ecfr.eu/publications/summary/a_soft_alliance_russia_china_relations_after_the_ukraine_crisis331

Georgescu, Florin, „În România, costul crizei a fost transferat asupra salariaților; legislația muncii a fost contrară intereselor salariaților", 24 noiembrie 2015, http://www.agerpres.ro/

economie/2015/11/24/georgescu-bnr-in-romania-costul-crizei-a-fost-transferat-asupra-salariatilor-legislatia-muncii-a-fost-contrara-intereselor-salariatilor-15-25-55

Georgiu, Grigore, „Integrarea imigranților – «următorul mare proiect european»?", *Convorbiri Europene*, 12 octombrie 2015

Gerhard Schröder, „Agenda 2010 – The Key to Germany's Economic Success", *Social Europe Journal*, http://www.socialeurope-eu/2012/04/agenda/2010/thekey/to/germanys/economic/succes/

Goldberg, Jeffrey, „The Obama Doctrine. The U.S. President talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic*, aprilie 2016, http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/

Goldenberg, Ilan și Melissa G. Dalton, „Bridging the Gulf", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

Gorst, Isabel, „Russia: a capital in Vladivostok?", *beyondbrics*, 17 mai 2012, http://blogs.ft.com/beyond-brics/2012/05/17/russia-a-capital-in-vladivostok/

Gray, Colin S., *Războiul, pacea și relațiile internaționale: O introducere în istoria strategică*, Polirom, Iași, 2010

Greenspan, Alan, *The Age of Turbulence, Adventures in a New World*, Penguin Books, Londra, 2007

Greenspan, Alan, *The Map and the Territory: Risk, Human Nature, and the Future of Forecasting*, Allen Lane – Penguin Books, New York, 2013

Habermas, Jürgen, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012

Hayton, Bill, *The South China Sea: The Struggle for Power in Asia*, Yale University Press, New Haven, 2014

Herndon, Thomas, Michael Ash și Robert Pollin, „Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart an Rogoff", *National Bureau of Economic Research Working Paper Seies*, numărul 322, aprilie 2013,*www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/working_papers*

Hudson, Michel, „IMF pushes Ukraine to «voluntarily commit suicide»", RT Question more, 7 iulie 2014, https://www.rt.com/op-ed/170960-economy-imf-ukraine-oligarchs/

Huntington, Samuel, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, martie/aprilie 1999

Ischinger, Wolfgang, „Boundless Crises, Reckless Spoilers, and Helpless Guardians", Munich Security Report 2016, februarie 2016, https://www.securityconference.de/en/discussion/monthly-mind/single-view/article/monthly-mind-february-2016-boundless-crises-reckless-spoilers-and-helpless-guardians/

Jean-Claude Juncker, „EU must improve Russia ties", BBC News, 9 octombrie 2015, http://www.bbc.com/news/world-europe-34486157

Kaletsky, Anatole, „Realpolitik in Ukraine", http://www.zero-hedge.com/news/2014-03-03/realpolitik-ukraine

Kaplan, Robert D., „A continent of appeasers has abandoned its own defence", *Financial Times*, 8 aprilie 2015

Kaplan, Robert D., *Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific*, Random House, New York, 2015 (trad. rom. *Butoiul cu pulbere al Asiei*, Editura Litera, București, 2016)

Kaplan, Robert D., *Răzbunarea geografiei: Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului*, Editura Litera, București, 2014

Kazianis, Harry J., „Obama's $5 Trillion Dollar Gift to China: The South China Sea?", *The National Interest*, 6 decembrie 2015, http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/obamas-5-trillion-dollar-gift-china-the-south-china-sea-14530

Kellerhals, Jr, Merle David, Press Conference, Washington, Biden Visits Ukraine, Georgia for talks, IIP Digital, 20 iulie 2009

Keqiang, Li, transcript, *Financial Times*, 15 aprilie, 2015

Keynes, John Maynard, *The End of Laissez-Faire. The Economic Consequences of the Peace*, Prometheus Books, New York, 2009

King, Mervyn, „We prevented a Great Depression", interviu în *The Daily Telegraph*, 4 martie 2011

King, Mervyn, *The End of Alchemy: Money, Banking and the Future of the Global Economy*, Little Brown, Londra, 2016

Kissinger, Henry, *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*, Allen Lane, Penguin Books, Londra, 2014, p. 365

Kissinger, Henry, „A Path Out of the Middle East Collapse. With Russia in Syria, a geopolitical structure that lasted four decades is in shambles. The U.S. needs a new strategy and priorities", *The Wall Street Journal*, 16 octombrie 2015, http://www.wsj.com/articles/a-path-out-of-the-middle-east-collapse-1445037513

Kissinger, Henry, „Do We Achieve World Order Through Chaos and Insight?", interviu realizat de Juliane von Mittestaedt și Erich Follath, *Der Spiegel online*, 13 noiembrie 2014

Kissinger, Henry, „Russia should be perceived as an essential element of any new global equilibrium", *The National Interest*, 4 februarie 2016

Klein, Margaret și Kirsten Westphal, „ Russia: Turn to China", *Stitfung Wissenschaft und Politik* , SWP Comments, 7 ianuarie 2016

Krauthammer, Charles, „The Unipolar Moment", Foreign Affairs, noiembrie 1990, http://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https%3A//www.foreignaffairs.com/articles/1991-02-01/unipolar-moment%3Fcid%3Dsoc-fb-rdr; https://www.foreignaffairs.com/articles/1991-02-01 unipolar-moment

Krugman, Paul, „Why We're in a New Gilded Age", *The New York Review of Books*, 10 aprilie 2014

Krugman, Paul, „Why Weren't Alarm Bells Ringing?", *The New York Review of Books*, 23 octombrie 2014

Lagarde, Christine, „Brothers and Sisters, There is Much to Do", IMF – World Bank Annual Meetings Plenary, Lima, 9 octombrie 2015, https://www.imf.org/external/np/speeches/2015/100915.htm

Lagarde, Christine, interviu acordat cotidianului economic german *Handelsblatt*, în *The Telegraph*, 31 decembrie 2015

Levi-Strauss, Claude, *Rasă și istorie*, în vol. *Rasismul în fața științei*, Editura Științifică, București, 1982
Maddison, Angus, *Contours of the World Economy I-2030 AD: Essays in Macro-economic History*, Oxford University Press, New York, 2007
Mearsheimer, John J., „Why the Ukraine Crisis is the West's Fault", *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2014
Mearsheimer, John, *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton & Company, New York, 2014
Melhem, Hisham, „Keeping Up With the Caliphate: An Islamic State for the Internet Age", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015
Merkel, Angela, mesaj de Anul Nou, video: http://www.bundeskanzlerin.de/Content/DE/Artikel/2011/2012/2011-12-31-neujahresansprache.html
Merkel, Angela, transcriptul oficial al comentariilor, http://www.bundesregierung.de/Content?DE/Rede/2012/11/2012-11-12-merkel-lissabon.html
Michta, Andrew A., „The Buyer's Remorse on NATO Enlargement", On Europe & Security, *The American Interest*, 6 aprilie 2015
Micklethwait, John și Adrian Wooldridge, „State of the State", *Foreign Affairs*, iulie/august 2014
Micklethwait, John și Adrian Wooldridge, *The Fourth Revolution: The Global Race to Reinvent the State*, Penguin Press, New York, 2014
Micklethwait, John, „An Editor's Farewell: The case of Liberal Optimism", *The Economist*, 31 ianuarie 2015
Mitchell, Tom, „China-led AIIB attracts raft of applicants", *Financial Times*, 2 aprilie 2015
Napoleoni, Loretta, *ISIS Califatul terorii*, Corint, București, 2015
National Intelligence Council, *Global Trends 2030: Alternative Worlds*, 12 decembrie 2012
Negrea-Busuioc, Elena, „Populismul – o «nouă» maladie în Uniunea Europeană", *Convorbiri europene*, 16 decembrie 2015, http://www.convorbirieuropene.ro/populismul-o-noua maladie-in-uniunea-europeana/

Nicu Sava, Ionel, *Geopolitica. Teorii și paradigme clasice. Școala geopolitică germană*, Info-team, București, 1997

Nye, Jr, Joseph S., *Is the American Century Over?*, Polity Press, Cambridge, 2015 (trad. rom. *S-a sfârșit oare secolul american?*, Editura Comunicare.ro, București, 2015)

O'Neill, Jim, *The BRIC Road to Growth*, London Publishing Partnership, Londra, 2013

Obama, Barack, „Writing the Rules for 21st Century Trade", 18 februarie 2015, https://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/18/president-obama-writing-rules-21st-century-trade

Oficiul Federal de Statistică, „Germany: Balance of Trade", www.tradingeconomics.com/germany/balance-of-trade

Paulson, Henry M., *Dealing With China: An Insider Unmasks the New Economic Superpower*, Twelve – Hachette Book Group, New York, 2015

Pettis, Michael, *The Great Rebalancing: Trade, Conflict, and the Perilous Road Ahead for the World Economy*, Princeton University Press, 2014

Pew Research Center, 26 martie 2015, http://www.pewforum.org/

Phillips, Tony (ed.), *Europe on the Brink: Debt Crisis and Dissent in the European Periphery*, Zed Books, Londra, 2014

Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard Press, Cambridge, 2014 (trad. rom. *Capitalul în secolul XXI*, Editura Litera, București, 2015)

Pilling, David, „Celebrate the rise of flawed, febrile China", *Financial Times*, 17 decembrie 2015

Pilling, David, „How America Should Adjust to the Pacific Century", *Financial Times*, 17 noiembrie 2011

Prodi, Romano, *O viziune asupra Europei*, Polirom, Iași, 2001

Rachman, Gideon, „China, Russia and the «Sinatra doctrine»", *Financial Times*, 25 noiembrie 2014

Rachman, Gideon, „Preserving American Power After Obama", *The National Interest*, 17 decembrie 2015, http://nationalinterest.org/feature/preserving-american-power-after-obama-14651

Rachman, Gideon, „Ukraine, Russia and Europe's bloody borders: If nations were allowed to claim bits of their neighbours, it could convulse the continent", *Financial Times*, 28 octombrie 2014

Reinhart, Carmen M. și Kenneth Rogoff, „Growth in a Time of Debt", National Bureau of Economic Research, Working Paper No 15639, ianuarie 2010, www.nber.org.

Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, Oxford, 2011

Rose, Gideon, „The Post-American Middle East", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

Rudd, Kevin, „How America Should Adjust to the Pacific Century", *Financial Times*, 16 noiembrie 2011

Russell, Bertrand, *The Problem of China*, George Allen & Unwin Ltd., Londra, 1922, The Project Gutenberg Ebook, http://www.gutenberg.org/files/13940/13940-h/13940-h.htm

Sarotte, Mary Elise, „A Broken Promise?", *Foreign Affairs*, septembrie/octombrie 2014

Schmidt, Helmut, *Die Zeit*, nr. 06, 1 februarie 2007, http://www.zeit.de/2007/06/Globale-Finanzmaerkte «Beaufsichtigt die neuen Großspekulanten» [Regulate the new megaspeculators]

Schrecker, Ted și Clare Bambra, *How Politics Makes Us Sick: Neoliberal Epidemics*, Palgrave McMillan, Londra, 2015

Schröder, Gerhard, *Speech at the Bundestag*, 14 martie 2003

Simon, Steven și Jonathan Stevenson, „The End of Pax Americana: Why Washington's Middle East Pullback Makes Sense", *Foreign Affairs*, noiembrie/decembrie 2015

Sinn, Hans-Werner, „Free-Trade Pitfalls", *Project-syndicate*, 24 iunie 2014, https://www.project-syndicate.org/commentary/hans-werner-sinn-considers-the-risks-of-the-transatlantic-trade-and-investment-partnership

Sinn, Hans-Werner, „The sputtering engine. Is Germany's economy getting too weak to pull Europe out of its crisis?", *The Economist*, 22 noiembrie 2014

Sinn, Hans-Werner, *The Euro Trap: On Bursting Bubbles, Budgets, and Beliefs*, Oxford University Press, Oxford, 2014

Skousen, Mark, *The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of the Great Thinkers*, M.E. Sharpe Inc. Armonk, New York, 2001

Stiglitz, Joseph E., „On the Wrong Side of Globalization", *The New York Times*, 15 martie 2014, *opinionator.blogs.nytimes.com/.../on-the-wrong-side-of-globalization/*

Stiglitz, Joseph, *The Great Divide*, cap. „Student Debt and the Crushing of the American Dream", Allen Lane – Penguin Books, New York, 2015

Tang, Kit, „RCEP: The next trade deal you need to know about", CNBC, 14 octombrie 2015, http://www.cnbc.com/2015/10/14/tpp-deal-pressures-rcep-trade-talks-in-busan-china-keen-for-progress.html

Todd, Emmanuel, „L'Allemagne tient le continent européen", *Les Crises*, 3 septembrie 2014, http://www.les-crises.fr/todd-3-l-allemagne-tient-le-continent-europeen/

Valencia, Mark J., „South China Sea: Apparent, Contradictions in the US Position As Wrangling Continues", *Straits Times*, 11 august 2015

Valencia, Mark J., „The issue of US neutrality in South China Sea disputes", SPH Websites, 11 august 2015

Védrine, Hubert, „Brexit would be a catastrophe", *Euractiv*, 9 februarie 2016, http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/interview/hubert-vedrine-brexit-would-be-a-catastrophe/

Wolf, Martin, „A rebuff of China's Asian Infrastructure Investment Bank is folly", *Financial Times*, 24 martie 2015

Wolf, Martin, „Bring the elites closer to the people", *Financial Times*, 3 februarie 2016

Wolf, Martin, „China will struggle to keep its momentum", *Financial Times*, 8 aprilie 2015

Wolf, Martin, „Germany is a weight on the world", *Financial Times*, 6 noiembrie 2013

Wolf, Martin, „It is folly to rebuff China's bank", *Financial Times*, 25 martie 2015

Wolf, Martin, „The challenges of central bank divergence", *Financial Times*, 9 decembrie 2015

Wolf, Martin, *The Shifts and Shocks, What We've Learned – and Have Still to Learn – from the Financial Crisis*, Penguin Press, New York, 2014

www.bloomberg.com/news/2011-11-28/secret-fed-loans-undisclosed-to-congress-gave-banks-13-billion-in-income.html

Ying, Fu, „How China sees Russia", *Foreign Affairs*, ianuarie/februarie 2016

Yue, Zhang, „Li stresses stability of renminbi", *China Daily*, 6 februarie 2016

Zakaria, Fareed, „Inside Obama's World: The President talks to TIME About the Changing Nature of American Power", interviu cu președintele Barack Obama, *TIME*, 19 ianuarie 2012, http://swampland.time.com/2012/01/19/inside-obamas-world-the-president-talks-to-time-about-the-changing-nature-of-american-power/

Zakaria, Fareed, „Whatever happened to Obama's pivot to Asia?", The *Washington Post*, 16 aprilie 2015, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-forgotten-pivot-to-asia/2015/04/16/529cc5b8-e477-11e4-905f-cc896d379a32_story.html

„Kronika" este colecția în care umanitatea este reconstruită prin cărți care ne ajută să pătrundem în culisele celor mai interesante evenimente politice, sociale sau financiare de ieri și de astăzi.

După prăbușirea reprezentată de criză, după anii de evoluție economică lentă care i-au urmat, dezvoltarea va deveni obiectivul detașat al perioadei următoare. Globalizarea poate construi o serie de premise ale dezvoltării, dar nu poate asigura și dezvoltarea propriu-zisă. Corporațiile? Corporațiile vin și pleacă. Ele pot crea „insule" ale dezvoltării; problema este cine reunește toate aceste „insule", cine construiește perspectiva? Să nu ne amăgim! Avem de-a face cu o adevărată mutație. Dezvoltarea va reprezenta principala unitate de măsură a unei bune guvernări și va da seamă de vrednicia statului. Stat–dezvoltare este noul tandem care va domina viața și relațiile internaționale ale lumii. Criza recentă a avut un impact masiv asupra relațiilor și ordinii internaționale. Globul pare că a intrat în trepidații, iar „indisciplina geopolitică" este caracteristica noii vieți planetare. Parcă nimeni nu mai este mulțumit cu situația actuală și toată lumea ar dori să înceapă o „nouă partidă de șah geopolitic". La nivelul actorilor globali importanți, nimeni nu este prea puternic pentru a domina și nimeni nu este prea slab pentru a se lăsa dominat.

Paul Dobrescu este profesor la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din cadrul SNSPA, București. De-a lungul carierei sale academice, a fost preocupat să descifreze procese definitorii ale lumii contemporane, cum ar fi evoluția globalizării, ridicarea lumii emergente, reașezarea puterilor globale. A publicat numeroase lucrări de geopolitică, sociologie politică și comunicare, între care amintim: *Mass media, puterea fără contraputere* (2002, în colaborare), *Geopolitica* (2003), *Istoria comunicării* (2007, în colaborare), *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane* (2010), *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente* (2013, distinsă cu premiul Henri H. Stahl al Academiei Române), *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate* (2013), *La ruse de la mondialisation* (L'Harmattan, 2015).

Tradiție din 1989
www.litera.ro
ISBN 978-606-33-0709-6
9 786063 307096